

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2022

13/14

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2022, 13/14

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Dibinātājs
Latvijas Universitāte
Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidniens ir minētā žurnāla 108./109. numurs.

Žurnāls izdots ar Richarda Zariņa piemiņas fonda atbalstu.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Zinātniskā sekretāre **Vanda Visocka** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes zinātniskā asistente

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českis – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruizinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Lidsas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloīu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nīlsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Jurijs Sļozkins – *Ph. D.*, Kalifornijas Universitātes (Bērkli) profesors, Oksfordas Universitātes Sv. Edmunda koledžas vadošais pētnieks

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Bredlijs Vudvorts – *Ph. D.*, Ņūheivenas Universitātes Mākslu un zinātņu koledžas asociētais profesors

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gīta Kļaviņa**

Angļu valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketu un vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Adrese: “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”, LU Vēstures un filozofijas fakultāte.

Telefons: + 371 67034992; Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojumus nesniedz.

Par žurnālā ievietoto citātu atbildību oriģinālam atbild autori.

Žurnāla interneta vietne: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/>

© Latvijas Universitāte, 2022

ISSN 2500-9621 (drukāts)

ISSN 2592-9593 (elektronisks)

<https://doi.org/10.22364/luzv.13.14>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal
“History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is
the 108th/109th volume of the series.

RICHARDA ZARINA
PIEMINĀSĪFONDS

Publication of the journal is supported by Richards Zarīņš Memorial Foundation.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of
History and Philosophy, University of Latvia

Scientific Secretary **Vanda Visocka** – *Dr. hist.*, Assistant, Faculty of History and Philosophy,
University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and
Political Sciences, University of Glasgow

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus
University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University
of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Samuēl Kruizinga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Levāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of
Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, Romanian Association
for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of
Latvia

Yuri Slezkine – *Ph. D.*, Professor of the Graduate School at the University of California, Berkeley,
Senior Research Fellow, St. Edmund Hall, University of Oxford

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of
Latvia

Jonas Vaičėnonis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Bradley Woodworth – *Ph. D.*, Assistant Professor, College of Arts and Sciences, University of
New Haven

Since 2016, "Journal of the University of Latvia. History" has been listed in EBSCO database,
Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Kļaviņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout and cover design **Baiba Lazdiņa**

Layout **Andra Liepiņa**

Address: “Journal of the University of Latvia. History”, Faculty of History and Philosophy, University
of Latvia. Tel.: +371 67034992; Aspazijas bulvāris 5, Riga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subjected to the blind peer review. No part
of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher. When
quoting, the reference to the original publication is mandatory. Editorial board does not provide
commentary regarding articles rejected for publication. Correspondence of the quotes published in
the current journal to the original texts is the responsibility of authors.

Free access: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/>

© University of Latvia, 2022

ISSN 2500-9621 (print)

ISSN 2592-9593 (online)

<https://doi.org/10.22364/luzv.13.14>

Saturs / Contents

Redaktora sleja

Editorial	9
-----------------	---

Raksti

Articles	11
----------------	----

Mārtiņš Mintauris

Vilkaču mantinieki. Vēsturiskais un laikmetīgais
Jāņa Mauliņa romānā “Pēdas” (1980)

<i>The Heirs of Werewolfs. Past and Present in the Historical Novel “The Tracks” (1980) by Jānis Mauliņš .....</i>	13
--	----

Tomas Rimkus

Hunter-Gatherer Bone and Antler Implements
in Lithuanian Coastal Area: Recent Studies in Chronology,
Technology and Decoration Patterns

<i>Mednieku–vācēju kaula un raga darbarīki Lietuvas teritorijas piekrastē: jaunākie pētījumi hronoloģijā, tehnoloģijās un dekorēšanas veidos .....</i>	26
--	----

Ronja Lau

Hallstatt Period Fibre Analysis from
Slovenian Burials

<i>Halštates perioda šķiedru analīze Slovēnijas teritorijas apbedījumos .....</i>	48
---	----

Edvards Seliška

Polijas–Lietuvas (Žečpospoļitas) Inflantijas vojevodistes
(1677–1772) nodokļu un ienākumu jautājums

<i>Issue of Taxes and Income in the Inflanty Voivodeship (Polish Livonia) of the Polish-Lithuanian Commonwealth 1677–1772 .....</i>	61
---	----

Marika Selga

U.S. Legation in Riga as a Gateway: Reflections in
Frederick W. B. Coleman’s 1923 Diary

<i>ASV sūtniecība Rīgā kā piestātne: tās darbības atspoguļojums Frederika V. B. Kolmena 1923. gada dienasgrāmātā .....</i>	79
--	----

Jānis Taurēns	
Latviešu trimda un Trešā atmoda (1988–1990): starp tradīciju un revolūciju	
<i>Latvian Exile and the Third Awakening (1988–1990): Between Tradition and Revolution</i>	101
Vēstures avoti	
Historical Sources	115
Ēriks Jēkabsons	
Amerikas Palīdzības administrācijas misijas darbības sākums Latvijā 1919. gada aprīlī–jūnijā: Liepājas bērnu ēdināšana	
<i>First Steps of American Relief Administration in Latvia During April–June 1919: Food Distribution for Liepāja Children</i>	117
Dāvis Beitlers	
“Dažādās vietās un laikos” – tāljūras kapteiņa Imanta Baloža atmiņas par dzīvi un darbu Latvijā un trimdā 20. gadsimta 40.–90. gados	
<i>“In Various Places and Times” – the Memoir of Sea Captain Imants Balodis on His Life and Work in Latvia and Exile from the 1940s to the 1990s</i>	135
Recenzijas	
Reviews	153
Raimonds Cerūzis. “Vēsturiskas paralēles zīmīgā brīdī: kā tas notika 1939.–1940. gadā, tā tas nekad vairs nevar notikt” Recenzija par monogrāfiju: Aivars Stranga. Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs. Rīga 2022. 461 lpp. ISBN 978-9934-12-254-5	155
Jānis Taurēns. “Jauns skatījums uz padomju impērijas sabrukumu” Recenzija par grāmatu: Vladislav Zubok. Collapse. The Fall of the Soviet Union. New Haven, London 2021. 536 p. ISBN 978-0-300-26817-1	162
Nekrologs	
Obituary	165
IN MEMORIAM. Profesora Kārļa Poča (1936–2022) piemiņai	
Ziņas par autoriem	
About Authors	169

Dienas gaismu, sērgas un kara gadu aizvadot, ierauga mūsu žurnāla kārtējais apvienotais numurs, kurā publicējam vairākus rakstus, divus avotu tekstus un divu grāmatu recenzijas.

Žurnālu ievada Mārta Mintaura raksts par Jāņa Mauliņa vēsturisko romānu "Pēdas" (1980). Romānā var nolasīt daudz blakusnozīmju un zemtekstu, piemēram, "vilkaču" ģimene savā izolētajā dzīvesvietā cenšas būvēt "*latviešu eksistences ideālo modeli, imagināru telpu, kuras iemītnieki ir pasargāti no kaitīgām un bīstamām ārpusaules ietekmēm*". Romānā var nolasīt arī postkoloniālā diskursa kritiskās vēsmas gan attiecībā uz latviešu situāciju vācu muižnieku pārvaldītajā Vidzemē, gan netieši uz padomju okupācijas situāciju Latvijā.

Edvards Seliška pievēršas nodokļiem Latgalē 18. gadsimtā. Nodokļi viņa pētījumā ir spogulis teritorijas problēmām: ekonomiskajai un demogrāfiskajai situācijai, muižnieku situācijai, politikai un attiecībām ar centrālo varu.

Numurā var iepazīties arī ar diviem arheologu pētījumiem angļu valodā. Lietuviešu arheologs Toms Rimkus pētījis mednieku-vācēju veidoto akmens laikmeta kaulu un ragu darbarīku atradumus Lietuvas piekrastē, bet vācu pētniece Ronja Lau pētījusi šķiedras paraugus apbedījumos Slovēnijā.

Marika Selga aplūkojusi Latvijas un ASV attiecību vēstures avotu – ASV sūtņa Latvijā Frederika Kolmena dienasgrāmatu un vēstules. Autore analizē arī ASV ārpolitiku šajā laika posmā, it īpaši nostāju pret PSRS. Dienasgrāmatā ļoti vērtīgs ir sūtniecības viesu atspoguļojums. Sūtniecībai bija jāspēj nodrošināt adekvātu informāciju tiem, kuri devās uz PSRS, kā arī analizēt faktus, ko tā ieguva no tiem, kuri izceļoja no PSRS.

Šo rindu autors nelielā rakstā apskata latviešu trimdas un Latvijas neatkarības kustības attiecību evolūciju un konstatē to pārsteidzoši strauju un rezultatīvu attīstību, kas bija iespējama, pārvarot sākotnējās bažas un savstarpējo neuzticību.

Ēriks Jēkabsons sagatavojis publicēšanai vēstures avotu par Amerikas Palīdzības administrācijas darbību Latvijā 1919. gadā. Šī organizācija apstākļos, ko var nosaukt par sociālu katastrofu, kas skāra visu kara izpostīto Austrumeiropu, tolaik piegādāja pārtiku Liepājas bērniem, lai nodrošinātu veselīgu jauno paaudzi. Pati par sevi runā konstatācija, ka bērni, ko apgādāja ASV misija, "*bija dzirdējuši par baltmaizi, bet daudzi nekad nebija to garšojuši*".

Dāvis Beitlers sagatavojis publicēšanai tālbraucēja kapteiņa Imanta Baloža atmiņas. I. Balodis nodzīvoja garu mūžu un pēc Otrā

pasaules kara uz visiem laikiem devās svešumā. Pēc kara, Rietumos pārvarot dažādas grūtības, viņš integrējās jaunās mītnes vietās sociāli saimnieciskajā un profesionālajā vidē un piedzīvoja daudz interesantu notikumu un norišu.

Lilita Zemīte veltījusi atvadu vārdus 2022. gadā mūžībā aizgājušajam ilggadējam Latvijas Universitātes vēstures un filozofijas profesoram un dekānam, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas mācībspēkam, Latvijas ārpolitikas un dzimtās Latgales vēstures pētniekam, labam un sirsnīgam kolēģim Kārlim Počam.

Šajā mainīgajā pasaulē, kā teicis gudrais ķēniņš Zālamans, katrai lietai ir savs nolikts laiks un katram īstenošanai paredzētam nodomam zem debess ir sava stunda. No 2023. gada žurnāla galvenās redaktora pienākumus uzņemas jaunā, enerģiskā un talantīgā vēstures doktore Kristīne Beķere. Nešaubos par viņas panākumiem šajā vēstures vīna dārzā.

Savukārt es vēlos pateikties žurnāla lasītājiem un autoriem, žurnāla redkolēģijas kolēģiem, LU Akadēmiskajam apgādam un literārajai redaktorei Gitai Kļaviņai, kura jau ilgus gadus rūpīgi un atbildīgi rediģē vēsturnieku tekstus.

Jānis Taurēns

Raksti

Articles

Vilkaču mantinieki. Vēsturiskais un laikmetīgais Jāņa Mauliņa romānā “Pēdas” (1980)*

The Heirs of Werewolfs. Past and Present in the Historical Novel “The Tracks” (1980) by Jānis Mauliņš

Mārtiņš Mintauris, *Dr. hist.*

Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošais pētnieks

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docents un pētnieks

Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423

E-pasts: Martins.Mintauris@lnb.lv

Rakstā aplūkots Jāņa Mauliņa vēsturiskais romāns “Pēdas”, pievēršot uzmanību tā tapšanas apstākļu kontekstam. Romāns publicēts 1980. gadā, tajā atspoguļota situācija 17. gadsimta pirmajā pusē Vidzemes austrumu daļā. Sižeta pamatā ir stāsts par zemnieku pretestību kungiem, tā alegoriski saistīta ar latviešu situāciju padomju okupācijas laikā. Tādējādi romānu iespējams interpretēt postkoloniālā diskursa ietvaros kā rakstnieka konstruētu ideālā Latvijas modeļa paraugu. Romāns turpina nacionālā romantisma tradīciju vēsturiskajā prozā, pielāgojot to 20. gadsimta otrās puses situācijai. Pēc romāna motīviem 1983. gadā Rīgas kinostudijā uzņemta filma “Vilkatis Toms”, rakstā salīdzinātas romāna un filmas vēstījuma īpatnības.

Atslēgvārdi: vēsturiskā proza, vēstures reprezentācija, nacionālā identitāte, postkoloniālisms, Latvijas PSR.

The article looks at historical novel by Jānis Mauliņš “Pēdas / The Tracks”, drawing attention to the context of its creation. The novel was published in 1980, reflecting the situation in the first half of the 17th century in the eastern part of Vidzeme/Livland region. The story of peasant resistance to landlords in the novel was associated with the Latvian situation during the Soviet occupation. Thus, the novel can be interpreted in the framework of postcolonial discourse as a writer-designed model for Latvian future. The novel continues a tradition of national romanticism in historical prose, adapting to the situation of the second half of the 20th century. The film

* Pētījumu finansē Latvijas Republikas Kultūras ministrija, projekts “Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai”, projekta numurs: VPP-KM-LKRVA-2020/1-0003. Autors izsaka pateicību kolēģim *Dr. philol.* Paulam Daijam par vērtīgām konsultācijām un atbalstu raksta tapšanā.

“Vilkatis Toms / Werewolf Tom” based on this novel was made at the Riga Film Studio in 1983. The current article compares the narrative features of the novel and film.

Keywords: historical fiction, plague representations in literature, national identity, post-colonialism, Latvian SSR.

Latviešu rakstnieka un publicista Jāņa Mauliņa (1933–2009) vēsturiskais romāns “Pēdas” publicēts 1980. gadā Rīgā, izdevniecības “Liesma” veidotajā tematiskajā grāmatu sērijā “Stāsti par vēsturi”. Romāna sižets attēlo izdomātus notikumus Vidzemes ziemeļaustrumu nomalē, “*trijstūrī starp Jaunpiebalgu, Gulbeni un Madonu*”,¹ tie norisinās Polijas–Zviedrijas kara noslēguma posmā, kas Latvijas teritorijā ilga no 1600. līdz 1629. gadam. Sižeta pamatā, kā grāmatas ievadā² apgalvo romāna autors, ir kāda Mauliņu ģimenes leģenda, kas papildināta ar publikācijās atrodamiem folkloras nostāstiem par mēra epidēmijas laiku un par vilkačiem. Kaut gan romāns formāli tika iekļauts jaunatnei un bērniem domātās literatūras kategorijā,³ plašākā sabiedrībā tas kļuva populārs kā viens no tolaik retajiem latviešu oriģinālprozas darbiem par vēstures tematiku. To apliecina arī fakts, ka jau pāris gadus pēc romāna publikācijas sekoja tā ekranizācija⁴ Rīgas kinostudijas filmā “Vilkatis Toms” (1983). Pēc romāna motīviem veidotā kinofilma būtu atsevišķa pētījuma vērtā, tomēr šajā rakstā tā ir jāpiemin, jo ekranizācija tapa drīz pēc romāna iznākšanas, saglabājot literārā pirmavota pamatelementus: tēlu struktūru, sižeta līnijas un vēstījuma noskaņu. Latviešu literatūras vēsturē šādu gadījumu nav daudz, turklāt kinofilma veidoja J. Mauliņa kā vēsturiskās prozas autora popularitāti.

Literatūras kritiķi romānu “Pēdas” vērtēja ar mazliet atturīgu labvēlību, uzsverot, ka šādas grāmatas ir labas, interesantas un vajadzīgas, kaut gan autors šeit nerisina

eksistenciālas problēmas, bet piedāvā lasītājam senatnes atmosfērā stilizētu piedzīvojumu stāstu ar lielāku vai mazāku didaktikas piedevu. Ieskatam dažu kritiķu viedokļi. Konstatējot, ka vēstures materiāla studijas J. Mauliņam ļauj “*vēsturiski pamatoti un ticami risināt stāstījumu par vilkačiem*”, literatūras kritiķis Ivars Aļķis (1939) tomēr atzina, ka šajā grāmatā “*pagātnes tēmas risinājums nepaceļas līdz tādām filozofiskām dimensijām kā, piemēram, igauņu vai gruzīnu prozā*”.⁵ Literatūrzinātnieks un prozas teorētiķis Harijs Hiršs (1937–2007) ierindoja “Pēdas” piedzīvojumu romānu klāstā, atzīmējot, ka romāna autora rakstības veids ir tuvāks mitoloģiskās nekā vēsturiskās prozas stilistikai.⁶ Savukārt literatūrkritiķe Ildze Kronta (1940–2017), vērtējot J. Mauliņa daiļradi kopumā, pievērsusi uzmanību tam, ka kritikas attieksmi pret vilkaču sāgu daļēji noteica padomju ideologu ilgstošā pretestība J. Mauliņa pirmā romāna “Kājāmgājējs” izdošanai atsevišķā grāmatā pēc tam, kad tas bija publicēts literatūras žurnālā “Karogs” 1974. gadā:

“Birokrātiskā virsvara ne tikai liedz literatūrai tās normālo attīstības gaitu, tā deformē arī vērtējumu sistēmu [...] nokritizētais autors iegūst cietēja oreolu, viņa paškritika pieklust, un rodas ilūzija, ka jebkuru iebildumu pamatā ir autora “bīstamība un nevēlamība”, nevis konkrētā darba mākslinieciskās nepilnības. [...] Un tad nav brīnums, ka rodas tāda situācija, ka autors tiek ačgārnī kritizēts un ačgārnī slavēts. Kājāmgājēju apkaroja dažādos līmeņos, Pēdas slavēja “par katru cenu”, viduvējo romānu Milestības infraskaņas (1982) kāds kritiķis pielīdzināja I. Turgeņeva, K. Hamsuna skaistākajiem romāniem par mīlestību utt.”⁷

Romāns “Pēdas” patiešām iezīmē J. Mauliņa pievēršanos tēmai, kas iepriekš nav bijusi raksturīga viņa daiļradei. Tas varētu būt saistīts ar autora mēģinājumiem atrast

latviešu literatūrā tādus sev piemērotus “brīvās izpausmes laukus, kas ļautu izvairīties no iespējamiem iebildumiem daiļdarbam”,⁸ ņemot vērā to, cik piesardzīga bija padomju ideologu attieksme pret J. Mauliņa darbu 20. gadsimta 70. gadu otrajā pusē. Līdz ar to romāna tapšanas konteksts un tā recepcija pēc publicēšanas grāmatā veido interesantu notikumu kompleksu, kas raksturīgs tā dēvētajam stagnācijas posmam padomju okupācijas režīma vēsturē. Tādēļ ir pamats aplūkot šo romānu kā savulaik nozīmīgu literārās dzīves parādību, kas turklāt atspoguļoja latviešu kultūrai 20. gadsimta 70. un 80. gadu mijā būtiskus vēstures kolektīvās uztveres un interpretācijas aspektus.

Vēsturiskās prozas žanra izcelsmi Eiropas literatūrā pieņemts saistīt ar romantisma laikmetu 18. gadsimta nogalē un 19. gadsimta sākumā, tomēr žanra robežu un tātad arī satura definēšana joprojām raisa atšķirīgus vērtējumus.⁹ Dažādām pieejām kopīga ir atziņa, ka vēsturiskā proza literārā teksta radišanai izmanto datus par pagātņi, kas saistīti ar cilvēku biogrāfijām vai notikumiem un situācijām, kam tiek piešķirta vēsturiska nozīme. Precizējot šo ļoti vispārīgo vēsturiskās prozas raksturojumu, var izmantot vēsturnieka Edgara Andersona (1920–1989) piedāvāto aprakstošo skaidrojumu, kas paredz, ka “vēsturiskā romāna autoram literārais darbs jārada, balstoties uz avotiem, materiālām liecībām, intuīciju un fantāziju”,¹⁰ turklāt visi šeit nosauktie elementi ir uzskatāmi par vienlīdz svarīgiem.

Vienā rakstā nav iespējams kaut vai vispārīgos vilcienos attēlot visu latviešu vēsturiskās prozas attīstības gaitu, jo tas ir atsevišķa pētījuma uzdevums, tādēļ šeit atzīmēti tikai tie aspekti, kas ir būtiski J. Mauliņa romāna kontekstā. Lai vienkāršotu šī pētījuma struktūru, vēsturisko romānu tipoloģiju iespējams reducēt līdz divām kategorijām: pirmkārt, vēsturiski dokumentālie romāni, otrkārt, romāni, kuru pamatā ir izdomāti jeb fiktīvi notikumi. “Pēdas” pieder pie otrā

vēsturisko romānu tipa, kas latviešu literatūrā parādās 20. gadsimta sākumā. Kā šī romāna tematiskos priekštečus, kuru sižets tāpat piesaistīts 17. gadsimta notikumiem Latvijas teritorijā, var minēt Andrieva Niedras (1871–1942) romānu “Kad mēness dilst” (1903), literāta un kultūras vēstures pētnieka Roberta Klaustiņa (1875–1962) romānu “Pa tumšām tekām” (1927; izdota tikai romāna pirmā daļa “Labos kungos”) un Jēkaba Janševska (1865–1931) romānu divās daļās “Mežvidus ļaudis” (1929). Raksturīga pazīme, kas sastopama visos minētajos literārajos darbos, ir tajos aprakstīto notikumu saistība ar sērgas, respektīvi, mēra, epidēmiju kā kara un sirotāju nestā posta pavadoni.

Sērgas vai epidēmijas laikmeta notikumu attēlojums Rietumu literatūrā ir pazīstams kopš antīkās pasaules līdz pat mūsdienām.¹¹ Izlases veidā aplūkojot vairākus literāros tekstus, kuru sižeta pamatā ir likts sērgas izplatīšanās motīvs, igauņu izcelsmes amerikāņu literatūrzinātnieks Jiri/Džordžs Kurmanis (*Jūri/George Kurman*, 1942–1994) konstatējis šim motīvam raksturīgo sižeta attīstības shēmu. Tā sastāv no trim daļām, un tai piemīt noteikts ētiskais vēstījums.¹² Sērgas reprezentācija literatūrā, vai nu tā balstās uz patiesiem notikumiem, vai ir izdomāta, vienmēr parādās kā sekas vardarbībai, kas skar cilvēku sabiedrības eksistences pamatus. Vēsturiskie apraksti par sērgas izplatīšanos un tās radīto postu var noderēt kā avots literārajam naratīvam, kas tiecas piešķirt šim stāstam morāli, lai tādējādi glābtu mūs no bojāejas. Pirmā daļa šajā vēstījumā ir stāsts par ģimenes vai dzimtas izpostīšanu liktenīga konflikta vai ārēju spēku – kara, sirotāju iebrukuma u. tml. – dēļ, turklāt parasti ģimenes sagraue ir cilvēku apzinātas un mērķtiecīgas rīcības rezultāts. Šī katastrofa kļūst neatgriezeniska un nosaka visu turpmāko notikumu attīstību. Otrā daļa ir sērgas izplatīšanās, kas nāk kā Dieva/dievu vai likteņa uzliktais sods par cilvēku darbiem. Tam seko trešā daļa, kas turpina

morālā atalgojuma tēmu, – sērgā izdzīvojušo sabiedrību vai indivīdu piemeklē monstru dzimšana vai neauglība. Dž. Kurmanis uzsver, ka šādus vēstījuma motīvus iespējams atrast ne tikai rakstītajā literatūrā, bet arī dažādu tautu folkloras materiālos, īpaši ticējumos. Monstru piedzimšana kā nelaimes zīme vai brīdinājums par tuvīnām briesmām sastopama arī Livonijas literatūrā 16. gadsimta nogalē. Saskaņā ar Svētā Augustīna iedibināto tradīciju monstrozitate ir raksturīga tieši kristīgās, respektīvi, civilizētās, pasaules perifērijai, par kādu šajā laikā tika uzskatīta arī Livonija, turklāt laikabiedru tekstos, kuros aprakstīta monstru nākšana pasaulē, iekļautas arī politiskas alūzijas par nesen piedzīvoto Livonijas sadalīšanu kā nelaimi, kas piemeklējusi visus šīs zemes iedzīvotājus.¹³ Palūkosimies, kāda ir J. Mauliņa literārā darba saistība ar šo sižeta attīstības shēmu.

Romāns “Pēdas”, tāpat kā kinofilma “Vilkatis Toms”,¹⁴ sākas ar zemnieka Toma ģimenes izpostīšanu: trīs dezertējuši zviedru karavīri nogalina viņa tēvu un izvaro sievu. Sirotāju nogalināšana, savukārt, liek Tomam ar atlikušajiem dzimtas piederīgajiem meklēt patvērumu purvos un mežos, aiz Melnās sērgas laukiem, jūdžēm tālu no savām mājām – tādā vietā, kur apkārtnes iemītnieki “*apmiruši sērgā vai karā nokauti*”. Pēc vairākām dienām ceļā un vēl kāda nejauši sastapta svešinieka nogalināšanas bēgļi nonāk viensētā, kas atrodas uz salas purva vidū, un pēdu slēpšanai sāk izmantot gan ļaužu māņticīgās bailes no vilkačiem un raganu burvestībām, gan Toma prasmi daļēji pieradināt mežos dzīvojošos vilkus.¹⁵ Pie viensētas motīva nozīmes romāna vēstījumā vēl atgriezīsimies.

Turpmākais “Pēdu” sižeta risinājums gan atšķiras no Dž. Kurmaņa piedāvātās shēmas, taču to var uzskatīt arī par viņa fiksēto vēstījuma motīvu variāciju. Sērgas vietu romānā aizstāj vardarbības un neēlības piesātinātais laikmets, kas gan netiek

pretstatīts kādai idealizētai pagātnei, taču lasītājam ir skaidrs, ka tā ir nevis normāla 17. gadsimta Vidzemes zemnieku ikdiena, bet gan “lielās vēstures” iejaukšanās viņu dzīvē, kas ir tikpat postoša kā mēra epidēmija. Tieši ārkārtējā situācija piespiež Tomu kļūt par “vilkati”, vispirms lai saglabātu sevi un pasargātu savus tuviniekus. Šī iemesla dēļ galvenais varonis nonāk konfliktā ar vietējo vācu muižnieku varu barona Felsberga personā, taču “Pēdas” nav stāsts par latviešu Robinu Hudu, tajā vēstīts par centieniem izglābt savējos, izmantojot dažādus paņēmienus: slēpšanos un nelegālu dzīvi tālāk prom no varas pārstāvju acīm, sava veida psiholoģisko karu pret tiem, izmantojot māņticību; piesardzīgus atbalsta meklējumus apkārtnes zemniekos, izmantojot arī iebiedēšanu un uzbrukumus; izšķirošo sadursmi ar muižniekiem, kuri devušies medībās, lai sagūstītu un likvidētu Tomu un viņa sabiedrotos. Ciņa beidzas ar nosacītu “vilkaču” uzvaru, lai gan kungi atriebjoties nogalina tos, kurus uzskata par viņu atbalstītājiem.

Sērgas iespaids uz romānā attēlotajiem notikumiem un cilvēku dzīvi tiešā veidā neparādās, tomēr saikne starp vilkaču tēmu un vēsturisko epidēmiju izplatību ir konstatējama. Filologa un folklorista Kārļa Strauberga (1890–1962) pētījumā¹⁶ par to, kādi priekšstati par vilkačiem bija izplatīti Rietumeiropā un Latvijas teritorijā no 16. gadsimta otrās puses līdz pat 18. gadsimta sākumam, ir atrodama kāda zīmīga norāde. Interese par vilkačiem Vidzemes un Kurzemes mācītāju vidū aktivizējas sērgas laikā, proti, saistībā ar mēra epidēmiju Ziemeļu kara gados 18. gadsimta sākumā. Par šo priekšstatu noturību arī izglītoto laikabiedru apziņā liecina fakts, ka vēl 1739. gadā Ropažos un Ikšķilē pratināts kāds zemnieks Pārmežu Simanis (*Peremaesch Simon*), kurš atzīnīes, ka trīs reizes esot pārvērties vilkaci (vācu val. *ein Wahrwolf*) ar noteiktu rituālu palīdzību.¹⁷ Lidzīgi iemesli bija arī

1626.–1627. gadā Vidzemē notikušajām raganu prāvām, kuru norise sakrīt ar “Pēdās” aprakstīto laika posmu, lai gan tās romānā pieminētas tikai epizodiski.

Tādējādi J. Mauliņa romānā trūkst Dž. Kurmaņa veidotās sižeta attīstības shēmas trešajai daļai atbilstošā stāsta par monsturu dzimšanu vai neauglību, kas seko sērgai, tieši otrādi – Toma dzimta turpina pastāvēt netraucēta savā mājvietā purva salā, un tās pēcteči tikai nākamajās paaudzēs atgriežas ārpusaulē, savienojoties ar kāda līdumnieka dzimtu, kas vēlāk ienākusi šajā apkārtnē.¹⁸ Dzīve viensētā nav tipiska 17. gadsimta situācijai, kad Latvijas teritorijas apdzīvotības struktūrā salīdzinoši vairāk izplatīti bija zemnieku ciemi:¹⁹ ne zemkopības tehnikas līmenis, ne arī apkārtējā vide nebija piemēroti atsevišķas zemnieku saimniecības pastāvēšanai. Līdz ar to šim apstāklim romānā ir vairāk idejiska nozīme: šāds risinājums ļauj autoram radīt latviešu eksistences ideālo modeli, imagināru telpu, kuras iemītnieki ir pasargāti no kaitīgām un bīstamām ārpusaules ietekmēm. Šādā iedomātā viensētā ir iespējams radīt savdabīgu mikrokosmu, savu pašpietiekamu pasauli, kas nodrošina patstāvību un līdz zināmā robežai arī attīstības un pilnveidošanās iespējas. Ar ko ir saistīta šāda romāna autora izvēle?

Šeit jāatgriežas pie jautājuma par vēsturiskās prozas būtību. 80. gadu sākumā H. Hiršs mazliet tēlaini definēja attieksmi pret vēsturisko prozu:

“[...] galvenais vēsturiskās literatūras princips – apziņa, ka pagātne nav dīvains muzeja eksponāts, par ko pabrīnīties, bet pilnskanīga un pilnvērtīga dzīve. Un reizē tas ir rakstnieka galvenais uzdevums – panākt, lai starp tālā laikmeta cilvēkiem un mums nebūtu nekādas sienas, pat ne tās viscaurspīdīgākās, lai mēs dzīvotu kopā ar viņiem tāpat kā ar tiem, kas tepat un šodien mums blakus.”²⁰

Minētā prasība par vēsturiskos notikumus sakņotā vēstījuma saikni ar mūsdienu cilvēkam aktuālām problēmām tolaik publicētajās recenzijās un teorētiskajos apcerējumos tiek nemīti atgādīnāta, acimredzot lai izvairītos no tā, ka vēsturiskās prozas rakstīšana varētu tikt apsūdzēta sekošanā sociālistiskā reālisma koncepcijai kaitīgajam principam “mākslu mākslai”.²¹ Laikmetīgā literatūra vienmēr varēja piesaukt kaut ko, kas apliecināja šādas saiknes klātbūtni tekstā, taču darbos, kuru sižets sakņojās pagātnē, tas bija īpaši jāpamato. Vienlaikus šī padomju ideoloģijas diktētā prasība veicināja vēsturiskajai prozai jau sākotnēji piemītošo²² didaktikas tendenci. Vēlreiz E. Andersona atzinums:

“Vēsturisko romānu tendence pa lielāku daļai atbilst tām noskaņām, kas valda attiecīgā rakstnieka darbības laika sociālajā psihē. Rakstnieki vēstures avotos pa lielāku daļai meklē tikai apstiprinājumu savām idejām vai arī parocīgu vielu kādas atziņas vai doktrīnas paušanai.”²³

Didaktiskās pieejas īpašo nozīmi J. Mauliņa daiļradē ir atzīmējuši gan literatūras kritiķi, gan rakstnieka laikabiedri, uzsverot, ka “*Mauliņš ir izteikts ideju kalps*”,²⁴ tādēļ iepriekš citēto visai strikto vēsturiskā romāna autora *credo* var attiecināt arī uz J. Mauliņa tekstos ietvertu vēstījumu. Līdzās estētiskajām problēmām, kas izriet no šādas pieejas un izpaužas shematiskā, iepriekš paredzamā sižeta uzbūvē, kā arī literāro tēlu rīcības psiholoģiskā pamatojuma trūkumā, ko aizstāj autora izdomātie didaktiskie mērķi un lasītāja audzināšana, parādās vēl kāds aspekts. Neatkarīgi no konkrētā autora talanta un izvēlētā sižeta oriģinalitātes, kā arī politiskā spiediena, kas ietekmēja literātu darbu, latviešu vēsturiskais romāns padomju laikā cieta arī no cita veida “mazasinības”. Pēc literatūras kritiķa un vēsturnieka Jāņa Kalniņa (1922–2000) domām, tā bija saistīta

ar to, ka Latvijas vēsturē no 13. līdz pat 19. gadsimtam trūkst ievērojamu personību, kuru biogrāfija varētu noderēt par pamatu latviešu vēsturiskā romāna attīstībai:

“Tādos gadījumos prozaīki parasti izlīdzas ar izdomātiem varoņiem, visbiežāk tas ir ierindas cilvēks laikmetu virpuļos. [...] Viens no tautas, nezināmais, kam vārdu ir izdomājis rakstnieks, bet ko vēsture nepazīst kā, teiksim, cīņu organizētāju vai liela vēriena nodevēju. [...] Par šādiem vēstures posmiem rodas t. s. kultūrvēsturiskie vai piedzīvojumu romāni. Pirmie sniedz detalizētu tautas kultūrdzīves ainu (kā J. Janševska “Mežvidus ļaudis”), otrie nepretendē uz sīkāku izraudzītā varoņa dokumentāri pierādāmu dzīves atspoguļojumu, pirmā plānā izvirza dēkainu notikumu izstāstījumu, melnu un sarkanu krāsu apņemtu dēku un sadursmju azartu (kā Rutku Tēva vēsturiskajos romānos par Rīgu). Šī īpatnība vērojama arī latviešu padomju vēsturiskā romāna ražā aplūkojamā periodā. Lielai daļai no šiem romāniem mākslinieciskais līmenis ir stipri viduvējs, tie noder galvenokārt kā t. s. izziņošā literatūra. Kultūrvēsturiskā elementa dominēšana pāri spilgtiem tēliem un problemātiku ir aplūkojamā posma latviešu vēsturiskā romāna raksturīgākā īpatnība.”²⁵

Vilkatis Toms kā romāna “Pēdas” galvenais varonis labi atbilst J. Kalniņa sniegtajam situācijas raksturojumam. Kultūrvēsturiskā romāna autoram, kurš diezgan apjomīgu romāna daļu veltīja etnogrāfisko sadzīves detaļu aprakstam, paliekot izdomātu “vidējo vēsturisko latviešu” sabiedrībā, attiecīgi pieauga vēstījuma didaktikas pakāpe, jo nācās izveidot tādu pagātnes ainu, ar kuru 20. gadsimta 70. gadu nogales lasītājs varētu vieglāk identificēties. Konstruējot Vidzemes zemnieku dzīves aprakstu Mežvidus mājās,²⁶ šajā viensētā, kuras vārds ir tieša atsauce uz J. Janševska romāna nosaukumu, J. Mauliņš vienlaikus

izveidoja priekšstatu par ideālo “latviešu pasauli”, kas atspoguļoja ne tikai nostalgiju pēc padomju okupācijas rezultātā zaudētās patstāvības (viensētas iemītnieku dzīvi nosaka viņi paši, ciktāl to nespēj ietekmēt no ārienes draudošās briesmas), bet arī romāna tapšanas laikā arvien pieaugošās bailes par latviešu skaita samazināšanos padomju režīma īstenotās demogrāfijas politikas dēļ.²⁷ Šai tēmai J. Mauliņš pievērsās 70. gados publicētajos rakstos, aicinot novērst demogrāfisko krīzi pašu latviešu spēkiem, jo ietekmēt Latvijas PSR ekonomiskās politikas noteikto iedzīvotāju skaita mehānisko pieaugumu līdz 1989. gada sākumam, kad tika pieņemti attiecīgi Ministru padomes lēmumi šajā jautājumā,²⁸ praktiski nebija iespējams. Par šīm aktivitātēm J. Mauliņam nācās sniegt paskaidrojumus Latvijas PSR Valsts drošības komitejā. Romānā “Pēdas”, atspoguļojot tā tapšanas laikā aktuālās bažas un satraukumu par latviešu tautas nākotni, tiek radīta utopiska “brīvības sala”, kurā Toms un viņa ļaudis var patverties no laikmeta sociālajiem ierobežojumiem (dzimtbūšanas, muižas varas, patvaļas u. tml.), bet vienlaikus ir skaidrs, ka tas ir situatīvs risinājums. Zemnieks Toms kļūst par “vilkati”, apstākļu spiests, taču vienlaikus iemācās kļūt par brīvu cilvēku, kaut arī viņa brīvība ir telpā un laikā ierobežota – ārpus Vilkaču sila dzīve rit savu gaitu, un Mežvidus māju iemītniekiem tajā atgriezties vairs nav iespējams. Attiecības starp vilkača Toma saimes ļaudim un ārpusauli veidojas atbilstoši principam “mēs un viņi”: romāna centrā ir zemnieku kopienas pašpietiekamības ideja, kas pretstatīta muižai un kungiem vispār kā ārejam spēkam, ko pārstāv svešinieki.

No literatūras teorijas viedokļa “Pēdas” iespējams lasīt postkoloniālās pieejas kontekstā, aplūkojot romānu par vilkati Tomu kā rakstnieka dubulto protestu pret koloniālo pieredzi gan 17. gadsimta situācijas kontekstā (vāciskā muižniecība un latviešu zemnieki), gan 20. gadsimta situācijas

kontekstā (padomju okupācijas režīms un latviešu tauta Latvijas PSR). Koloniālisma pieredze pastiprina vēsturiskās prozas nozīmi sabiedrībā – kā raksta literatūrzinātnieks Benedikts Kalnačs:

“Iespējams uzskatīt, ka vēsturiskā pieredze ietekmējusi ikvienu Baltijas teritorijā tapušu tekstu; turklāt, līdzīgi kā citās ilgstoši kolonizētās teritorijās, literārie darbi, kas saistīti ar nacionālās pašapziņas nostiprināšanos, sākot no 19. gs. vidus, lielā mērā uzlūkojami par nacionālām alegorijām, neraugoties uz to, cik lielā (pakāpeniski pieaugošā) mērā literatūra atspoguļojusi individuālu pieredzi.”²⁹

Romāns “Pēdas” visnotaļ atbilst minētajam mērķim – konstruēt latviešu tautas kolektīvās pieredzes alegoriju, vienlaikus nostiprinot nacionālās pašapziņas izjūtu tik, cik to ļāva latviešu padomju literatūrai obligātie politiskie nosacījumi. Šāda nostāja parasti rada problēmas, kas saistītas ar literārā teksta estētisko kvalitāti. Kā atzina Zviedrijas trimdā dzīvojošais literatūras kritiķis Jānis Rudzītis (1909–1970), šī problēma latviešu literatūrā vienmēr ir bijusi aktuāla: latviešu rakstnieki lielākoties ir radījuši politiski angažētu literatūru, par mērķi izvirzot polemiku ar “vēsturiskiem vai sociāliem ienaidniekiem” uz literatūras estētiskās kvalitātes rēķina. Pēc J. Rudziša domām, šis apstāklis ne tikai ierobežo latviešu literatūras iespējas iegūt starptautisku ievēribu, jo tās tematika bieži ir pārāk lokāli centrēta un atrauta no “pārlaicīgām” problēmām, bet tas atspoguļo arī to, kā sabiedrība uztver savu vēsturi.³⁰ 50. gadu vidū izteiktā J. Rudziša atziņa kā satura, tā pamatojuma ziņā nebija zaudējusi aktualitāti arī laikā, kad Latvijā tika publicēts J. Mauliņa romāns “Pēdas”.

Postkoloniālajā diskursā īpaša nozīme ir teksta personāžu (kā fiktīvo, tā vēsturiski reālo) etniskajai un sociālajai izcelsmei, kas nosaka viņu dzīves un rakstura attīstību.

Romānā attēlotajā 17. gadsimta sabiedrībā kārtas piederībai ir būtiska, vēstījumu strukturējoša nozīme. Šķirtne starp kungiem un zemniekiem ir iezīmēta un izcelta, paredzami sadalot personāžus pozitīvajos un negatīvajos, bet līdzsvara dēļ piešķirot Zeltiņu muižas barona Felsberga raksturam arī dažus simpātiskus vaibstus. Nedaudz atšķirīgi akcenti sastopami romāna ekranizācijā: mainīts kinofilmas fināls, ar galvenā varoņa nāvi pastiprinot stāsta traģiskos elementus. Filmas sižetā dominē vēstījums par zemnieku pretestību muižniekiem, taču kārtu pretrunas attēlotas bez klišejām un personāžu konflikti sakņojas pretējās puses pārstāvju psiholoģijā, nevis to etniskajā vai sociālajā izcelsmē. Kā izklaidējošs elements recenzijās par “Vilkati Tomu” pieminēts arī šausmu filmu stilistikā veidotais vilkaču tēmas risinājums. Lai gan literatūras kritika romānu “Pēdas” uztvēra diezgan vienprātīgā labvēlībā, filma tika vērtēta prasīgāk, atzīmējot, ka filmas varoņu raksturi veidoti pārāk shematiski³¹ un kopumā ir radīta vēl viena Rīgas kinostudijai tipiska “vēsturiskā” kostīmfilmā ar vesterna žanram raksturīgām klišejām:

“Zīmīgi, ar aprobežoto muižniecību “Vilkati Tomā” konfrontēts latviešu zemnieka ideāltips. Vai filmas gaitā nerodas doma, ka visi šie brašie brīvības cīnītāji postalās un nātnajās biksēs ir kopija šķietami pilnīgi citai varoņu plejādei? Sen pazīstamā kovboju atturība, vēsais prāts un drosme, tāpat arī spēja izkļūt no jebkuras situācijas. [...] Būtibā filmu skatām kā vēstījumu par veikliem latvju zēniem, kas itin naski dancina neapstētos vācus uz karstiem ķieģeļiem.”³²

Literāro tēlu rīcības psiholoģiskā pamatojuma nepilnības, tāpat kā vēsturisko situāciju vienkāršojums pieder pie biežāk sastopamajiem vēsturiskās prozas darbu trūkumiem, kurus pamana kā kritiķi, tā arī labāk sagatavoti lasītāji. Kinofilmā varoņu

ricības motivācijas trūkums ir tiešāk uztverams, tomēr, atšķirībā no 70. gados veidotajām pseidovēsturiskajām kostīmfilmām “Vella kalpi” (1970), “Vella kalpi Vella dzirnavās” (1972) un it īpaši “Melnā vēža spēlēs” (1975), “Vilkatis Toms” mēģina sasniegt augstāku mākslinieciskuma un vēsturiskās situācijas rekonstrukcijas līmeni. Pagātnes uztvere ārpus indivīda tiešās pieredzes, kas sniedz niansēm bagātu atmiņu materiālu, ir pakļauta aizgūtiem un iemācītiem priekšstatiem, kuru uzdevums ir sakārtot un padarīt lietojamu visu milzīgo vēsturiskās informācijas apjomu, kas nonāk mūsu apziņā. Atgriežoties pie romāna “Pēdas” vēstījuma, jāņem vērā, ka vienkāršots pagātnes attēlojums daļēji izriet no pašas vēsturiskās prozas būtības un to nenosaka tikai autora mākslinieciskā talanta līmenis vai politiskā režīma prasības. Piemēram, etniskā un sociālā aspekta kopsakarību nozīme izcelta arī grāmatas nobeigumā, kur autors raksturojis zemes kungu reakciju uz notikumiem, kas saistīti ar vilkaču darbību:

“Domas par svešo, draudīgo spēku, kas pārvalda Vilkaču silu, katrs klusēdams paņēma līdzīgu uz savu muižu. Kad vēstulēs vai runās nācās notikušo apcerēt, viņi kļuva piesardzīgi, sodījās par zemnieku mānticību, lādēja viņu pakļaušanos nešķīstam spēkam, kas svešs baznīcai un dievam un tīko pēc cilvēku asinīm, bet vilkaču vārdu nepieņēma. Daudziem šķita, ka no piespiestas klusēšanas baigums vēl vairāk pieauga. [...] Un tad sākās kungu gara aizstāvju vadīts pretuzbrukums. Novadu fogti saņēma stingrus rīkojumus sagūstīt un sodīt burvjus un raganas, riebējas un pestēlotājas, lai uz visiem laikiem izdzītu no zemnieku galvām ticību māņiem. [...] Bīskaps deva norādījumu sprediķus tulkot bauru valodā, lai ļaužu prātus veiksmīgāk pievērstu dievam. [...] Toties sākās zemnieku nemieri, laupīšanas un muižu dedzināšanas citos novados. Klīda runas par kungu varas drīzu galu.”³³

Nepievēršot uzmanību kļūdām vēsturiskās situācijas raksturojumā (Vidzemē 17. gadsimtā saglabājās no Livonijas mantotais fogta kā vietējās pārvaldes ierēdņa amats, taču pēc reformācijas vairs nebija bīskapu), jāatzīmē vēl kāds apstāklis. Iespējams, romāns “Pēdas” netieši norāda uz analogiju starp “vilkačiem” un nacionālo partizānu situāciju pēc Otrā pasaules kara, arī zinot to, ka padomju režīma propagandisti viņus nereti dēvēja par vilkačiem.³⁴ Toma un viņa piederīgo dzīves apraksts romānā atgādina partizānu cīņas taktiku, bet kungu sarīkotās vilkaču medības – nacionālo partizānu apkarošanas akciju, kas šoreiz beidzas neveiksmīgi, taču tai seko plašāka mēroga pasākumi pret vilkaču sabiedrotājiem un pret latviešu zemniekiem kopumā. Līdzīgu iespaidu rada citātā minētā kungu izvairīšanās saukt vilkačus vārdā un izskaidrot šo kustību ar ideoloģiskiem iemesliem, tāpat kā padomju propaganda apgalvoja, ka “latviešu buržuāziskā nacionālisma” cēloņi meklējami dažu iedzīvotāju politiskā apziņīguma trūkumā vai arī ir ārzemju speciālo dienestu radīti.³⁵ Zemteksta meklēšana 20. gadsimta 70. un 80. gados publicētajos Latvijas PSR rakstnieku darbos atbilst dažu laikabiedru uzturētajam priekšstatam par vienmēr klātesošu pretestību padomju okupācijas režīmam, taču tā var būt maldīga. Zemteksta funkcija tā dēvētajā stagnācijas periodā bija netieši pateikt lasītājam to, kas cenzūras noteikumu dēļ netika publicēts: “ārēji nenosauktā opozīcija tiek iešifrēta zīmēs, tēlos, kas nes norādi par potenciālo pretestību vai ietver norādi par nenosauktu notikumu”.³⁶ Tomēr šādu norāžu esamība konkrētajā tekstā vienmēr paliks atkarīga no pētnieka interpretācijas.

Laikmeta konteksta noskaidrošanai būtisks ir jautājums ne tikai par romāna “Pēdas” tapšanas apstākļiem, bet arī par tajā izmantoto vēstures avotu rekonstrukcijas iespējām. Kā grāmatas ievadā raksta tās autors, romāna sižeta pamatā ir kāda

Mauliņu ģimenes leģenda, kuru autoram bērniībā pastāstījis viņa vecmāmiņa. Veidojot romāna struktūrai un kompozīcijai būtisko laikmeta vides attēlojumu, J. Mauliņš iepazīsies ar 17. gadsimta pirmās puses garīdznieku Paula Einhorna (*Paul Einhorn*, 1590–1655) un Georga Manceļa (*Georgius Mancelius*, 1593–1654) darbiem. Kurzemnieka p. Einhorna vācu valodā sarakstītais latviešu tautas apraksts *Historia Lettica* pirmo reizi publicēts 1649. gadā un, tāpat kā viņa apcerējums³⁷ par zemnieku pagāniskajiem ticējumiem, latviski pilnībā nekad nav tulkots, savukārt vidzemnieka G. Manceļa sastādītā latviešu sprediķu grāmata (pirmais izdevums 1654. gadā) un latviešu valodas vārdnīca *Lettus* (1638) atspoguļo 17. gadsimta latviešu valodas īpatnības. Tāpat rakstnieks izmantojis arī Vidzemes 1638. gada arklu revīzijas avotu izdevumu, no kura ņemti Alūksnes, Gulbenes, Gaujienas un Piebalgas novada muižu īpašnieku vārdi un zemnieku māju nosaukumi.³⁸ Romānā iestrādāti profesora Pētera Šmita (1869–1938) pirms Otrā pasaules kara publicētie folkloras materiāli, to skaitā Valkas apriņķa Aumeisteros pierakstītās teikas par vilkati Tomu.³⁹ Visbeidzot, romāna autoram acīmredzot bija pieejami vēsturnieku pētījumi⁴⁰ par vilkaču prāvām un ticējumiem par vilkačiem, kas bija izplatīti 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā, kā arī etnogrāfu darbi par zemnieku sadzīves vidi. Šos datus autors izmantojis visai lietpratīgi, lai gan vēsturnieks Alnis Svēlpis (1928–1990) vēlāk atzīmē, ka “romānā aprakstītās etnogrāfiskās detaļas (*ēkas zemnieku sētās, muižnieku tualetes u. c.*) reizēm savā attēlojumā vairāk velk uz 18., varbūt pat 19. gs. sākumu nekā tālo, bargo 17. gs.”⁴¹ Diemžēl J. Mauliņš tuvāk nav paskaidrojis, no kādiem avotiem viņš rekonstruējis romānā attēlotās 17. gadsimta Vidzemes zemnieku sadzīves ainas, taču uzsvēra,⁴² ka vēsturnieka Teodora Zeida (1912–1994) recenzija par romāna manuskriptu esot bijusi visnotaļ atzinīga.

Vēsturnieku un literātu diskusija laikraksta “Literatūra un Māksla” redakcijā 1985. gada pavasarī, no kuras ņemts iepriekšējais citāts, precīzi atspoguļo padomju režīma izpratni par to, kas ir vēsturiskā proza un kādai tai ir jābūt. Līdzās ideoloģiskajām prasībām, kas bija saistītas gan ar šķiru cīņas kā noteicošā vēstures attīstības faktora attēlojumu prozas vēstījumā, gan sociālistiskā reālisma koncepcijai obligātā pozitīvā varoņa klātbūtni tekstā un ne mazāk obligāto literatūras atbilstību t. s. partejiskuma principiem mākslā, no vēsturiskajiem romāniem padomju kultūrpolitikas noteicēji sagaidīja arī iespējami precīzu attiecīgā laikmeta vides attēlojumu. Marksisma teorētiski Rietumos⁴³ 20. gadsimta otrajā pusē vēsturiskā romāna žanram pievērsa uzmanību, tomēr Padomju Savienības Komunistiskās partijas ideologu attieksme pret to bija piesardzīga, lai gan šādu tekstu ideoloģiskā un audzinošā, respektīvi, propagandas mērķiem atbilstošā, nozīme tika atzīta un izmantota. Šādas attieksmes cēloņi bija saistīti ar apstākli, ka padomju autoru vēsturiskās prozas darbi bieži bija tikai pagātnes situāciju ilustrācijas, kas balstījās uz gatavām ideoloģiskajām shēmām, un literatūras kritiķi to lieliski apzinājās.⁴⁴ Līdz ar to vēsturiskā romāna žanrs padomju režīma kontrolētajās zemēs kļuva par specifisku un visai grūti īstenojamu literatūras nozari, un šo romānu autori atradās starp diviem pretēja virziena vektoriem – Komunistiskās partijas diktētajām ideoloģijas prasībām un lasītāju pieprasījumu pēc tāda pagātnes atainojuma, kas vismaz neatkārtotu oficiālo vēstures versiju, bet radītu imagināro telpu “savai”, režīma diktētam nepakļautai pagātnes ainavai.

Secinājumi

Romāna “Pēdas” popularitāte latviešu sabiedrībā, ko apliecina arī tā ekranizācija kinofilmā “Vilkatis Toms”, atspoguļo

situāciju padomju sociālisma norietā, kad šāda literatūra tika rakstīta (un arī uztverta) kā materiāls nacionālās identitātes veidošanai un “vēsturisko sakņu” konstruēšanai. Romāns turpina pirms Otrā pasaules kara latviešu literatūrā aizsāktu nacionālā romantisma tradīciju, modelējot to atbilstoši sava laika sociālajiem apstākļiem. Tādējādi viena no romāna funkcijām bija uzturēt un turpināt nacionālās pretošanās naratīvu literatūrā, izmantojot vēsturiskās prozas paņēmienus: nosacīti autentiskā vidē ievietot literāros tēlus, kuri apliecina latviešu zemnieku sīkstumu, atjautību un neatlaidību, cīnoties par savas patstāvības saglabāšanu acīmredzami nelabvēlīgos apstākļos. “Pēdas” savdabīgā veidā turpina pirms Otrā pasaules kara latviešu vēsturiskajā prozā aizsāktu tendenci, pievēršoties 17. gadsimta vēstures tematikai; iespējams, to sekmēja 20. gadsimta 70. gados atjaunotā interese par rakstnieka un žurnālista Rutku Tēva (īstajā vārdā Arveds Mihelsons, 1886–1961) daiļradi, viņa piedzīvojumu romānu atkārtota izdošana un ekranizācijas.⁴⁵ Pirmais un arī sekmīgākais latviešu vēsturiskās prozas

piemērs padomju okupācijas laikā bija Laimoņa Pura (1922–2016) romānu cikls par zemgaļu cīņu ar krustnešiem 13. gadsimtā, tā pirmā daļa “Degošais pilskalns” iznāca 1962. gadā. Līdz 2012. gadam šis romāns latviešu valodā tika publicēts četras reizes, kā arī tulkots un izdots lietuviešu un ungāru valodā. Tikpat svarīga nozīme tālaika situācijā bija eskeipisma motīviem, kas vienmēr pavada vēsturisko prozu kā tādu laika pavadīšanas veidu, kas ļauj lasītājiem nokļūt citā, no tagadnes atšķirīgā vidē un tādējādi atslogot ikdienas problēmu mākto nervu sistēmu. Arī J. Mauliņa romānā 17. gadsimta vēsturiskā situācija ir fons rakstnieka literārās fantāzijas radītajam sižetam, kas attēlo ideālās vai iztēlotās Latvijas modeli – viensētu, kurā mēs varam būt mēs paši, kur naidīgā vai vienaldzīgā ār pasaule mūs liek mierā un netraucē. Šāda pasaule ir statiska un nemainīga, bet vēsturiskie notikumi tajā līdzinās dekorācijām, kas ļauj atpazīt tekstā attēlotā laikmeta reālijas un līdz ar to atvieglo lasītāja identificēšanos ar romānā attēlotajiem cilvēkiem un norisēm.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ JĀNIS MAULIŅŠ. Pēdas. Rīga 1980, 7. lpp.

² Turpat.

³ Bibliogrāfija. In: Karogs 1981, Nr. 5, 204.–206. lpp., šeit 205. lpp.

⁴ ŽENIJA AŠČUKA, AINA KRAUZE, ANITA UZULNIECE. Filmogrāfija. In: Padomju Latvijas kinomāksla. Rīga 1989, 354.–445. lpp., šeit 410.–411. lpp. Filmas režisors un scenārija autors bija Ēriks Lācis (1938–2005), operators Dāvis Šimanis (1942–2007), galvenajā lomā aktieris Gunārs Cilinskis (1931–1992).

⁵ IVARS AĻĶIS. Pagātnes cīņu lappuses. In: Literatūra un Māksla, 17.04.1981., 11. lpp.

⁶ HARIJS HIRŠS. Vēsture romānā. In: Karogs 1981, Nr. 6, 161.–165. lpp., šeit 164. lpp.

⁷ ILDZE KRONTA. Sīrs laiks un pretrunīgs gājums. Prozaīka Jāņa Mauliņa devums latviešu literatūrai. In: Jaunā Gaita 1989, Nr. 173, jūnijs. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg173/JG173_Kronta.htm (skatīts 05.12.2022.).

⁸ RAIMONDS BRIEDIS. Teksta cenzūras isais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. Rīga 2010, 153. lpp.

⁹ JEROME DE GROOT. The Historical Novel. London, New York 2010, pp. 93–108.

- ¹⁰ EDGARS ANDERSONS. Latviešu vēsturiskie romāni. In: Ceļa Zīmes 1987, Nr. 63, 117.–136. lpp., šeit 117. lpp.
- ¹¹ Piemēram, sk.: JENNIFER COOKE. *Legacies of Plague in Literature, Theory and Film*. London, New York 2009; PATRICK REILLY. *Bills of Mortality. Disease and Destiny in Plague Literature from Early Modern to Postmodern Times*. New York 2015.
- ¹² GEORGE KURMAN. A Methodology of Thematics: The Literature of the Plague. In: *Comparative Literature Studies* 19, Spring 1982, No. 1, pp. 39–53, here pp. 44–47.
- ¹³ LAURA KREIGERE-LIEPIŅA. Monstri un zīmes, to interpretācija Daniela Hermaņa poēmā *De monstroso partu*. In: SANITA BRIEŽKALNE (atb. red.). *Grāmata un sabiedrība Latvijā līdz 1945. gadam*. Rīga 2019 (Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti, 4 (XXIV)), 202.–222. lpp.
- ¹⁴ INGA VOLKOVA. *Vilkatis Toms*. Priekšvārds filmai. In: *Kino* 1983, Nr. 6, 16.–17. lpp.
- ¹⁵ MAULIŅŠ, Pēdas, 25.–29. lpp.
- ¹⁶ KĀRLIS STRAUBERGS. Vilkaču ideoloģija Latvijā. In: MARĢERS STEPĒRMANIS, ARVEDS ŠVĀBE, TEODORS ZEIDS (red.). *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam 14.VII.1859–14.VII.1939*. Rīga 1940, 98.–114. lpp., šeit 101.–103. lpp.
- ¹⁷ KĀRLIS BREŽĢIS. Baznīcu vizitāciju protokoli. Izraksti par jautājumu: Kristīgās ticības ciņa ar latvju tautas reliģiju. Rīga 1931, 81.–82. lpp.
- ¹⁸ Šeit saskatāma paralēle ar Aleksandra Grīna (1895–1941) romānu dielgijas “Zemes atjaunotāji” (pirmais izdevums 1939. gadā) sižetu, kas norisinās Sēlijā 16. un 17. gadsimta mijā. A. Grīna darbi padomju okupācijas laikā bija aizliegti un lasītājiem oficiāli nebija pieejami.
- ¹⁹ DZIDRA LIEPIŅA. Par ciema novadu Vidzemē. In: ĒVALDS MUGURĒVIČS (atb. red.). *Apcerējumi par Latvijas PSR teritorijas apmetnēm, celnēm un tajās atrasto numismātisko materiālu pirmatnējās kopienas un feodālisma periodā*. Rīga 1978 (Arheoloģija un etnogrāfija, XII), 135.–160. lpp., šeit 144.–155. lpp.
- ²⁰ HIRŠS, *Vēsture romānā*, 164.–165. lpp.
- ²¹ LEONID HELLER. A World of Prettiness: Socialist Realism and Its Aesthetic Categories. In: THOMAS LAHUSEN, EVGENY DOBRENKO (eds). *Socialist Realism without Shores*. Durham 1997, pp. 51–75.
- ²² Sk.: ELISABETH WESSELING. *Writing History as a Prophet. Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. Amsterdam 1991, pp. 42–49; HAROLD OREL. *The Historical Novel from Scott to Sabatini. Changing Attitudes toward a Literary Genre, 1814–1920*. New York 1995, pp. 28–36.
- ²³ EDGARS ANDERSONS. Latviešu vēsturiskie romāni. In: *Ceļa Zīmes* 1982, Nr. 62, 63.–68. lpp., šeit 68. lpp.
- ²⁴ KRONTA, *Sūrs laiks*.
- ²⁵ JĀNIS KALNIŅŠ. Proza. In: VIKTORS HAUSMANIS (atb. red.). *Mūsdienu latviešu padomju literatūra 1960–1980*. Rīga 1985, 14.–35. lpp., šeit 22.–24. lpp.
- ²⁶ MAULIŅŠ, Pēdas, 18.–24. lpp.
- ²⁷ Par demogrāfisko krīzi presē atgādināja arī citi literāti un intelektuāļi, sk.: VILNIS ZARIŅŠ. *Kraukļu un cīruļu laiks*. *Vaļasbrīžu piezīmes par kultūru un dzīvi 1975–1990*. Rīga 1995, 19.–38. lpp.
- ²⁸ Lēmuma sagatavošanas procesu atspoguļo materiāli, kas publicēti dokumentu krājumā: *Migranti Latvijā 1944–1989*. Dokumenti. Sast. un tulk. Jānis Riekstiņš. Rīga 2004, 70.–91. lpp.
- ²⁹ BENEDIKTS KALNAČS. Postkoloniālisms. In: IEVA E. KALNIŅA, KĀRLIS VĒRDIŅŠ (sast.). *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga 2013, 413.–455. lpp., šeit 431. lpp.
- ³⁰ JĀNIS RUDZĪTIS. *Starp provinci un Eiropu*. *Vestārās* 1971, 11. lpp.
- ³¹ HARIJS HIRŠS. *Vērigāk ieskatīties varoņu dzīvē*. In: *Kino* 1984, Nr. 6, 1.–3. lpp.
- ³² AIVARS TARVIDS. *Varoņstāsts iz sentēvu dzīves*. In: *Literatūra un Māksla*, 15.06.1984., 10. lpp.

- ³³ MAULIŅŠ, Pēdas, 212.–213. lpp.
- ³⁴ Piemēram: No SS un SD līdz... In: Dzimtenes Balss, 19.–25.05.1977., 7. lpp.; JĀNIS DZINTARS. Vilkači Cēsu novadā. In: Padomju Druva, 25.07.1978., 2. lpp.; ZIGMUNDS SKUJIŅŠ. Pēdas ved atmiņās. In: Literatūra un Māksla, 02.06.1978., 16. lpp.
- ³⁵ INDULIS ZĀLĪTE. Galvenās nevardarbīgās pretošanās formas un slēptais nacionālisms kā iekšējā nepakļaušanās padomju režimam Latvijā (70. un 80. gadi). In: Latvijas Vēsture 1997, Nr. 4, 79.–89. lpp.
- ³⁶ BRIEDIS, Teksta cenzūras īsais kurss, 161. lpp.
- ³⁷ PAUL EINHORN. Wiederlegunge Der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens. Rīga 1627.
- ³⁸ MAULIŅŠ, Pēdas, 7.–8. lpp.
- ³⁹ MAIJA LIGERE. Literārais tēls un folkloriskā īstenības uztvere. In: Karogs 1985, Nr. 4, 136.–141. lpp., šeit 140.–141. lpp.
- ⁴⁰ Piemēram: JĀNIS ZEMZARIS. Vilkaču prāvas Vidzemē. In: STEPERMANIS et al., Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam, 115.–140. lpp.
- ⁴¹ Citēts pēc: IVARS AĻĶIS. Tautas pagātne zinātnes un romāna atspulgā. In: Literatūra un Māksla, 01.05.1985., 6.–7. lpp., šeit 7. lpp.
- ⁴² Ibidem.
- ⁴³ GEORG LUKÁCS. The Historical Novel. London 1962. Vairāk sk.: TERIJS ĪGLTONS. Marksisms un literatūras kritika. Rīga 2008.
- ⁴⁴ JĀNIS KALNIŅŠ. Vēstures virzība un tās ilustrēšana. In: KĀRLIS KRAULIŅŠ (sast.). Problēmas un risinājumi. Par latviešu mūsdienu prozu. Rīga 1973, 204.–213. lpp.
- ⁴⁵ IMANTS PIJOLS. Aizgūtnēm cauri gadsimtiem. In: Karogs 1978, Nr. 4, 171.–173. lpp.

SUMMARY

The popularity of the novel “Pēdas / The Tracks” in Latvian society further confirmed by its adaptation into a film “Vilkatis Toms / Werewolf Tom”, reflected the situation in late Soviet socialism, when such literature was created (and also perceived) as a material for shaping national identity and designing collective “historical roots”. The novel continued the tradition of national romanticism in Latvian literature shaped before World War II, modelling it upon the social conditions of its time. Thus, one of the functions of the novel was to maintain and continue the narrative of national resistance in literature, using historical prose techniques: by placing literary images in a notionally authentic environment that demonstrates the subtlety, ingenuity and perseverance of Latvian peasants in fighting to maintain their independence under apparently adverse conditions. “The Tracks” in a certain manner perpetuates the tradition which began before World War II in Latvian historical prose, focusing on the themes of the history of the 17th century; perhaps it was driven by the renewed interest in and re-publishing of some historical novels from the inter-war period Latvian literature, also cast in so-called costume films. Just as relevant to the situation at the time is the theme of escapism, which always accompanies historical prose as a pastime which enables the readers to enter an environment which differs from the present, and thus relieve the nervous system burdened by everyday problems. The novel by J. Mauliņš reflects the historical situation of the 17th century as the background for the plot engendered by the writer’s literary

fantasy, which creates a model of perfect or imagined Latvia – one where we can be ourselves, when the hostile or indifferent outside world leaves us be in peace and does not interfere. This is a static and constant world, whereas the historical events resemble decoration, giving an opportunity to recognise the real trends of the era reflected in the text, and thus facilitating the reader's identification with the people and events depicted in the novel.

Hunter-Gatherer Bone and Antler Implements in Lithuanian Coastal Area: Recent Studies in Chronology, Technology and Decoration Patterns*

Mednieku–vācēju kaula un raga darbarīki Lietuvas
teritorijas piekrastē: jaunākie pētījumi hronoloģijā,
tehnoloģijās un dekorēšanas veidos

Tomas Rimkus, Dr.

Research Fellow

Institute of Baltic Region History and Archaeology, Klaipėda University

Herkaus Manto Str. 84, LT-92294, Klaipėda, Lithuania

E-mail: tomas.rimkus@ku.lt

 <https://orcid.org/0000-0001-5042-1266>

Stone Age bone and antler implements are an essential study material, as they contain important information on hunter-gatherer tool making technology, dynamics in hunted animal species, choices of raw materials and much more. Some specimens have unique engravings and incisions on their surface, enabling the studies of the decoration patterns. Moreover, organic finds can be dated by radiocarbon, allowing to approach osseous technologies from a chronological aspect. The Early and Middle Holocene sites containing hunter-gatherer bone and antler implements in Lithuanian coastal area have been discovered and investigated in the last century. The Middle Holocene osseous collection, however, has been studied only recently, shedding light on the manufacturing techniques and chronology of the tools. This paper summarizes the combination of technological, radiocarbon and decoration data of osseous implements found in Palanga and Smeltė sites, as well as the single finds (ca. 6000–3800 cal BC) discovered along the coast of Lithuania.

Keywords: Mesolithic, hunter-gatherers, osseous technology, decoration patterns, AMS ¹⁴C dating, coastal Lithuania.

* This research was supported by the grant (No. 09.3.3-LMT-K-712-01-0171) from the Research Council of Lithuania. The author would like to express his gratitude to Kretinga Museum, History Museum of Lithuania Minor, and Saulius Bučas for the access to study the archaeological material. Further acknowledgment is dedicated to the reviewer, whose comments improved the final version of this paper.

Akmens laikmeta kaula un raga darbariku izpēte ir būtiska, jo tie satur informāciju par mednieku–vācēju darbariku izgatavošanas tehnoloģijām, medijamo dzīvnieku sugu dinamiku, materiāla izvēli u. c. Uz dažu rīku virsmas ir atrodami unikāli gravējumi un iegriezumi, kas ļauj pētīt dekorēšanas tendences. Turklāt organiskos materiālus ir iespējams datēt ar radioaktīvā oglekļa metodi, tādējādi kaula un raga rīku tehnoloģiskie aspekti ir pētāmi arī hronoloģijas perspektīvā. Pagājušajā gadsimtā Lietuvas piekrastes teritorijā tika atklāti un izpētīti agrā un vidējā holocēna arheoloģiskie pieminekļi, kuros atrasti mednieku–vācēju kaula un raga darbariki. Savukārt vidējā holocēna kaula un raga darbariku kolekcija ir izpētīta pēdējā gada laikā, un tā sniedz jaunus datus par darbariku izgatavošanas tehnikām un hronoloģiju. Šajā pētījumā apkopoti Palangā un Smeltē atrasto kaula un raga darbariku tehnoloģiskie aspekti, radioaktīvā oglekļa datēšanas un dekorēšanas paņēmieni (daļa darbariku ir savrupatradumi Lietuvas piekrastes teritorijā ap 6000.–3800. g. p. m. ē.

Atslēgvārdi: mezolīts, mednieki–vācēji, kaula un raga tehnoloģijas, dekorēšanas veidi, AMS ¹⁴C datēšana.

Introduction

Lithuanian coastal area underwent numerous landscape changes in the past ca. 12 000 years.¹ It is primarily related to the shoreline displacement and drastic changes in the Baltic Sea water level. The data from submerged landscapes indicate that during ca. 9700–7000 cal BC the coast was located three to six kilometres in the western direction, whereas during the later Littorina Sea stages the shoreline became much more comparable to the present one.² This also has influenced the development of coastal lakes and river deltas,³ therefore, environmental changes in the Early-Middle Holocene had

a considerable impact on the ecosystems and the habitation choices for coastal hunter-gatherer societies.

The current coast of Lithuania continues about 90 kilometres in north–south direction. The coast is characterised by flooded plains, major coastal rivers, and peat bogs. The river banks and the shores of the former lakes are among the major landscape objects where the main locations of hunter-gatherer sites are situated. Compared to the abundant inland sites' archaeological materials, hunter-gatherer lithic technology in the coastal sites is still poorly understood due the scarcity of findings and the absence of good quality local raw material. However, the sites located in the coastal Lithuania offer a unique insight into hunter-gatherer osseous industry.

The complex of Šventoji sites (the northern part of Lithuanian coast) contain excellent preservation conditions for various organic artefacts, including the ones made of bone and antler. These materials have been extensively published and explored from various points of view, starting from a typological classification, and continuing into interdisciplinary studies, by looking into the ways they were made, their decoration techniques, chronology, and function.⁴ The majority of the organic finds from Šventoji date to the 4th and 3rd millennia cal BC,⁵ however, only scarce data about hunter-gatherer osseous industry can be obtained from the earlier Stone Age periods. Therefore, this leaves a vast gap concerning the data of Final Palaeolithic and Mesolithic bone and antler tool types in the coastal part of Lithuania.

The recent revision of old collections and new single finds in Lithuanian coastal area revealed more data about the Middle Holocene hunter-gatherer osseous tools technology in the period between 6000–3800 cal BC. The implements from Palanga and Smeltė sites and a single find from

Melnragė II beach were extensively studied by the AMS ^{14}C , the single finds from old eastern Prussia collections were re-interpreted, although they still need to be investigated directly by modern research methods. The finds were analysed by studying their technological assessments, raw materials, AMS ^{14}C dating and decoration patterns. In this paper, all the available Middle Holocene osseous tools data from Palanga and Smeltė sites, and single

finds⁶ from the Lithuanian coastal zone are summarized and evaluated.

Material

Sites and single find locations

Bone and antler tools from Palanga and Smeltė sites, Melnragė II beach and Kalniškiai⁷ locations were investigated (Fig. 1).

Fig. 1. Locations of the main Stone Age sites noted in the text: 1. Šventoji; 2. Palanga; 3. Melnragė II; 4. Kalniškiai (former Bachmann manor); 5. Smeltė; 6. Sise; 7. Šarnelė; 8. Žemaitiškė 2.

1. att. Tekstā minēto akmens laikmeta apmetņu lokācija kartē: 1. Šventoja; 2. Palanga; 3. Melnraģe II; 4. Kalnišķi (bijusī Bahmana muiža); 5. Smelte; 6. Sise; 7. Šarnele; 8. Žemaitišķe 2.

Palanga site is the only one in this list that was excavated by archaeologists (in 1958).⁸ It is located in Palanga city centre, on the bank of Rąžė River. It was a wetland site, offering good conditions for organic preservation, therefore animal and, possibly, one human's bones, bone and antler tools and amber were found during the excavations. Most of the animal remains and one human bone were lost, although their species identification was conducted after the excavation and the data were included into excavation report. Unfortunately, these bones are considered to be missing, therefore, there is no possibility to re-investigate the osseous assemblage from the site and confirm all the previous conclusions by modern research methods. One grounded stone axe was also found at the site, however, the attribution of previously published flint blades and two more grounded stone tools⁹ to this assemblage is questionable, as there is no data in the excavation report and the first initial publication by Pranas Kulikauskas in 1959 that would support the presence of these findings at the site. The amber finds which have been mentioned in the 1959 publication, are also absent from the museum storage. Therefore, only 12 bone and antler implements are available from Palanga site.¹⁰ According to the tool types, the site was considered as belonging to the Late Mesolithic and Late Neolithic/Early Bronze Age.¹¹ However, recent radiocarbon studies demonstrated that at least the bone and antler tools from the site belong to the second half of the 5th – the beginning of the 4th millennium cal BC, and one modern date, probably from technogenic layer, is also present.¹² The site is considered to have been destroyed by modern construction works and straightening of the Rąžė River.

The former Smeltė site is another location with preserved organic finds, located

in the southern part of Klaipėda city harbour. This location has not been excavated by archaeologists. During the development of city harbour in 1970–1973, the nearby wetlands close to the mouth of Smeltalė River were excavated. The workers uncovered bone, antler and amber finds, and delivered them to the Klaipėda Museum in 1974.¹³

Subsequently, the finds were only mentioned in the literature as a reference collection on several occasions,¹⁴ and only in 2015 the first extensive research thereof with the first radiocarbon dates was published,¹⁵ and in 2021 more dating results were added.¹⁶ Eight amber ornaments and preforms, as well as 10 osseous implements and two tool manufacturing waste items were identified in this collection.¹⁷ However, the exact location of the area where osseous and amber finds have been excavated is not known, therefore it is not clear whether the finds have been found in the same location or not. Thus, the collection of finds from Smeltė must be considered as single finds. The find chronology spans between 6th to 3rd millennium cal BC. The Smeltė site is considered as destroyed by harbour construction works.

Separately from the above mentioned Smeltė collection, another single red deer antler tool from Smeltalė River mouth was found in 1970 and delivered to the Klaipėda Museum.¹⁸

Another single find was located in 2015, washed up in the Melnragė II beach, north of Klaipėda city. The find was identified as a red deer antler T-shape axe,¹⁹ – the find type that was also found in Palanga site. The find is held in private collection.

The last location represented in this paper is Kalniškiai. It is in the eastern outskirts of Klaipėda city, on the left bank of Danė River. Five osseous points were found here in the 19th century during marl extraction, and published by the famous researcher of

eastern Prussia prehistory Hugo Groß.²⁰ In 1865, the finds were transferred to the Museum of Prehistory and Early History in Berlin, however, in 1945 four of these finds along with many other museum collections were moved to the State Hermitage Museum in St. Petersburg. Nowadays, only one of the original osseous points remain in Berlin.²¹ The current paper offers only a re-interpretation on the basis of similar studied and published material, as these findings have not been studied in the museums.

Osseous material

31 osseous finds in total from five locations in Lithuanian coastal area are presented in this paper. The implements are made from large terrestrial animal antlers and bones, and can be classified into different types and functions (Table 1). However, this list is dominated by heavy duty tools (e.g., axes, adzes, and sleeves), whereas the hunting tool category consists only of three different types of bone points from Palanga site.

Table 1

Hunter-gatherer osseous tools and waste pieces from Lithuanian coastal area studied in this paper.

1. tabula

Pētījumā analizētie mednieku–vācēju kaula priekšmeti un to pārpalikumi no Lietuvas piekrastes reģiona.

Site/Location ²²	Raw material ²³	Type	Context	Museum ID ²⁴
Kalniškiai (Bachmann manor)	<i>Rangifer tarandus</i> antler	Spindle-shaped plain point	Single	II 5643
Kalniškiai (Bachmann manor)	<i>Rangifer tarandus</i> antler	Paddle-shaped plain point	Single	II 5642
Kalniškiai (Bachmann manor)	<i>Rangifer tarandus</i> antler	Paddle-shaped plain point	Single	II 5644
Kalniškiai (Bachmann manor)	<i>Rangifer tarandus</i> antler	Paddle-shaped plain point	Single	II 5641
Kalniškiai (Bachmann manor)	<i>Rangifer tarandus</i> bone	Paddle-shaped plain point	Single	II 5645
Menragė II	<i>Cervus elaphus</i> antler	T-shape axe	Single	-
Palanga	Bone	Biconical point	Settlement layer	A1:10
Palanga	Bone	Conical point	Settlement layer	A1:11
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> bone	Adze	Settlement layer	A1:14
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> bone	Adze	Settlement layer	A1:7
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> antler	Axe/adze	Settlement layer	A1:3
Palanga	Bone	Plain point	Settlement layer	A1:9
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> bone	Adze	Settlement layer	A1:5
Palanga	Antler	Sawing tool (?)	Settlement layer	A1:13
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> bone	Chisel	Settlement layer	A1:8

Site/Location ²²	Raw material ²³	Type	Context	Museum ID ²⁴
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> antler	Axe/adze	Settlement layer	A1:4
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> antler	Axe/adze	Settlement layer	A1:2
Palanga	<i>Cervus elaphus</i> antler	T-shape axe	Settlement layer	A1:6
Smeltė (1970)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Axe	Single	6596
Smeltė (1974)	Bone	Perforator	Single	9148
Smeltė (1974)	<i>Bos primigenius</i> / <i>Bison bonasus</i> bone	Adze	Single	9146
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Adze	Single	9149
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Sleeve	Single	9152
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Axe	Single	9153
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Adze	Single	9141
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Sleeve	Single	9151
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> Antler tine	Waste piece	Single	9143
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> antler	Pressure tool	Single	9142
Smeltė (1974)	<i>Cervus elaphus</i> Antler tine	Waste piece	Single	9145
Smeltė (1974)	<i>Alces alces</i> antler	Axe	Single	9150
Smeltė (1974)	<i>Alces alces</i> antler	Axe	Single	9147

Fig. 2. Animal taxa identified among osseous implements.

Compiled by Tomas Rimkus.

2. att. Identificētie dzīvnieku taksoni no kaula rīkiem.

Apkopojis Toms Rimkus.

Results

Raw material

According to the identified taxa from the studied finds,²⁵ large terrestrial animal bones and antlers were used for manufacturing of tools (Fig. 2).

The organic tools from Palanga and Smeltė sites are slightly more diverse in animal species compared to the rest of the single finds, and indicate at least three animal species. Both antler axes from Melnragė II and Smeltė (1970) are made of red deer antlers. Likewise, this type of raw material and animal species prevails in Palanga (9 objects) and Smeltė (8 objects) collections, however, the use of red deer bones for adzes and axes manufacturing have also been identified at Palanga (3 objects). Two more axes at Smeltė site are manufactured from elk antlers, whereas one bone adze belongs to *Bos primigenius* or *Bison bonasus*. Although the recent studies in hunter-gatherer subsistence economy in the eastern Baltic proved that aquatic resources formed a large part of hunter-gatherers' daily nourishment,²⁶ the find assemblages discussed in this paper prove that red deer and other cervids remained an important hunting object, even for the societies inhabiting the areas near the coast. Not only their meat but also raw materials (antler, bones, fur) represented a vital resource.²⁷

The raw material for osseous points from Kalniškiai, when considering its past interpretation by H. Groß,²⁸ belong to the reindeer bone (1 object) and antlers (4 objects). According to the radiocarbon data, reindeer roamed the territory of Lithuania from the late Bølling/early Allerød until the early Preboreal.²⁹ However, the types and morphology of osseous points from Kalniškiai do not quite comply with the known Final Palaeolithic tool making tradition in northern Europe,³⁰

whereas in the eastern Baltic there is no data concerning the use of the reindeer skeletal remains for the tool manufacturing in the Mesolithic societies. Therefore, this former interpretation will be discussed in this paper (see the discussion chapter), as the interpretation of this material has also raised questions in other published works.

Tool types

The three main different antler tool type categories can be distinguished, as follows: axes, adzes, and sleeves. Most of them are made from the proximal part of the antler, removing the brow and bez tines and then diagonally cutting its main beam. The areas of the removed tines, as well as the burr, were further processed by smoothing, thus removing sharp edge remains from cutting or breaking. The working blades were formed through an oblique cut at the main beam, which also were further treated by polishing. The perforations for the shaft were also shaped. Such tool production elements can be seen in the Smeltė (1970 and 1974) collection of finds (Fig. 3: 3–7, 11–12; Fig. 5: 1).

Other objects made of red deer antler were found in Palanga site. They are made from the main beam parts of antlers with no tines (Fig. 4: 5, 10). One of them is manufactured from split antler (Fig. 4: 11). Their lower parts are also cut diagonally and polished in order to shape a working blade.

One of the objects found in Palanga site is made of antler's plate (Fig. 4: 8). It is difficult to tell which animal's antler was used to make this tool. The workpiece was carefully polished to form a sharp blade. It is therefore likely that this object could have been used as a cutting tool.

Two T-shaped antler axes were found in Palanga site and Melnragė II (Fig. 4: 12; Fig. 5: 2). These are classical hunter-gatherer tools typical to most European

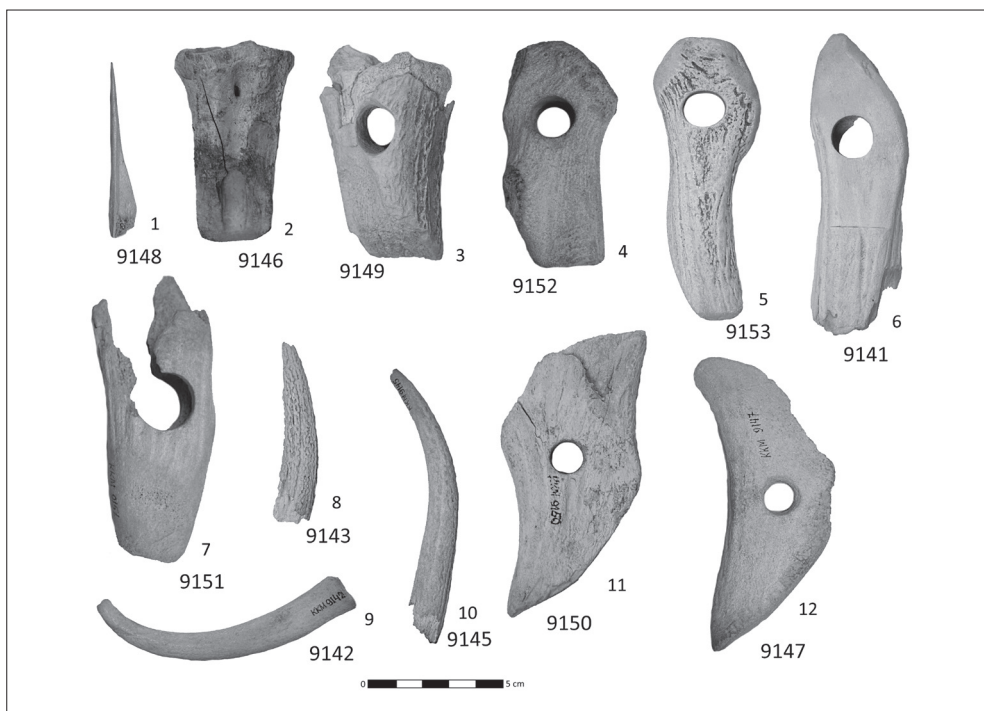

Fig. 3. Osseous implements from Smeltė (1974) site: 1. Bone awl; 2. Bone adze; 3. Antler adze; 4. Antler sleeve; 5. Antler axe; 6. Antler adze; 7. Antler sleeve; 8. Antler tine (waste piece); 9. Antler pressure flake tool; 10. Antler tine (waste piece); 11–12. Antler axes. The numbers of finds correspond to the museum ID numbers in Tables 1 and 2.

Photo: Tomas Rimkus.

3. att. Kaula un raga riki no Smeltes (1974) apmetnes: 1. Kaula ilens; 2. Kaula cērtē; 3. Raga cērtē; 4. Raga uzmava; 5. Raga cirvji; 6. Raga cērtē; 7. Raga uzmava; 8. Raga tapa (pārpalikums); 9. No raga izgatavots atspiešanas rīks; 10. Raga tapa (pārpalikums); 11.–12. Raga cirvji. Atradumu numuri sakrīt ar muzeja ID numuriem 1. un 2. tabulā.

Foto: Toms Rimkus.

regions, and their technology in the Baltic region mainly covers the 6th and 5th millennium cal BC.³¹ These types of implements are made of red deer antlers' main beam by removing trez tine and shaping a perforation for the shaft through it. A working blade is usually formed in the proximal part of the main beam.

Red deer antler was also used as a raw material for household activities. For example, during the Mesolithic antler tines

were shaped into punches or retouchers for lithics processing.³² Three antler tines are available in Smeltė finds collections. One of them has clear traces of modification on its basis and the pointy end (Fig. 3: 9). Therefore, this leaves little doubt that this find should be regarded as a tool. However, the remaining two tines do not show similar marks of processing. Their breaking points have not been worked and there are no clearly visible wear traces on

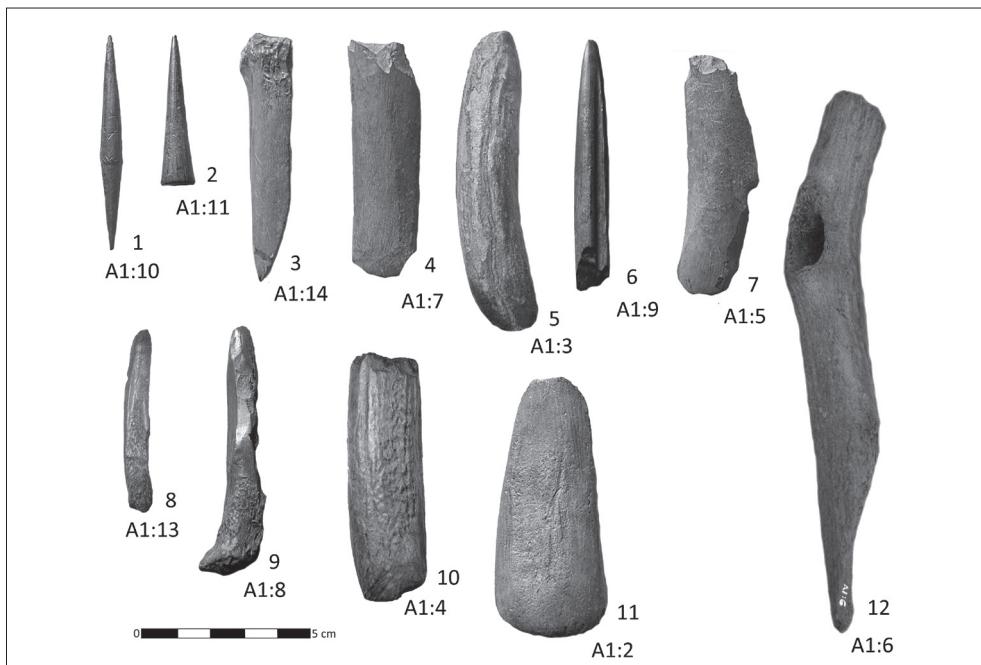

Fig 4. Osseous implements from Palanga site: 1. Biconical bone point; 2. Conical bone point; 3–4. Bone adzes; 5. Antler axe/adze; 6. Plain bone point; 7. Bone adze; 8. Antler sawing tool; 9. Bone chisel; 10. Antler axe/adze; 11. Bone axe/adze; 12. T-shape antler axe. The numbers of finds correspond to the museum ID numbers in Tables 1 and 2.

Photo: Tomas Rimkus.

4. att. Kaula un raga rīki no Palangas apmetnes: 1. Bikoniskais kaula bultas gals; 2. Koniskais kaula bultas gals; 3.–4. Kaula cērtes; 5. Raga cirvis/cērtē; 6. Kaula bultas gals; 7. Kaula cērtē; 8. Raga zāģveida priekšmets; 9. Kaula kalts; 10. Raga cirvis/cērtē; 11. Raga cirvis/cērtē; 12. T formas raga cirvis. Atradumu numuri sakrīt ar muzeja ID numuriem 1. un 2. tabulā.

Foto: Toms Rimkus.

their points (Fig. 3: 8, 10). Yet, the microscopical investigation of these finds has not been conducted, therefore, these remarks about their potential use or consideration as a waste piece should be examined in future studies.

There are much fewer implements made of elk antler compared to the ones made of red deer antler. Only two specimens are found in Smeltē (1974) collection. These are two double-ended axes with the perforations for shafts. One of them is almost

fully preserved, showing only minor breakages (Fig. 3: 11), whereas the other lacks one of the ends (Fig. 3: 12).

In Smeltē site, there are fewer tools made of bone than of antler raw material. Two bone artefacts can be identified here – an awl (Fig. 3: 1) and an adze (Fig. 3: 2). While the animal species of bone awl is not determined, an adze is made either of *Bos primigenius* or *Bison bonasus* metapodial. This is a classic heavy duty tool type known in other regions in northern Europe,

dated to the Mesolithic.³³ According to the recent data, the earliest *Bos primigenius* remains are known from south eastern Lithuania and date to the 8749–8556 cal BC, whereas their evidence in the early Atlantic is also known from southwestern and western Lithuania.³⁴

Palanga site finds include seven tools made of bone. Three of them have different types of points: a conical point with a perforation in its proximal end for the shaft (Fig. 4: 2), a fully preserved biconical point (Fig. 4: 1), and a plain point with a missing proximal end (Fig. 4: 6). Biconical points were quite common in the territory of Lithuania during the Middle and Late Holocene. For instance, their larger collections in inland sites are known from Šarnelė³⁵ and Žemaitiškė 2³⁶ sites, whereas the latest AMS ¹⁴C analysis of one similar, but with a much slenderer tang, point

from Kaltanėnai belong to the 3516–3360 cal BC.³⁷ Parallels for conical type bone points from Palanga site are not common in the territory of Lithuania, while analogies for plain points can be found in many Late Holocene sites. However, the plain point from Palanga is missing its lower part, therefore, it is difficult to speculate as to its former final shape.

The rest of the bone finds from Palanga are made of split long bones (Fig. 4: 3–4, 7, 9). Their surface contains many cut-marks, traces of polishing and splitting. All of them have shaped working blades in the proximal ends.

The five osseous implements from Kalniškiai represent two different point types: spindle and paddle-shaped points. Spindle-shaped point is 28.2 cm long with narrow 2.7 cm long pointy tang (Fig. 6: a).³⁸ The length of the four paddle-shaped

Fig. 5. Osseous finds from Smeltė (1970) and Melnragė II: 1. Smeltė antler axe; 2. Melnragė II T-shape antler axe.

Photos: Tomas Rimkus and Saulius Bučas.

5. att. Raga atradumi no Smeltes (1970) un Melnraģes II: 1. Raga cirvis no Smeltes; 2. T formas raga cirvis no Melnraģes II.

Foto: Toms Rimkus un Sauļus Bučas.

points varies between 25.6 to 13.7 cm (Fig. 6: b–e). Their tang length also varies, however, as seen in Figure 6, the lower parts of their tangs have been flattened

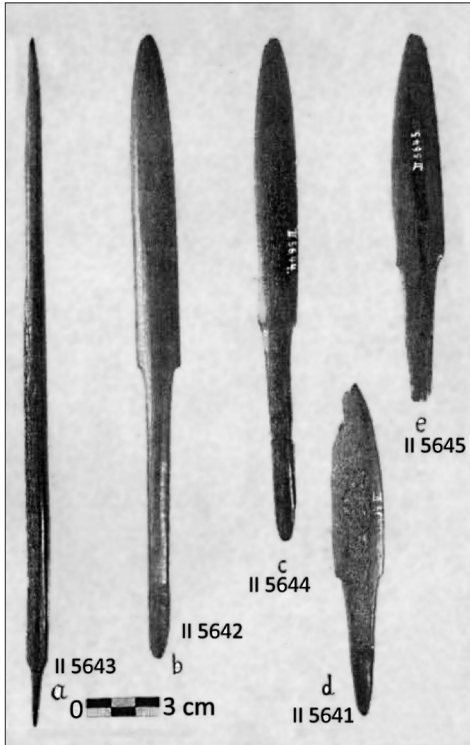

Fig. 6. Spindle and paddle-shaped osseous points from Kalniškiai (former Bachmann manor). ID numbers of original finds' added by the author. They correspond to the museum ID numbers in Table 1.

Figure originally published in: HUGO GROSS. Die bedeutung des renntierjägerfundes von Bachmann, Kr. Memel. In: *Alt Preußen* 3, 1939, No. 4, pp. 65–67.

6. att. Vārpstas un aira formas kaulu bultu gali no Kalnišķiem (bijusī Bahmana muiža). Atradumu ID numurus pievienojis raksta autors.

Orīginālais attēls publicēts: HUGO GROSS. Die bedeutung des renntierjägerfundes von Bachmann, Kr. Memel. In: *Alt Preußen* 3, 1939, No. 4, pp. 65–67.

in order to fit them into the shafts. Such long blanks for tool production must have been taken from a large ungulate's long bones, however, there are different views considering the raw material types used for the production of these finds.³⁹ Similar to Kalniškiai, a spindle-shaped point with pointy tang was found in Pumpėnai (Ištras River) in northern Lithuania,⁴⁰ while the paddle-shaped type points are quite rare and no fully preserved analogous finds are known in Lithuania.

Decoration

The hunter-gatherer osseous implements in northern Europe commonly are decorated with various patterns.⁴¹ Although usually it is difficult to comprehend their true meaning, the shaped patterns and particular scenes give valuable data for interpretation of worldviews and rituals of the prehistoric societies. In the discussed osseous implement collections from coastal Lithuania, only three finds can be ascribed to the category of tools with decoration. The decorations mostly resemble geometric compositions, however, one example shows significant differences in decoration techniques compared to the framework of geometric patterns.

Osseous collection from Palanga site contain one decorated object – the biconical bone point. The point has a smooth surface with distinguished tang. The transition between tang and the exposed part is decorated with the net pattern (Fig. 7). It is made of intersecting precise incisions, forming the pattern around the transitional area. The net pattern does not encase this part uninterruptedly. There are gaps between two parts of decoration. The second part of decoration type on this point consists of the X shape symbols on its distal part. A total of six such symbols can be observed on the find. Their size and the width of incisions varies.

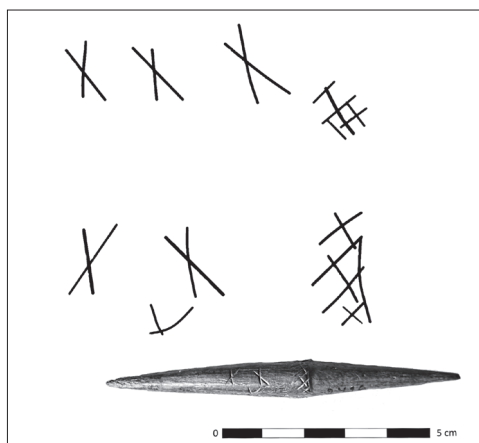

Fig. 7. Decorated biconical bone point from Palanga (No. A1: 10).

Photo: Tomas Rimkus.

7. att. Dekorēts bikoniskais kaula bultas gals no Palangas (Nr. A1: 10).

Foto: Toms Rimkus.

Fig. 8. Decorated antler axe from Smeltė (1974) site (No. 9153).

Photo: Tomas Rimkus.

8. att. Dekorēts raga cirvis no Smeltes (1974) apmetnes (Nr. 9153).

Foto: Toms Rimkus.

The next two finds with decoration examples come from Smeltė site. The first of them is an axe made from the main beam part of a red deer antler. Its burr has been polished roundly, and a small ca. 3 cm size rectangular area has been prepared by polishing it for shaping incisions (Fig. 8). 13 incisions can be observed in this part. They are parallel to each other, however, some of them do not constitute straight lines and differ in length.

The last decorated object discussed in this paper is the red deer antler adze from Smeltė site. The adze has been made from the main beam of antler and has a perforation for a shaft. The tool is not adorned with geometric decoration patterns as observed on the previously discussed objects. The decoration type and technique in this case differs significantly. As observed on the surface of the antler, the antler's cortex has been partly removed in particular areas – on its sides, ventral and dorsal surfaces (Fig. 9). However, at the same time the cortex in these parts has been partly preserved. Therefore, we observe the special treatment of antler surface, where its cortex has been partly removed. However, the proportion of removed surface is greater compared to the one remaining with the cortex. This decoration technique is special, since the craftsmen most likely strove to expose the difference in antlers' colours. The natural red deer antlers' colour is brownish, whereas the exposed inner surface becomes whitish. Therefore, these colour-changing patterns could have been the main reason for the antler's cortex to be partly removed in some of the areas. Stone Age societies paid great attention to bright colours, since this aspect probably concerned rituals and recognition among society members. The examples of red colour ochre in the Mesolithic and Neolithic graves and colour residues in amber

Fig. 9. Decorated antler adze from Smeltė (1974) site (No. 9141).

Photo: Tomas Rimkus.

9. att. Dekorēta raga cērtē no Smeltes (1974) apmetnes (Nr. 9141).

Foto: Toms Rimkus.

ornaments in the eastern Baltic might support this assumption.⁴²

Chronology

14 Accelerated Mass Spectrometry (AMS) radiocarbon dates are available from the discussed sites and single find locations (Table 2). The samples were dated in two radiocarbon dating laboratories: Christian Albrechts University, Kiel, Germany (KIA), and Poznan Radiocarbon Laboratory, Poznan, Poland (Poz). Radiocarbon dating results are the references obtained from the published works in 2015,⁴³ 2019⁴⁴ and 2021.⁴⁵ The modern dates from technogenic layers of Smeltė and Palanga sites have been excluded from the table. The dates have been calibrated by OxCal v4.4.4⁴⁶ and the IntCal20 calibration curve.⁴⁷ The dates are represented in 95.4% probability.

Table 2

Available AMS ¹⁴C dates of directly dated hunter-gatherer osseous finds from coastal Lithuania.

2. tabula

Pieejamie tiešie kaula un raga priekšmetu radioaktīvā oglekļa AMS ¹⁴C datējumi no Lietuvas piekrastes reģiona.

Tool type and museum ID	Lab. index	¹⁴ C BP	cal BC (95.4%)
Melnragė II, antler T-shape axe	KIA-53036	6170 ± 35	5214–5009
Palanga, bone adze A1:14	KIA-54285	5354 ± 30	4325–4054
Palanga, bone adze, A1:5	KIA-54281	5310 ± 30	4246–4046
Palanga, bone chisel, A1:8	KIA-54282	5060 ± 29	3954–3786
Palanga, antler axe/adze, A1:4	Poz-64684	5515 ± 30	4446–4274
Palanga, antler T-shape axe, A1:6	Poz-66588	5240 ± 40	4230–3967
Smeltė (1970), antler axe, 6596	KIA-54286	3069 ± 29	1416–1259
Smeltė (1974), antler pressure tool, 9142	KIA-54288	6206 ± 32	5298–5046
Smeltė (1974), antler tine, 9145	KIA-54289	3850 ± 28	2456–2204
Smeltė (1974), bone adze, 9146	KIA-54290	5970 ± 34	4949–4727
Smeltė (1974), antler sleeve, 9151	KIA-54291	6378 ± 32	5472–5225
Smeltė (1974), antler axe, 9153	KIA-54292	7085 ± 40	6059–5849
Smeltė (1974), antler adze, 9141	Poz-61594	6920 ± 40	5894–5721
Smeltė (1974), antler axe, 9150	Poz-66589	6130 ± 40	5210–4952

Discussion

Osseous tools from Palanga site, Smeltė (1970 and 1974), Melnragė II and Kalniškiai provide new insights into the tool types, manufacturing techniques, raw material selection and decoration patterns during the 6th–4th millennium cal BC in coastal Lithuania. After combining new data of all these findings, we can point out several research aspects in the studies of hunter-gatherer societies that are important to discuss.

The findings from Kalniškiai have been regarded as the tools made of reindeer bone and antler,⁴⁸ thereby ascribing them to the Final Palaeolithic. They have been thus considered in most of the publications regarding the Lateglacial bone and antler tool industry in the eastern Baltic.⁴⁹ However, the AMS ¹⁴C data or species identification analysis has never been performed on these implements. Therefore, it is not certain whether they have been produced from bone and antler, or only from bone, and if they can be attributed to the Final Palaeolithic chronology or to reindeer species. Recent published works mention them as the tools made of deer bone, and dating to the Mesolithic,⁵⁰ also adding that accumulation of marl was much more significant during the Early Holocene.⁵¹ The shapes of these points indeed can be traced back to the Mesolithic. For example, the paddle-shaped bone points with flattened tangs were found in cultural layer IV in Beregovaya 2 site in Urals region, which, according to published radiocarbon dating, belong to ca. 8300–7500 cal BC,⁵² yet no direct dating of these bone points is available. The spindle-shaped bone points are not extensively dated compared to the different types of barbed and slotted points or harpoons across the northern Europe. Their find locations are known in north eastern Poland and Kaliningrad area, and Brandenburg in north eastern Germany.⁵³

According to the layer dating, one of such points from Friesack 4 site has been ascribed to the later part of the Preboreal.⁵⁴ Unfortunately, the spindle-shaped bone point from Kalniškiai cannot be directly compared with the dated one from Šarnelė (north western Lithuania), which belongs to the end of the Youngers Dryas.⁵⁵ These two tools have different shapes and, most likely, had different functions. The exact parallel in tool shapes can be found in northern Lithuania, where spindle-shaped bone point with narrow tang from Pumpėnai village has been found, although this find likewise has not been directly dated. To conclude, the Final Palaeolithic chronology and reindeer bone and antler attribution to the points from Kalniškiai seems doubtful, however, only future research could improve the interpretations based on the discussed parallels.

The chronology of Palanga and Smeltė sites, as well as of some particular organic implements from coastal Lithuania has been improved with the recent AMS ¹⁴C dating (Table 2). Radiocarbon dating indicates that the majority of tools from Smeltė (1974) site belong to ca. 6000–4700 cal BC, whereas one red deer antler tine dates to ca. 2400–2200 cal BC. This may suggest that the site was situated somewhere close to the Smeltalė River mouth had long spanning chronology and at least two settling episodes with the first one in the Middle Holocene, and the second in the Late Holocene. However, this assumption lacks contextual data. It is not certain whether all the finds have been found in the same spot or gathered from different locations during the excavation works. Therefore, it is also highly likely that all these finds come from different spots around the excavated peat bog. The assumption that more prehistoric sites were situated around the surroundings of Smeltalė River mouth is supported by the red deer antler axe found in 1970,

which date to the Early Bronze Age – ca. 1400–1200 cal BC.

The chronology of Palanga site has been a subject of discussion in several previously published works.⁵⁶ With five radiocarbon dates from osseous tools, it can be assumed that the site fits into the gap between ca. 4400–3800 cal BC. However, more samples would be necessary in order to clarify if all osseous tools from Palanga date to the same chronology. Also, the re-analysis of animal remains would be important to elucidate the old research results, yet this data is missing.

A single T-shape antler axe was found on the beach of Melnragē II, close to Klaipēda. The find was washed up into the shore, thus assuming that a submerged hunter-gatherer site might have been located in the vicinity. Submerged prehistoric landscapes were found in the surroundings of Melnragē beach, a few hundred metres to the south from Melnragē II beach. In this location, known as RF-II (Relict Forests II) one submerged *Pinus* log was dated to the 6059–5622 cal BC,⁵⁷ the age that comes close to the AMS ¹⁴C date of T-shape antler axe (5214–5009 cal BC). Nevertheless, the dated sample of submerged tree could be affected by the old wood reservoir effect and might be slightly younger coming closer to the obtained date of the T-axe.

The dating of T-shape antler axe gives more insights about this specific hunter-gatherer tool technology. Another such type of axe was found in Palanga site, although the difference between their radiocarbon age is by ca. 800 years. Combining this data and new studies on the T-shape antler axes in north eastern Europe it can be concluded that this particular technology in Lithuanian territory was introduced in the 6th millennium cal BC and most likely lasted until ca. 3900/3800 cal BC.⁵⁸

The direct comparison of discussed tool types in this paper, their chronology and

raw material can be done between Sise site, located in Latvian coastal area on the shore of a former Ventspils lagoon.⁵⁹ The site is known for its diverse types of osseous finds collection discovered in Užava River.⁶⁰ The tools found in this site consist of heavy-duty tools (axes, adzes, and sleeves), punches, waste pieces and figurative depictions. AMS ¹⁴C dating assigns a large proportion of this collection to ca. 6000–5200 cal BC.⁶¹ According to the identified species, most of the bone and antler finds belong to red deer, whereas elk, wild boar, brown bear constitute a lesser number. This is comparable to Smeltē osseous finds collection, where the majority of finds also dates to the 6th millennium cal BC and most of them belong to red deer, whereas only two finds were made of elk antler. Red deer also dominates in Palanga site bone and antler assemblage, although this site is younger compared to Sise and Smeltē.

Similar decoration pattern to the biconical bone point from Palanga site can be observed on other osseous findings dated to the Stone Age. The decoration of net pattern and X symbols are known from Kretuonas 1B and Žemaitiškė 2 sites in eastern Lithuania.⁶² Net patterns and X incisions are abundantly observed on biconical points from the osseous finds collection of Lubana Lake in eastern Latvia.⁶³ The biconical bone points are probably the most abundantly decorated osseous tool type dated to the Stone Age in the territory of Lithuania. They contain diverse decoration patterns, yet they are still not studied properly, accordingly, even their exact number with decoration is not known. Therefore, their future research could bring more data on the decoration techniques on hunter-gatherer osseous implements.

We cannot fully discuss human subsistence strategies and prey choice in coastal Lithuania based solely on Smeltē and

Palanga osseous assemblages. However, it is important and directly related to the choice of raw materials to produce osseous implements. Also, the other data (i.e., not modified animal remains) concerning the population of large ungulates in this area during the Early and Middle Holocene is scarce. Smeltė collection consists of single finds and most likely from different occupational episodes, whereas Palanga site lacks its zooarchaeological material. However, based on the information of the unpublished excavation report it would seem that large ungulates with red deer as predominate were the main prey choice selection for hunter-gatherers in Palanga site.⁶⁴ However, we do not know how much of these animal remains could belong to technogenic layer or might be mixed, if at all, with the younger periods. Both assemblages also do not give information on the presence of freshwater or marine water animals, with one exception of a few seals (*Phoca groenlandica*) remains mentioned in the excavation report of Palanga site, yet their number is very moderate and the tendencies in the choice of raw material indicate that red deer skeletal was in priority for osseous tool making between 6th–5th millennium cal BC in coastal Lithuania.

Making a comparison to the subsistence data from the younger periods, we see that during the 4th millennium cal BC in coastal Lithuania seal hunting becomes predominant, while hunting of large terrestrial animals, e.g., red deer or elk, declines.⁶⁵ During this period, seal bones emerge amongst the main raw material selections for tool manufacturing.⁶⁶

Conclusions

This paper summarized the data of the hunter-gatherer osseous implements in coastal Lithuania. Based on the finds

from Palanga, Smeltė and Melnragė II, we observe that large ungulate bones and antlers, red deer foremost, prevailed in raw material selection for tool making. Tools category consists of heavy duty and hunting implements in all findspots. The sites discussed in this paper are important, as they present hunter-gatherer implement technologies mostly dated to the early Middle Holocene. As hunter-gatherer lithic technologies from this particular period in coastal Lithuania remain poorly investigated, the osseous finds provide important data on several prehistoric aspects: i) the selection of raw materials, ii) tool making techniques, iii) and decoration patterns. The animal species also give insights into the hunter-gatherer subsistence strategies, where large terrestrial animals like red deer and elk were hunted during the early Middle Holocene. Compared to the later part of the Holocene, marine resources (e.g., seals) and freshwater fish dominate in the hunter-gatherer subsistence economy. The decoration patterns on osseous implements consist of geometric patterns, whereas one example from Smeltė demonstrates a unique engraving technique on one of the antler tools with the removal of antler's cortex in selected parts of this find.

The chronological aspect presented in this paper yields new perspectives regarding the chronologies of specific tools and sites. As mentioned above, the osseous collection from Smeltė (1970 and 1974) mostly dates to the 6th and 5th millennium cal BC, whereas two finds present the 3rd and 2nd millennium cal BC. These conclusions indicate that this area was occupied at least several times throughout the Holocene. The Palanga site, on the other hand, reveals a quite compact chronology model after adding a few more AMS ¹⁴C dates to the ones published previously. It currently suggests that the site should be ascribed

to 4400–3800 cal BC, however, not all the finds from this collection have been dated, therefore, their dating in future might reveal younger or even older dates. While the dating of T-shape antler axe from Melnragė II fits the general chronology of such tool types in the eastern Baltic, the same cannot be asserted regarding

osseous implements from Kalniškiai. Their attribution to the Final Palaeolithic and raw material type is questioned, as comparable material from other regions is dated to the Mesolithic. Therefore, only direct studies of this material with the aid of modern research methods could help to re-interpret these findings.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ MIGLĖ STANČIKAITĖ, ALBERTAS BITINAS, ALDONA DAMUŠYTĖ, GIEDRĖ VAIKUTIENĖ, ALGIRDAS GIRININKAS, TOMAS RIMKUS, LINAS DAUGNORA, VLADAS ŽULKUS. Lateglacial-Middle Holocene environmental dynamics in the coastal area of the Baltic Sea: a new insight for the territory of Lithuania. In: ALGIRDAS GIRININKAS, VLADAS ŽULKUS (eds). Lithuanian Baltic Sea coasts during the Holocene: sea level changes, environmental developments and human adaptations. BAR International series 3089. Oxford 2022 (Archaeopress), pp. 41–60.
- ² VLADAS ŽULKUS, ALGIRDAS GIRININKAS. The eastern shores of the Baltic Sea in the Early Holocene according to natural and cultural relict data. In: *Geo: Geography and Environment* 7, 2020, No. 1, e00087.
- ³ LEONORA ŽIVILĖ GELUMBAUSKAITĖ. Palaeo-Nemunas delta history during the Holocene time. In: *Baltica* 23, 2010, No. 2, pp. 109–116; GYTIS PILIČIAUSKAS. Lietuvos pajūris subneolite ir neolite. Žemės ūkio pradžia. In: *Lietuvos archeologija* 2016, Nr. 42, pp. 25–103, here pp. 33–36; ALDONA DAMUŠYTĖ, MIGLĖ STANČIKAITĖ, ALGIRDAS GIRININKAS, TOMAS RIMKUS, LINAS DAUGNORA, ŽANA SKURATOVIČ, DOMAS UOGINTAS, DARIUS VALŪNAS, GIEDRĖ VAIKUTIENĖ, VLADAS ŽULKUS. New insight into the palaeoenvironmental dynamics as a background of the human history in the Nemunas River delta region, W Lithuania, throughout the Lateglacial and Early Holocene. In: *Baltica* 34, 2021, No. 2, pp. 216–245.
- ⁴ RIMUTĖ RIMANTIENĖ. Akmens amžiaus žvejai prie pajūrio lagūnos. Šventosios ir Būtingės tyrinėjimai. Vilnius 2005; MARIUS IRŠĖNAS, TOMAS RIMKUS, ADOMAS BUTRIMAS, GVIDAS SLAH. The elks of Šventoji: taking another closer look. In: *Archaeologia Baltica* 2018, No. 25, pp. 125–139; GRZEGORZ OSIPOWICZ, GYTIS PILIČIAUSKAS, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, MARIUSZ BOSIAK. “Seal scrapers” from Šventoji – in search of their possible function. In: *Journal of Archaeological Science: Reports* 2019, No. 27, 101928; GRZEGORZ OSIPOWICZ, JUSTYNA ORŁOWSKA, GYTIS PILIČIAUSKAS, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, EVE RANNAMÄE, KRZYSZTOF CYREK, MARCIN SYLWESTRZAK. Stone Age technologies and human behaviors as reflected in decoration of osseous artefacts from the northern part of East-Central Europe. In: *Quaternary International* 2020, pp. 569–570, here pp. 66–83; GRZEGORZ OSIPOWICZ, JUSTYNA ORŁOWSKA, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, GYTIS PILIČIAUSKAS. Frontlets from the south-east coast of the Baltic Sea? Seal craniums from Šventoji: a unique clue to understanding the symbolic culture of European middle Holocene hunter-gatherers. In: *Journal of Archaeological Science: Reports* 2020, No. 34, 102638.
- ⁵ IRŠĖNAS et al., The elks of Šventoji, p. 136; GYTIS PILIČIAUSKAS, DALIA KISIELIENĖ, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, LUKAS GAIŽAUSKAS, ALGIRDAS KALINAUSKAS. Comb ware culture in Lithuania: new evidence from Šventoji 43. In: *Lietuvos archeologija* 2019, No. 45, pp. 67–103, here p. 88; GYTIS PILIČIAUSKAS, GIEDRĖ VAIKUTIENĖ, DALIA KISIELIENĖ, ALDONA DAMUŠYTĖ, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, KĘSTUTIS PESECKAS, LUKAS GAIŽAUSKAS. A closer look at Šventoji 2/4 – a stratified Stone Age fishing site in coastal Lithuania, 3200–2600 cal BC. In: *Lietuvos archeologija* 2019, No. 45, pp. 105–143, here pp. 129–133.

- ⁶ The osseous finds from Šventoji are excluded from this paper, as the majority of them date to the later part of the Holocene and many of them have been extensively described in publications in the past.
- ⁷ The site is also called Bachmann Manor in the old eastern Prussia literature.
- ⁸ PRANAS KULIKAUSKAS. Naujai aptikta akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje. In: Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai (MAD'A) 2, 1959, Nr. 7, pp. 33–41.
- ⁹ ALGIRDAS GIRININKAS. New data on Palanga Stone Age settlement. In: *Archaeologia Baltica* 2011, No. 16, pp. 48–57, here pp. 52–53.
- ¹⁰ The remaining few animal remains, as well as bone and antler implements are kept in Kretinga Museum.
- ¹¹ KULIKAUSKAS, Naujai aptikta akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje, p. 40; GIRININKAS, New data on Palanga Stone Age settlement, p. 56.
- ¹² I.e., GYTIS PILIČIAUSKAS, HEIDI LUIK, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ. Reconsidered Late Mesolithic and Early Neolithic of the Lithuanian coast: the Smeltė and Palanga sites. In: *Estonian Journal of Archaeology* 19, 2015, No. 1, pp. 3–28, here p. 9; TOMAS RIMKUS, LINAS DAUGNORA. Akmens amžiaus kaulo ir rago dirbinių technologija Lietuvos pajūrio regione. Papildant Palangos ir Smeltės kolekcijų duomenis. In: EGLĖ RIMKIENĖ (ed.). *Kretingos rajono archeologiniai tyrimai ir perspektyvos. Kraštotyrininko, archeologo Igno Jablonskio 110-osioms gimimo metinėms. Mokslinių straipsnių rinkinys. Kretinga 2021*, pp. 83–94, here p. 88.
- ¹³ The museum is called the History Museum of Lithuania Minor.
- ¹⁴ RIMUTĖ RIMANTIENĖ. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984, p. 132; RIMUTĖ RIMANTIENĖ. Akmens amžius Lietuvoje. 2-as papildytas leidimas. Vilnius 1996, p. 140.
- ¹⁵ PILIČIAUSKAS et al., Reconsidered Late Mesolithic and Early Neolithic of the Lithuanian coast, p. 9.
- ¹⁶ TOMAS RIMKUS. The Final Palaeolithic and Mesolithic in coastal Lithuania: societies, technologies and resource management. In: GIRININKAS, ŽULKUS, *Lithuanian Baltic Sea coasts during the Holocene*, pp. 69–90; RIMKUS, DAUGNORA, Akmens amžiaus kaulo ir rago dirbinių technologija Lietuvos pajūrio regione, p. 88.
- ¹⁷ Two red deer antler tines from this collection (Nos. 9143 and 9145) can be considered either as waste pieces or pressure tools, however, more extensive studies are necessary in order to confirm or refute their function as tools.
- ¹⁸ RIMUTĖ RIMANTIENĖ. Akmens amžiaus paminklai. In: RIMUTĖ RIMANTIENĖ (ed.). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas T. I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai*. Vilnius 1974, pp. 5–83, here p. 47.
- ¹⁹ ALGIRDAS GIRININKAS, LINAS DAUGNORA. *Ūkis ir visuomenė Lietuvos priešistorėje T. 1. Klaipėda 2015*, p. 74.
- ²⁰ HUGO GROSS. Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, Kreis Memel. In: *Alt Preußen* 3, 1939, Nr. 4, S. 65–67.
- ²¹ The remaining original find in Berlin is the paddle-shaped point.
- ²² Different finds from Smeltė in this paper are distinguished by the date of their transfer to the museum – 1970 and 1974.
- ²³ Animal species and raw material of Kalniškiai osseous points are referred from GROSS, Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, S. 65. Species identification of antler and bone material from Palanga and Smeltė sites are based on PILIČIAUSKAS et al., Reconsidered Late Mesolithic and Early Neolithic of the Lithuanian coast, pp. 12, 17–19.
- ²⁴ The (Berlin) museum-stored numbers of osseous tools from Kalniškiai are referred from GROSS, Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, S. 65.
- ²⁵ Some of the heavily worked bones cannot be determined to animal species without additional use of other methods, for example, Zooarchaeology by Mass Spectrometry (ZooMS).

- ²⁶ GYTIS PILIČIAUSKAS, RIMANTAS JANKAUSKAS, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, OLIVER E. CRAIG, SOPHY CHARLTON, TOSHA DUPRAS. The transition from foraging to farming (7000–500 cal BC) in the SE Baltic: a re-evaluation of chronological and palaeodietary evidence from human remains. In: *Journal of Archaeological Science: Reports* 2017, No. 14, pp. 530–542; JOHN MEADOWS, VALDIS BĒRZIŅŠ, DARDEGA LEGZDIŅA, HARALD LÜBKE, ULRICH SCHMÖLCKE, ILGA ZAGORSKA, GUNITA ZARIŅA. Stone-age subsistence strategies at Lake Burtnieks, Latvia. In: *Journal of Archaeological Science: Reports* 2018, No. 17, pp. 992–1006.
- ²⁷ OLA MAGNELL, SARA GUMMESSON, FREDRIK MOLIN, PETER ZETTERLUND, JAN STORÅ. Mesolithic deer hunting – prey choice of red deer (*Cervus elaphus*) based on age and sex distributions. In: *Journal of Archaeological Science: Reports* 2020, No. 29, 102049.
- ²⁸ GROSS, Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, S. 65.
- ²⁹ The oldest known ¹⁴C data of reindeer remains comes from Debeikiai (north eastern Lithuania) with the age of 12 350 – 11 807 cal BC, whereas the youngest one was found in Karkliškiai (western Lithuania) dated to 9285–8938 cal BC (both dates are in 95.4% probability).
- ³⁰ MARKUS WILD. Coping with risk through seasonal behavioural strategies. Technological analysis of selected Late Upper Palaeolithic antler assemblages from northern Germany, southern Scandinavia and the Paris Basin. *Untersuchungen und Materialien zur Steinzeit in Schleswig-Holstein und im Ostseeraum*, band 12. Kiel, Hamburg 2020; MARKUS WILD, MORTEN FISCHER MORTENSEN, NIELS H. ANDREASEN, PER BORUP, CLAUDIO CASATI, BERIT V. ERIKSEN, LISE FROST, KRISTIAN M. GREGERSEN, MOGENS VO HENRIKSEN, MARIE KANSTRUP, JESPER OLSEN, KRISTOFFER BUCK PEDERSEN, PETER V. PETERSEN, CONNI RAMSKOV, LASSE SØRENSEN, MIKKEL SØRENSEN, SIDSEL WÄHLIN. Palaeolithic bone and antler artefacts from Lateglacial and Early Holocene Denmark: technology and dating. In: *Quartär* 2020, No. 67, pp. 105–180.
- ³¹ JACEK KABACIŃSKI, IWONA SOBKOWIAK-TABAKA, EVA DAVID, MARTA OSYPIŃSKA, THOMAS TERBERGER, MAŁGORZATA WINIARSKA-KABACIŃSKA. The chronology of T-shaped axes in the Polish lowland. In: *Sprawozdania archeologiczne* 2014, No. 66, pp. 29–56; BENJAMIN ELLIOTT. Facing the chop: redefining British antler mattocks to consider large-scale maritime networks in the early fifth millennium cal BC. In: *European Journal of Archaeology* 18, 2015, No. 2, pp. 222–244; VALDIS BĒRZIŅŠ, HARALD LÜBKE, LINDA BERGA, ALJA CERIŅA, LAIMDOTA KALNIŅA, JOHN MEADOWS, SANDRA MUIŽNIECE, SANTA PAEGLE, MUDĪTE RUDZĪTE, ILGA ZAGORSKA. Recurrent Mesolithic-Neolithic occupation at Sise (western Latvia) and shoreline displacement in the Baltic Sea basin. In: *The Holocene* 26, 2016, No. 8, pp. 1319–1325, here p. 1321; AIKATERINI GLYKOU. Neustadt LA 156. Ein submariner fundplatz des späten Mesolithikums und des frühesten Neolithikums in Schleswig-Holstein. *Untersuchungen zur Subsistenzstrategie der letzten Jäger, Sammler und Fischer an der norddeutschen Ostseeküste (Untersuchungen und Materialien zur Steinzeit in Schleswig-Holstein und im Ostseeraum, b. 7)*. Kiel, Hamburg 2016; ALIAKSANDR VASHANAU, ANNA MALYUTINA, MARYA TKACHOVA, MAXIM CHERNYAVSKIY, EVGENIYA TKACH. Early and Middle Holocene antler tools with holes from the gravel pits of the Smarhon area, north-western Belarus. In: *Swiatowit* 2020, No. LIX, pp. 89–110.
- ³² EVA DAVID, MIKKEL SØRENSEN. First insight into the identification of bone and antler tools used in the indirect percussion and pressure techniques during the early postglacial. In: *Quaternary International* 2016, No. 423, pp. 123–142; SÖNKE HARTZ, MIKHAIL ZHILIN. Red deer antler punches in the terminal Mesolithic Ertebølle culture. Use wear traces and experimental studies on worked antler tines from the site of Grube-Rosenhof LA 58 (northern Germany). In: *Quartär* 2017, No. 64, pp. 265–283.
- ³³ JACEK KABACIŃSKI. Quarrying the antler adzes – a new Mesolithic site of the Boreal period at Krzycz Wielkopolski, western Poland. In: *Quartär* 2009, No. 56, pp. 119–130.
- ³⁴ EMILIA HOFMAN-KAMIŃSKA, HERVÉ BOCHERENS, DOROTHÉE G. DRUCKER, RALPH M. FYFE, WITOLD GUMIŃSKI, DANIEL MAKOWIECKI, MARTINA PACHER, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, TOMASZ SAMOJLIK, JESSIE WOODBRIDGE, RAFAŁ KOWALCZYK. Adapt or die – response of large herbivores to environmental changes in Europe during the Holocene. In: *Global Changes Biology* 25, 2019, No. 9, pp. 2915–2930, here supporting information.

- ³⁵ ADOMAS BUTRIMAS. Šarnelės neolito gyvenvietė. In: Lietuvos archeologija 1996, No. 14, pp. 174–191.
- ³⁶ ALGIRDAS GIRININKAS. Kretuonas. Vidurinis ir vėlyvasis neolitas (Lietuvos archeologija 7). Vilnius 1990.
- ³⁷ GYTIS PILIČIAUSKAS, ALDAS MATIUKAS, KĘSTUTIS PESECKAS, JONAS MAŽEIKA, GRZEGORZ OSIPOWICZ, GIEDRĖ PILIČIAUSKIENĖ, EVE RANNAMÄE, ELENA PRANCKĖNAITĖ, ROKAS VENGALIS, MINDAUGAS PILKAUSKAS. Fishing history of the East Baltic during the Holocene according to underwater multiperiod riverine site Kaltanėnai, northeastern Lithuania. In: Archaeological and Anthropological Sciences 279, 2020, No. 12, pp. 1–26.
- ³⁸ Information of all five points measurements is referred from GROSS, Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, S. 65.
- ³⁹ Ibidem; see discussion.
- ⁴⁰ RIMUTĖ RIMANTIENĖ. Paleolit i mezolit Litvy. Vilnius 1971, s. 114.
- ⁴¹ TOMASZ PŁONKA. The portable art of Mesolithic Europe. Wrocław 2003.
- ⁴² ILGA ZAGORSKA. The use of ochre in Stone Age burials of the East Baltic. In: FREDRIK FAHLANDER, TORJE OESTIGAARD (eds). The materiality of death: bodies, burials, beliefs. BAR International series 768. Oxford 2008, pp. 115–124; ADOMAS BUTRIMAS, REGINA ULZOAITĖ, MARIUS IRŠĖNAS. Amber discs with cross decoration. In: Archaeologia Baltica 2018, No. 25, pp. 140–160.
- ⁴³ PILIČIAUSKAS et al., Reconsidered Late Mesolithic and Early Neolithic of the Lithuanian coast, p. 9.
- ⁴⁴ TOMAS RIMKUS. In search of Lithuania coastal Mesolithic. Review of current data and the aims of an ongoing research project. In: Fornvännen 2019, No. 1, pp. 1–11, here pp. 8–9.
- ⁴⁵ RIMKUS, DAUGNORA, Akmens amžiaus kaulo ir rago dirbinių technologija Lietuvos pajūrio regione, p. 88.
- ⁴⁶ CHRISTOPHER BRONK RAMSEY. Methods for summarizing radiocarbon datasets. In: Radiocarbon 59, 2017, No. 2, pp. 1809–1833.
- ⁴⁷ PAULA J. REIMER, WILLIAM E. N. AUSTIN, EDOUARD BARD, ALEX BAYLISS, PAUL G. BLACKWELL, CHRISTOPHER BRONK RAMSEY, MARTIN BUTZIN, HAI CHENG, LAWRENCE EDWARDS, MICHAEL FRIEDRICH, PIETER M. GROOTES, THOMAS P. GUILDERSON, IRKA HAJDAS, TIMOTHY J. HEATON, ALAN G. HOGG, KONRAD A. HUGHEN, BERND KROMER, STURT W. MANNING, RAIMUND MUSCHELER, JONATHAN G. PALMER, CHARLOTTE PEARSON, JOHANNES VAN DER PLICHT, RON W. REIMER, DAVID A. RICHARDS, MARIAN SCOTT, JOHN R. SOUTHON, CHRISTIAN S. M. TURNEY, LUKAS WACKER, FLORIAN ADOLPHI, ULF BÜNTGEN, MANUELA CAPANO, SIMON M. FAHRNI, ALEXANDRA FOGTMANN-SCHULZ, RONNY FRIEDRICH, PETER KÖHLER, SABRINA KUDSK, FUSA MIYAKE, JESPER OLSEN, FREDERICK REINIG, MINORU SAKAMOTO, ADAM SOOKDEO, SAHRA TALAMO. The IntCal20 northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0-55 cal kBP). In: Radiocarbon 62, 2020, No. 4, pp. 725–757.
- ⁴⁸ GROSS, Die Bedeutung des Renntierjägerfundes von Bachmann, S. 65–67.
- ⁴⁹ RIMANTIENĖ, Paleolit i mezolit Litvy, s. 114; LINAS DAUGNORA, ALGIRDAS GIRININKAS. Šiaurės elnių keliai ir jų paplitimas Lietuvoje vėlyvajame paleolite. In: Lietuvos archeologija 2005, No. 29, pp. 119–132, here p. 120; ILGA ZAGORSKA. The earliest antler and bone harpoons from the East Baltic. In: Archaeologia Baltica 2006, No. 7, pp. 178–186, here pp. 183–184.
- ⁵⁰ HEINO NEUMAYER. Lithuanian finds in the museum for pre- and early history in Berlin. In: Archaeologia Litwana 2009, No. 10, pp. 22–35, here p. 27; HEINO NEUMAYER. Finds from the Memel region in the museum of prehistory and early history in Berlin. In: AUDRONĖ BLIUJENĖ (ed.). The Klaipėda (Memel) region: from origins to the 17th century. Klaipėda 2018, pp. 43–48, here p. 44.
- ⁵¹ EGIDIJUS ŠTAVIČIUS. The first Palaeolithic inhabitants and the Mesolithic in Lithuanian territory. In: GINTAUTAS ZABIELA, ZENONAS BAUBONIS, EGLĖ MARCINKEVičIŪTĖ (eds). A hundred years of archaeological discoveries in Lithuania. Vilnius 2016, pp. 8–39, here p. 23.

- ⁵² MIKHAIL G. ZHILIN, SVETLANA SAVCHENKO, ELENA A. NIKULINA, ULRICH SCHMÖLCKE, SÖNKE HARTZ, THOMAS TERBERGER. Eleven bone arrowheads and a dog coprolite – the Mesolithic site of Beregovaya 2, Urals region (Russia). In: *Quartär* 2014, No. 61, pp. 165–187, here Fig. 6.
- ⁵³ TADEUSZ GALIŃSKI. Typological, chronological and cultural verification of Pleistocene and Early Holocene bone and antler harpoons and points from the southern Baltic zone. In: *Przeegląd Archeologiczny* 2013, No. 61, pp. 93–144; BERNHARD GRAMSCH. From the Late Palaeolithic to the early Mesolithic in northeastern Germany. In: THOMAS TERBERGER, BERIT V. ERIKSEN (eds). *Hunters in a changing world. Environment and archaeology of the Pleistocene-Holocene transition (ca. 11 000–9000 B.C.) in northern central Europe. Workshop of the U.I.S.P.P. – Commission XXXII at Greifswald in September 2002. Rahden, Westf. 2004*, pp. 183–201.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 188.
- ⁵⁵ TOMAS RIMKUS, ADOMAS BUTRIMAS, MARIUS IRŠĖNAS, JOHN MEADOWS. The decorated spindle-shaped bone dagger from Šarnelė: the earliest example of hunter-gatherer mobile art in Lithuania. In: *Archaeologia Baltica* 2019, No. 26, pp. 50–63.
- ⁵⁶ KULIKAUSKAS, Naujai aptikta akmens-žalvario amžių gyvenvietė Palangoje; GIRININKAS, New data on Palanga Stone Age settlement; VLADAS ŽULKUS, ALGIRDAS GIRININKAS. Baltijos jūros krantai prieš 10 000 metų. *Yoldia*. Klaipėda 2012, pp. 38–40; PILIČIAUSKAS et al., Reconsidered Late Mesolithic and Early Neolithic of the Lithuanian coast.
- ⁵⁷ ŽULKUS, GIRININKAS, The eastern shores of the Baltic Sea, Table 1.
- ⁵⁸ HARALD LÜBKE, ALIAKSANDR VASHANAU, TOMAS RIMKUS, VALDIS BĒRZIŅŠ, ADOMAS BUTRIMAS, MAXIM CHARNIAUSKI, LINAS DAUGNORA, JOHN MEADOWS, HENNY PIEZONKA. The spread of T-shape antler axes technology in the Baltic area and its possible relation to the introduction of hunter-gatherer ceramics. In: *Praehistorische Zeitschrift*, forthcoming.
- ⁵⁹ VALDIS BĒRZIŅŠ, EDIJS BREIJERS, EDYTA KALIŃSKA, MĀRIS KRIEVĀNS. Shifting shores and Stone Age settlements: the former Ventspils lagoon area, Latvia. In: *Environmental archaeology* 2023, pp. 1–15 (forthcoming).
- ⁶⁰ VALDIS BĒRZIŅŠ. Transformations of coast and culture. A view from the Latvian shore of the Baltic. In: ALMUT SCHÜLKE (ed.). *Coastal landscapes of the Mesolithic. Human engagement with the coast from the Atlantic to the Baltic Sea*. London, New York 2021, pp. 99–118.
- ⁶¹ ILGA ZAGORSKA, LEMBI LŪGAS, HARALD LÜBKE, JOHN MEADOWS, PAUL PETTITT, AIJA MACĀNE, VALDIS BĒRZIŅŠ. East meets West in the 6th millennium: Mesolithic osseous tools and art from Sise on the Latvian seaboard. In: *Praehistorische Zeitschrift* 96, 2021, No. 1, pp. 1–18, here p. 6.
- ⁶² GIRININKAS, *Kretuonas*, p. 96.
- ⁶³ LŪCIJA VANKINA. The collection of Stone Age bone and antler artefacts from Lake Lubāna. Riga 1999, pp. 231–236.
- ⁶⁴ ONA NAVICKAITĒ. *Palangos akmens amžiaus stovyklos tyrinėjimų dienoraštis*. Vilnius 1958.
- ⁶⁵ HEIDI LUIK, GIEDRĒ PILIČIAUSKIENĒ. Bone tools at the Neolithic sites of Šventoji, Lithuania: raw materials and working methods. In: SELENA VITEZOVIĆ (ed.). *Close to the bone: current studies in bone technologies*. Belgrade 2016, pp. 188–200, here pp. 190–191.
- ⁶⁶ GRZEGORZ OSIPOWICZ. Towards an understanding the role of seals in the subneolithic communities of the South-East coast of the Baltic Sea. The bacula from Šventoji 3 site. In: *Archaeologia Lituana* 2020, No. 21, pp. 27–40.

KOPSAVILKUMS

Šajā pētījumā apkopoti un izvērtēti visi pieejamie dati par agrā un vidējā holocēna kaula un raga darbarīkiem no Palangas un Smeltes arheoloģiskajiem pieminekļiem, kā arī savrupatradumiem no Lietuvas piekrastes zonas. Nesen atkārtoti tika analizētas vecās kolekcijas un jaunie savrupatradumi Lietuvas piekrastes zonā, un iegūtie rezultāti sniedz

vairāk datu par vidējā holocēna mednieku–vācēju kaula un raga darbarīku tehnoloģijām laika posmā no 6000. līdz 3800. g. p. m. ē. Palangas un Smeltes pieminekļu darbarīki un Melnraģes II pludmales savrupatradums ir plaši datēti, izmantojot radioaktīvā oglekļa AMS ¹⁴C metodi, atkārtoti analizēti arī atradumi no bijušās Austrumprūsijas kolekcijām, lai gan tie vēl jāpēta ar mūsdienu pētniecības metodēm. Atradumi analizēti pēc to tehnoloģiskajām īpašībām, materiāla, radioaktīvā oglekļa AMS ¹⁴C datiem un dekorēšanas veidiem.

Kopumā šajā pētījumā aplūkots 31 kaula un raga atradums no piecām Lietuvas piekrastes zonas vietām (1. att.). Darbarīki ir iedalāmi dažādos tipos un klasificējami pēc to funkcijām (1. tabula), tomēr dominē t. s. smagie rīki (cirvji, cērtes un uznavas), savukārt medību rīku kategorijā ietilpst vien trīs dažāda tipa kaula un raga bultu gali no Palangas apmetnes. Pēc pētīto atradumu identificētajiem dzīvnieku taksoniem noskaidrots, ka darbarīku izgatavošanā izmantoti lielle sauszemes dzīvnieku kauli un rāgi (2. att.). Palangas, Smeltes (1970 un 1974) un Melnraģes II kolekcijās dominē raga cirvji, cērtes un uznavas, tomēr atrasti arī vairāki kaula darbarīki – cirvji, cērtes un viens ilens. T formas cirvji no Palangas un Melnraģes II ir vieni no prominentākajiem darbarīku tipiem Eiropā zināmajās mednieku–vācēju sabiedrībās (3.–6. att.). Triju atradumu virsmā redzami dekorī: bikoniskajam kaula bultas galam un raga cirvim ģeometriski raksti – tīkla raksts, X veida un paralēli iegriezumi (7.–8. att.), savukārt viena raga cērte dekorēta unikālā gravēšanas tehnikā – atsevišķās tās daļās atdalīts raga virsslānis (9. att.).

Pētījumā analizēti 14 akselatora masspektrometrijas (AMS) radioaktīvā oglekļa ¹⁴C datējumi no apmetnēm un savrupatradumu vietām (2. tabula). Saskaņā ar jaunākajiem datiem atradumi no Smeltes (1970 un 1974) datējami starp 6. un 5. gadu tūkstoti p. m. ē., savukārt divi atradumi – ar 3. un 2. gadu tūkstoti p. m. ē. Palangas apmetne datējama ar 4400.–3800. g. p. m. ē., savukārt T formas raga cirvis no Melnraģes II datējams ar 6. gadu tūkstoša beigām p. m. ē. AMS ¹⁴C datējumi palīdz uzlabot šo apmetņu un savrupatradumu interpretāciju un sniedz jaunas atziņas par kaula un raga priekšmetu izgatavošanas tehnoloģiju attīstību Austrumbaltijā. Pieci kaula un raga priekšmeti no Kalnišķiem (bijusī Bahmana muiža) nav padziļināti pētīti ar AMS ¹⁴C metodi, taču dati no līdzīgiem atradumiem, kā arī iepriekš uzskatīts, liecina, ka tie ir jaunāki par vēlo paleolitu. Šo atradumu materiāls un dzīvnieku taksoni joprojām nav identificēti.

Hallstatt Period Fibre Analysis from Slovenian Burials

Halštates perioda šķiedru analīze Slovēnijas teritorijas apbedījumos

---

Ronja Lau, MA

PhD Student

Ruhr-Universität-Bochum, Institut für Archäologische Wissenschaften

Am Bergbaumuseum 31

44791 Bochum, Germany

E-mail: ronja_lau@web.de

 <https://orcid.org/0000-0002-8495-4674>

Multiple Slovenian cemeteries of the early Iron Age/Hallstatt period (800–400 BC) yield mineralised textile finds. Due to preservation of the textiles on metal objects, they can be contextualised and analysed using a variety of methods. The current paper discusses the applicable methods and information that can be acquired from very small textiles fragments. Difficulties arise particularly due to the lack of documentation of the old excavations and the past restoration work. It is not only modern excavated material that can be meaningful; the finds from the late 19th century are worth re-examining, especially since technology and methodology have evolved. Gaining information from microstratigraphy, comparing relevant finds and fibre analysis are just a few methods shown within this research. The work was a collaborative project with Karina Grömer and the National History Museum Vienna (Austria) and formed a part of my master's thesis.

Keywords: Iron Age, textile analysis, old excavation, Slovenia, fibres.

Slovēnijas teritorijā vairākos kapulaukos, kas datējami ar agro dzelzs/Halštates periodu (800.–400. g. p. m. ē.), ir atrastas mineralizējušās tekstilijas. Tā kā šīs tekstilijas ir saglabājušās uz metāla priekšmetiem, tās ir iespējams kontekstualizēt un analizēt ar dažādām metodēm. Šajā rakstā aplūkots, kādas metodes ir lietderīgi izmantot un ko iespējams uzzināt, analizējot sīkus tekstiliju fragmentus. Grūtības materiāla analizē radīja vājā arheoloģisko izrakumu dokumentācija un ziņu trūkums par iepriekš veiktajiem restaurācijas darbiem. Nozīmīgs ir ne vien mūsdienās iegūtais arheoloģiskais materiāls, bet arī atradumi no 19. gadsimta beigām, tos ir iespējams atkārtoti analizēt, jo izpētes metodes laika gaitā ir attīstījušās. Mikrostratigrāfija, salīdzinošā metode un šķiedru analīze ir vien dažas metodes, kas izmantotas šajā pētījumā, lai iegūtu jaunu informāciju par senajām tekstilijām. Šis darbs veikts kopīgā projektā ar Karīnu Grēmeri (*Karina Grömer*) un Vīnes

Nacionālo vēstures muzeju (Austrija) kā daļa no autores maģistra darba.

Atslēgvārdi: dzelzs laikmets, tekstiliju analīze, senie izrakumi, Slovēnija, šķiedras.

Introduction

The archaeological sites Magdalenska Gora, Brezje and Podzemlj represent settlements and necropolises of the so-called Dolenjsko group in south-eastern Slovenia.¹ Large settlements such as Magdalenska Gora, as well as Stična or Vače developed into wealthy centres and reached their cultural peak between 725–600 BC according to the Hallstatt stages HA C1 to HA C2, which were named after the Iron Age cemetery and salt mine in Hallstatt, Austria.² Iron and salt mining generated wealth in the Hallstatt areas.³ Most of these sites in Slovenia, which date from the Hallstatt period, were excavated from the end of the 19th century until the early 20th century.⁴ Private excavators and noblewomen from Germany and Austria concentrated on the large tumuli, where they expected to discover jewellery and weapons.⁵ These mounds had been in use until the early Latène period (450–380 BC), and each contained several burials, both urn graves and inhumations.⁶

Unfortunately, the acidic soil destroyed most of the skeletal material and other organic objects.⁷ Characteristic grave goods for “rich” graves in Slovenia are weapons, jewellery, horse harnesses and drinking vessels, mostly in the form of *situlae*.⁸

The excessive late 19th century excavations were insufficiently documented.⁹ Since Slovenia and the sites were part of the Austrian Monarchy, most of the objects were transferred to Vienna and are now part of the Natural History Museum’s

collections.¹⁰ All three sites – Magdalenska Gora, Brezje and Podzemlj were published between 1960 and early 2000. These publications are useful for the interpretation of the textile finds.¹¹

Lise Bender Jørgensen analysed some of the textiles in the 1980s and published her results in 2005.¹² She documented some details, such as fabric structure, thread twist and possible material. However, due to the means available at the time, no further data, for example, twist angle or similar, was recorded. For the most part, her data matched the current research. However, with today’s digital microscopes and photographs, more accurate data can be obtained simply because of the advanced technology. During my research, more unknown textiles were identified in the museum’s storage facilities.

A total of 26 textile fragments have been mineralised on different metal objects. The preservation varies from single threads in the millimetre range to fragments of several centimetres in size. Due to the preservation and conservation conditions, the textiles are rigid and no longer flexible, nor do they show any colouring, as the patina encloses everything. Depending on the metal, the colours change from green and blue to rusty red. The weave and thread structure can be recognised in most cases.

As the material consists of old finds, some of which lack context in addition to the outdated conservation, the question arises as to what information and data can be obtained from the analysis of these textiles and how these can be interpreted.

The first question is to what extent a material analysis can be carried out, and whether we can collect meaningful data to answer questions about textile quality, material (animal or plant fibres) and manufacturing techniques.

Furthermore, the questions to be answered concern clothing of the deceased, and whether utilitarian textiles are also to be found in the graves. All 26 textile fragments from the Slovenian graves were examined using the same methods, and the data collected is reflected in the examples presented here. The objects presented for this article showed us new aspects and the greatest possible application of technology and methodology to the old finds. The comprehensive analyses of all textiles are published in Vienna, Austria in 2021 and form the basis for the current article.¹³

Methods

Over the past decades, the basis of textile research has adapted to a relatively uniform system.¹⁴ Various types of methods and investigations were applied, some of which were more closely aligned with research in the natural sciences than that of the humanities. Consequently, the following methods are used: fibre analysis by scanning electron microscopy (SEM, used for the present work: JEOL, JSM-6610LV of the Central Research Laboratory of the Natural History Museum Vienna), microstratigraphy, wool fineness measurements, three-dimensional investigations, and reconstructions of whole garments.¹⁵ In addition, recent examples can and should also help answer the previously formulated questions. With regard to fibre analysis, samples from modern animals are essential, as they can show differences or developments.¹⁶

Naming and interpreting the properties and the technical fibre details consistently are the basic approaches of the Creativity and Craft Production in Middle and Late Bronze Age Europe (CinBA) research project. The definitions and terminologies in English and German were developed by

Lise Bender Jørgensen, Karina Grömer and Helga Rösel-Mautendorfer as a research group for textiles.¹⁷

The presentation of the textile layers and objects in relation to each other is done in microstratigraphs, based on the guidelines of the Landesamt für Denkmalpflege in Bayern and the standards of the Natural History Museum Vienna.¹⁸

In addition to the textiles, all tools known in the tombs that are related to textile production were also recorded for this work. The data basis created here adopts the scheme of the Centre for Textile Research (CTR) in Copenhagen, which was designed, among others, by Eva Anderson Strand, Lone Gebauer Thomsen, and Joanne Cutler for the research projects in Denmark.

Fibre analysis

Usually, no fibre samples can be taken from mineralised textiles. The fragments are no longer flexible and already have been conserved by the restorers. To identify the fibres of a mineralised textile, the whole object needs to be inserted into a Scanning Electron Microscope (SEM). In this case, the size of object 66.808 allowed it to be microscoped completely and non-destructively (Fig. 1).

The negative imprint of a fibre could be made visible through a chipped area on one of the threads. In comparison with mineralised sheep wool fibres from Iron Age objects found in Switzerland (Fig. 2), these fibres could be identified as sheep wool by their scale.¹⁹

Škrilje, Tumulus I, Grave 16

The only textile find from Škrilje near Podzemlj is a three-button brooch, Inv.

Fig. 1. The corroded bundle of metal chains 66.808.

Photo: Alice Schumacher.

1. att. Korodējis metāla ķēžu saišķis 66.808.

Foto: Alise Šūmahere.

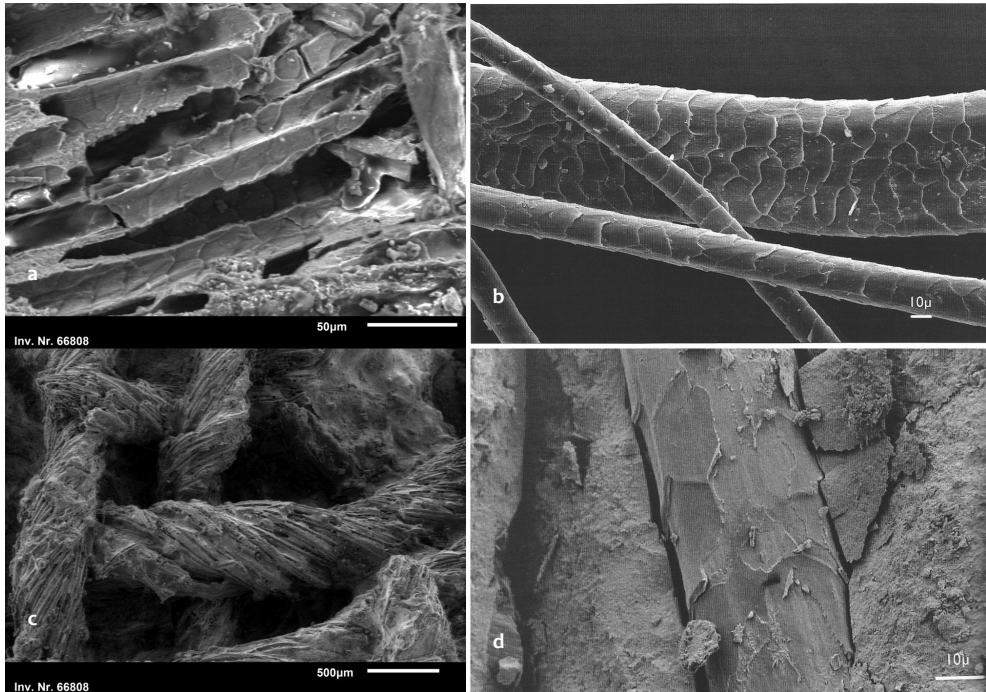

Fig. 2. On the left, SEM images of the fibres from 66.808. On the right, recent comparisons with sheepskin fibres and their scale shape.

Left SEM images: Angelika Rudelics. Right – RAST-EICHER. Fibres, pp. 267, 272.

2. att. Pa kreisi – šķiedras attēls SEM mikroskopā no parauga 66.808. Pa labi – mūsdienu aitū vilnas šķiedras un to zvīņojuma forma.

Foto 2.a, c: Angelika Rudeliksa; 2.b, d: RAST-EICHER. Fibres, pp. 267, 272.

No. 67.423 (Fig. 3) from a cremation burial. According to the excavators' notes, a black urn full of charcoal was discovered, and next to the urn laid a fibula, a ring and a lance tip. The urn does not appear to have been preserved. Fritz E. Barth also lists a bronze arm ring to this complex.²⁰

A larger textile fragment adheres to the side of the needle holder of the fragmented fibula. The preservation is quite good and the 2/2 twill weave is clearly visible. L. Bender Jørgensen worked on this object for the first time in the 1980s. She observed that there is a relatively regular spinning direction pattern in one of the thread systems.²¹

The technical data collected in the current analyses agrees well with the older investigations.

The spinning pattern could be analysed even better under the microscope and can be read as follows, as also shown in Table 1: / 1s, 4z, 1s, 3z, 1s, 4z, 1s, 5z, 1s, 4z, 1s/.

The pattern can only be detected in one system, in system two we only have s twisted yarns. Twist angles of about 30 degrees are quite common in the finds from the Slovenian graves²² and can be spun even steeper with up to 40 and 50 degrees. With the diameter of the threads ranging from 0.4 to 0.5 mm, very evenly spun and fine threads can be detected in the fabric.

The fabric is slightly warped, but otherwise in such good condition that an attempt was made to take SEM images. However, it turned out that the preservatives on top of the fabric stuck the yarns together too much, which meant that no fibre analysis was possible.

Since the fibula obviously had not been placed in the urn and the condition of the textile is good, it can be ruled out that the object has been on the pyre during the fire. Different possibilities are conceivable as to how the textile got to the fibula. Everything seems plausible regarding

Fig. 3. 67.423 is a fragmented three-button brooch with a strip of twill fabric preserved on its needle holder.

Photo: Alice Schumacher.

3. att. Paraugs 67.423 – fragmentāra trīs pogu sakta, kurai pie adatas turētāja saglabājies sarža audums.

Foto: Alise Šūmahere.

Table

Table of technical data for textile 66808.
The spinning pattern is: 1: / 1s, 4z, 1s, 3z, 1s, 4z, 1s, 5z, 1s, 4z, 1s/.

Tabula

Tehnisko datu tabula tekstila paraugam Nr. 66808. Vērpums: 1: / 1s, 4z, 1s, 3z, 1s, 4z, 1s, 5z, 1s, 4z, 1s/.

	System 1	System 2
Yarn/ply	Yarn	Yarn
Twist direction	s/z	s
Twist angle	Ca. 30°	Ca. 30°
Twist diameter	Ca. 0.4 mm	Ca. 0.5 mm
Thread count (thread per cm)	Ca. 10 t/cm	Ca. 12 t/cm

separately laid down fabric that was sealed by a fibula to the wrapping of the urn.²³

Three-knob brooches are usually discovered as burial objects in women's graves and found in various positions in inhumations. In a find from Loreto Apruntino in Italy, several such brooches have been discovered on the back of the head and are interpreted as decorative elements for a veil.²⁴ The question whether, on the basis of this fact, a woman's grave can also be assumed here, cannot be answered unequivocally.

Iron Age sheep

On object 66.808 from Podzemlj, Grm, Tumulus XXXVIII, Grave 4 (d), sheep's wool was clearly detected by analysis using a scanning electron microscope in comparison with mineralised sheep wool fibres from Iron Age samples as seen in Fig. 2.²⁵ Sheep's wool is also frequently found in contemporaneous textile finds of the Hallstatt Culture, not least at the Hallstatt site itself.²⁶

In the course of the Bronze Age up to the Iron Age, the breeds of sheep and the way in which handling of these animals changed. Both the size of the sheep and the quality of the wool changed.

The larger Iron Age sheep had lighter-coloured coats and long, curly fibres.²⁷ With the help of archaeozoological investigations, several sheep breeds can be identified for the Iron Age. In the case of preserved fibres, the differentiation of breeds can sometimes also be made on the basis of the diameter of the fibres by means of wool fineness measurements.²⁸ Since domestication meant that sheep could no longer shed their winter coat on their own accord, the winter coat shearing had to be done by humans with iron shears.²⁹

Textile finds from archaeological contexts often consist of sheep's wool and show the processing of wool with a wide variety of fibre preparation, spinning and weaving techniques. The variety of techniques also implies a range of qualities that sheep's wool must bring – a phenomenon that continues to expand in the Iron Age.³⁰

Fig. 4. On the left – one of the five iron rings 86.608 with a piece of hide. This was used for the SEM examinations. On the right – all five rings.

Photo: Alice Schumacher.

4. att. Pa kreisi – viens no pieciem gredzeniem, paraugs 86.608, kuram saglabājusies kažokāda un kurš izmantots SEM analizēm. Pa labi – visi pieci gredzeni.

Foto: Alise Šumahere.

Thus, it can be seen that in the preparation of the wool, several steps of sorting, washing and combing led to the different qualities.³¹

The horse hide from Magdalenska Gora, Tumulus II

A special find was made in the richly furnished grave 57 from Magdalenska Gora, Preloge, Tumulus II, which, in

addition to many grave goods, also had a horse positioned above the buried person. Remains of a hide were discovered on some iron rings (inv. no. 86.608, (Fig. 4).

Through images taken with a scanning electron microscope (Fig. 5) and fibre analysis, the hairs on the ring could be clearly identified as horse hair due to their characteristic scale structure.³² The horse hair was compared with a recent primitive horse breed. Samples of the Przewalski's horse (*Equus ferus przewalski*) were taken

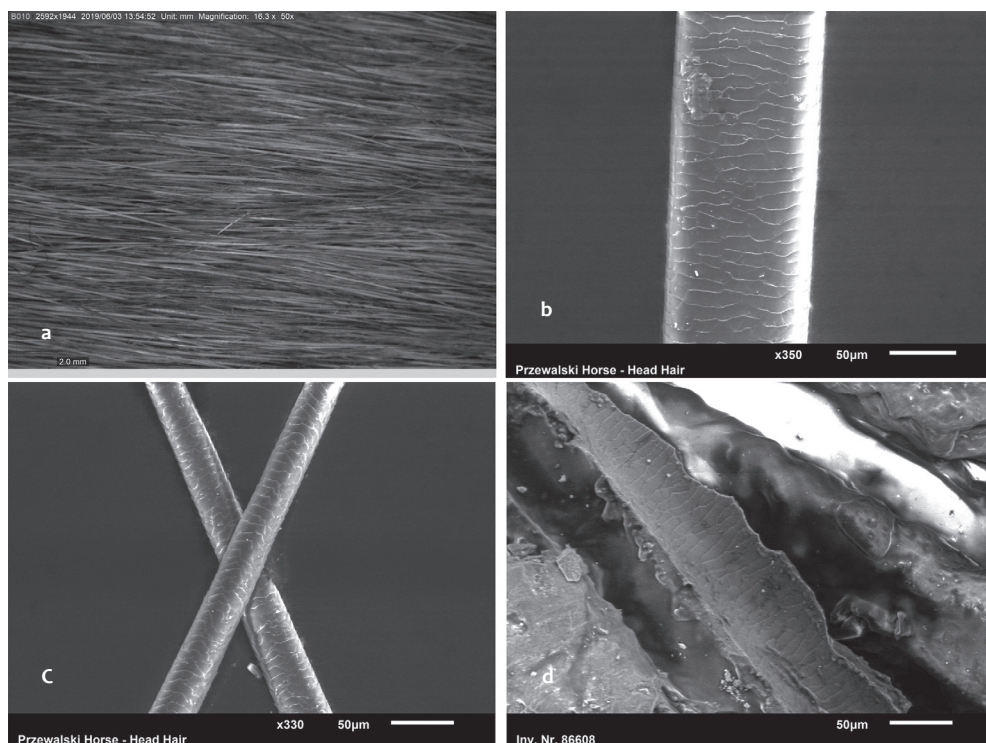

Fig. 5. a – microscope image of the coat structure on the head of the Przewalski's horse; b – SEM image of a hair from the head of the same horse; c – SEM image of two hair samples from the head of the Przewalski's horse; d – SEM image of a negative impression.

Photo: 5. b, c: Angelika Rudelics, 5.a, d: Ronja Lau.

5. att. a – mikroskopattēls ar Prževaļska zirga galvas daļas kažoka struktūru; b – SEM mikroskopattēls ar Prževaļska zirga galvas daļas matu; c – SEM mikroskopattēls ar diviem Prževaļska zirga matiem no galvas daļas; d – SEM mikroskopattēls ar mata negatīva iespaidumu.

Foto 5.b, c: Angelika Rudeliķsa, 5.a, d: Ronja Lau.

from the holdings of the Zoological Collection of the Natural History Museum Vienna.³³ Five different hair samples were taken from the coat (head, mane, neck, flank and tail). Under the microscope, the different hair structures of the various parts of the body were revealed, with the sample from the head matching the archaeological sample from the tail. The sample from the head corresponded best with the archaeological find.

The Przewalski's horse originates from Mongolia. When it became extinct in its natural habitat, it could be reintroduced into the wild through breeding.³⁴ Due to its stature and the texture of its coat, it corresponds very well to the image of an Iron Age horse and is therefore suitable as a comparison sample. Another possibility for sampling would be the tarpan (*Equus ferus*), which, however, is not part of the zoological collection of the Natural History Museum Vienna. It is related to the Przewalski's horse and is considered the ancestor of some domesticated horses.³⁵

No statement can be made today about the condition of the horse skeleton found in Tumulus II, Grave 57, and which species exactly it belonged to. The zoological material from the excavations is available in the Museum of Natural History in Vienna. However, no record of this tomb and the skeleton had been retained or it must have been lost. Therefore, the horse bones do not have an inventory number and could not be located. Other horse bones from the graves in Magdalenska Gora were only titled as domestic horse (*Equus caballus*).³⁶

Horses in the graves of the Eastern Hallstatt Region

The horse burials in the Eastern Hallstatt area and in the Dolensko group have been and still are part of various

researches.³⁷ In 1968, Sandor Bökönyi began to elaborate the archaeozoological material from Magdalenska Gora with a discussion of horse breeds, species, groups and their characteristics in the eastern Hallstatt area. Above all, this concerned the finds of the Mecklenburg collection from the Peabody Museum.

S. Bökönyi's actual approach was to distinguish the Scythian from the Celtic horses on the basis of their skull size. When looking at the material from Magdalenska Gora, it is thought that these horses are very similar to the Scythian type. The following data were recorded for comparison: body size, proportions, characteristics of the skull, tooth enamel pattern and the size of certain long bones.³⁸

Taking into account all previous theories on the development and domestication of the horse, Bökönyi first distinguished between oriental and western (local) species. Some of the prehistoric horses from Central and Eastern Europe were already assigned to the Oriental type. This is slender with a height at the withers of 112 to 141 cm. The western type was smaller. Larger specimens pointed to the eastern type or later also to Roman type.³⁹

According to regional and morphological characteristics, an eastern group may include horses from Scythian complexes, from Hallstatt Hungary, Magdalenska Gora, Šentvid and Brezje, Thracian horses from Bulgaria and Romania of the 6th century BC, as well as Scythian and Greek horses from the Ukraine and southern Russia. The western group – the horse skeletons from Manching and from various Hallstatt sites in Germany and Austria.

The image that exists of the western "Helvetic-Gallic" horse is much worse than that of the eastern horse because of the few finds.⁴⁰

The examined bones from both Magdalenska Gora and Brezje show that the finds

there clearly exhibit parallels to the Scythian horses. They were most likely used for more specific purposes because of their characteristics. They were able to carry heavy loads, to move quickly as mounts and cover long distances. This made them not only livestock but also close companions of the people. The type of horse described only appears in graves during this period; it has not yet been found in a settlement context.

The specific characteristics suggest that 83 such horses very likely reflected the social status of their owners.⁴¹

Throughout the eastern Hallstatt area, horse burials together with or next to their owners are not uncommon.⁴² Apart from the horse burial from Magdalenska Gora Tumulus II, Grave 57, there is a total of three other graves in the Hallstatt Dolenjsko group which contain a horse and are situated above a human grave. Two of them are also in Magdalenska Gora and one in Novo Mesto on the Kapiteljska njiva.⁴³

The range of objects found in the horse graves with horse harnesses and bronze cauldrons is not particularly wide, but these objects can be richly decorated, as in the case of the horse harnesses of the Szentes-Vekerzug type horse harnesses.⁴⁴ Furthermore, people, as well as horses were equipped with the grave goods. Only the harness was more often placed in the grave of the buried person(s).⁴⁵

Discussion

The exact location of the five iron rings with the number 86.608 in the grave cannot be determined precisely from the available records. In particular, it is unclear whether they belong to the area of the human skeleton, or perhaps to the horse burial above. A mixture of finds has often been observed in such old excavations and

should be considered. The attached remains of horsehair rather lead to the assumption that the rings are parts of a horse harness, namely, the parts that were applied to the head, as suggested by the strong correspondence with the hair samples from the Przewalski's horse described above. It can be assumed that the rings slipped out of their original position in the course of decay and collapse of the small burial chamber.

These considerations are speculative, but plausible. The laying down of an additional horse hide in the grave is possible in principle, but comparisons with Scythian traditions do not provide any confirmation of this.

In Pazyryk, Russia, 1950s, V. O. Vitt succeeded in excavating the only mummified Scythian horses. Scythian horses that belong to a time horizon comparable to the finds from Magdalenska Gora time horizon. Due to favourable climatic and geological conditions, the horses have been preserved with their hide and equipment. They had different shades of yellow as coat colour and had short-cut manes, as can also be seen on numerous situlae.⁴⁶ The larger specimens were equipped with harness and masks, thus illustrating their value.⁴⁷ Skinning of the horses in Scythian areas, as well as in Magdalenska Gora and the addition of hide can be excluded on the basis of this finding.

Conclusions

Woven fabrics of all kinds have always been part of prehistoric, historic and present societies. This sounds trivial but it is necessary to point it out, as textile archaeology is not always taught or in the minds of archaeologists.

The museum collections contain numerous objects from old excavations such

as these textiles. With the advancement of research, technology and methodology, there are increasing opportunities to study these textiles. There are expanding options for exploring the little-lit corners of textile archaeology and collecting the data. Only this data yields an insight into the production of textiles and the clothing of people in prehistory and early history.

Even from supposedly poorly preserved old finds excavated more than 100 years ago and already conserved and restored, such as those from the Slovenian cemeteries presented here, a great deal of data can be collected and restored. In part, these

support the common theories and interpretations on cultures, especially of the Early Iron Age.

Archaeologically evaluated textiles contribute to a more accurate picture of numerous prehistoric societies, because clothing has been and still remains a concise component of people's lifeworld, their identity and affiliation. One of the goals of this work is to strengthen the perception and acknowledgment for textile archaeology and archaeological finds from old excavations. It is not only modern excavated material that can be meaningful; the finds from the late 19th century are worth re-examining.

REFERENCES AND NOTES

- ¹ JÖRG BIEL. *Der Keltenfürst von Hochdorf*. Stuttgart 1999, S. 4913; KARL KROMER. *Brezje: Halštatske Gomile z Brezj pri Trebelnem*. Hallstättsche Hügelgräber aus Brezje bei Trebelno. Ljubljana 1959, s. 7.
- ² JANEZ DULAR. *Halštatske Nekropole Dolenjske*. Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko. Ljubljana 2003, s. 117.
- ³ MARKUS EGG. *Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis*. In: ERZSEBET JEREM, ANDREAS LIPPERT (Hgg.). *Die Osthallstattkultur*. Budapest 1996, S. 53–86, hier S. 55; JANEZ DULAR, SNEŽANA TECCO HVALA. *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age*. *Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi*. Ljubljana 2007, p. 50; KARINA GRÖMER. *Early Iron Age – Hallstatt period*. In: ANTON KERN, KARINA GRÖMER (eds). *Artefacts*. Wien 2018, p. 214.
- ⁴ SNEŽANA TECCO HVALA. *Magdalenska Gora*. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti. Ljubljana 2012, s. 19.
- ⁵ CLAUS DOBIAT. *Funde aus der Sammlung Mecklenburg*. *Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg* 12. Marburg 1982, S. 4–5.
- ⁶ JANEZ DULAR. *Podzemlj*. Ljubljana 1978, s. 17; TECCO HVALA, *Magdalenska Gora*, s. 50, 75.
- ⁷ DULAR, *Podzemlj*, s. 19.
- ⁸ EGG, *Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis*, S. 65.
- ⁹ DULAR, *Halštatske Nekropole Dolenjske*, s. 95; JANEZ DULAR. *Železnodobno Naselje in Grobišče v Brezjah pri Trebelnem*. In: *Arheološki vestnik* 41, 1990, št. 1, s. 531–556, here – s. 547; KROMER, *Brezje*, s. 9; SIMON RUTAR. *Razkopavanje na Magdalenski Gori*. In: *Izvestja Muz. dr. 1893*, Kr. 3, s. 252; TECCO HVALA, *Magdalenska Gora*, s. 26.
- ¹⁰ RUDOLPH VON ÖSTERREICH. *Kärnten und Krain*. Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien 1891, S. 312.
- ¹¹ FRITZ E. BARTH. *Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereich des Kutscher bei Podsemel*. In: *Antiquitas* 3, 1969, Bd. 5, S. 245–250; DULAR, *Podzemlj*; DULAR, *Halštatske Nekropole Dolenjske*; STANE GABROVEC. *Magdalenska Gora V*. *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana 1975, s. 200–201; TECCO HVALA, *Magdalenska Gora*; SNEŽANA TECCO HVALA. *The Iron Age Site at Molnik near Ljubljana*. Ljubljana 2017.
- ¹² LISE BENDER JØRGENSEN. *Hallstatt and La Tène Textiles from the Archives of Central Europe*. In: PETER BICHLER, KARINA GRÖMER, REGINA HOFMANN-DE KEIJZER, ANTON KERN, HANS RESCHREITER (eds). *Hallstatt Textiles*. Oxford 2005, pp. 133–150.

- ¹³ RONJA LAU. Mineralisierte Textilreste aus hallstattzeitlichen Gräbern in Slowenien. Wien 2021.
- ¹⁴ KARINA GRÖMER. Römische Textilien in Noricum und Westpannonien im Kontext der archäologischen Gewebefunde 200 v. Chr. – 500 n. Chr. in Österreich. Graz 2014, S. 9–16; JOHN P. WILD. Textiles in Archaeology. Aylesbury 1988.
- ¹⁵ KARINA GRÖMER. Bekleiden – verdecken – verhüllen. Kontextualisierung und Theoriebildung zu eisenzeitlichen Grabtextilien. In: RAIMUND KARL, JUTTA LESKOVAR (Hgg.). Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich. Linz 2015, S. 89–104.
- ¹⁶ JOHANNA BANCK-BURGESS. Instruments of Power. Celtic Textiles/Mittel der Macht. Textilien bei den Kelten. Stuttgart 2012, p. 37.
- ¹⁷ CinBA 2020. Available: <http://cinba.net/> (last viewed 21.09.2020); GRÖMER, Römische Textilien in Noricum und Westpannonien, S. 9–16.
- ¹⁸ Bayrisches Landesamt für Denkmalpflege 2017. Available: https://www.blfd.bayern.de/mam/abteilungen_und_aufgaben/bodendenkmalpflege/restaurierung/kartierungssystemorganik-erlaeuterung.pdf (last viewed 02.11.2021); BRITT NOWAK-BÖCK, HELMUT VOSS. Standardised Mapping System for Digital Documentation of Organic Materials on Metal Finds an In-Situ-Blocs. In: Archaeological Textiles Review 2015, No. 57, pp. 60–69.
- ¹⁹ ANTOINETT RAST-EICHER. Fibres. Microscopy of Archaeological Textiles and Furs. Budapest 2016, p. 272.
- ²⁰ BARTH, Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereich des Kutscher bei Podsemel, S. 150.
- ²¹ BENDER JØRGENSEN, Hallstatt and La Tène Textiles from the Archives of Central Europe, p. 144.
- ²² LAU, Mineralisierte Textilreste aus hallstattzeitlichen Gräbern in Slowenien, S. 145.
- ²³ JOHANNA BANCK-BURGESS. Hochdorf IV. Die Textilfunde aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kreis Ludwigsburg). Forschung und Bericht zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 70. Stuttgart 1999, S. 20.
- ²⁴ EGG, Zu den Fürstengräbern im Osthallstattkreis, S. 74.
- ²⁵ RAST-EICHER, Fibres, p. 272.
- ²⁶ KARINA GRÖMER, ANTON KERN, HANS RESCHREITER, HELGA RÖSEL-MAUTENDORFER. Textiles from Hallstatt. Weaving Culture in Bronze and Iron Age Salt Mines. Textilien aus Hallstatt. Gewebte Kultur aus dem bronze- und eisenzeitlichen Salzbergwerk. Budapest 2013; RAST-EICHER, Fibres.
- ²⁷ RAST-EICHER, Fibres; ANTOINETT RAST-EICHER. The fibre quality of Bronze and Iron Age wools from Hallstatt. In: KARINA GRÖMER, ANTON KERN, HANS RESCHREITER, HELGA RÖSEL-MAUTENDORFER (Hgg.). Textilien aus Hallstatt-Gewebte Kultur aus dem bronze- und eisenzeitlichen Salzbergwerk. Budapest 2013, S. 163–178.
- ²⁸ RAST-EICHER, Fibres, p. 270.
- ²⁹ WILD, Textiles in Archaeology, p. 13.
- ³⁰ RAST-EICHER, Fibres, p. 270.
- ³¹ EVA ANDERSSON. Tools for Textile Production from Birka and Hedeby. In: BJÖRN AMBROSIANI (ed.). Birka Studies Volume 8. Excavations in the Black Earth 1990–1995. Stockholm 2003, p. 17; KARINA GRÖMER. The Art of Prehistoric Textile Making – the Development of Craft Traditions and Clothing in Central Europe. Wien 2016 (Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung 5), pp. 65–71.
- ³² RAST-EICHER, Fibres, p. 210.
- ³³ Entry from the inventory book of the Zoological Department under number 31592.
- ³⁴ RAST-EICHER, Fibres, p. 209.
- ³⁵ Ibidem, p. 209.
- ³⁶ Handover protocol of the Prehistoric Department to the 1st Zoological Department of the Natural History Museum Vienna dated 27 February 1978.

- ³⁷ JANEZ DULAR. Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe. In: MARTINA BLEČIČ, MARTIJA ČREŠNAR, BERNHARD HÄNSEL (eds). *Scripta Praehistorica in honorem Biba Teržan*. Ljubljana 2007, pp. 737–752; SANDOR BÖKÖNYI. *Mecklenburg Collection, Part. Data on Iron Age horses of central and eastern Europe*. Cambridge, USA 1968.
- ³⁸ BÖKÖNYI, *Mecklenburg Collection*, p. 3.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 8.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 39.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 41.
- ⁴² DULAR, *Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe*, p. 737.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 740.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 744.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ PETER TURK. *Bilder aus Leben und Mythos*. Slowenien 2005, S. 38.
- ⁴⁷ V. O. VITT. *Loshadi Pazyryk shikh Kurganov, The horses of the kurgans of Pazyryk*. In: *Sovjetskaia Archeologia* 1952, Vol. 16, pp. 165–167.

KOPSAVILKUMS

Vairākos agrā dzelzs laikmeta / Halštates perioda (800.–400. g. p. m. ē.) apbedījumos Slovēnijas teritorijā sastopami mineralizētu tekstiliju atradumi. Tā kā tie ir saglabājušies uz metāla priekšmetiem, tos iespējams kontekstualizēt un analizēt, izmantojot dažādas metodes. Šajā rakstā aplūkots, kuras metodes ir būtiskas un ko iespējams uzzināt, analizējot sikus tekstiliju fragmentus. Izmantotās pētījumu metodes – eksperimentālā arheoloģija, tekstiliju priekšmetu analīze u. c. veida analīzes – interpretētas plašā, nacionāla mēroga skatījumā. Pētījums tapis kopīgā projektā ar Karīnu Grēmeri (*Karina Grömer*) un Vīnes Nacionālo vēstures muzeju, tas ir daļa no autorei maģistra darba.

Magdalenskas Goras, Brezjes un Podzemeljas arheoloģiskie pieminekļi reprezentē tā sauktās Dolenjsko grupas apmetnes un kapulaukus, kas atrodas Slovēnijas dienvidaustrumos. Šo ģeogrāfisko reģionu ir izdevīgi apdzīvot dzelzs atradņu, upju un ieleju dēļ. Tādas apmetnes kā Magdalenska Gora, Stična vai Vače attīstījās par turīgiem centriem, sasniedzot savas kultūras kulmināciju 725.–600. g. p. m. ē. jeb HA C1 līdz HA C2. Tieši dzelzs un sāls ieguve padarīja Halštati par bagātu reģionu.

Lielākā daļa šo Halštates perioda pieminekļu ir arheoloģiski pētīti 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā. Privātie izrakumu veicēji vai muižnieki no Vācijas un Austrijas galvenokārt strādāja lielajos uzkalniņos, kur cerēja iegūt daudz rotaslietu un līdzīgus atradumus. Šajos uzkalniņos atradās vairāki apbedījumi, kas bija vienlīdzīgi sadalīti kremētajos (urnas) un inhumācijas apbedījumos, kuri datējami ar La Tēnas (*La Tène*) periodu. Diemžēl skābā augsne ir iznīcinājusi lielāko daļu skeletu materiālu u. c. organiskus priekšmetus. Raksturīgs turīgo personu apbedījumu kapa inventārs ir ieroči, rotaslietas, zirgu iejūgs un dzeramie trauki, galvenokārt *situlae* formā.

Masveida 19. gadsimta beigu izrakumi nav pietiekami dokumentēti. Tā kā Slovēnija un šīs senvietas atradās Austrijas monarhijas sastāvā, lielākā daļa atrasto senlietu tika pārvestas uz Vīni un tagad ir daļa no Dabas vēstures muzeja kolekcijām.

Visos trīs pieminekļos – Magdalenskā Gorā, Brezjē un Podzemeljā – atrastie materiāli aprakstīti laika posmā no 20. gadsimta 60. gadiem līdz 21. gadsimta sākumam. Šajās publikācijās atrodamas nozīmīgas interpretācijas, kas veido pamatu tekstilmateriālu atradumu

grupas izpētei. Piemēram, Lise Bendere Jergensena (*Lise Bender Jørgensen*) 80. gados analizējusi daļu no tekstiliju atradumiem un rezultātus publicējusi 2005. gadā. Tomēr šajā pētījumā nav apzināti visi šo materiālu grupai pieskaitāmie priekšmeti, un, autore veiktais izpētes laikā muzeja krātuvē tika identificētas vēl vairākas tekstilijas.

Pēdējās desmitgadēs arheoloģisko tekstiliju izpētē ir izveidojusies vienota standartizēta sistēma, tiek lietotas dažādas starpdisciplināras metodes, kas raksturīgas dabaszinātnēm. Tekstiliju izpētē izmanto tādas metodes kā šķiedru analīze ar skenējošo elektronu mikroskopu (SEM), mikrostratigrāfija, vilnas smalkuma mērījumi, trīsdimensionālā izpēte un rekonstrukcijas. Šķiedru analīzē ir būtiski izvēlēties paraugus no mūsdienu dzīvniekiem, jo tādejādi iespējams noteikt atšķirības un attīstības tendences.

Lai varētu interpretēt tehnisko šķiedru īpašības un iegūtos datus, izmantotas pamatpieejas un definīcijas, kas izstrādātas projektā *Creativity and Craft Production in Middle and Late Bronze Age Europe* (CinBA). Terminoloģiju angļu un vācu valodā radījušas L. Bendere Jergensena, K. Grēmere un Helga Rēzele-Mautendorferē (*Helga Rösel-Mautendorfer*).

Papildus tekstilijām tika analizēti un reģistrēti visi apbedījumos esošie darbarīki, kas saistīti ar to izgatavošanu. Šo senlietu datubāzei par pamatu izmantota Kopenhāgenas tekstiliju pētniecības centra (CTR) shēma, kuru izstrādāja Ēva Andersone Stranda (*Eva Andersson Strand*), Lone Gebauere Tomsena (*Lone Gebauer Thomsen*), Džoena Katlere (*Joanne Cutler*) u. c. Savukārt eksperimentālās arheoloģijas izmantošana palīdz izziņāt tekstiliju ražošanas procesus un to valkāšanas tendences. Mikrostratigrāfija pētījumā izmantota, lai attēlotu tekstiliju un priekšmetu savstarpējo saistību. Par mikrostratigrāfijas standartu izvēlētas Bavārijas Pieminekļu aizsardzības centra (*Landesamt für Denkmalpflege in Bayern*) un Vīnes Dabas vēstures muzeja izstrādātās vadlīnijas.

Dažādi audumi vienmēr bijusi daļa no aizvēstures, vēstures un mūsdienu sabiedrībām. Lai gan tas skan triviāli, ir nepieciešams to akcentēt, jo tekstiliju arheoloģija, kaut arī sniedz nozīmīgu informāciju, joprojām tiek uzskatīta par sekundāru.

No seniem atradumiem, kas atsegti pirms vairāk nekā 100 gadiem, ir konservēti un restaurēti, kā, piemēram, no šeit pētītajiem kapulaukiem, ir iespējams iegūt daudz jaunu datu, pat ja atradumi ir vāji saglabājušies. Šie dati daļēji apstiprina vispārpieņemtās teorijas un interpretācijas par arheoloģiskajām kultūrām, īpaši agrajā dzelzs laikmetā.

Viens no šī darba mērķiem ir veicināt izpratni par tekstiliju arheoloģiju un seno irakumu arheoloģisko materiālu. Šis pētījums pierāda, ka svarīgi ir ne vien mūsdienās izraktie atradumi, bet arī tie, kas atsegti 19. gadsimtā, tos ir vērts pētīt atkārtoti.

Arheoloģiski pētītas tekstilijas palīdz veidot precīzāku priekšstatu par senajām sabiedrībām, jo apģērbs bija un ir būtisks cilvēku dzīvesziņas, identitātes un piederības rādītājs.

Polijas–Lietuvas (Žečpospoļitas) Inflantijas vojevodistes (1677–1772) nodokļu un ienākumu jautājums

Issue of Taxes and Income in the Inflanty Voivodeship (Polish Livonia) of the Polish-Lithuanian Commonwealth 1677–1772

Edvards Seliška

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: eseliszka@inbox.lv

Based on the available fragments of published and unpublished materials, the article aims to explore the development of tax policy and its effectiveness in Inflanty. It is closely linked to the question of real income of local nobility (*szlachta*) and the potential of the voivodeship overall. Nobility was *de facto* in control of the amount of taxes it should pay, thus hiding the real income. After 1764 financial reforms took place and the local Inflantian *szlachta* representatives took part in this process, yielding a more realistic picture of potential of Inflanty. With the First Partition of Poland (1772), new masters – Russians run the real estate audits providing the most precise reflection of the 18th century Inflanty – a province which was possibly being richer than it pretended to be. On the one hand, Polish Livonia was vulnerable, with a history of war destructions, on the other – this was a demographically booming province, with a small number of *szlachta* representatives. The transit of goods, running inns and rent formed a significant source of its income.

Keywords: Inflanty (Polish Livonia), economy, *kwarta* tax, hearth tax, *hyberna*, Jan Andrzej Borch.

Raksta mērķis ir, balstoties uz pieejamajiem publicētiem un nepublicētiem materiāliem, izsekot nodokļu politikas attīstībai un tās efektivitātei Inflantijā. Šis jautājums ir cieši saistīts ar vietējās muižniecības jeb šļahtas reālajiem ienākumiem un vojevodistes potenciālu kopumā. Šļahta faktiski kontrolēja, cik lieli nodokļi tai jāmaksā, tādējādi slēpjot istos ienākumus. Tomēr pēc Staņislava Augusta kāpšanas Žečpospoļitas tronī 1764. gadā notika finanšu reformas, un šajā procesā piedalījās arī vietējie Inflantijas šļahtas pārstāvji, tā nodrošinot patiesāku informāciju par Inflantijas potenciālu. Līdz ar Polijas pirmo dališanu (1772. gadā) jaunā Krievijas vara veica īpašumu lustrāciju, sniedzot visprecīzāko priekšstatu par 18. gadsimta Inflantiju un norādot, ka, iespējams, tā ir bijusi turīgāka, nekā uzrādīja

maksājāmie nodokļi. No vienas puses, Inflantija 18. gadsimtā bija militāri neaizsargāta, gadsimta sākumā cietusi karos, no otras puses, tā bija demogrāfiski plaukstoša province ar nelielu šlahtas slāni, kur preču tranzīts, kroģēšana un zemes iznomāšana bija nozīmīgs ienākumu avots.

Atslēgvārdi: Inflantija, ekonomika, kvartas nodoklis, dūma nodoklis, hiberna, Jans Andžejs Borhs.

Ievads

Inflantijas vojevodiste (1677–1772) savās robežās gandrīz pilnībā sakrīt ar mūsdienu Latgali. Tās saimnieciskā vēsture, tajā skaitā nodokļu un muižnieku šlahtas (poļu val. *szlachta*) ienākumu jautājums, atšķirībā no Kurzemes vai Vidzemes, ir aizvien ļoti maz pētīta tēma. Priekšstatu veido nacionālās historiogrāfijas,¹ kā arī PSRS posma darbi² par atpalikušu, nabadzīgu Latgali. Viens no faktoriem, kas to noteica, ir avotu pieejamība – tie ir izkaisīti pa Baltkrievijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas arhīviem. To savukārt ietekmēja arī tas, ka Inflantijas šlahtai piederēja īpašumi ārpus Inflantijas. Latvijas vēstures zinātnē Boļeslavs Brežgo (1887–1957) pirmais meklēja, publicēja un komentēja Inflantijas saimnieciskos dokumentus – stārstiju (poļu val. *starostwo*) inventārus.³ Stārstijas bija viens no Kroņa īpašuma (poļu val. *królewsczyzna*) paveidiem, ko no monarha pārvaldībā saņēma vietējais šlahtičs.⁴ Stārstijas pārvaldība un stāраста amata ieņemšana Žečpospoļitā bija viens no rādītājiem piederībai pie sociālās muižniecības elites, tā ka juridiski šlahta bija gandrīz pilnīgi vienlīdzīga.⁵ B. Brežgo apkopotais materiāls ietekmēja Teodora Zeida (1912–1994)⁶ un Vasilija Dorošenko (1921–1992)⁷ darbus. Trimdā avotus izdeva katoļu garīdznieks un teologs Staņislavs Škutāns (1901–1995), daļēji atkārtojot

jau B. Brežgo paveikto.⁸ No jaunākajām avotu publikācijām minams poļu vēsturnieka Boguslava Dibasa (*Bogusław Dybaś*, dz. 1958) raksts par 1676. gada galvasnaušanas reģistru.⁹

Edgars Dunsdorfs (1904–2002), kuram, esot trimdā, trūka avotu, ir vienīgais Latvijas vēstures zinātnē, kurš mēģinājis padziļināti analizēt Inflantijas saimniecisko stāvokli un finanses. Lielā mērā gan viņš to darīja, balstoties uz analogijām ar kaimiņu Polockas vojevodisti vai datiem par posmu pēc 1772. gada¹⁰ E. Dunsdorfam nebija pieejams ne 18. gadsimta aprēķinu veikšanai nozīmīgais 1690. gada t. s. dūmu (poļu val. *dym*) jeb saimniecību uzskaitījums (pieņemot, ka viens dūms ir viena saimniecība),¹¹ ne Rēzeknes un Ludzas (poļu val. *Rzeżycza, Łucyń*) traktu 1772. gada revīzijas¹² vai šlahtas sarakste par saimnieciskiem jautājumiem.¹³ No publicēto avotu klāsta būtiskas ir Seima rezolūcijas, kurās skarti nodokļu politikas jautājumi,¹⁴ kā arī 20. gadsimta sākumā publicētās 1765. gada Inflantijas stārstiju lustrācijas.¹⁵

Otrs faktors, kas veidoja uzskatus par Latgali, ir priekšstats par pusanarhistisko Žečpospoļitas pārvaldi, kurā valsts finanses un kopējā drošība bija faktiski atkarīgas no muižniecības labās gribas atvēlēt ieguldījumus valstij.¹⁶ Šādas vispārīgas atziņas nepalīdz veidot precīzāku priekšstatu par Inflantijas iedzīvotāju labklājības līmeni un saimniecisko potenciālu. Inflantijas nodokļu sloga noteikšana ļauj arī apzināt iespējamās šlahtas ienākumus uz kopējā Žečpospoļitas fona. Tas, savukārt, ir pirmais solis, lai labāk izpētītu Inflantijas saimniecisko un demogrāfisko dinamiku un to salīdzinātu ar citu Latvijas vēsturisko novadu stāvokli 17.–18. gadsimtā.

Raksta mērķis ir noteikt ienākumu un nodokļu (tajā skaitā zemes nomas maksas (poļu val. *czynsz*), bet ne kļaušu un to sloga) dinamiku Inflantijas stārstijās. Otrs mērķis ir konstatēt Inflantijas ietekmīgāko

muižnieku (stārstu) reālos ienākumus, kas gūti no nekustamā īpašuma gan Inflantijā, gan ārpus tās, ņemot vērā, ka inflantiešiem piederēja nekustamais īpašums abās Žečpospoļitās Lietuvas lielkņazistē (poļu val. *Wielkie Księstwo Litewskie*, lietuviešu val. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*) un Polijas karalistē jeb Kronī (poļu val. *Królestwo Polskie, Korona*).

Žečpospoļitas nodokļi

Polijā un vēlāk Žečpospoļitā jau 14. gadsimta otrajā pusē muižnieki un klērs ieguva privilēģijas nemaksāt pastāvīgus nodokļus, bet no 15. gadsimta par jebkādu iekasējamo nodokļu veidu un apmēru lēma tikai Seims – likumdošanas institūcija, kas apvienoja muižniekus un karali. Valsts budžets nebija monarha īpašums kā, piemēram, Francijā, kur tas piederēja karalim Luijam XIV (*Louis XIV*, 1638–1715, valdīja 1643 (faktiski 1661–1715)). Līdz ar to muižniecība Polijas–Lietuvas kopvalstī būtiski ietekmēja valsts politiku, īpaši ārpolitiku, tā ka 16.–17. gadsimtā 90% nodokļu tika novirzīti armijas uzturēšanai. Noteicošā loma nodokļu politikā bija viens no Žečpospoļitas parlamentārisma un “muižnieku demokrātijas” stūrakmeņiem.

Bija vairāki armijas uzturēšanai iekasējamie nodokļi. Seims 1563. gadā ieviesa pastāvīgu kvartas nodokli – sākotnēji tā bija ceturtdaļa, bet drīz kļuva par, maksimums, piekto daļu no ienākumiem, kas stārstijām bija jāiemaksā valsts kasē (tātad summa bija mainīga). Atlikušās 4/5 vai pat vairāk paturēja stārsti, jo stārstijas pakāpeniski to uztvēra kā apbalvojumu valsts darbiniekiem. Stārstiju ienākumi ik pēc pieciem gadiem bija pakļaujami lustrācijai, taču praksē paši stārsti noteica, cik lielus ienākumus uzrādīt. Lietuvas lielkņazistē, pie kuras nodokļu jomā, līdzīgi kā likumdošanas jomā, piederēja Inflantijas vojevodiste,

nepastāvēja atsevišķa kvartas kase kā Polijā. Kvartu Lietuvā ieviesa tikai 17. gadsimta 30. gados. Seima ieceltie nodokļu ievācēji kvartu veda glabāšanai uz Viļņas pili vai kases ēku Viļņas tirgus laukumā, kur naudas pieņemšanu ar kvīti apstiprināja nevis Lietuvas lielkņazistes kasieris jeb podskarbijs (poļu val. *podskarbi wielki litewski*), bet Lietuvas lielkņazistes arhīvu un kases sargs skarbnis (poļu val. *skarbnny*).¹⁷

Hibernas jeb “ziemas maizes” nodokli iekasēja no valsts un baznīcas īpašumiem armijas ziemas mājokļiem kā kompensāciju par armijas vienību neizmitināšanu šajos īpašumos. Reālie maksātāji bija nevis muižnieki, bet zemnieki. Zemnieki, kuri nepildīja klaušas, bet maksāja nodevu, deva katrs pa 2 dālderiem (sudraba monēta Polijā un Lietuvā kopš 16. gadsimta, poļu val. *talar*), bet pārējie – 1 dālderis.¹⁸ Nereti ar šī nodokļa iekasēšanu nodarbojās karaspēks, un tas noveda pie patvaļas un vardarbības.

Savukārt dūma nodoklis (poļu val. *podymne*) 17. gadsimta pirmajā pusē pakāpeniski nomainīja līdz tam pastāvošo lāna (no zemes mērvienības – aptuveni 18–20 ha) nodokli. Pēc 1717. gada nodoklis bija jāmaksā no katra dūma pilsētniekam, dzimtcilvēkam un muižniekam – zemes īpašniekam bez dzimtcilvēkiem. Tiek pieņemts, ka ikviena saimniecība jeb dūms vidēji bija 6–7 cilvēki.¹⁹

Ar *czopowe* (no poļu val. *czop* – ‘mucas spundes aizbāznis’) nodokli aplika alkoholu – par tā ražošanu, pārdošanu un importu. Nodokļa ieņēmumi kopš 17. gadsimta otrās puses tika novirzīti armijas vajadzībām, nevis atstāti seimiku (poļu val. *sejmik*, lietuviešu val. *seimelis*) ziņā kā iepriekš (seimiki bija vojevodistu šļahtas pašpārvaldes sanāksmes, kas izraudzījās tiesnešus un Seima deputātus). Šis nodoklis tika aprēķināts no katras mucas, dažāda veida alkoholam bija atšķirīga likme. Nodokli maksāja pilsētnieki un krogī, kas atradās uz valsts zemēm. Šļahta no tā bija atbrīvota, izņemot gadījumus, ja

tai piederēja īpašums pilsētā, kur tika ražots vai tirgots alkohols. Iekasēt nodokli varēja gan speciāli iecelti vojevodistu, pilsētu vai pat augsta ranga valsts ierēdņi, gan privātpersonas, kurām to varēja cedēt. Nodokļu ievākšanas cedēšana uzņēmējiem nereti saistījās ar Polijas vai Lietuvas kasieru jeb podskarbiju korupcijas skandāliem.²⁰ Kā kompensāciju par šī nodokļa zaudēšanu vojevodistēm ļāva iekasēt un pārvaldīt *szeleżne* nodokli, ko maksāja krodzinieki par alkohola pārdošanu, – 10% no ieņēmumiem. 1755. gadā *czopowe* un *szeleżne* apvienoja vienā nodokli. Līdzās šiem nodokļiem pastāvēja arī vojevodistu vajadzībām iekasējami upju, tiltu u. c. nodokļi.

Šie nodokļi bija Seima noteikti, un ikviens indivīds no katras maksātāju grupas pastāvīgi maksāja konkrētu summu. Nodokļi balstījās uz katras vojevodistes seimika iepriekš iesniegta pārskata, cik tas spēj iekasēt, taču Seims arī regulēja, kādā apmērā nodokļi iekasējami, piemēram, dubultā vai triskārši, – parasti tas bija atkarīgs no militārās nepieciešamības un armijas lieluma. Pēc nodokļu summas apstiprināšanas katrai vojevodistei sūtīti atgriezās un seimikos ziņoja par pieņemtajiem lēmumiem. Savukārt seimikiem bija dota brīva izvēle, kāda veida nodokļos iekasēt vajadzīgo summu. Ja kara postījumu dēļ bija apgrūtināši to īstenot dūma nodokļa formā, tad varēja piemērot galvasnaudas vai alkohola nodokli. Pamatprincips bija – iekasēt nepieciešamo summu.

Saglabājās arī atšķirības starp Poliju un Lietuvu pēc 1569. gada Ļubļinas ūnijas. Polijas un Lietuvas kases visu Žečpospoļitas pastāvēšanas laiku bija šķirtas. Polijā 17. gadsimta beigās dūma nodokli sāka aizstāt ar galvas nodokli (poļu val. *pogłowne*), bet Lietuvā galvas nodokli ieviesa 1676./1677. gadā, un tas pastāvēja līdz 1775. gadam (ar pārtraukumu Ziemeļu kara laikā) kā neliels armijas uzturēšanas nodoklis. Neliels – jo tā aprēķināšanai nemainīgi tika izmantoti 1676. gada dati,

kamēr iedzīvotāju skaits 18. gadsimta gaitā auga.²¹ To varēja iekasēt arī dūma nodokļa formā. Atsevišķs galvas nodoklis pastāvēja dažām iedzīvotāju grupām, kā ebrejiem un tatāriem.

Nodokļi un demogrāfija 17. gadsimta beigās

1677. gadā Inflantija saņēma vojevodistes un hercogistes (poļu val. *księstwo*) statusu. Tā tika sadalīta četrās administratīvajās vienībās – traktos (lielākās vienībās par stārstiju): Daugavpils (poļu val. *Dyneburg*), Rēzekne (poļu val. *Rzeżyca*), Ludza (poļu val. *Łucyń*) un Viļaka (poļu val. *Marienhau*). 1676. gadā, tas ir, gadu pirms vojevodistes dibināšanas, Inflantijas galvasnaudas reģistrā bija 7669 nodokļu maksātāji. No tiem 250 bija muižnieki jeb šļahtiči (ieskaitot sievas un meitas). Salīdzinājumam 1670. gada seimika pirmsseima instrukciju parakstīja aptuveni 30 deputāti posesionāti – viņiem piederēja nekustamais īpašums Inflantijā.²² Tiek pieņemts, ka galvasnaudas reģistrā iekļauto skaits jāpalielina par 40%, lai iegūtu realitātei tuvāku iedzīvotāju skaitu, – tas nozīmē aptuveni 12 750 iedzīvotāju. Šis skaitlis ir ļoti pietuvināts tam, ko jezuīti uzrādījuši 1676. gadā kā grēksūdžē uzklautos cilvēku skaitu – 12 791, bet 1701. gadā minētas pat 17 528 personas.²³

1676. gada galvasnaudas reģistrs šļahtičus sadalīja sociālajās grupās atkarībā no viņu maksātajiem nodokļiem:

- 3 zloti (līdz 17. gadsimta beigām tas bija aptuveni 1 dālderis) – 64 zemes īpašnieki un muižu īpašnieki; turklāt personas, kas ieņēma vadošus amatus vojevodistē, kopā maksāja 176 zlotus;
- 2 zloti – 86 zemes nomnieki;
- 1,5 zloti – 94 muižnieku sievas un meitas un 69 Daugavpils iedzīvotāji;
- 1 zlots – 7349 zemnieki, 7 zemes īpašnieki bez dzimtcilvēkiem, kā arī

mājkalpotāji, zemākas amatpersonas, amatnieki (kopā 123 personas);

- 0,5 zloti – muižnieku sievas un meitas bez dzimtcilvēkiem.

Kopējā summa bija 8140 zloti jeb aptuveni 2700 dālderu.²⁴

18. gadsimta sākums un 1717. gada Seima lēmumi

18. gadsimta pirmās divas desmitgades aizritēja Ziemeļu kara (1700–1721) un Žečpospoļitas iekšējo politiski militāro cīņu zīmē. 1703. gadā Augusts II (Saksijas kūrfirsts Fridrihs Augusts I (vācu val. *Friedrich August I*, 1670–1733; valdīja 1694–1733; Polijā–Lietuvā valdīja kā Augusts II Stiprais (poļu val. *August II Mocny*) 1697/1698–1706, 1709–1733) pēc neveiksmēm karā pret Zviedriju un zviedru iebrukuma Žečpospoļitā sasauca ārkārtas Seimu. Te viņš saskārās ar spēcīgu opozīciju, kas iestājās pret karu ar Zviedriju un vainoja Saksijas kūrfirstu, ka tas neitrālo Žečpospoļitu iesaistījis šajā karā. Šādā gaisotnē Inflantijas šļahta, līdzīgi kā citas vojevodistes, Seimā uzsvēra savu sarežģīto finansiālo situāciju un nevēlējās, lai tiktu aplikta ar papildu nodokļiem kara vajadzībām.²⁵ 1710. gadā Varšavas Lēmējpadomē (poļu val. *Walna Rada Warszawska*, kas aizstāja Seimu), kurā Augusts II jau dominēja, inflantieši sūdzējās, ka nodokļi neatbilst realitātei, jo aprēķināti pēc 1690. gada (tātad pirms Ziemeļu kara) datiem, – provincē esot 887 dūmi (lasi – saimniecības).²⁶ Patiesībā Daugavpils traktā esot ap 60 mājsaimniecību, kuru lielākā daļa nopostīta karā.²⁷ Rēzeknes stārasts Mikolajs Korfs (*Mikołaj Korff*, miris 1755) 1713. gadā vērsās pie dzimtas aizbildņa (poļu val. *patron*), magnāta un Lietuvas lielkanclera Karola Staņislava Radzivila (*Karol Stanisław Radziwiłł*, 1669–1719), mēģinot ar viņa starpniecību panākt savai stārastijai nodokļu atvieglojumus.

M. Korfs to darīja, neraugoties uz konfliktu ar K. S. Radzivilu, kurš uz laiku bija atņēmis viņam šo stārastiju.²⁸ Iespējams, M. Korfs izteica šādu lūgumu, jo nevarēja atmaksāt savu parādu (3000 dālderu) K. S. Radzivilam.²⁹ 1712. gadā Rēzeknes stārastijas lustrācija uzrādīja tikai 192 nodokļu maksātājus, kuri kopā maksāja 3081,5 timfus (poļu val. *tymf* – mazvērtīga sudraba monēta 17.–18. gadsimtā) jeb apmēram 470 dālderus.³⁰ Protams, jāreķinās ar muižnieku vēlmi vienmēr uzrādīt mazākus ienākumus un līdz ar to maksāt mazākus nodokļus. Rēzeknes stārastija gan tobrīd atradās K. S. Radzivila pārvaldībā, un lustrācijas veicējs Teodors Pjotrs Vavžeckis no Skšetuševas (*Teodor Piotr z Skrzetuszewa Wawrzecki*) bija noskaņots nedraudzīgi pret Lietuvas magnātiem.³¹

1717. gadā Mēmais Seims (poļu val. *Sejm Niemy*; deputātiem bija liegts tajā uzstāties) noteica nodokļu sistēmu nākamajam pusgadsimtam.³² No aptuveni 8–8,5 miljonu zlotu budžeta armijai tika atvēlēti apmēram 7 miljoni.³³ Lietuvas daļa, ieskaitot Inflantiju, bija 2 046 266,20 zloti.

No 487 661 zlotā (gandrīz 61 000 dālderu) Lietuvas budžetā Inflantijas iemaksa hibernā bija 4000 zlotu (apmēram 500 dālderu). 1800 zloti pienācās no Ludzas, 1200 zloti no Rēzeknes, 800 zloti no Viļakas, 170 zloti no Daugavpils stārastijas, 30 zloti no Andzeļmuižas. 1764. gadā Seims Andzeļmuižu atzina par Veizenhofu (*Weysenhoff*) privātipašumu, un nodokļi vairs nebija jāmaksā.³⁴

Priekšstatam par naudas vērtību: no 1730. līdz 1781. gadam Polijas–Lietuvas sestajā lielākajā pilsētā Ļubļinā (apmēram 11–12 000 iedzīvotāju) 30 kg liellopa gaļas maksāja vidēji 254 vara grašus (poļu val. *grosz miedziany*), kas līdzinājās aptuveni 1 dālderim. Pēc 1697./1698. gada, kad Žečpospoļitas tronī kāpa Augusts II, tika noteikts jauns kurss – dālderis bija 8, nevis vairs 3 zloti. 1703. gadā Seims aprēķināja, ka no dūma rekrutēta viena kājnieka

uzturēšana gadā izmaksātu tikai 6 zlotus. Bagātajā Ļvivas stārstijā 1765. gadā vista maksāja 10 vara grašus jeb aptuveni 0,3 zlotus, govys Lietuvā 18. gadsimta pirmajā pusē maksāja 25–30 zlotus jeb 3,5 dālderus.³⁵

Dūma nodoklis lielā mērā aizstāja galvasnaudas nodokli. No viena dūma tika maksāts 1 dālderis. Piemēram, Rēzeknes miests tika uzskatīts par vienu vienību, kas maksā 1 dālderī.³⁶ 1732. gadā Dinaburgas stārstis Jans Ludvigs Plāters (*Jan Ludwig Plater*, 1690–1736) par savu īpašumu Polockas vojevodistē maksājis 1 šustaku – 0,2 dālderus.³⁷

1717. gadā, balstoties uz 1667. gada datiem, tika pieņemts, ka Inflantijā ir 647 dūmi (saimniecības). 1690. gada dūmu uzskaitījumu uzskatīja par neuzticamu, jo zemes īpašnieki slēpuši datus:³⁸ 300 Rēzeknes, 215 Ludzas, 70 Daugavpils, 46 Viļakas stārstijā, 16 Andzeļmuižā.³⁹ Dūma nodoklis Inflantijai kopā bija 4983 zloti (623 dālderī, kas atbilst aptuveni 1 dālderim par 647 dūmiem) jeb 0,53% no 926 666,20 zlotiem, kas bija jānomaksā visai Lietuvai.⁴⁰

Alkohola nodoklis (poļu val. *czopowe*) inflantiešiem šajā kategorijā bija mazākais no visām Lietuvas provincēm – 1500 zloti (mazāk nekā 188 dālderī) no 492 300 zlotiem.⁴¹ 1649., 1699., 1703. gada Seimā Inflantijas muižnieki lūdza daļu no šiem nodokļiem rezervēt Daugavpils cietokšņa remontam.⁴² Saskaņā ar 1561. gada Sigismunda Augusta (*Zygmunt II August*) privilēģiju, kuru 1764. gadā atzina Staņislavs Augusts (*Stanisław August Poniatowski*, 1732–1798, valdīja 1764–1795), alus darišana netika aplikta ar nodokļiem.⁴³

Bija paredzēts, ka Inflantijā tiks izvietota karavīru vienība ar 160 amatiem jeb porcijām (porciju bija vairāk par reālo karavīru skaitu, tā ka viens virsnieks varēja saņemt algu par vairākām porcijām). Tas atbilstu 2,62% no nomināli 6100 lielās Lietuvas armijas.⁴⁴ Procentuāli tas bija vairāk, ja salīdzina ar Inflantijas nodokļu iemaksu.

Iespējams, nozīme bija faktam, ka šī bija robežprovince, taču Inflantijai no šiem lēmumiem praktiska ieguvuma nebija. 1764. un 1766. gadā Inflantijas deputāti Seimā sūdzējās, ka nav nevienas vienības, kas apsargātu robežu ar Krieviju. Nodokļu maksāšana reāli neietekmēja militāro aizsardzību vai karavīru algu palielināšanu (kaut gan uz tā nepieciešamību norādīja inflantiešu deputāti).⁴⁵

Stārstiju stāvoklis 18. gadsimta 30.–60. gados

Nākamais pieturas punkts, raksturojot situāciju ar ienākumiem un nodokļiem, ir nepilnīgās stārstiju revīzijas 1738. gadā. Baznīcas dati liecina par iekšējās situācijas stabilizēšanos un arī baznīcas darbības izvēršanos – 1724. gadā svēto sakramentu saņēma 21 104 cilvēki.⁴⁶ Taču vēl 1735. gada Seimā Inflantijas pārstāvji lūdza atvieglot nodokļu slogu, to aizvien pamatojot ar kara sekām.⁴⁷

1738. gadā Daugavpils stārstijas ienākumi bija 805 dālderī jeb 6440 zloti. Kvarta – attiecīgi 161 dālderis jeb 1293 zloti. Viļakas stārstijas ienākumi bija 591 dālderis (apmēram 4725 zloti). Aptuveni 40% no šīs summas maksāja no Krievijas bēgošie zemnieki, vairumā vecticībnieki – nedaudz virs 250 dālderiem.⁴⁸ Kvarta bija aptuveni 120 dālderī jeb 945 zloti.

18. gadsimta vidū inflantieši piedāvāja unificēt dūma un hibernas nodokli⁴⁹ – katrs zemnieks, kurš apmetās uz pastāvīgu dzīvi, maksātu noteiktu summu, lai segtu visus nodokļus.⁵⁰ Inflantieši lūdza nodrošināt provinces ārējo robežu drošību, tai pašā laikā 1746. un 1748. gada Seimā pieprasīja “taisnīgus” (lasi – mazus) nodokļus, jo vojevodiste ir neaizsargāta, nabadzīga, ar augstu mirstību un daudziem jaunienācējiem. Jaunienācēji bija no Krievijas bēgošie vecticībnieki un pareizticīgie, kurus šļahta uzskatīja par nepastāvīgiem

iedzīvotājiem, kuri varētu atkal pamest tiem ierādīto zemi, pārtraucot maksāt nodevas. 18. gadsimta 40. gados Žečpospoļitā vadošā politiskā nometne bija Čartoriski-Poņatovski (*Czartoryscy-Poniatowscy*) jeb Ģimilija (*Familia*), un viens no viņu finanšu reformu priekšlikumiem bija iekasēt vienu unificētu nodokli no dūma (maksātu visi, izņemot muižniekus). Inflantieši to neatbalstīja. Lielā mērā šādu attieksmi veidoja Jans Andžejs Borhs (*Jan Jędrzej (Andrzej) Borch*, 1713–1780), tolaik Inflantijas podkomožijs (Rietumeiropā atbilst kambarkungam; 1780. gadā kļuva par Polijas karalistes lielkancleru (poļu val. *Kanclerz Wielki Koronny*)). Viņš iestājās pret Ģimilijas reformu iniciatīvām, uzskatot, ka tās var novest pie kara ar Krieviju, kurā cietīs Inflantija.⁵¹

1764. gadā pirms kronēšanas Seima Inflantijas seimiks, līdzīgi kā lielākā daļa Lietuvas seimiku, uzdeva deputātiem panākt dūma nodokļa atcelšanu un atstāt tikai stārstiju nodokli – kvartu.⁵² Tajā pašā gadā Seims atbrīvoja Inflantiju no iekšzemes un ūdens muitas nodevām (poļu val. *Cło lądowe i wodne*).⁵³ Polijā–Lietuvā bija attīstīts upju transports – to noteica valsts teritorijas lielums un eksports (īpaši kokmateriālu eksports). 18. gadsimtā Inflantijai Daugava bija nozīmīgs ienākumu avots, tranzītā no Baltkrievijas uz Rīgu eksportējot kokmateriālus, graudus, linus.⁵⁴ 1767.–1772. gadā 92,5% caur Rīgu eksportēto kokmateriālu bija no Žečpospoļitas. No tiem 2/3 nāca no Lietuvas, bet pa Daugavu no Baltkrievijas 1/3.⁵⁵ Konflikti Žečpospoļitas upju muitas iecirkņos 18. gadsimtā bija regulāra parādība.⁵⁶

Godīgā kvarta

1764. gadā Staņislavs Augusts un Ģimilija sāka īstenot reformas, lai palielinātu valsts ieņēmumus. 1765.–1766. gadā tika ieviesta tā sauktā godīgā kvarta (poļu val. *sprawiedliwa kwarta*), uzrādot vidēji

8–9 reizes lielākus stārstiju ienākumus (un maksājamos nodokļus) nekā iepriekš.⁵⁷ Tiek pieņemts, ka līdz 1765. gadam nomaksātā kvarta visā valstī caurmērā bija 5% no stārstiju patiesajiem ienākumiem.⁵⁸ Plaši izplatīta parādība bija iekasēto nodokļu piesavināšanās, kā arī stārstiju ienākumu pilnīga neuzrādīšana, lai mazinātu nodokļu slogu.⁵⁹ Turklāt 18. gadsimta otrajā pusē Inflantijā bija vērojams straujš iedzīvotāju pieaugums. 1757. gadā jezuīti grēksūdzē pieņēma 58 000 cilvēku, bet 1761. gada Lieldienās pie dievgalda devās 73 937 pieaugušie.⁶⁰ Muižniecība nelabprāt maksāja lielus nodokļus, baidoties zaudēt vienu no savām senajām privilēģijām – neievieš jaunus nodokļus bez šļahtas piekrišanas.⁶¹ 1765. gada lustrācija atklāja arī nesaskaņas starp Inflantijas muižniekiem – Jans Augusts Hilzens (*Jan August Hylzen*, 1702–1767) sūdzējās par to, ka lustrācijas veicēji – viņa radnieks, Plāteriem pietuvinātais Jans Šadurskis (*Jan Szadurski*, miris 1771) un Mihals Riks (*Michał Ryk*, miris 1787) – kvartā ieskaitījuši sējai paredzēto sēklu.⁶² Lustrācija arī deva pamatu virknei sūdzību Seimā un Kroņa apelācijas tiesā par Daugavpils stārstista Konstantīna Ludvika Plātera (*Konstanty Ludwik Plater*, 1722–1778) iespējamo patvaļu, apzināti pievienojot citu šļahtīšu īpašumus stārstijai.⁶³

Hilzenu dzimtai piederēja Viļakas stārstija, un tās ienākumi (atskaitot izdevumus, piemēram, baznīcas uzturēšanai) 1765. gadā bija 3224 dālderī, kvartai pienācās 806 dālderī, bet hibernai bija novirzāmi 149 dālderī. No ienākumiem 917 dālderus veidoja zemes nomas maksa. Šis stārstijas lustrācija iekļāva arī iepriekš ignorētu, bet finansiāli nozīmīgu pozīciju – stārstijā esošo krogu ienākumus – 3730 dālderu gadā (atskaitot dažādus izdevumus, tīrais ienākums – 2937 dālderī).⁶⁴

Hilzenu dzimtai bija arī plaši īpašumi Lietuvas lielķņazistē, kur tā, cita starpā, aktīvi izcirta savus mežus un kokmateriālus

eksportēja uz Rīgu. Nav zināms, cik lielus ienākumus tas viņiem nesa.⁶⁵ 1749. gadā Viļakas stārasts J. A. Hilzens par 1 miljonu zlotu (125 000 dālderu) izpirka nomāto Asvejas miestu ar apkaimes ciematiem. Savukārt no 1758. gada pārvaldītā Braslavas stārastija Baltkrievijā 1795. gadā Hilzeniem deva 31 773 zlotu ienākumus (3971 dālderis), bet 18. gadsimta 70. gados Kazuņas stārastija Mazovijā (Polijā) ienesa ap 7000 zlotu (nepilni 900 dālderu), no kā kvartā tika nomaksāti 1273 un hibernā 742 zloti.⁶⁶

Plāteru dzimtas pārvaldībā esošās Daugavpils stārastijas tīrie ienākumi bija 2181 dālderis (atskaitot 376 dālderus 12 karavīru ekipējumam un ieročiem). Vecpils (poļu val. *Starozamski* pagasts, mūsdienās Naujienas pagasts) no zemes nomas ienesa 728 dālderus. Stārastijas kopējā kvarta bija 545 dālderis, bet hiberna – 81 dālderis.⁶⁷

Ieskatam par Plāteru apgrozītajiem līdzekļiem dažādos laika posmos jāatzīmē Seima lēmums 1717. gadā atlīdzināt J. L. Plāteram 6500 dālderus par diplomātiskās misijas pildīšanu pie cara Pētera I un Krievijas armijas nometnē Ziemeļu kara laikā. Bija ierasts, ka sūtņi paši sevi finansē un vēlāk saņem rekompensāciju. Taču šo summu (tobrīd jau 64 000 zlotu jeb aptuveni 8000 dālderu) tikai 1768. gadā saņēma J. L. Plātera pēcnācēji.⁶⁸ Savukārt 1729. gadā J. L. Plāters nopirka Krāslavas miestu no Čapsku (*Czapscy*) dzimtas par 14 000 dālderu.⁶⁹ Par naudas vērtības izmaiņām un īpašuma atrašanās vietas nozīmi liecina tas, ka 1780. gadā, lai segtu parādus, Kazimirs Konstantijs Plāters (*Kazimierz Konstanty Plater*, 1749–1807; 1793. gadā kļuva par Lietuvas lielkņazistes vicekancleru (poļu val. *podkanclerz*)) par apmēram 80 000 dālderu pārdeva nelielu zemes gabalu Varšavas apkaimē Mokotovā (mūsdienās daļa Varšavas).⁷⁰

Rēzeknes stārastijas ienākumi, atšķinot muižas ļaužu uzturēšanu, bija 3609 dālderis. Attiecīgi kvarta bija 902, bet

hiberna – 200 dālderis.⁷¹ Stārasts Frideriks Zigmunds Korfs (*Fryderyk Zygmunt Korff*, miris 1797), acimredzot vēlēdamies paturēt lielāku ienākumu daļu sev, panāca, ka viņam ļauj no stārastijas atdalīt Lužu un Malnavu, kuru ienesīgums bija 1504 dālderis.⁷² F. Z. Korfs pēc 1772. gada Krievijas varas iestādēm norādīja, ka 6400 dzimcilvēki nodrošina viņam aptuveni 3400 dālderu lielus ienākumus.⁷³

Ludzas stārastiju 1753. gadā J. A. Borhs par 55 000 dālderu nopirka no Vilhelma Rafala Buholca (*Wilhelm Rafał Buchholtz*) atraitnes Amālijas (dzim. Kaizerlinga (*Keyserling*)).⁷⁴ Stārastijas kopējie ienākumi 1765. gadā bija 7360 dālderis, no kuriem kvartā bija nomaksājami 1839, hibernā – 385 dālderis.⁷⁵ J. A. Borhs viens no retajiem Infantijā vēl pelnīja ar potašu⁷⁶ (potašs un pelni veidoja ap 2% no Rīgas eksporta). Tas kļuva par deficītu, jo meži šajā provincē tika intensīvi izcirsti kopš 17. gadsimta otrās puses.⁷⁷ 18. gadsimta otrajā pusē 33% vojevodistes klāja pārsvarā zemas kvalitātes koksnes meži.⁷⁸ 1766. gadā potaša eksports netika ieskaitīts gūtajos ienākumos, no kuriem būtu jāmaksā papildu nodoklis (pieņemot, ka muiža jau ir nomaksāta).⁷⁹

Kaimiņu stārastijas Viļakas stārasts J. A. Hilzens atzīmēja, ka augsne Ludzas stārastijā esot augstākās kvalitātes visā Infantijā.⁸⁰ Ludzas stārastijā nodokļu summa tika iekasēta nevis no dvēseļu skaita (1753.–1778. gadā visā stārastijā ap 4500–4900), bet no zemes platības – gan apstrādātās, gan neapstrādātās. Katrai zemnieku sētai, kas J. A. Borha īpašumos visbiežāk atbilda ceturtdaļai (poļu val. *ćwierć*) no Lietuvas valakas (21,36 ha)⁸¹ jeb bija aptuveni 5,5 ha liela, bija jāmaksā 30 dālderis nomā un 4 dālderis hibernā. Pakāpeniski gan neapstrādātie zemes gabali tikai iznomāti brīvajiem cilvēkiem (nereti bēgļiem no Krievijas). Turklāt stārastiju zemnieki līdz 1792. gadam nodevās maksāja vairāk nekā privāto muižu zemnieki.⁸² Papildus

stārstijai J. A. Borha īpašumā bija Janopola (Janovele; mūsdienās Zilupes apkaimē), kur 1770. gadā norādīti 557 saimnieki (1772. gadā kopā ar ebrejiem – ap 700).⁸³ Šis īpašums kopā ar Mihailovas muižu, kura 1772. gadā tika atdalīta no Ludzas stārstijas, ienesa J. A. Borham ap 1000 dālderu jeb ap 8000 zlotu.⁸⁴ J. A. Borham piederēja arī nekustamais īpašums Polijā un Lietuvā. Līdz 1772. gadam kopējie J. A. Borha ienākumi gadā bija 40 000 dālderu.⁸⁵ Salīdzinājumam – šajā laikā valsts politiski un saimnieciski vadošo personu jeb magnātu ienākumi gadā bija tuvu 2 miljoniem dālderu jeb 14–15 miljoniem zlotu.⁸⁶ Pieļaujams, ka ienākumu ziņā Borhiem ļoti būtiska bija Čluhovas (poļu val. *Człuchow*) stārstija Karaliskajā Prūsijā (Prūsijas daļa, kura pēc 1466. gada atradās Polijas karalistes sastāvā), tās gada ienesīgums bija 36 400 zlotu jeb 4550 dālderu (kvarta attiecīgi 9100 zlotu jeb 1140 dālderu).⁸⁷ Par tiesībām uz šo stārstiju Borhiem bija ilgstošs konflikts ar politikajiem sabiedrotajiem Radziviliem.⁸⁸ Tas mainīja J. A. Borha politisko nostāju, un pēc 1767. gada viņš sāka atbalstīt karali. Jau divus gadus pirms tam J. A. Borhs piedalījās karaļa iniciētās Sejma naudas reformas komisijas darbā. Tieši viņa projekts 1766. gadā kļuva par pamatu Žečpospoļitas valūtas vērtības paaugstināšanai, kas gan nepalīdzēja saimnieciski atpalikušajai Žečpospoļitai.⁸⁹

Atsevišķa sociālā grupa bija ebreji, kuru 18. gadsimta 60.–80. gados Inflantijā bija ap 3000. Tie piederēja pie Krāslavas ebreju kopienas jeb kahala, liela daļa dzīvoja mīestos.⁹⁰ No 1 gada vecuma viņi maksāja galvas nodokli (poļu val. *poduszny*) – 2 zlotus, tāpat kopā vismaz 6000 zlotu jeb 750 dālderu gadā. Tiek pieņemts, ka 20% Žečpospoļitas ebreju izvairījās no nodokļu nomaksas.⁹¹

Karaļa un Ģimilijas uzsāktās reformas nesa lielākus ienākumus. Tas bija arguments atcelt mazos alkohola un dūma nodokļus.⁹² Kopējie Inflantijas stārstiju ienākumi pēc

1765. gada tika vērtēti kā 16 370 dālderu – vismaz uz pusi mazāk nekā J. A. Borha ienākumi gadā.⁹³ No šīs summas kvarta bija 4094 un hiberna – 805 dālderu. Inflantijas nodokļu slogs bija mazs, ņemot vērā, ka Lietuvas armijas uzturēšanai plānotais budžets bija 2 851 500 dālderu.

Reālie ienākumi un Baras konfederācija (1768–1772)

Pret Krieviju, karali un Ģimiliju vērstās Baras konfederācijas galvenais atbalstītājs Inflantijā bija Jans Kazimirs Ziberks (*Jan Kazimierz Zyberk*, miris 1790) ar savu militāro vienību. Viņš ļoti pārzināja vietējo kārtas brāļu finansiālās iespējas. 1772. gadā no J. A. Borha, kurš, iespējams, bija slēpts konfederācijas atbalstītājs, konfederāti iekasēja hibernā 1000 dālderu (7900 zlotu), kas bija daudz vairāk par spēkā esošajiem nodokļiem.⁹⁴ Prokrieviski noskaņotais Daugavpils stārstas K. K. Plāters samaksāja (atpirkās no konfederātiem?) kvartā 312 dālderus (2500 zlotu), kas bija daļa no pieprasītās summas. Arī Rēzeknē un Krustpilī Korfi maksāja konfederātiem gan jau atceltos dūma un alkohola nodokļus, gan kvartu – kopā pāri par 1300 dālderiem. J. J. Hilzens, kurš bija Baras konfederātu pretinieks, samaksāja konfederātiem kvartā 845 dālderus, tas gan viņa īpašumus Braslavā neglāba no konfederātu postījumiem. Tā, savukārt, radās parādi par oficiāli valdībai maksājamiem nodokļiem.⁹⁵ Arī Krāslavas ebreju tirgotāji caur Krustpils muitu nomaksāja konfederātiem ap 830 zlotu (103 dālderu).⁹⁶

1772. gada Krievijas varas iestāžu tautskaite un ienākumu jautājums

1772.–1773. gada Krievijas varas iestāžu veiktā Inflantijas četru traktu (ne tikai stārstiju) revīzija (tautskaite) ir vispilnīgākais

pārskats par Inflantijas finansiālo stāvokli, jo tas mēģināja aptvert gan stārstiju, gan muižnieku privāto īpašumu ienākumus. Šobrīd ir pieejamas tikai Rēzeknes un Ludzas traktā revīzijas. Ludzas traktā revīziju veica pati vietējā šļahta, un tajā nav informācijas par ienākumiem.

Jauno varu interesēja precīzs jauniegūto teritoriju finansiālais un sociālais stāvoklis. Revīzija konstatēja 169 178 iedzīvotājus (saskaņā ar 1784. gada ģenerālmērīšanas datiem gandrīz 168 000 nodokļu maksātāju – tātad ne muižnieki).⁹⁷ Iedzīvotāju blīvums Inflantijā bija 12 cilvēki uz km², kamēr Žečpospoļitā vidēji līdz 18 cilvēkiem uz km².⁹⁸

Muižnieku posesionātu skaits Inflantijā kopš 17. gadsimta beigām bija audzis minimāli. 1765. gadā bija gandrīz 100 pieaugušo vīriešu posesionātu.⁹⁹ Var pieņemt, ka kopā ar ģimenēm viņu skaits bija vairāki simti jeb aptuveni 0,3% no kopējās provinces iedzīvotāju skaita. Rēzeknes un Ludzas traktā 1772. gadā (ap 112 500 iedzīvotāju) kopā ar sievietēm un bērniem bija 361 sīkmuižnieks (no tiem 305 Rēzeknes traktā) jeb 0,3% no šo divu traktātu iedzīvotājiem. Tie pārsvarā bija zemes nomnieki vai kalpoja posesionātu muižās.¹⁰⁰ Viņi ne vienmēr varēja pierādīt savu izcelsmi. Robeža starp sīkmuižnieku un brīvajiem zemniekiem vai krogu nomniekiem bija neskaidra.¹⁰¹ Rēzeknes un Ludzas traktā bija 1693 personas (no tām 1643 Rēzeknes traktā) jeb 1,5% abu šo traktu iedzīvotāju bez muižnieka titula – tie bija gan zemes īpašnieki (poļu val. *ziemianie*), gan brīvie (krievu val. *vol'nye*), gan muižas kalpotāji.¹⁰² Šajā laikā fiksēta piespiedu vai dabiska sīkās šļahtas sociālā degradācija, saplūstot ar brīvcilvēkiem vai pat dzimtcilvēkiem.¹⁰³ Salīdzinājumam – Lietuvas lielkņazistes etniskās Lietuvas daļā (Žemaitijas kņazistē, daļā Traķu un daļā Viļņas vojevodistes) 18. gadsimta otrajā pusē no visiem šo provinču iedzīvotājiem šļahta veidoja 10–11%, pārsvarā tā bija sīkā šļahta – bez dzimtcilvēkiem.¹⁰⁴

1765. gada lustrācija kā nozīmīgāko tirdzniecības centru Inflantijā min Korfu Krustpili, kas atradās Kurzemes hercogistes, Vidzemes un Inflantijas krustcelēs.¹⁰⁵ Par Plāteru Krāslavu atziņas ir ļoti pieticīgas,¹⁰⁶ tās nesaskan ar Latvijas historiogrāfijā iesakņojušos kosmopolitiska un ļoti attīstīta augstas raudzes amatniecības centra tēlu.¹⁰⁷

Krievu varas iestāžu apkopojums par Rēzeknes traktu galu galā atklāj, ka krogi un dzirnavas kopā ienesa 4561 dālderu, zemes iznomāšana – 6357 dālderus (2000 dālderus Hilzeniem ienesa Dagda). Pārējo summu veidoja dūma nodoklis (joprojām minēts, lai gan 1766. gadā atcelts) – 316 dālderu – un alkohola nodokļi – 6 dālderu. Tātad tikai Rēzeknes traktam vien ienesīguma potenciāls bija ap 11 240 dālderu (!).¹⁰⁸ Tas bija apmēram divas trešdaļas no 1765. gada lustrācijas datiem par visu Inflantijas vojevodisti.

Secinājumi

17. gadsimta beigu un 18. gadsimta sākuma dati, kaut ir nepilnīgi, liecina par Inflantijas iedzīvotāju zemo skaitu, vismaz to iedzīvotāju skaits, ko valsts un baznīca spēja pārraudzīt, tai skaitā finanšu jomā, bija neliels. Žečpospoļitas muižnieki maksāja ļoti mazus nodokļus salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm. Nodokļu slogs Polijā–Lietuvā 18. gadsimtā bija sešas reizes zemāks nekā Krievijā un pat 35 (!) reizes zemāks nekā Nīderlandē. Tas, cita starpā, padarīja Žečpospoļitu pievilcīgu no Krievijas bēgošajiem dzimtzemniekiem.¹⁰⁹ Savukārt Inflantijas muižnieki, lai samazinātu jau tā nelielo nodokļu slogu, vienmēr uzsvēra, ka province ir daudz cietusi karos, ka tajā mīt maz pastāvīgo iedzīvotāju un tā ir neaizsargāta pret Krieviju. Turklāt Inflantijas muižnieki bija pamatoti neapmierināti ar to, ka viņiem jāmaksā nodokļi armijas uzturēšanai, ja viņu vojevodiste nesāņem tai paredzēto karavīru vienību, kas jebkurā

gadījumā būtu maksimāli spējīga tikai uz militārās klātbūtnes demonstrāciju.

18. gadsimta sākumā dominēja nevis kļaušas, bet naudas nodevas, kuras bija piesaistītas īpašumā esošās vai apstrādājamas zemes platībai.¹¹⁰ Tiesa gan, ziņas no muižu inventāriem par valsts kasē nomaksājamiem nodokļiem un tātad ienākumiem ir ļoti fragmentāras. Pakāpeniski aina kļuva daudzveidīgāka. Maksāto nodokļu apjomu varēja noteikt darbaroku skaits vai kopējais zemes īpašnieka mantiskais stāvoklis, nevis zemes daudzums vai kvalitāte.¹¹¹ Piemēram, ja ciematā bija vienāds īpašnieku skaits, maksājamā summa varēja atšķirties – no vidēji 1 dālderā uz vienu māsaimniecību līdz gandrīz 3 dālderiem.¹¹² Tāpat 18. gadsimta otrajā pusē bija gan īpašumi ar uzsvāru uz naudas/natūras maksājumiem, gan tādi, kuros dominēja kļaušas.¹¹³

Pēc 1764. gada Familijas un Staņislava Augusta reformas deva priekšstatu par stārstiju ienesīguma potenciālu, kaut arī reāli iekasētās summas ļoti atpalika no cerētā.¹¹⁴ Iespējams, tika panākts kompromiss – muižnieki piekrita maksāt vairāk nekā līdz šim, bet izdevās atcelt dūma un alkohola nodokļus, kuri tika aprēķināti pēc 17. gadsimta datiem. Tika saglabāta tikai kvarta un hiberna, ko aprēķināja

no stārstiju uzrādītajiem ienākumiem. Faktiski paši stārsti noteica, cik daudz ienākumu uzrādīt un līdz ar to – cik lielus nodokļus maksāt. Stārstiju lustrācijas veica vietējie muižnieki, un te būtiska loma biju viņu attiecībām ar provinces ietekmīgākajiem muižniekiem – stārstiem. Baras konfederāti 1768.–1772. gadā, labi pārzinot vietējo finansiālo situāciju, iekasēja ievērojamas summas no muižniekiem, kuri varēja atļauties maksāt nodokļus arī valstij. Nozīmīgs ienākumu avots stārstiem bija zemes noma, īpaši krogi, kuru ienākumi līdz 1765. gadam netika ņemti vērā. Savukārt Krievijas varas iestāžu pieeja bija citāda nekā Žečpospolitā – tām interesēja visa teritorija ar tās sociālajām grupām, ne tikai stārstijas. Cits ienākumu avots bija Daugava – koku, graudu un linu eksporta artērija, kas savienoja Baltkrieviju ar Rīgu.

Būtiskā uzrādīto nodokļu summu atšķirība starp 18. gadsimta vidus inventarizācijām, 1765. gada lustrācijām un 1772. gada Krievijas revīzijām liecina, ka ļoti nozīmīga daļa ienākumu palika vietējo stārstu kontrolē. Būtu vērts turpināt pētīt, vai un kā šie līdzekļi ietekmēja to, ka J. A. Borhs, K. K. Plāters, J. A. Hilzens un J. J. Hilzens ieņēma augstus un ietekmīgus valsts pārvaldes amatus.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ARVEDS ŠVĀBE. Latvijas vēsture. 3. izd. Rīga 1990, 217.–221. lpp.

² TEODOR ZEJD, BOLESLAV BREZHGO. Latgalijs v XVIII v. I ee prisoedinenie k Rossij. In: KARL STRAZDIN", JANIS ZUTIS, JANIS KRASTYN", ARVID DRIZUL (red.). Istorija Latvijas SSR. Tom 1. Rīga 1952, s. 321–339; [VASĪLJS DOROŠENKO]. Latgale XVIII gadsimtā un tās pievienošana Krievijai 1772. gadā. In: ALEKSANDRS DRĪZULIS (red.). Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. 1. sēj. Rīga 1986, 99.–100., 110.–112. lpp.

³ BOLESLAVS BREŽGO. Latgolas inventari un generalmēreišonas zem'ū aproksti, 1695.–1784. Daugavpils 1943; BOLESLAVS BREŽGO. Latgolas vēstures materiāli. Daugavpils 1944.

⁴ Līdzās stārstijām 1590. gadā Kroņa īpašumos tika izdalītas ekonomijas, kuras atšķirībā no stārstijām netika iznomātas, bet palika tiešā galma podskarbija (kasiera) (*Podskarbi nadworny*) pārvaldībā, lai apkalpotu karali. Stārstijas savukārt dalījās pils (*grodowe*) un nepils (*niegrodowe*) stārstijās. Pils stārstiem (*starosta grodowy*) bija tiesnešu funkcija, kādas nebija nepils stārstiem. JULJUSH BARDAH, BOGUSLAV LESNODORSKIJ, MIHAL PETRCHAK (eds). Istorija gosudarstva i prava Pol'shi. Varshava 1980, s. 223–224.

- ⁵ HENRYK LITWIN. Magnateria polska 1454–1648: kształtowanie się stanu. In: *Przegląd Historyczny* 74, 1983, No. 3, s. 452; WITOLD SIENKIEWICZ. Magnateria. In: *Mały słownik historii Polski*. Red. Witold Sienkiewicz. Warszawa 1991, s. 97.
- ⁶ ZEJD, BREZHGO, *Latgalija v XVIII v.*, s. 321–339.
- ⁷ [DOROŠENKO], *Latgale XVIII gadsimtā*, 99.–100., 110.–112. lpp.
- ⁸ STAŅISLAVS ŠKUTĀNS (red.). *Dokumenti par kļaušu laikim Latgolā*. [Minhene] 1974.
- ⁹ BOGUSLAVS DIBASS. Inflantijas zemes 1676. gada galvasnaudas nodokļa reģistrs. In: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2002, Nr. 3, 152.–179. lpp.
- ¹⁰ EDGARS DUNSDORFS. *Latvijas vēsture, 1710–1800*. [Uppsala] 1973.
- ¹¹ Latvijas Nacionālais Arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 6984-1-6, 1.–6. lp.
- ¹² Rēzeknes trakta revīzija (turpmāk – RTR). *Ibidem*, 1881-1-8; Ludzas trakta revīzija (turpmāk – LTR). *Ibidem*, 712-2-1.
- ¹³ Piemēram, *Archiwum Główny Akt dawnych* (turpmāk – AGAD), *Archiwum Radziwiłłów* (turpmāk – AR), dzial V, Korff Mikolaj, sygn. 7233; *Ibidem*, Plater Jan, sygn. 11828; AGAD, *Archiwum Tyzenhauzów* (turpmāk – AT) f. 351, sygn. G-820; Biblioteka Czartoryskich (turpmāk – BCza), rkp. 919 – *Korrespondencya polska lit A. B. 1780–1793* (Stanisława Augusta); *Ibidem*, rkp. 747 (*Zbior różnych Papierow y Pism Mennicznych sub titulo Miscellenea Monetaria Polonica et Prussica a 7 Januarii 1765 ad 4 Januarii 1782 et varia de 6 Novembris 1752 ad 20 Decembris 1762. Acta Publica apographa, quae res Thesauri Regni et nummarias tempore Augusti III et Stanislai Augusti Regnum Poloniae illustrant*).
- ¹⁴ *Volumina Legum* (turpmāk – VL), vol. 2 (1550–1609). *Acta Reipublicae Continens*. Warszawa 1733; VL, vol. 4 (1641–1668). Warszawa 1737; VL, vol. 6 (1697–1736). Warszawa 1739; VL, vol. 7 (1764–1768). Warszawa 1782.
- ¹⁵ DMITRIJ DOVGJALLO (ed.). *Lijustracija starostv" knjazhestva Jnfljantskago. Istoriko-juridicheskie materialy, izvlechennye iz aktovyh knig gubernij Vitebskoj i Mogiljovskoj*, 31. Vitebsk 1903, s. 3–385.
- ¹⁶ JÓZEF ANDRZEJ GIEROWSKI. *Historia Polski*. Warszawa 1988, s. 214–217, 226, 277–278.
- ¹⁷ MICHAŁ KOPCZYŃSKI. Podatki w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. In: *Mówią Wieki*, 08/2019, s. 73–76, ņeit s. 73.
- ¹⁸ ARTURS BORUKS. Zemes lustrācija un valaku reforma Latgalē (16. gadsimta otrā puse – 18. gadsimts). In: *Acta Latgalica* 2004, Nr. 13, 119.–131. lpp., ņeit 127. lpp.
- ¹⁹ PAWEŁ ARTUR JEZORSKI. Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta. In: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej 2*. Białystok 2010, s. 409–439, ņeit s. 417; JERZY MORZY. Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w drugiej połowie XVII wieku. *Poznań* 1965, s. 217.
- ²⁰ MICHAŁ KOPCZYŃSKI. Podskarbiowie dawnej Rzeczypospolitej. In: *Mówią Wieki*, 08/2019, s. 77–80, ņeit s. 79–80.
- ²¹ JÓZEF KLECZYŃSKI. *Pogłównne generalne w Polsce i oparte na niem popisy ludności*. Kraków 1893, s. 4, 13, 18.
- ²² *Instrukcija Inflantijas deputātiem uz Seimu [poļu val.]*, 05.04.1670. AGAD AT, f. 351, sygn. G-820, l. 24.
- ²³ *Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa archivos = Fontes historiae Latviae societatis Jesu. Residentia Dinaburgensis*. Red. Jozefs Kleijntjens. 1. sēj., 3. d. Rīga 1940, 357., 374. lpp.
- ²⁴ DIBASS, *Inflantijas zemes 1676. gada galvasnaudas nodokļa reģistrs*, 155., 162.–172. lpp.
- ²⁵ *Deklaracye Woiewództw i Powiatow Wielkiego Xięstwa Litewskiego (WXL)*. In: VL, vol. 6, s. 131; JAROSŁAW PORAZIŃSKI. *Sejm lubelski w 1703 roku i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku*. Warszawa 1988, s. 58–59, 121.

- ²⁶ Infantijas dūmu saraksts (izraksts no Infantijas pils tiesas grāmatas) [poļu val.], 04.07.1690. LNA LVVA, 6984-1-6, 1.–6. lp.
- ²⁷ RYSZARD MIENICKI. Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z r. 1710. Wilno 1928, s. 140, 309, 319.
- ²⁸ M. Korfa vēstule K. S. Radzivilam [poļu val.], 20.02.1713. AGAD AR, dzial V, Korff Mikolaj, sygn. 7233, l. 10; KRZYSZTOF MIKULSKI, ANTONI GAŚSIOROWSKI, ANDRZEJ RACHUBA (eds). *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku: spisy*. Kórnik 1994, s. 201
- ²⁹ M. Korfa vēstule K. S. Radzivilam [poļu val.], 20.02.1713. AGAD AR, dzial V, Korff Mikolaj, sygn. 7233, l. 1, 5, 8, 16–17.
- ³⁰ 1712. godā sastōdeitais Rēzeknes starostijas inventārs. In: ŠKUTĀNS, Dokumenti par klaušu laikim, 184.–225. lpp.
- ³¹ MINDAUGAS ŠAPOKA. Warfare, Loyalty, and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717. Routledge 2017, p. 84.
- ³² Tarnogrodas konfederācijas izbeigšanas konstitūcijas [poļu val.], 1717. In: VL, vol. 6, s. 348, 379.
- ³³ JAN WIMMER. Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej 1700–1717. Warszawa 1956, s. 253; MAREK WOŹNICKI. Reformy ceł i podatków w Rzeczypospolitej w latach 1764–1766. In: *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska. Lublin LXIX*, 2014, Nr. 1–2, F, s. 151–166, šeit s. 152–154.
- ³⁴ VL, vol. 7, s. 75.
- ³⁵ WŁADYSŁAW ADAMCZYK. Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku. Les prix a Lublin des le XVI siecle jusqu' a la fin du XVIII siecle. Lwów 1935, s. 75; HENRYK HEITZMAN. Dochody starostwa Ruskiego od początku XVI wieku. Tarnów 1909, s. 28; ADOLFAS TAUTAVIČIUS, JUOZAS JURGINIS, JUCHAS MEČISLOVAS (eds). *Istorija Litovskoj SSR: s drevnejših vremen do nashih dnei*. Vil'njus 1978, s. 156; PORAZIŃSKI, Sejm lubelski, s. 82.
- ³⁶ PAWEŁ ARTUR JEZIORSKI. Dyneburg w ostatnim stuleciu istnienie Rzeczypospolitej obojga narodów. Przyczynek do dziejów społecznych i gospodarczych miasta. In: WOJCIECH WALCZAK, KAROL ŁOPATECKI (eds). *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, vol. 2. Białystok 2010, s. 409–439, šeit s. 417; INESE POČA. *Latgale Žečpospoļitas varā*. 16. gadsimta II puse – 18. gadsimta beigās. Rēzekne 2009, 78.–79. lpp.
- ³⁷ J. L. Plātera vēstule Mihalam Kazimiram Radzivilam (?) (*Michał Kazimierz Radziwiłł*) [poļu val.], 08.07.1732. AGAD AR, dzial V, Plater Jan, sygn. 11828, 1. lp.
- ³⁸ ANDRZEJ RACHUBA. Litwini. In: MICHAŁ KOPCZYŃSKI, WOJCIECH TYGIELSKI (eds). *Pod wspólnym niebem narodydawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 2010, s. 25–38, šeit s. 28.
- ³⁹ Tarnogrodas konfederācijas izbeigšanas konstitūcijas [poļu val.], 1717. In: VL, vol. 6, s. 548.
- ⁴⁰ *Ibidem*, s. 350, 352.
- ⁴¹ Lietuvas lielkņazistes vojevodistu un pagastu (*powiat*) alkohola nodokļi (*czopowe, szelezne*) [poļu val.]. In: *Ibidem*, s. 349. Infantijas seimiks 1717. gadā apstiprināja stārastijām, kā arī katrai dzimtmuižai un plebānijai konkrētu summu, kura jānomaksā. 40% no tās veidoja stārastiju iemaksas – Daugavpils stārastijai 46, Viļakas – 97, Ludzas – 259 un Rēzeknes – 187 zloti. Kopējā summa bija nedaudz zem noteiktajiem 1500 zlotiem – 1467. Daugavpils tiesu grāmata. Infantijas seimika “godīgi noteiktā” alkohola nodokļa (*czopowy i szeleżny*) tarifs Daugavpilī [poļu val.], 15.10.1717. LNA LVVA, 712-1-71, 21.–23. lp.
- ⁴² Lietuvas lielkņazistes vojevodistu un pagastu deklarācijas [poļu val.]. In: VL, vol. 6, s. 80–86, 130; Lietuvas lielkņazistes nodokļu un seimiku deklarācijas [poļu val.]. In: VL, vol. 4, s. 330–331.
- ⁴³ VL, vol. 7, s. 75; VALDIS BLŪZMA. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti, 1561–1795. In: ROMĀNS APSĪTIS, VALDIS BLŪZMA, JĀNIS LAZDIŅŠ (red.). *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri*. 2. sēj. Rīga 2006, 49.–188. lpp., šeit 79. lpp.
- ⁴⁴ VL, vol. 6, s. 381–382.
- ⁴⁵ Daugavpils (*Dyneburg*) seimikā 29.10.1764. uz kronēšanas Seimu ievēlēto deputātu instrukcija [poļu val.]. In: BOGUSŁAW DYBAŚ, PAWEŁ A. JEZIORSKI, TOMASZ WIŚNIEWSKI (eds). *Szlachta*

- polsko-inflancka wobec przelomu. *Materialy z Dyneburskich Akt grodzkich i ziemskich z lat 1764–1775*. Toruń 2018, s. 189, 192–193; Instrukcja poslom na sejm zwyczajny, obranym na sejmiku w Dyneburgu, 25 VIII 1766. In: *Ibidem*, s. 240–242.
- ⁴⁶ ANDREA MARIANI. Jezuici w Inflantach i w Kurlandii (1700–1773). Między wielką polityką a elitą lokalną. In: *Zapiski Historyczne* LXXVII, 2012, Nr. 4, s. 113–138, ſeit s. 135; STANISŁAW LITAK (ed.). Akta wizitacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltynskiej z 1761 roku. Toruń 1998, s. 16.
- ⁴⁷ Visu prasību uz nākamo Seimu izvērsums [poļu val.]. In: VL, vol. 6, s. 86.
- ⁴⁸ Daugavpils starostistes 1737. g. 30. oktobra inventārs. Viļakas starostistes 1738. g. inventārs. In: BREŽGO, Latgolas inventari, 15., 24. lpp.; BREŽGO. Latgal'skie krest'jane v arende i zaloge v feodal'no-krepostnicheskoe vremja. In: *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* 1957, Nr. 5, 23.–36. lpp., ſeit 33. lpp.; HEINRIHS STRODS. Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772.–1959. g. Rīga 1989, 8. lpp.
- ⁴⁹ JEZIORSKI, Dyneburg, s. 417; MORZY, Kryzys demograficzny, s. 217.
- ⁵⁰ WŁAWYSŁAW KONOPCZYŃSKI (ed.). *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*. Tom II. *Dyaryusz sejmowy z r. 1746*. *Diaria comitorum Poloniae saeculi XVIII i Diarium comitorum anni 1748*. Kórnik 1912, s. 267.
- ⁵¹ *Ibidem*; WŁAWYSŁAW KONOPCZYŃSKI (ed.). *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*. Tom I. *Dyaryusz sejmowy z r. 1748*. *Diaria comitorum Poloniae saeculi XVIII i Diarium comitorum anni 1748*. Kórnik 1911, s. 277; Viļakas starostistes 1738. g. inventārs. In: BREŽGO, Latgolas inventari, 24. lpp.
- ⁵² ROZALIA KOSIŃSKA. Sejmiki poselskie 1766 roku. In: *Kwartalnik Historyczny* CXXV, 2018, Nr. 4, s. 861–899, ſeit s. 891; Daugavpils seimikā uz kronēšanas Seimu ievēlētu deputātu instrukcija [poļu val.], 29.10.1764. In: DYBAŚ et al., *Szlachta polsko-inflancka*, s. 194.
- ⁵³ Infantijas kņazistes tiesību garantija [poļu val.]. In: VL (1782, vol. 7), 1764–1768, s. 15, 843–844; Daugavpils (Dyneburg) seimikā 29.10.1764. uz kronēšanas Seimu ievēlētu deputātu instrukcija [poļu val.]. In: DYBAŚ et al., *Szlachta polsko-inflancka*, s. 187.
- ⁵⁴ 1710.–1713. gadā Ziemeļu kara laikā viens no J. L. Plātera diplomātiskās misijas (pie Pētera I) uzdevumiem bija nodrošināt nepārtrauktu tranzītu cauri Infantijai. ŠAPOKA, *Warfare, Loyalty, and Rebellion*, p. 94.
- ⁵⁵ VELTA PĀVULĀNE. Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs. No Rīgas ekonomisko sakaru vēstures ar krievu, baltkrievu, ukraiņu un lietuviešu zemēm. Rīga 1975, 66.–67. lpp.; ILGA GRASMANE. Daugava un Rīgas eksports XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta pirmajā pusē. Rīga 1973, 221.–222. lpp.; STRODS, Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, 94. lpp.; Jana Kazimira Zīberga (*Jan Kazimierz Zyberk*) apkārtraksts, kurš apstiprina labības izvešanas ārpus Žečpospolitas teritorijas aizliegumu, 24.09.1771. [poļu val.]. In: DYBAŚ et al., *Szlachta polsko-inflancka*, s. 351.
- ⁵⁶ FERNAND BRAUDEL. *Les structures du quotidien. Le possible et l'impossible*. Vol. 1. Paris 1979, p. 370; Franciska Truhnovska (*Franciszek Truchnowski*), Pīniskas pagasta rotmistra, Daugavpils upes muitas posteņa superintendanta sūdzība par Onufriju Kšečkovski (*Onufry Krzeczkowski*), Drohičas skarbnīku, par nesamaksāto muitu [poļu val.], 29.10.1765. In: DYBAŚ et al., *Szlachta polsko-inflancka*, s. 229.
- ⁵⁷ WOŹNICKI, *Reformy ceł*, s. 160.
- ⁵⁸ BARDAH et al., *Istorija gosudarstva*, s. 224.
- ⁵⁹ RACHUBA, *Litwini*, s. 28–29; MARIAN DROZDOWSKI. O prapoczątkach polskiego budżetu państwowego. Preliminarze budżetowe w Rzeczypospolitej w latach 1766–1768. In: *Mówią Wieki* 2012, Nr. 12, s. 73–80, ſeit s. 73.
- ⁶⁰ LITAK, Akta wizitacji, s. XXXIX, 4.
- ⁶¹ ŠAPOKA, *Warfare, Loyalty, and Rebellion*, p. 200.

- ⁶² Minskas vojevodas J. A. Hilzena un viņa sievas Konstances (*Konstancja*, dzim. Plātere) sūdzība par J. Šadurski un M. Riku, kuri bija iecelti Inflantijas vojevodistes stārstiju lustrācijas veikšanai, par beztiesisku Viļakas stārstijas nomaksājāmās kvartas palielināšanu [poļu val.], 29.11.1765. In: DYBAŚ et al., *Szlachta polsko-inflancka*, s. 229–230.
- ⁶³ Lēmums par Lietuvas lielkņazistu stārstiju lustrāciju [poļu val.]. In: VL, vol. 7, s. 517; Lēmums par Lietuvas lielkņazistes stārstiju lustrāciju un dubultnodokļiem (duplo) [poļu val.], 10.11.1766. Vilniaus Universiteto Biblioteka (turpmāk – VUB), IV 24925, s. 1.
- ⁶⁴ DOVGJALLO, *Lijustracija starostv*", s. 268–271, 282, 385; GUSTAW MANTEUFFEL. *Maryenhauz*. In: FILIP SULIMERSKI, BRONISŁAW CHLEBOWSKI, WŁADYSŁAW WALEWSKI (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Tom 6. Warszawa 1885, s. 153–156, šeit s. 154.
- ⁶⁵ Piemēram, 1758. gadā Inflantijas bīskapa Antonija Kazimira Ostrovska (*Antoni Kazimierz Ostrowski*, 1713–1784) Rīgā arestēto kokmateriālu vērtība bija 1600 tāleri. STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI, IGNACY KRASZEWSKI (red.). *Pamiętniki*. Tom 3. Drezno 1870, s. 387–388.
- ⁶⁶ ŁUKASZ WRÓBEL. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń 2022, s. 280, 283–284, 289, 297.
- ⁶⁷ DOVGJALLO, *Lijustracija starostv*", s. 385.
- ⁶⁸ JAN AUGUST HYLZEN. *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach, z wywodem godności i starożytności szlachty tamecznej, tudzież praw i wolności z dawna i teraz jej służących, zebrane i polskiemu światu do wiadomości w ojczystym języku podane [...]*. Wilno 1750, s. 398; VL, vol. 7, s. 831.
- ⁶⁹ VOLDEMĀRS GEKIŠS. *Ieskats Krāsļavas vēsturē*. In: VAIDA VILLERUŠA (red.). *Daugavas raksti*. No Koškovicciem līdz Daugpilij. 3. sēj. Rīga 1996, 71. lpp.
- ⁷⁰ Vallery Tomatis vēstule K. K. Plāteram [franču val.], 16.04.1780. *Lietuvos valstybės istorijos archivas*, 1276-2-145, 46.–47. lp.
- ⁷¹ DOVGJALLO, *Lijustracija starostv*", s. 180–181, 385.
- ⁷² *Ibidem*, s. 203, 205, 207.
- ⁷³ *Daugavpils starostistes 1737. g. 30. oktobra inventārs*. Viļakas starostistes 1738. g. inventārs. In: BREŽGO, *Latgolas inventari*, 15., 24. lpp.; DUNSDORFS, *Latvijas vēsture*, 557. lpp.
- ⁷⁴ Izraksts no Ludzas apriņķa tiesas materiāliem Borhu lietā 1841. gadā saistībā ar iekasētajām zemnieku nodevām jeb činšu. Prof. Heinriha Stroda ģimenes dāvinājums Latvijas Universitātes Bibliotēkai, 2013, 20. lpp. *Salīdzinājumam*: MIKULSKI et al., *Urzędnicy inflanccy*, s. 191.
- ⁷⁵ DOVGJALLO, *Lijustracija starostv*", s. 384–385.
- ⁷⁶ RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 115., 147. lp.
- ⁷⁷ VASILIJ DOROSHENKO. *Torgovlja i kupechestvo Rigi v XVII veke*. Rīga 1985, s. 140–142; DZIDRA LIEPIŅA. *Koktirdzniecība Latvijā no 1200. līdz 1940. g.* In: HEINRIHS STRODS (red.). *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga 1999, 251.–302. lpp., šeit 269.–271. lpp.
- ⁷⁸ RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 34., 72., 172., 188., 195., 207., 274., 291., 303., 323., 338., 468., 700.–720., 730.–787., 1213. lp.; MĀRIS ZUNDE. *Mežainuma un koku sugu sastāva pārmaiņu dinamika un to galvenie ietekmējošie faktori Latvijas teritorijā*. In: STRODS, *Latvijas mežu vēsture*, 111.–203. lpp., šeit 180. lpp.
- ⁷⁹ *Likuma par kvartu un dubultnodokļiem (duplo) skaidrojums* [poļu val.], 27.10.1766. VUB, IV 24924, s. 3.
- ⁸⁰ HYLZEN, *Inflanty*, s. 33.
- ⁸¹ Līdz 1766. gada mērvienību unificēšanas reformai Lietuvas valaka atbilda 19,64–22,84 ha, bet pēc 1766. gada – 21,36 ha. Nereti vienas saimniecības lielums bija puse (astotdaļa) vai ceturtdaļa (viena sešpadsmitā daļa) no ceturtdaļas, tātad 2,75–1,38 ha. JĀNIS ZEMZARIS. *Mērs un svars Latvijā*: 13.–19. gs. Rīga 1981, 233., 236. lpp.; AGRIS DZENIS. *Vōrkovas muižas 1748. goda*

- inventarsaroksts. In: Acta Latgalica. 10. sēj. Daugavpils 1999, 54.–68. lpp., šeit 55. lpp. V. Dorošenko norādīja uz valaku kā Inflantijas zemes pamatmērvienību, taču kļūdaini uzskatīja, ka valaka atbilst 3 pūrvietām ($3 \times 0,37 \text{ ha} = 1,11 \text{ ha}$), – drīzāk uz 1/8 vai 1/16 valakas esošie zemnieki varēja apstrādāt šādu platību. [DOROŠENKO], Latgale XVIII gadsimtā, 110. lpp.
- ⁸² Izraksts no Ludzas apriņķa tiesas materiāliem, 5.–6., 11., 19. lpp.
- ⁸³ LTR. LNA LVVA, 712-2-1, 8.–79. lp.
- ⁸⁴ BREŽGO, Latgolas vēstures materiāli, 29.–32. lpp.; Izraksts no Ludzas apriņķa tiesas materiāliem, 16., 18. lpp.
- ⁸⁵ Ludvikas Borhas (dzim. Ziberka; mirusi 1788. gadā) vēstule karalim Staņislavam Augustam Poņatovskim [poļu val.], 24.01.1788. BCza, rkp. 919, s. 349. Līdzīga summa – 36 160 tāleri – 50 gadus agrāk bija parādu apjoms, kas pēc J. A. Borha priekšteča, artilērijas ģenerāļa Fabiana Kazimira Borha nāves bija jāatmaksā aizdevējiem. Protams, jāreķinās ar naudas vērtības izmaiņām 50 gados. Nelaiķa Fabiana Borha parādu reģistrs [poļu val.], 1719. LNA LVVA, 2598-1-97, 1. lp.
- ⁸⁶ BARDAH et al., Istorija gosudarstva, s. 278.
- ⁸⁷ 1765. g. lustrācijas dati par Čluhovas stārstijas maksājamo kvartu [poļu val.], 1765. LNA LVVA, 2598-1-51, 24. lp.
- ⁸⁸ NATACHA LECLERCQ. La vie politique polonaise au 18e siècle: les journaux de la *diète* de convocation de 1764. Paris 2010, p. 409, note 5; WŁAWYSŁAW KONOPCZYŃSKI. Borch Jan Jędrzej (zm. 1780). In: WŁAWYSŁAW KONOPCZYŃSKI (ed.). Polski Słownik biograficzny. Tom II. Warszawa 1936, s. 311–313.
- ⁸⁹ J. A. Borha valsts valūtas reformas projekts [franču val.], 1765. BCza, rkp. 747, s. 571–575; ADAM DYLEWSKI. Historia pieniądza na ziemiach polskich. Warszawa 2011, s. 217; M. Korfa vēstule K. S. Radzivilam [poļu val.], 06.07.1713. AGAD AR, dzial V, Korff Mikolaj, sygn. 7233, s. 1–3.
- ⁹⁰ Inflantijas vojevodistes ebreju galvasnaudas apkopums. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 202.
- ⁹¹ ZENON GULDON. Osadnictwo zydowskie i liczebność Żydów na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. In: Czasy Nowożytnie 1998, Nr. 4, s. 23–36, šeit s. 33.
- ⁹² Daugavpili 25.08.1766. uz kārtējo Seimu (*Sejm zwyczajny*) ievēlēto deputātu instrukcija [poļu val.]. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 241–242; Daugavpili 26.09.1768. uz kārtējo Seimu (*Sejm zwyczajny*) ievēlēto deputātu instrukcija [poļu val.]. In: Ibidem, s. 194; Daugavpils (*Dyneburg*) seimikā 29.10.1764. uz kronēšanas Seimu ievēlēto deputātu instrukcija [poļu val.]. In: Ibidem, s. 293–294; VL (1782, vol. 7), 1764–1768, s. 168.
- ⁹³ E. Dunsdorfs norāda, ka šī summa bija mazāka par to, cik maksāja kaimiņu Polockas vojevodiste, kaut Inflantijā bija par 20 000 – 40 000 iedzīvotāju vairāk. DUNSDORFS, Latvijas vēsture, 556. lpp.
- ⁹⁴ Apstiprinājums par to, ka Ludzas stārstija Lietuvas konfederātiem nodevusi divas ceturtdaļas hibernas (par 09.1771. un 03.1772.), kā arī noteiktu skaitu šaujamo ar aprikojumu un uniformas (*barwy*) [poļu val.], 18.09./29.11.1771. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 362–364, 391–392.
- ⁹⁵ Lietuvas lielkņazistes Kases komisijas dekrēts par Ludzas un Rēzeknes stārstijas hibernas pārpalikumu [poļu val.], 18.12.1769./21.03.1770. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 308–310.
- ⁹⁶ Kvīts par Daugavpils stārstijas daļēju divu kvartu un Krāslavas ebreju kahala galvasnaudas apmaksu 1771. g. konfederācijas komandierim Janam Kazimiram Zibergam (*Jan Kazimierz Zyberk*) [poļu val.], 09.09./04.11.1771. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 355–357, 364–365; WRÓBEL, Józef Jerzy Hylzen, s. 253.

- ⁹⁷ STRODS, Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, 8., 15. lpp.; BREŽGO, Latgolas vēstures materiāli, 144., 269., 400. lpp.
- ⁹⁸ ANDRZEJ JEZIEŃSKI. Historia gospodarcza Polski. Warszawa 2003, s. 71.
- ⁹⁹ Infantijas vojevodistes šlahtas reģistrs, ko sastādījis Jans Ziberks, Infantijas hercogistes horunžijs (*chorąży*; atbildīgais par vietējās zemessardzes (*ruszenie pospolite*) komplektešanu), balstoties uz Infantijas rotmīstru sarakstiem [poļu val.], 30.09./02.10.1765. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 210–222.
- ¹⁰⁰ RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 75., 152., 162.–163., 171., 186., 194., 199., 215., 244., 256., 258., 275., 283., 290.–291., 305., 346., 524., 542., 545., 589., 597., 644., 661.–662., 732., 818., 853., 868., 1172., 1188., 1193., 1240. lp.; LTR. Ibidem, 712-2-1, 6., 8., 80., 156., 166., 181., 210., 234., 241., 243., 251., 279., 305., 346., 365., 388., 427., 804., 810., 824. lp.
- ¹⁰¹ 1772. gadā Rēzeknes traktā muižu īpašnieki un/vai nomnieki bija 26 muižnieki vīrieši un četras sievietes. Savukārt 1808. gada tautskaitē Vitebskas guberņas Rēzeknes apriņķī (tas aptuveni sakrīt ar Infantijas vojevodistes traktu) uzskaitīti 874 dižciltīgie vīrieši un 793 sievietes – tie bija 2,5% no apmēram 65 000 iedzīvotāju. Šāds procentuāls pieaugums 35 gados vērojams visā Latgales teritorijā. Iespējams, daļa “brīvo” 1808. gadā tika iekļauti šajā kategorijā. Statističeskija svedenija o Vitebskoj gubernij za 1808 god. In: Vitebskaja starina. Red. Aleksey Sapunov. Tom 1. Vitebsk 1883, s. 433; RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 40., 61., 75., 118., 152., 165., 178., 189., 199., 215., 237., 244., 258., 275., 283., 295., 308., 315., 327., 341., 348., 420., 472., 589., 730., 790., 820., 852., 868., 882., 935., 1044., 1120., 1161., 1213. lp.
- ¹⁰² 1784. gada ģenerālmērīšana uzrāda, ka J. J. Hilzenam piederošajos ciemos – Rudzišu un Varkaļu ciemā – dzīvo tikai šlahtiči (STRODS, Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs, 9. lpp., 2. ats.), bet 1772. gada revīzija šajos ciemos uzrāda “brīvos”, nevis šlahtičus (RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 883.–886., 892.–897., 934. lp.).
- ¹⁰³ Evas Selickas, dzim. Felkerzamas (*Ewa z Felkerzambow Sielicka*), Infantijas pils tiesneša sievas (*sedzina grodzka inflancka*), paziņojums sīkās šlahtas un bajāru, kuri dzīvo viņas mazdēla Juzefa Bžezinska (*Jozef Brzezinski*), Brestas skarbnīka dēla (*skarbnikowicz brzeski*), pārvaldīto zemju robežās Kastiras īpašumā, personīgās brīvības lietā [poļu val.], 29.07./04.09.1765. In: DYBAŚ et al., Szlachta polsko-inflancka, s. 203–205; RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 542., 545., 883.–886., 892.–897., 934. lp.; LTR. Ibidem, 712-2-1, 210. lp.
- ¹⁰⁴ RACHUBA, Litwini, s. 31.
- ¹⁰⁵ Krustpilij 1717. gadā bija paredzēts maksāt alkohola nodokli vairāk nekā Daugavpils, Rēzeknes vai Viļakas stārstijai – proti, 228 zlotus. Daugavpils tiesu grāmata. Infantijas seimika “godīgi noteiktā” alkohola nodokļa (*czopowy i szelężny*) tarifs. [poļu val.], Daugavpilī 15.10.1717. LNA LVVA, 712-1-71, 21. lp.
- ¹⁰⁶ Infantijas pilsētīņu apraksts [poļu val.], 1765. Ibidem, 6984-1-7, 1. lp.
- ¹⁰⁷ GUSTAW MANTEUFFEL. Kraslaw. Warszawa 1901, s. 10–11, 17; ZEJD, BREZHGO, Latgalija v XVIII v., s. 335–336; [DOROŠENKO], Latgale XVIII gadsimtā, 111. lpp.
- ¹⁰⁸ RTR. LNA LVVA, 1881-1-8, 37., 60., 74., 115., 153., 170., 178., 194., 201., 213., 242., 264., 280., 282., 299., 303., 314., 332., 347., 356., 414.–415., 478., 529., 590., 732., 735., 743., 804., 820., 853., 882., 896., 936., 1120., 1140., 1144., 1162., 1219. lp.
- ¹⁰⁹ JEZIEŃSKI, Historia gospodarcza Polski, s. 96; WOŹNICKI, Reformy ceł, s. 154.
- ¹¹⁰ 1712. godā sastōdeitais Rēzeknes starostijas inventārs, 223.–225. lpp.
- ¹¹¹ BORUKS, Zemes lustrācija, 125.–126. lpp.
- ¹¹² ZEJD, BREZHGO, Latgalija v XVIII v., s. 326.
- ¹¹³ BREŽGO, Latgolas vēstures materiāli, XV, 29.–32. lpp.; Kirupes muižas 1761. g. 10. jūnija inventārs un Bārzmuižas vai Okras muižas 1762. g. 13. septembra inventārs. In: BREŽGO, Latgolas inventāri, 50.–61., 68. lpp.

¹¹⁴ Jau pēc Žečpospoļitas Pirmās dališanas 1786. gadā tika izstrādāts projekts – vai nu stārstijas pārdot, vai arī tās aplikt ar jauniem nodokļiem, lai uzlabotu aizvien ļoti zemos ienākumus. K. K. Plāters šo projektu atbalstīja. PIOTR MIŁOSZ PILARCZYK. Praca Komisji Skarbowej w ocenie deputacji kontrolujących Sejmu Wielkiego. In: *Studia Iuridica Lublinensia* 25, 2016, Nr. 3, s. 733–747, šeit s. 740; Traķu kaštelāna K. K. Plātera runa [poļu val.], 10.10.1786. In: VUB, 14869, s. 4–8.

SUMMARY

The data for the late 17th century and the beginning of 18th century shows that Inflanty was sparsely populated, thus, the financial input from this province was very small. The burden of the taxes for the nobles of the Polish-Lithuanian Commonwealth (*Rzeczpospolita*) was negligible compared to other European countries. This made *Rzeczpospolita* attractive to peasants fleeing from Russia. The nobles of Inflanty, in order to reduce the already small taxes, always emphasized that the province had suffered a lot in Great Northern War 1700–1721, that the number of its permanent residents scant and it was vulnerable to Russia. On the last point, *szlachta* of Inflanty underlined that they had to pay taxes for the army, while Inflanty remained without any military protection.

At the beginning of the 18th century, not the *corvee*, but money payments (rent; *czynsz*) prevailed. In the course of the 18th century, this picture became more balanced with the owners who emphasized *corvee*. Knowing the amount of taxes paid by Inflanty to the treasury of Lithuania, the treasury could estimate the amount of Inflanty's income, but the information from manor inventories of 1730s are fragmentary. Nevertheless, the amount of taxes paid was linked to the number of laborers, rather than the quantity or quality of the land.

After 1764, the Enlightenment influenced state-level financial reforms, which yielded an idea of the potential profitability of Inflanty, although the collected amount fell far short of the planned. Perhaps a compromise was reached – the nobles agreed to pay more than before, but managed to cancel hearth and alcohol tax. *Kwarta* tax (quarter from the income of Crown estates (eldership; *starostwo*) managed by local *szlachta*) and *hiberna* tax (army winter quarters) were retained. There was the tax which was calculated from the income reported by the *szlachta* itself and thus the *szlachta* determined how much of its income to report and, therefore, how much tax it would pay. The audits of elderships, managed by the most influential nobles of this province (*starosta*), were carried out by local nobles. The anti-monarchist and anti-Russian Bar confederates (members of the uprising) in 1768–1772, being conversant with the local financial situation, collected considerable sums from the nobles, who could afford to pay taxes to the state and Russians, as well. An important source of income for the elderships was the rent of land and especially taverns, whose income until 1765 was not considered. Another source of income was the transit via the Daugava River – the export artery of wood and grain from Belarus to Riga. After the First Partition of Poland (1772), Inflanty became part of Russia, and the new authorities provide probably the most complete picture of the financial potential of Inflanty (it was more prosperous than thought).

The significant differences in the reported tax for the 1730s, 1765 and 1772 show that a notable part of the income remained under the control of local *szlachta*. A further research could explore whether and how it was influenced by Inflanty nobles from Borch, Hylzen or Plater families who held high positions in the state administration.

U.S. Legation in Riga as a Gateway: Reflections in Frederick W. B. Coleman's 1923 Diary¹

ASV sūtniecība Rīgā kā pietātne: tās darbības atspoguļojums Frederika V. B. Kolmena 1923. gada dienasgrāmatā

Marika Selga, MA in history

Doctoral Student

University of Latvia

E-mail: marikse@gmail.com

Mr. Frederick William Backus Coleman (1874–1947) was the first Extraordinary Envoy and Plenipotentiary Minister of the United States to the Republic of Latvia (Estonia, Lithuania) He worked in Latvia from November 1922 to October 1931. This research is based mainly on such primary sources as a diary and letters of Frederick William Backus Coleman. Through the prism of visitors mentioned in the diary, the author attempts to gain insight into the activities of the U.S. Legation in Riga in 1923 and subsequently ascertain the U.S. foreign policy. Most of Coleman's visitors highlight a divergence of views on how to proceed with Soviet Russia and on cooperation with Europe. During these times, the Legation became a repository of knowledge on Soviet Union.

Keywords: F. W. B. Coleman, U.S. Legation in Latvia, Latvia – U.S. diplomatic relations, Baltic states, Russia.

Frederiks Kolmens (*Frederick William Backus Coleman*, 1874–1947) ir pirmais Savienoto Valstu ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Latvijas Republikā (arī Igaunijā, Lietuvā). Viņš strādāja Latvijā no 1922. gada novembra līdz 1931. gada oktobrim. Šis pētījums balstīts uz tādiem primāriem avotiem kā F. Kolmena dienasgrāmata un vēstules. Autore caur dienasgrāmatā minēto apmeklētāju prizmu cenšas gūt ieskatu ASV sūtniecības darbībā Latvijā un ASV ārpolitikā. Lielākā daļa F. Kolmena apmeklētāju pauž dažādus viedokļus par to, kā izturēties pret padomju Krieviju un sadarboties ar Eiropas valstīm. Šajā periodā sūtniecībā koncentrējās dažādas ziņas par Padomju Savienību, un sūtniecība faktiski kļuva par šīs informācijas krātuvi.

Atslēgvārdi: F. V. B. Kolmens, ASV sūtniecība Latvijā, Latvijas un ASV diplomātiskās attiecības, Baltijas valstis, Krievija.

*We are morally and selfishly interested in the economic and political recovery of all the world.*²
H. Hoover, 1922

Introduction

The United States recognized Latvia, Estonia, and Lithuania on July 28, 1922.³ On August 4, 1922, President Warren G. Harding nominated a Republican Mr. Frederick William Backus Coleman (1874–1947) for a post of a minister to Latvia. On September 20, the US Senate confirmed him as the Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to three countries: Latvia, Estonia, and Lithuania, with a residence in Latvia. Mr. Coleman is the longest serving U.S. envoy to Latvia where he represented U.S. almost nine years – from November 1922 to October 1931. He served under three presidents: Warren D. Harding, Calvin Coolidge, and Herbert Hoover. After posting in Latvia, he continued representing the United States in Denmark from February 1932 until March 1933. He was fluent in German and French. Fēlikss Cielēns, the Deputy Foreign Minister in Jānis Pauļuks' government, described him, as follows:

“Usually we imagine Americans as tall, stately man. Coleman was the opposite: short and skinny. People were attracted to him for his smiling eyes.⁴ He was pleasant, friendly, and hospitable person with free manners and a good sense of humor.”⁵

F. W. B. Coleman arrived in Latvia on November 8, 1922. On November 13, he presented his credentials to the President of Latvia Jānis Čakste. A week later, on November 20, he presented his credentials to the President of Estonia Konstantin Päts, and on December 5 to the Lithuanian President

Aleksandras Stulginskis. F. W. B. Coleman had to triangulate the paradigms of local politics during a high degree of tumult. For example, in 1923 Latvia's government changed twice. Jānis Pauļuks' government was approved on January 27, but it collapsed after the events of May 1. In mid-June the new Government of Latvia was established with Zigfrīds A. Meierovics as the Minister President and Minister of Foreign Affairs. In Estonia, the change of leadership positions took place on the same day as his accreditation. Lithuania was likewise full of surprises. For example, on January 7, 1923, the Memel (Klaipėda) issue was brought to international attention by the Supreme Committee for Salvation of Lithuania Minor, which took over the governance of the Memel region on January 9. The situation developed fast when armed volunteers supporting the change had flowed to region. On January 24, the Lithuanian government declared incorporation of region of Memel into Lithuania. The Lithuanian government resigned on March 12.⁶

Similar turmoil was experienced in other European countries, but especially in Germany. France and Belgium occupied Ruhr Valley on January 11, 1923. In Germany, social unrest, strikes and riots took place in June and July. In August, many went on a general strike complaining about high prices. Communist uprising started in Hamburg on October 23. France, the United Kingdom, and others were very concerned about Germany's ability to pay reparations. Many were looking for action from the United States. International settlements were necessary also in other parts of Europe. For example, on July 24, 1923, the Treaty of Lausanne settling boundaries of modern Republic of Turkey was signed in Switzerland by Greece, Bulgaria and other countries that fought in World War I.

Soviet Russia in 1921 had declared a New Economic Policy (NEP), which

allowed private individuals to own small enterprises. NEP also foresaw a monetary reform and the attraction of foreign capital. This return to more relaxed, confident normalcy brought hopes to international society of resolving differences. More than ever before or since, Russia was inviting the world to help rebuild the country but also to test and challenge old values with new socialistic ones.⁷ Soviet Union, the Communist International (Comintern) and the Red International of Trade Unions continued calling upon the workmen and women workers of all countries to aid, for example, German proletariat. Comintern was intensively engaged in revolutionary propaganda abroad. It was particularly noticeable in Germany, Bulgaria, Poland, Spain, Turkey, Estonia, Latvia, England, Persia, Afghanistan, India, China, and Japan.⁸ In Riga, the Soviet government had established a busy representation, which consisted of some 352 employees (Trade Department had 14 officials).⁹

The U.S. foreign policy principles

During presidency of Warren G. Harding, the administration was supposed to muster two tasks: to enable the U.S. to participate in the world's economic life and to retain free hand in international relations. The main goal of administration become promotion of disarmament, arbitration, and mediation. The United States were always ready to exercise its moral influence in promoting peace, but they refused to make any commitment for more active support of collective security.¹⁰

The foreign policy of United States in early twenties was heavily influenced by the views of former Head of American Relief Administration and Secretary of Commerce Mr. Herbert Hoover. He had the greatest experience in logistics of relief

materials and comestibles to many countries. His observations during relief works were the basis for his views and policies regarding governance, industries, trade, and cooperation. He strongly believed in American individualism and the model it provided, namely, the state should just create conditions for individual to succeed. The individual (also as the company) then was responsible for business and its success. As Secretary of Commerce, Hoover introduced a new model of cooperation with the entrepreneurs and financiers. He expanded the network of "trade ambassadors" (trade representatives and commercial attaches) to key countries and trading places. Experts and representatives from leading industries were sent to foreign nations as special agents to investigate trade conditions. In March 1923, the Department of Commerce obtained a substantial appropriation from Congress to investigate activities of foreign government-fostered combinations, cartels, or trade agreements and to conduct battle against them.¹¹ Hoover also believed that cooperation, standardization would facilitate the export of American products. Consequently, he dispatched investigators and observers to Europe to learn the best practices.

During World War I, the United States had changed from a debtor to a creditor nation, which was owed \$ 12.5 billion. Some 60% of this figure represented war debts, the other part consisted of loans for relief and reconstruction. By the close of the 1920s, additional foreign loans and direct investment had built up net assets on private account to over \$ 8 billion.¹² The major debtors were Allied powers, Great Britain, and France. The issue of debts become significant part of bilateral relations with other nations. As negotiations regarding reparations from Germany and restructuring of Europe became more and more heated, the United States decided that

issue of war debt cannot be put aside, and the World War Foreign Debt Commission was established on February 9, 1922. After the recognition of Baltic states, the governments of Estonia, Latvia and Lithuania were informed that such commission has been created for the purpose of negotiating and settlement of their indebtedness.¹³ According to H. Hoover, the United States struggled to persuade European leaders that high reparations required of Germany would stall economic and political recovery. As Germany was considered the “industrial powerplant” of Europe, its slow recovery would impact that of eastern Europe. A failure to return Germany to equality among nations rather quickly would tend to inflame nationalist or even Bolshevik tendencies in that country. There was no quarter from which reconstruction and employment could come faster and more effectively than in the restoration of foreign trade from the slump which followed the ending of exports for war purposes.¹⁴

There was an array of issues regarding Soviet Russia that were of importance to administration, politicians, and businesspeople of America: 1) the return of expropriated properties and concessions; 2) the stability of Soviet regime and its intention to ignite a worldwide revolution; 3) the recognition of Soviet Russia and conditions for that; 4) the relief to starving people in Russia; 5) returning of American citizens from Russia; etc. The non-recognition policy of Soviet Russia was clearly defined in 1920 by the Secretary of State Bainbridge Colby, and later in 1921 confirmed by Secretary Hughes (we cannot recognize, hold official relations with, or give friendly reception to the agents of government which is determined and bound to conspire against our institutions).¹⁵ Although Hoover opposed the philosophy and operation of the Soviet regime, he looked forward to the opportunity of trading with Soviet Russia and saw

economic intercourse as one of the more effective ways of bringing Russia into the “civilized” world. In 1923, there was a rise in Soviet – American trade. After the dissolution of the Far Eastern Republic and its joining the Soviet Russia in November 1922, the last consular officials left Soviet territory. In 1923, remaining diplomatically unrecognized by the United States, Russia’s national sovereignty was acknowledged in American courts, when Soviet government was found not to be subject of U.S. civil laws (foreign powers cannot be subject to U.S. laws).¹⁶

Since August 20, 1921, the American Relief Administration (ARA) provided relief in Soviet Russia’s famine-stricken areas. Part of the relief was provided via ports of Latvia. Many ARA (American Relief Administration), ARC (American Red Cross), Y.M.C.A. (Young Men’s Christian Association) members went to Russia and returned via Latvia. The American relief efforts proved their effectiveness when a grain surplus was announced in the Soviet Union in 1923. Farmers in the United States who had been shipping grain to the starving Russians were now worried about export crop of Soviet wheat. In the summer of 1923, a group of farm state congressmen travelled to Russia. They hoped to offer credits, along with agricultural equipment. The Head of Russia Relief Program Col. William Haskell even considered that communism in Russia was dead.¹⁷ In the summer of 1923, it was considered that the relief program has reached its goal and was discontinued. On July 20, 1923, Haskell and the remaining members of the ARA Moscow staff closed the office of headquarters and left for the United States.¹⁸

Legation in Latvia

Dissimilarly to other U.S. diplomatic representations, Legation established in Riga had two distinctive branches. One was

responsible for relations with Baltic states (Estonia, Latvia, Lithuania), the other was tasked with gathering knowledge about Soviet affairs, the Russia Section. The first seed for this section was sown already in 1919, when the United States, lacking accurate information, asked the Office of Commissioner in Riga to provide the necessary information. It proved to be the right place, as Riga, being the “cameo of pre-revolutionary Russia” attracted Russian emigres, fugitives from the Communist regime, people from the West, Soviet diplomats and Moscow officials travelling on business, “nepmen” vacationing at Baltic beach resorts.¹⁹ In the West, information on the Soviets was sadly lacking. Visitors to Russia either provided prejudiced information or – as in the case of members of American Relief Administration – did not have the experience needed to study a political trend.²⁰ When F. W. B. Coleman left for Riga, the State Department instructed him to establish under his direct leadership a section particularly dedicated to handling of the information about Soviet Russia. The first report signed by Frederick W. B. Coleman was on the topic pertaining to Russia (on recent Bolshevik publication entitled “Material on the history of Franko-Russian Relations, 1910–1914”).²¹ The Legation started slowly accumulating knowledge about cultural shifts, legislation, major internal policy programs and provisions, economic developments of this new communist-lead country. A bulk of information was acquired by translating Soviet newspapers, public documentation and collecting other published impressions about Soviet Russia. A part of information was collected, examined, and verified by talking to those who travelled to Soviet Russia and back. Legation was also able to provide briefings to those who travelled to Soviet Russia on basic principles for everyday activities, the regime, current programs and

projects, as well as suggest practical solutions for travelling in the Soviet Union. Legation was able to explain the terms used by Comintern, by Communist party, by administration in Soviet Union. The State Department often notified Legation about the possible visitors and travellers to Soviet Union. The minister himself was actively involved in this process.

The sources

The relations between the United States and the Soviet Union have been extensively studied. The relations between the U.S. and the Baltic states – much less so. Recent studies had been conducted by, for example, Ēriks Jēkabsons on the relations between Latvia and the USA in 1918–1922,²² Eero Medijainen about the recognition by the USA,²³ the relations as such,²⁴ and even the intelligence cooperation aspects of the U.S. Legation.²⁵ The activities of the Legation have been described in memoirs of former diplomats such as Loy Henderson,²⁶ George Kennan,²⁷ or articles by Natalie Grant-Wraga.²⁸ They were sharing their experiences as very experienced individuals who had spent part of their lives in the Cold War era which followed World War II. Through years, the Legation has acquired certain reputation which some describe as a “*principal site of U.S., political and intelligence activities in the Baltic*”,²⁹ “*listening post*”,³⁰ and those who worked there created “*Riga axioms*”.³¹

The experiences of the U.S. Legation during the first years after its establishment have not been the point of researchers’ attention. The first envoy, Mr. Coleman, who served in Riga from 1922 to 1931 usually gets only a passing mention. Thus, the information provided by the diary of Mr. Coleman is unique. In 1923, Latvia was in negotiations with the USA on commercial treaty, sought a foreign loan, had been informed about the necessity to pay

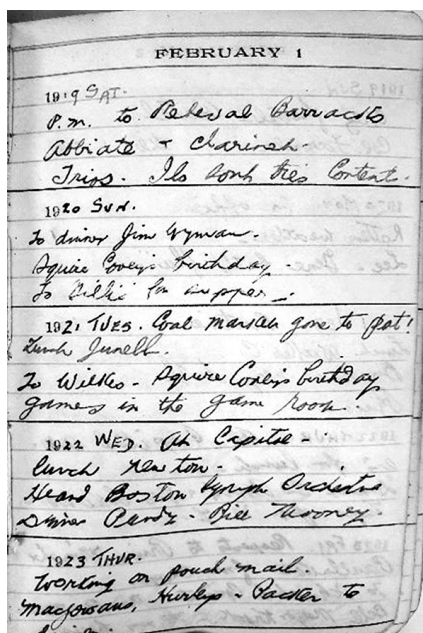

Fig. 1. The diary of F. W. B. Coleman as seen in Hoover Institution Archives.

1. att. F. V. B. Kolmena dienasgrāmatas vāks un viena lappuse. Glabājas Hūvera institūta arhīvā.

the war debts. These early negotiations or meetings with foreign visitors are not well documented on Latvian side. Hence, Coleman's diary provides a new source of information for future studies.

The diary has not been published or studied in detail, and the letters are in private collection and had not been available for researchers. It is a new information which could be used as an additional basis for a broader understanding of forming and implementing of the United States foreign policy.

The diary of Frederick William Backus Coleman is arranged as short notes in a ledger.³² The diary is light on relaying his opinions about certain events, but it provides information about people he met and on what occasion (lunch, dinner, bridge, hunting, etc.). Information about foreign policy posture thus is also limited, as the diary does not contain information about many bilateral activities. Supplemental primary and secondary sources are drawn upon to flesh out these missing pieces, mostly Diplomatic Correspondence from legation in Riga stored in National Archives, his letters, and publications in newspapers. Often, those who had travelled to Europe and Russia, and had been hosted by Mr. Coleman, considered it important to give interviews and speak their mind. Through the prism of visitors mentioned in the diary, the author attempts to gain insight into the activities of the U.S. Legation in Riga in 1923.

By analysing possible agenda of individual visitors noted in his diary, the author attempts to establish the type of these visits, the intentions of those visitors and how did it reflect the U.S. foreign policy of the time. The article provides insights concerning the visitors and their opinions expressed after return to the United States. In this article, the term "the US foreign policy" is understood as the policy towards Europe, including Russia.

It is important to note that according to further diaries there has not been any other year when so many representatives of such a high

political and economic elite visited or transited Latvia.

In the first part of article, the author provides examples of visitors mentioned in the diary and provides some explanation of the views of those individuals. In the second part, the author explores the foreign policy concerns, which might be the reason for the visit of the previously mentioned individuals.

Notable visitors

In 1923, F. W. B. Coleman hosted many visitors from United States, who visited Riga as part of a longer journey through Europe. Most of them were looking for an answer either regarding European economic conditions or the situation in Russia. Almost none came for the sole purpose of visiting Latvia. For those who sought answers regarding Russia, the Legation in Riga, serving as a gateway, was able to provide briefings, explanations, and advice.

Standard Oil

On February 13, 1923, F. W. B. Coleman hosted lunch and dinner for the representatives of Standard Oil Co. of New Jersey – Henry Dodge and Erik Delin. They visited Russia for the purpose of surveying the business conditions and general economic situation affecting the oil industry.³³ In March, H. Dodge declared that the Standard Oil Company desired to participate in the reestablishment of the Russian oil industry. Henry Dodge went to Russia in high hopes regarding the oil concession in Caucasus near Baku. In May 1920, Standard Oil had bought half of The Nobel Brothers Petroleum Company shares. They spent two months in Moscow without receiving a permission to leave for Caucasus and, having failed to reach a deal, they returned in Riga on April 5.³⁴

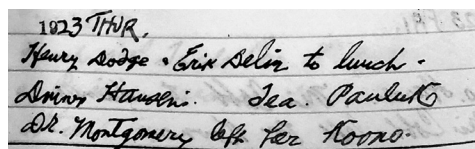

Fig. 2. Note from diary, April 5, 1923.

2. att. Ieraksts dienasgrāmātā 1923. gada 5. aprīli.

Their main message in 1923 was, as follows: Standard Oil could have no business dealings with Soviet Russia, as long as that country refused to acknowledge the right of private property.

According to media reports, Standard Oil Company in February was negotiating with Latvian government for the establishment of a petroleum depot.^{35, 36} The reports indicate that in 1922 the majority of oil products were originating in America: 60% of kerosine, the larger part of gasoline, as well as lubricating oil.³⁷ In January 1922, the Danish branch of the Standard Oil Company (Skandinavisk-Amerikansk Petroleum Aktieselskab) had obtained a contract from Latvian authorities for the supply of lubricating oils for the Latvian State Railways.³⁸

Rev. George R. Montgomery

From April 3 to April 5, 1923, F. W. B. Coleman hosted the Director of Baltic American Society, the Director of the Armenian-American Society and representative of the Near East Relief, Rev. Dr. George R. Montgomery. To honour Dr. Montgomery's accomplishments, F. W. B. Coleman on April 4 hosted a dinner with Swedish, German, Danish, Estonian, Lithuanian diplomats. Dr. George R. Montgomery wanted to meet all the prominent people in the government, which was arranged by F. W. B. Coleman.³⁹ Rev. Dr. George R. Montgomery, who at that time was returning from visit to Russia,

had since November 1922 been taking part in Lausanne conference with an aim to do whatever might be possible on behalf of justice and mercy for the Armenians. On January 29, 1923, he accompanied Armenian delegation to talks with Georgy Chicherin, the People's Commissar for Foreign Affairs, who led the Soviet delegation at the Near Eastern Conference in Lausanne.⁴⁰ Soviet Union had offered asylum to 250 000 Armenians. According to media reports, Russian plan was to establish the Armenians in the vicinity of the Don and Kuban rivers; they would be offered land on the condition that they become Russian subjects. On this, Dr. Montgomery had pointed out that during and since the war, many Armenian refugees went to the Kuban district, settled down and were doing splendidly, especially in cultivation of tobacco.⁴¹ In February, Dr. Montgomery went to Moscow to pursue his investigation with the Russian government.⁴² He inspected some of the lands, which would be placed at the disposal of the Armenians, especially some tracts between the Kuban and Don rivers and in Trans-Caucasia. He returned to the USA in April, and was looking forward to establishing an international commission to handle the refugees and assistance to them.⁴³ Back in the USA, he became involved in activities of the Baltic-American Society as the executive director. According to Baltic observers, he spent more time representing Armenian American Society rather the Baltic American Society, as he considered that Armenians were in a more dire situation and needed the protection of Russia.⁴⁴

Senator Johnson

On April 20, Frederick W. B. Coleman hosted Senator Hiram Johnson, who was enroute to Soviet Russia for a fact-finding mission. H. Johnson was one of the members of the Congress who had taken a trip

to Europe to evaluate the conditions there. His opinion was important to Republican party, as he was supported by some party members as a possible presidential candidate in forthcoming elections.⁴⁵ In July, H. Johnson returned to America from a trip spanning four and a half months to Europe. He had visited France, where he met Prime Minister Raymond Poincare, as well as Spain, Italy, Switzerland, Holland, Belgium, England, and Russia.⁴⁶ Previously, he was an active opponent to the President W. Harding's proposal to make America a member of the International Court of Justice, fearing that it would mean entering the League of Nations "by the back door".⁴⁷ There were many who believed that he had gone abroad to obtain "ammunition". H. Johnson's point of view was that America ought to have as little to do with the turmoil abroad as possible. On July 25 he addressed his supporters with a speech. He was convinced that "*it is of transcendent importance to reach our decision on foreign policy without haste or passion. Once we enter upon a new venture there will be no retreat*". He warned about European political mess, about the propaganda by British Empire. He was certain that nobody in Europe cared a rap for the International Court and nobody expected the Court to solve any truly provocative international problems. He was of an opinion that the Court has jurisdiction of nothing except what countries may choose to submit to it, and the four great member nations – Great Britain, France, Italy, and Japan – have specifically declined its compulsory jurisdiction. H. Johnson emphasized that Britain was at loggerheads with France, Germany, with her industrials and workers in fair condition, and a middle class acutely suffering. He tried to persuade everybody that the future of the Republic depended upon keeping out of the turmoil, the strife, and the controversies of Europe.⁴⁸

Former Ambassador Norman Hapgood

Convinced that American society did not have adequate information on Germany and Russia, former Ambassador to Denmark, the writer and editor of Hearst's International Magazine Norman Hapgood in April announced that he wanted to see Moscow and Petrograd and the little villages of Russia with his own eyes.⁴⁹ He promised to talk not only with communists but also with peasants in their cottages. He pledged to visit Germany and France and to learn everything about the condition there. He was looking for forces in France that might introduce a wiser policy. He promised to publish regular editorials in Hearst's International Magazine.⁵⁰ He was sure that Germany was on verge of blowing up and that she might go any minute. If conditions did not change very soon, there would be two revolutions in Germany. On April 30, en route to Russia, Norman Hapgood and his spouse Elizabeth visited Riga and were hosted by Frederick W. B. Coleman. As they had been representing the United States in Denmark, meeting with the Danish consul Folmer Hansen was arranged. F. W. B. Coleman wondered about the timing of visit, when even the Methodists were recalling their Bishop Blake from Moscow, and Great Britain had sent an ultimatum.⁵¹ When N. Hapgood returned to the United States, he stated that the present government in Russia would live. He was very deeply impressed with Russia. N. Hapgood declared that he liked Moscow so well that he should like to return there to live, were it not for his love for his own country. He questioned the stories in various American publications about Russia and considered that they are irresponsible and deliberate misrepresentation of actual conditions. During part of Norman Hapgood's stay they were entertained at the First Guest House of the Soviet government, under the foreign office, formerly the Sugar Palace.⁵²

N. Hapgood stressed that if America is interested in welfare of herself and of the world, she must take a more rational attitude toward Russia.

"When the present harvest comes in, Russia will be ready to export 3 million tons of grain. Are we to help her improve her own situation and to feed starving Europe, or are we to make faces at her, just because she refuses to adopt a form of government approved of by the United States?"⁵³

Irwing T. Bush

On June 2, 1923, Frederick W. B. Coleman hosted Irving T. Bush, the Chairman of the New York Chamber of Commerce. He was a member of the International Chamber of Commerce, and especially its International Court of Arbitration. The Second General Meeting of the International Chamber of Commerce has taken place in Rome, starting on March 18. According to media reports, he undertook a trip through Europe to investigate the conditions in Germany, Austria, Poland, Russia, and Turkey.⁵⁴ He had conferences with nearly all the prime ministers of Europe and other leaders in economic, political, and business life. While in Austria, his hotel in Vienna was raided by the unemployed. In Germany, he had experienced Communist riots in Gelsenkirchen.⁵⁵ He stressed that the trip to Russia was made for the avowed purpose of learning by study at first hand if Soviet rule has proved

1923 SAT.
To lunch Mr. Mayer.
Mrs. + Mrs. Spring J. Bush to dinner.
also Mayer + Gade.

Fig. 3. Note from the diary, June 2, 1923.

3. att. Ieraksts dienasgrāmātā 1923. gada 2. jūnijā.

a success. On June 15, in short interview to the press in Petrograd he stated that he carried with him very pleasant memories of Russia's hospitality and expressed hope that economic rapprochement between Russia and America would only be a question of time. Bush also informed that he had long been interested in an international conference of world business organizations with a view to bringing about an equitable solution of the reparations' problem.⁵⁶ He strongly supported the international conference suggested by Secretary Ch. Hughes to determine Germany's ability to pay. He was convinced that the Franco-German problem overshadowed all others in Europe. He believed that French government was wrong in its Ruhr policy and was dominated by military advice. Irving T. Bush considered that the United States were only asked to give their friends a business advice.⁵⁷ Later, back in the United States, he calmed the colleagues by stating that they should not be afraid that some other country would be gaining a foothold in Russia thereby establishing a barrier to American commercial aspirations, as there was no trade in Russia worth going after. He assumed that Russia wanted political recognition and was willing to make any sort of bargain for that, and was convinced that she had no trade worth bothering about to give in exchange for it. The time was not yet ripe for any recognition of Russia by the United States. The U.S. should not recognize Russia until the property she took from American citizens was restored and her just debt was acknowledged. The so-called new economic policy of Russia was only a camouflage for a return to the old economic system.⁵⁸

Representatives of the Federal Trade Commission

On July 17, Frederick W. B. Coleman hosted Houston Thomson and Dr. William

F. Notz from the Federal Trade Commission. Their main research topic was agrarian reform and consumer cooperatives, cooperative marketing movement. It was considered that cooperative and standardized production would facilitate foreign sales, yet America was far behind the European countries in such cooperation. Congress gave the co-operative movement a new impetus by enacting legislation.⁵⁹ The representatives of the Federal Trade Commission had been sent to Europe to make first-hand study of the movement where it was highly organized and efficiently operated. H. Thomson and Dr. Notz had visited the British Isles, Denmark, Sweden, Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, and Czecho-Slovakia. In each of the countries, they had access to these cooperative societies and their books and financial statements. They reported that most of these countries were making special efforts to become self-supporting and economically independent. They had observed that energetic efforts in reconstruction were going on in Finland, Estonia, Latvia, and Czecho-Slovakia. H. Thomson had concerns regarding competition but found that despite using cooperatives, the competition had not been destroyed, – instead, it had even stimulated the competition among different cooperatives. After the visit, they concluded that the movement gave the appearance of being a most encouraging economic factor in the markets of the world.⁶⁰

Sinclair Oil

On July 24, Frederick W. B. Coleman hosted a very interesting party composed of the main actors in the Teapot Dome Scandal: the former Secretary of Interior Albert B. Fall, owner of Sinclair Oil Harry Sinclair, and Archie Roosevelt, son of the former President T. Roosevelt. The group went to Russia to discuss concession in Sakhalin. H. Sinclair had earlier

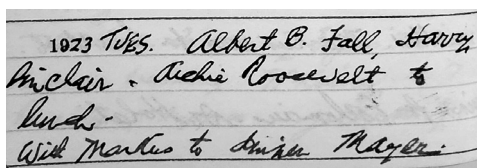

Fig. 4. Note from the diary, July 24, 1923.

4. att. Ieraksts dienasgrāmātā 1923. gada 24. jūlijā.

become interested in the possibilities of petroleum production in Sakhalin, and had secured concession with government of Far East Republic. The contract was signed in January 1922 for the exploration and development of oil deposits in the northern part of the island of Sakhalin. There were two major obstacles to the full use of concession: 1) territory was occupied by Japanese forces; 2) Soviet Russia absorbed the Far Eastern Republic on November 15, 1922. New agreement was reached with Soviet government on January 23, 1923. The Japanese military authorities did not permit Sinclair Oil to establish a presence in Sakhalin. The State Department, supported by the president, refused to consider Japan's actions in Sakhalin as a violation of American rights.⁶¹ Sinclair lost the rights to oil concession in Baku – Grozny in 1924, and to Sakhalin in 1925.⁶²

Senator Kenneth McKellar

Senator Kenneth D. McKellar, a Democrat from Tennessee, arrived in Riga when it celebrated a visit of USS Pittsburgh. He was hosted by F. W. Coleman on August 22. Senator K. D. McKellar, similarly to other congressmen went to Europe and Russia on fact finding mission. His main task in Europe was to evaluate situation in Germany, especially in the context of Ruhr. He was convinced that France's occupation of Ruhr was unauthorized by the Treaty of Versailles, and was an economic and political mistake. He concluded that Germany

was the least prosperous of all European nations and predicted that revolution seems unavoidable.⁶³ He also was looking for ways to bring in farm labour from Germany despite the new immigration law, namely, suggesting partnerships. According to his observations, Baltic countries were all prosperous and contented.⁶⁴ After the return from Russia, Senator reported his observations, as follows: Russia is the world's enigma today. They have the most autocratic government in the world. Russia's form of government is impossible, and yet Russia seems to be prosperous. K. D. McKellar was sure that Russia needed American cotton and manufactures in large quantities. He reasoned: "*if we could have trade relations with them properly safeguarded against any interference with our government of its instructions it might be wise and beneficial for both nations.*"⁶⁵ The government prohibited importation of Ford autos but welcomed importation of Ford tractors.

USS Pittsburgh

From August 20 to 26 Latvia celebrated the visit of the armoured cruiser USS Pittsburgh, the flagship of the US Commander of Naval Forces in Europe.⁶⁶ To arrange an adequate reception for the USS Pittsburgh, Latvian armed forces reserved a credit of 2000 lats.⁶⁷ F. W. B. Coleman hosted spouses of officers Metz, Hughes, Mack, Hunter, and Vice-Admiral Philip Andrews.⁶⁸ He also housed officers Klemann, King, and McCorb. There were receptions by the president and other officials, a tour of the ship, and other ceremonies.⁶⁹ The ship had been participating in relief assignments in the Baltic Sea in 1920. In the summer of 1923, USS Pittsburgh made courtesy visits in ports of Mediterranean Sea, Northern Sea and Baltic Sea.⁷⁰ Before coming to Riga, USS Pittsburg visited Reval (Tallinn). After Riga, it was supposed to proceed to Libau (Liepāja) and Memel, but it seems that the visit to

Memel did not take place. From Liepāja it proceeded to Danzig, Stettin, Lubec, Kiel, Bremerhaven, then – Edinburgh, etc. There had been some consultations among State Department and Navy Department regarding the visit to Memel.⁷¹ On August 25, Admiral Andrews had learned from outside sources that Lithuania's sovereignty over Memel was yet uncertain, and decided not to stop at Memel and proceed to Libau and Danzig. F. W. B. Coleman stated that he can see no objection to the Memel visit, nor any reason why it is not advisable. On August 31, F. W. B. Coleman was informed by US Consul in Lithuania that USS Pittsburg

would be visiting Königsberg and Memel. Admiral himself would be arriving in Kovno from Königsberg on September 3 for meetings with officials and then would proceed to Memel to join Pittsburg. At the same time, F. W. B. Coleman received an urgent telegram from State Department advising to postpone the visit of cruiser to Memel due to the complexity of Memel situation. On September 1, F. W. B. Coleman informed the US Consul in Kovno that USS Pittsburg has received orders from Navy Department to proceed enroute Scotland for target practice and the visits to Kovno and Memel would be made another time. The letter

Fig. 5. On board USS Pittsburgh. Riga, August 24, 1923. First row centre – Vice-Admiral Philip Andrews, on the left – F. W. B. Coleman, on the right – Latvian Admiral Archibald von Keyserling.

Personal Archive of E. Hewett.

5. att. Pieņemšana uz USS Pittsburgh klāja 1923. gada 24. augustā. Priekšplānā centrā – viceadmirālis Filips Endrūss (*Philip Andrews*), pa kreisi – F. V. B. Kolmens, pa labi – Latvijas admirālis Arhibalds fon Keizerlings.

Autors nezināms. No E. Hjūitas (*E. Hewett*) personīgā arhīva.

from Minister F. W. B. Coleman to Prime Minister of Lithuania Ernestas Galvanauskas dated September 12, expressed appreciation of the courtesies paid to Admiral p. Andrews and his staff on their recent visit to Kovno.⁷² This suggested that USS Pittsburg proceeded to Scotland, but Admiral p. Andrews continued with the planned visit to Kovno.

The crew of Pittsburgh was known to organize baseball games in the ports they visited. This was the case also in Estonia, but not Latvia.

U.S. Secretary of the Navy Edwin Denby in the annual report for 1923 pointed out that “showing the flag” was one of main rationales:

“The value of our prestige as a nation and the furtherance of our trade by exhibition of our flag in foreign ports can scarcely be overestimated.”⁷³

Mac Martin

One of the creators of modern advertising and marketing, the Head of Minneapolis Advertisement Agency, Mac Martin and his friend Myron Dasset visited Riga in the first week of September 1923.⁷⁴ Mr. Coleman showed them countryside and nearby cities, they were spectators in Boy Scout review, etc. M. Martin and M. Dasset had traveled 13 countries and paid special attention to conditions in Germany, France, Italy, and England. They abstained from visiting Russia.⁷⁵ Mac Martin later lectured on “*Advertising, Marketing and Sales methods Employed in Europe*”.⁷⁶ It is likely, that Mac Martin felt inspired by his observations about Latvians and their aspirations. With an awe he noted: “*it was hard for me to realize that these people had been in feudal slavery for more than seven hundred years and that they have just regained their freedom*”. In his article about Latvia, he quoted a young Latvian, the Chief of Boy Scouts Valters Voits, who explained why

Boy Scouts started with military training first:

“Within eight years five armies have swept over the ground on which you stand. We have just obtained our independence from nation to the east of us comprised of one hundred fifty million people and having the largest standing army in the world.”⁷⁷

Thomas Doyle

Meeting Thomas Doyle on March 15 resulted in an extensive reporting on several travellers from Russia who had intentions to return or to travel to the United States. Thomas Doyle was one of those Americans who had answered the call of Bill Heywood for American workmen to support Russia by establishing an American autonomous industrial colony in Kuzbas. The colonists were recruited by the American Organization Committee in New York. The first colonists went to Russia via Latvia already in April 1922, including electrical engineer Noah Lerner.⁷⁸ Thomas Doyle and Noah Lerner happened to be housemates.⁷⁹ Somehow, Noah Lerner had shared with Doyle his memories about a certain red wagon which was used to carry bomb to Wall Street for explosion on September 16, 1920. The explosion left more than 100 injured and more than 40 dead. When Doyle, dissatisfied with situation in Kuzbas colony, was finally able to leave Russia, he was reunited with Noah Lerner and a group of other people from the colony. That group was detained in Latvia, as they were using counterfeit Latvian money. Legation consulted the State Department regarding the future actions towards these persons, for example, about Noah Lerner’s spouse Anna Kipness, and provided all available information regarding individual members of the group.⁸⁰ When Noah Lerner reached United States, he was arrested and charged with homicide. Thomas Doyle also initiated

a court process against certain members of the American Organization Committee charged with grand larceny. In both cases, charges were later dismissed.⁸¹

Journalists and others

Frederic W. B. Coleman also met reporters and journalists. For example, he was impressed with George Seldes from "Tribune" and Sam Spewack from "World" who, after spending some time in Russia, felt lucky to return to the democratic country. F. W. B. Coleman noted that *"these fellows spoke through the night. They evidently were tasting their first freedom from censorship"*. According to F. W. B. Coleman, *"these chaps admitted that when they went into Russia, they felt very friendly, thought the Bolsheviks ought to be given a chance, etc. They had changed their minds on that"*.

He met Thomas R. Ybarra from "Double-day Page", who was waiting for a Russian visa. On June 11, he hosted the associate editor of The New York Times Dr. John Finley, who also was traveling to Russia. On August 15, F. W. B. Coleman arranged a "Russian discourse" lunch with reporter Henry L. Rennick of Associated Press. H. L. Rennick was one of those foreign correspondents who had a chance to interview Commissar of Foreign Affairs M. Litvinov.

The Head of Reference of the New York Public Library H. M. Lydenberg visited Riga on November 10. One of his main goals was to make agreements with Eastern European countries and Russia to provide to the library official, publicly available documents such as newspapers, annual reports, statistics, legislature, etc. He intended to visit Poland, Ukraine, Latvia, and Russia.

Matilda Spence, the Executive Director of the Baltic-American Society, Director General of the movement "Make it", which had the aim to demonstrate the contribution of immigrants to America, engaged herself in educational campaign in Baltic

states. She spent almost two weeks in Latvia in October 1923, and later went to Kaunas to study Memel issue. Afterwards she published an opinion article "Settlement of the Memel Controversy".⁸² She proudly reported that negotiations regarding the status of Memel region took place in Paris from February to September 1923. American diplomat Norman Davis was invited to chair the Commission. The work of the commission was a difficult one, involving as it did the fierce jealousy and mutual suspicions of Poland and Lithuania. The compromise was found by granting Memel region a full autonomy under Lithuanian sovereignty.

Mr. Coleman, when available, met with ARA representatives from Russia program, such as Col. William Haskell or John Lehr. In February, F. W. B. Coleman had met also presumably first female intelligence officer of U.S. Military intelligence Mrs. Marguerite E. Harrison who was recently released from jail in Moscow.⁸³ He was of an opinion that she thirsted only for publicity. According to F. W. B. Coleman, she smoked one cigarette after another and was enthusiastic about the recognition of Russia.

These visitors could be grouped according their main interests: 1) politicians with an aim to ascertain the changes in Soviet Russia and conditions in Europe; 2) businessmen with an aim to regain their losses in Russia and re-establish businesses in Russia; 3) potential investors who evaluated the conditions in newly independent states; 4) those, who observed economic situation in Europe with care and were trying to find solution which would bring recovery to it; 5) journalists and reporters whose presence in the Soviet Russia allowed Americans to gain insights into the new system in Soviet Russia; 6) those who were involved in a relief activity to Russia, and, of course, 7) Navy diplomacy.

Their main concerns were economic stability and recovery in Europe, especially

Germany, and the developments in Russia, especially in the context of recognition of Russia. It was clear that the United States could not avoid being involved in this reconstruction process in Europe, so the most experienced businessmen went to Europe to find practical solutions.

In case of Germany and the reparation issue, the USA facilitated the agreement of European powers to convene a conference of business experts, with the Chicago banker Charles G. Dawes serving as a chairman and with the task of settling the reparations according to the U.S. standards. Beginning in January 1924 and ending in September that year, the conference worked out a system which was based on Germany's ability to pay. The U.S. private bankers continued to extend loans to Germany, expecting profitable returns. It was later agreed that the Dawes Commission succeeded beyond initial hopes.

The trips of representatives of Standard Oil and Sinclair Oil to Soviet Russia were part of a bigger competition for oil resources in the world. According to the media, Soviet Russia was attempting to "divide and rule" by sowing the seeds of jealousy between the European powers themselves and then between those powers and the United States. In the autumn of 1922, European companies formed The International Consortium of Oil Companies. The parties pledged to ignore all Soviet offers of "preferential considerations".⁸⁴ Of course, it did not hold for long. In 1923, American interests were focused also on Near East.⁸⁵

The intensity of visitors who traveled to Russia in 1922 and 1923 emphasized that the situation in Russia, the recognition of Russia, the status of property in Russia and the trade relations with Russia were considered an important topic for many strata of society.

Russia was also amongst the debtors to the United States. The debt had amounted

from the loans (bonds) taken by Tsarist Russia and Russia's Provisional Government. When Bolsheviks took over control of Russia, Soviet government suspended foreign debt servicing, and in early February 1918 decreed the repudiation of all tsarist debts, as well as the debts contracted by the Provisional Government. It confiscated all the assets of foreign capitalists in Russia and nationalized them. From 1918, the Allied powers led a blockade against Soviet Russia. In January 1919, the Allied powers decided that the only option for them was an intervention into Russia and backing of Russian Anti-Bolshevik forces. The Soviet government later demanded that this be considered in the international negotiations regarding debt. Soviet government was prepared to pay in gold to import goods of absolute necessity. The U.S. reaction was the opposite – any person or company wishing to use gold for any transaction or to take gold into the country had to sign an official statement that the gold in their possession had nothing to do with the "so-called" Bolshevik government and that they guaranteed that the United States had a right on it without any reservation. Throughout 1921 and 1922, the Allied governments were trying to reach agreement with Russia on debts and return of confiscated properties. It was the main reason for Economic and Financial Conference in Genoa in April 1922. The conference was also intending to reach an agreement with Germany on reparations. Different models were proposed, but instead on April 16, 1922, Soviet Russia and Germany made their separate agreement – Treaty of Rapallo, under which each renounced all territorial and financial claims against the other. The efforts of the United States to reach an agreement on debt and property issue failed. As proven by visits of representatives from Standard Oil, as well as Sinclair Oil, the concessions were not returned.

Russia and the relationships with Russia were an issue which was actively discussed in political circles in America. Already in December 1922, U.S. Congress received petitions to recognize Soviet Russia, but the main discussions took place in 1923. To create their own opinion about Russia, several senators and representatives visited Russia throughout 1923 (for example: self-constituted Unofficial Congressional Commission with Senator William King, Senator Burton K. Wheeler, Senator James A. Frear, Senator Edwin F. Ladd, who later called for renewal of trade relations, etc.).⁸⁶ As noted, some of those travelled to Russia through Riga. President Coolidge held series of personal conferences with senators and prominent citizens who have investigated conditions in Russia. The first of those conferences was held with the former Secretary of Interior Albert B. Fall.⁸⁷

Serious discussions on the topic were ignited after December 6, 1923, the speech of the new president Calvin Coolidge.⁸⁸

On December 16, Soviet Russia officially expressed the wish to establish friendly (diplomatic) relations. On December 18, the State Department replied with a statement, which contained conditions for recognition: 1) to restore the confiscated property of American citizens or make effective compensation; 2) to repeal decree repudiating Russia's obligations (debts); 3) to discontinue its propaganda to overthrow the institutions of this country. To accentuate the call of Soviet Russia to overthrow the government, an intercepted letter from soviet official Zinoviev to Workers Party of America was published, which contained instructions for the party, how to conduct its revolutionary work among the millions of American proletariats, including the following:

*"We hope that the party will step by step conquer the proletarian forces of America and in the not distant future raise the red flag on the White House, etc."*⁸⁹

There were several discussion cycles in Congress regarding recognition of Russia. The biggest number of materials was presented during Hearings Before a Subcommittee of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Sixty-eighth Congress, First Session, Pursuant to S. Res. 50 Declaring that the Senate of the United States Favours the Recognition of the Present Soviet Government in Russia, when a testimony to senators was given by the representative of State Department's East Europe Division E. Young and R. Kelley.⁹⁰ After all that material was presented, Soviet Russia remained unrecognized until 1933.

The question of recognizing the Soviet government arose periodically during the 1920s. Hoover often likened the problem to having a wicked and disgraceful neighbour.

We did not attack him, but we did not give him a certificate of character by inviting him into our homes.⁹¹ We were well aware that the Communists were carrying on underground organization and propaganda for the overthrow of our government by violence. But denial of recognition kept their potency from being serious.

Conclusions

The events in the early 1920s clearly demonstrate that the United States were focused on the need to facilitate peace, and this goal was to be achieved by implementing understanding that peace could be reached by disarmament and economical means. This was a period when U.S. foreign policy was executed by private business and finance representatives, and official policy line was not to intervene in the political developments and strategic alliances of host nations.

There were some principal concerns, one of such was the war debt settlement, which was perceived as an important

condition for mutual respect and further granting of loans. As proved by several visitors, war debt and reparation issues were a serious matter. Some of visitors had themselves experienced riots in Germany. Many of them addressed the conditions in Europe, Germany particularly, and supported a new approach, namely, an international conference of economists and bankers. This initiative later resulted in the Dawes Plan.

The United States provided experts and leadership for settling several other sensitive issues, such as finding the best compromise on Memel region.

To ensure peaceful settlements and to demonstrate good will as a trade partner and a provider of relief, the United States dispatched U.S. Navy's European Fleet to Mediterranean, Northern and Baltic Seas. Friendly visit of flagship USS Pittsburgh to Baltic countries was a part of such naval diplomacy.

Soviet Russia was perceived by many as a potential major market but those who had lost their property to Soviet government due expropriation and nationalization were looking at this lucrative market with caution. In 1922–1923, the United States still hoped to find a way to achieve a reversal of expropriation of property of American citizens in Soviet Russia. The New Economic Policy of Russia was giving a false hope that situation in Russia has changed. As proven by the efforts of Standard Oil or Sinclair Oil, it had not really happened.

There were divergent views on how to proceed with Russia, and many representatives of political or economic elite had incentives to find the best solution for future relations. Some, believing that the principle of the self-determination must be applied to Russia as well, promoted the need to recognize Soviet government and visited Russia to confirm their conviction. The others visited Russia to find facts supporting their belief that it was not advisable to be

officially dealing with an administration which called for overthrowing of other governments. All these issues were in mind of those political and business decision makers who travelled to European countries and to Soviet Russia with an aim to evaluate conditions and find solutions.

The immigration to the United States and emigration therefrom was also a sore issue. As demonstrated by the case of Thomas Doyle and Noah Lerner, the United States had close relations with law enforcement in Latvia, and it is understandable why the first agreement between the United States and Latvia (and similarly to other Baltic countries) was the Treaty between the United States of America and Latvia Providing for the Extradition of Fugitives from Justice.

The situation in Baltic countries had been perceived by most visitors as prosperous and contented, which was likely to have contributed to the notion that attention must be paid to developments in Germany.

The events taking place in 1922 and 1923 set a framework for the United States' policy for at least a decade, for example, creation of Dawes Plan or non-recognition of the Soviet Union.

The Legation in Riga was directly involved in providing information and analyses about the situation in Baltics and Russia. Visitors provided the possibility to clarify the understandings which the Legation's experts had established about the Soviet Union. It is likely that at least some part of the materials used by Robert Kelley in the testimony in Senate subcommittee were provided by the Legation in Riga and proved the necessity to continue the work on analyses in the Legation.

The active involvement of Minister Coleman himself by hosting a wide array of visitors demonstrated the importance of the issues dealt by these visitors, such as: 1) the return of expropriated

properties and concessions; 2) the stability of Bolshevik regime and its intention to ignite a worldwide revolution; 3) the recognition of Soviet Russia and conditions for that; 4) the relief to starving people in Russia; 5) returning of American citizens from Russia; etc.; 6) returning Europe to prosperity.

F. W. B. Coleman met not only with the representatives of American political and economic elite, journalists, members of Baltic-American Society, the representatives of different fact-finding missions, but also with the ordinary U.S. citizens who were happy to leave Soviet Union behind them.

All these visits influenced the quality of the information collected and analysed by the Legation. As demonstrated by the inspection materials of the Russia section, within the nine-month period of 1923 Russia section sent 320 dispatches concerned with political issues (foreign relations, international subversive movement, administrative, justice and courts, church), and some 210 dispatches devoted to economic matters (industry, finance, trade, agriculture, etc.).⁹² The attention to the developing legal system within the Soviet Union became a characteristic of Riga reporting. The Legation became the gateway to Russia and the repository of knowledge about Soviet system.

ABBREVIATIONS

FRUS – Foreign Relations of the United States (historical documents available at the website of the State Department's Office of the Historian)

HIA – Hoover Institution Archive

LNA LVVA – National Archives of Latvia, Latvian State Historical Archive

NARA – National Archives and Records Administration

RG – Record Group

REFERENCES AND NOTES

- ¹ Gateway is a place which you pass through because it leads you to a much larger place.
- ² HERBERT HOOVER. *The Memoirs Of Herbert Hoover. Years Of Adventure. 1874–1920*. New York 1951, p. 87.
- ³ ĒRIKS JĒKABSONS. *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga 2018, p. 451.
- ⁴ FĒLIKSS CIELĒNS. *Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas*. Vol. II. Lidingo 1963, p. 379.
- ⁵ EDGARS ANDERSONS. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika*. I. Stokholma 1982, p. 358.
- ⁶ Loy W. Henderson commenting the work in the State Department's Eastern Europe Division in late 1922, recalled that on matters in Memel region, State Department expressed following instruction: It is felt that the subjects in question are primarily matters of European concern, in the settlement of which this Government is not necessarily called upon to participate. You should refrain from any expressions of views and keep the Department fully informed. GEORGE W. BAER (ed.). *A Question of Trust: The Origins of U.S.-Soviet Diplomatic Relations*. The Memoirs of Loy W. Henderson. Stanford, CA 1986, p. 159.
- ⁷ NORMAN E. SAUL. *Friends or Foes? The United States and Soviet Russia, 1921–1941*. Lawrence, Kansas 2006, p. 22.
- ⁸ The Minister in Latvia (Coleman) to the Secretary of State, November 8, 1923. Foreign Relations of the United States (further – FRUS), 1923v02/d634.
- ⁹ Evan E. Young to the Secretary of State on the Personnel of the Soviet Mission in Riga, 1922. National Archives and Records Administration, Washington, D.C. (further – NARA), RG 84, Vol. 17.

- ¹⁰ FOSTER R. DULLES. *America's Rise to World Power 1898–1954*. New York 1963, p. 126.
- ¹¹ HERBERT HOOVER. *The Memoirs of Herbert Hoover. The Cabinet and the Presidency 1920–1933*. New York 1955, p. 81.
- ¹² FOSTER R. DULLES, *America's Rise To World Power*, p. 130.
- ¹³ 'Negotiations on Behalf of the World War Foreign Debt Commission for the Settlement or Refunding of Debts Owed the United States by Foreign Governments. The Secretary of State to the Commissioner at Riga (Young)', 1922, FRUS, 1922v01/d135.
- ¹⁴ HOOVER, *The Memoirs of Herbert Hoover*, p. 79.
- ¹⁵ Colby Note States Policy. In: *New York Times*, 11.08.1920.
- ¹⁶ KATHERINE A. S. SIEGEL. *Loans and Legitimacy: The Evolution of Soviet-American Relations, 1919–1933*. Lexington, Kentucky 1996, p. 89.
- ¹⁷ Haskell Finds Communism in Russia Is Dead. In: *The Baltimore Sun*, 29.08.1923.
- ¹⁸ BENJAMIN M. WEISSMAN. *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921–1923*. Stanford 1974, p. 178.
- ¹⁹ NATALIE GRANT. The Russian Section, A Window on the Soviet Union. In: *Diplomatic History* 2, 1978, No. 1, pp. 107–115.
- ²⁰ NATALIE GRANT. The TRUST. In: *American Intelligence Journal* 12, 1991, No. 1, pp. 11–15.
- ²¹ Report On Recent Bolshevik Publication Entitled "Material on the History of Franko-Russian Relations, 1910–1914", 1922. NARA, RG 84, Vol. 20.
- ²² JĒKABSONS, *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*.
- ²³ EERO MEDIJAINEN. The Us de jure Recognition of The Baltic States in 1922. In: *Trames. Journal of The Humanities and Social Sciences* 16, 2012, No. 4, pp. 305–322.
- ²⁴ EERO MEDIJAINEN. Economic Aspects of The Us de jure Recognition of The Baltic States in 1922. In: *Baltic Journal of Political Science* 2012, No. 1, pp. 20–34.
- ²⁵ EERO MEDIJAINEN. Estonia. Intelligence and Security in the Twentieth Century. In: *Handbook of European Intelligence Cultures*. London 2016, pp. 109–120.
- ²⁶ BAER, *A Question of Trust*.
- ²⁷ GEORGE F. KENNAN. *Memoirs 1925–1950*. Boston 1967.
- ²⁸ GRANT, *The Russian Section*, pp. 107–115.
- ²⁹ DAVID MAYERS. *The Ambassadors and America's Soviet Policy*. Oxford 1997, p. 97.
- ³⁰ CHARLE E. BOHLEN. *Witness to History 1929–1969*. New York, 1973, p. 10.
- ³¹ DANIEL YERGIN. *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*. Boston 1978, p. 17.
- ³² Frederick W. B. *Coleman Diary 1919–1923*. Hoover Institution Archive (further – HIA), No. 77035, Box 1.
- ³³ *Standard Oil in Russia*. In: *The Chattanooga News*, 07.03.1923.
- ³⁴ *Soviet Views on Oil Concessions*. In: *The Wallstreet Journal*, 20.06.1923.
- ³⁵ *Trade Conditions in Baltic States Decidedly Improved*. In: *Star Tribune*, 26.02.1923.
- ³⁶ *Par plašu petrolejas noliktavas ierikošanu*. In: *Kurzemes Vārds*, 01.03.1923.
- ³⁷ United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Commerce Reports*. Department of Commerce, 1923, pp. 382–383. Available: https://www.google.com/books/edition/Commerce_Reports/vLGy_cy_pemC?hl=en (last viewed 15.12.2022).
- ³⁸ Commissioner Evan E. Young 28.01.1922 No. 1621 to the Secretary of State about Danish Branch of Standard Oil Obtaining a Contract to Supply Lubricating Oils for the Latvian State Railways. NARA, RG 84, Vol. 19.
- ³⁹ Frederick W. B. *Coleman*. Letter to Arch. 06.04.1923. Personal archive of E. Hewett.
- ⁴⁰ The Treaty of Lausanne was a peace treaty signed in Lausanne on 24 July 1923. It settled the conflict between the Ottoman Empire and the Allied French Republic, British Empire, Kingdom

of Italy, Empire of Japan, Kingdom of Greece, and the Kingdom of Romania since the onset of World War I. Treaty ended the conflict and defined the borders of the modern Turkish Republic. A secret annex to the treaty granted immunity for the Armenian Genocide.

- ⁴¹ Near to Fall Is Conference on Near East. In: *Chattanooga Daily Times*, 29.01.1923.
- ⁴² Allies Can Save Session. In: *Standard-Speaker*, 29.01.1923.
- ⁴³ Armenians May Go to Russian Colony. In: *The Los Angeles Times*, 18.04.1923.
- ⁴⁴ Consulate of the Republic of Latvia at New York to the Ministry of Foreign Affairs regarding Baltic American Society (Latvijas konsulāts Ņujorkā Ārlietu ministrijai par Baltic American Society) [Latvian], 16.01.1924. Latvijas Nacionālais arhivs, Latvijas Valsts vēstures arhivs, Rīga (further – LNA LVVA), 2574-4-661, pp. 6–9.
- ⁴⁵ Hiram Johnson Candidate for President Against Coolidge. In: *The Item*, 16.11.1923.
- ⁴⁶ Hiram Johnson to Return from Europe Today. In: *The Morning News*, 23.07.1923.
- ⁴⁷ Hiram Johnson Holds Threat over Harding. In: *Dayton Daily News*, 05.04.1923.
- ⁴⁸ Europe Desires Our Sword and Our Purse, Senator Johnson Says. In: *The New York Times*, 26.07.1923.
- ⁴⁹ Amerikāņu interese par Latviju. In: *Kurzemes Vēstnesis*, 20.03.1923.
- ⁵⁰ Inside Information. Commercial for Hearst's International Magazin. In: *The Pittsburgh Press*, 24.04.1923.
- ⁵¹ Frederick W. B. Coleman. Letter to Friends. 13.05.1923. Personal archive of E. Hewett.
- ⁵² American Politicians Lying About Russia, Says Hapgood. In: *The Bulletin*, 24.06.1923.
- ⁵³ Hapgood Flays Klan; Urges Aid in Europe. In: *Detroit Free Press*, 12.09.1923.
- ⁵⁴ Hamilton Club Will Honour Irving T. Bush. In: *The Standard Union*, 06.11.1923.
- ⁵⁵ Irving T. Bush in Russia. In: *The Brooklyn Daily Eagle*, 01.06.1923.
- ⁵⁶ Bush for Russo-U.S. Trade Agreement; Hopes It Is Coming. In: *The Brooklyn Daily Eagle*, 15.06.1923.
- ⁵⁷ U.S. Should Aid Baldwin, Says Irving T. Bush. In: *The Baltimore Sun*, 01.08.1923.
- ⁵⁸ Russian Trade Volume Small. In: *The Marion Star*, 25.08.1923.
- ⁵⁹ For example, the antitrust laws were amended so as to permit farmers, by means of cooperative associations, to market collectively their products. Congressional record, p. 4754. Available: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CRECB-1923-pt5-v64/pdf/GPO-CRECB-1923-pt5-v64-5-1.pdf> (last viewed 15.12.2022).
- ⁶⁰ Europe Long Ago Saw Wisdom of Cooperative Marketing. In: *The Owensboro Messenger*, 09.09.1923.
- ⁶¹ FLOYD J. FITHIAN. Dollars Without The Flag: The Case of Sinclair and Sakhalin Oil. In: *Pacific Historical Review* 39, 1970, No. 2, pp. 205–222.
- ⁶² Sinclair Oil Lease Annulled by Russia. In: *Orlando Evening Star*, 24.03.1925.
- ⁶³ McKellar Had to Sleep with His Clothes on in Russia: Carried A Bottle of Coffee. Revolution in Germany Sure. In: *Knoxville News – Sentinel*, 29.09.1923.
- ⁶⁴ Senator McKellar Tells What's Wrong in Europe. In: *The Chattanooga News*, 27.10.1923.
- ⁶⁵ Trade Relations with Russ Urged: Senator McKellar Declares That "Russia Needs Our Cotton in Large Quantities". In: *Daily Press*, 02.10.1923.
- ⁶⁶ Visual reminder: *Pathe Journal*, No. 30. Latvijas Nacionālais arhivs, Kinofotofonodokumenti arhivs, Rīga, F194-1-472. Redzi, dzirdi Latviju! Available: <http://www.redzidzirdlatviju.lv/lv/search/160478?q=Pitsburg> (last viewed 15.12.2022).
- ⁶⁷ Ministry of War on 28.07.1923. No. 1427/k to the Chief of Staff regarding the resolution of the Cabinet of Ministers to provide a LS 2000 credit for the reception of the officers and personnel from the cruiser USS Pittsburgh, and the Chiefs of Staff from Poland, Estonia and Finland (Kara ministrija 28.07.1923. Nr. 1427/k ģenerālštāba priekšniekam par Ministru kabineta 21.08.1923. lēmumu piešķirt kredītu līdz 2000 latiem Ziemeļ-Amerikas Savienoto Valstu kreisera "Pittsburg")

virsnieku un personāla, kā arī Polijas, Igaunijas un Somijas ģenerālštāba priekšnieku uzņemšanai) [Latvian], 1923. LNA LVVA, 5192-1-1922, p. 66.

- ⁶⁸ The initials of these officers are not known to the author.
- ⁶⁹ Amerikāņu viesi. In: Latvijas Vēstnesis, 24.08.1923.
- ⁷⁰ The planning process for the tour has started early 1923. The first request by the Director of Naval Intelligence to the Legation of Latvia in Washington, DC on the current regulations governing the admission of foreign warships into the ports of Latvia was sent already on February 16, 1923. LNA LVVA, 293-1-892, p. 4.
- ⁷¹ Memel Territory was detached from East Prussia, Germany by the Treaty of Versailles and became a mandate of the League of Nations. It was placed under provisional French administration until a more permanent solution could be worked out. Lithuania wanted to unite with the region due to its large Lithuanian-speaking minority of Prussian Lithuanians and major port of Klaipėda (Memel). As the Conference of Ambassadors favoured leaving the region as a free city, the Lithuanians organized and staged a revolt. The League of Nations accepted the *fait accompli*, and the Klaipėda Region was transferred as an autonomous territory to the Republic of Lithuania on February 17, 1923. After prolonged negotiations, a formal international agreement, the Klaipėda Convention, was signed in May 1924.
- ⁷² Diplomatic Correspondence. NARA, RG 84, Vol. 23.
- ⁷³ DANIEL V. GALLERY. *Playships of the World: The Naval Diaries of Admiral Dan Gallery, 1920–1924*. Columbia, South Carolina 2008.
- ⁷⁴ Advertising Hall of Fame. Available: http://advertisinghall.org/members/member_bio.php?memid=706 (last viewed 15.12.2022).
- ⁷⁵ Baltic States Are Hope of Europe, Says Minneapolis Man After Continental Trip. In: *Star Tribune*, 28.10.1923.
- ⁷⁶ Ad Club Told About Europe's Sales Methods. In: *Star Tribune*, 22.11.1923.
- ⁷⁷ MARTIN MAC. Hunting Men in a New Republic. In: *Our World* 5, 1924, No. 3, pp. 48–54.
- ⁷⁸ J. P. MORRAY. Project Kuzbas: American Workers in Siberia (1921–1926). New York 1983, p. 87.
- ⁷⁹ Bomb Plot Suspect Erects Strong Alibi. In: *Daily News*, 15.05.1923.
- ⁸⁰ Legation. Report No. 540 Concerning the Arrest by Latvian Authorities of Five Persons Who Had Proceeded from the “Kuzbas” Colony, 1923. NARA, RG 84, Vol. 23.
- ⁸¹ Eight Kuzbas Indictments Dropped. In: *The New York Times*, 27.09.1923.
- ⁸² MATILDA SPENCE. Settlement of the Memel Controversy. In: *Current History* XX. New York 1924, pp. 233–238.
- ⁸³ Frederick W. B. Colema's Letter to His Friends', 01.03.1923. Personal archive of E. Hewett.
- ⁸⁴ DESMOND SHAW. Reds Set Trap with Oil to Finance War Schemes; Seek Fuel for Air Fleet. In: *The Brooklyn Daily Eagle*, 16.09.1923.
- ⁸⁵ SCOTT NEARING. Oil and the Germs of War. In: *The American Guardian*, 09.11.1923.
- ⁸⁶ JAMES K. LIBBEY. *Alexander Gumberg & Soviet-American Relations, 1917–1933*. Lexington 1977, p. 111.
- ⁸⁷ Senate Tourists Giving Coolidge Facts on Russia. In: *The Courier*, 21.08.1923.
- ⁸⁸ Congressional Records, December 3, 1923 – January 1924, Vol. 65, part I, p. 96.
- ⁸⁹ Zinoviev Letter Addressed to the Workers Party of America, 1923. In: *Congressional Record*, December 3, 1923 – January 1924, Vol. 65, part I, p. 451.
- ⁹⁰ Hearings Before a Subcommittee of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Sixty-Eighth Congress, First Session, Pursuant to S. Res. 50 Declaring That the Senate of the United States Favors the Recognition of the Present Soviet Government in Russia, 1924, i and ii.
- ⁹¹ HOOVER, *The Memoirs of Herbert Hoover*, p. 82.
- ⁹² GRANT, *The Russian Section*, pp. 107–115.

KOPSAVILKUMS

1922. gada 28. jūlijā ASV atzina Latvijas tiesisko patstāvību un nodibināja diplomātiskās attiecības. Pirmais ASV sūtnis Latvijā (arī Igaunijā un Lietuvā) bija Frederiks Viljams Beiks Kolmens (*Frederick William Backus Coleman*), kurš ASV Latvijā pārstāvēja no 1922. gada novembra līdz 1931. gada oktobrim. Šis pētījums galvenokārt balstās uz tādiem primāriem avotiem kā F. Kolmena 1923. gada dienasgrāmata un vēstules. Analizējot šajos avotos minēto viesu vizītes mērķus un to uzskatus, autore rod priekšstatu par ASV sūtniecības Rīgā darbību un tā brīža ASV ārpolitiku. Lielākā daļa viesu Latviju apmeklēja plašāka ceļojuma laikā. Gandrīz visi viesi devās uz padomju Krieviju, piemēram, uzņēmumu *Sinclair Oil* vai *Standard Oil* pārstāvji, kongresmeņi, Ņujorkas Tirdzniecības kameras priekšsēdētājs un citi. 1923. gadā ASV sabiedrībā pastāvēja atšķirīgi uzskati par to, kā turpmāk jāsadarbojas ar Eiropas valstīm un Padomju Savienību. Padomju Savienības kontekstā tika risināti jautājumi par agrāk nacionalizēto īpašumu atgūšanu, par aizdevumu atgūšanu, par jauniem ieguldījumiem, koncesijām un tirdzniecības veicināšanu. Daudzi F. Kolmena viesi Krieviju apmeklēja faktu vākšanas nolūkā, lai pieņemtu lēmumus par Padomju Savienības atzīšanu un sadarbību ar to. Citi sūtņa viesi bija apceļojuši Eiropu, lai apzinātu tās tirgus iespējas un izvērtētu tirgus atjaunošanai nepieciešamos resursus. F. Kolmena dienasgrāmatā atzīmētie viesi iedalāmi vairākās grupās: 1) politiķi, kuru mērķis bija izvērtēt situāciju Padomju Savienībā un Eiropā; 2) uzņēmēji, kuru mērķis bija atgūt Padomju Savienībā zaudētos īpašumus un atjaunot biznesa darbību; 3) potenciālie investori, kuri izvērtēja iespējas jaunizveidotajās valstīs; 4) tie, kuri rūpīgi izvērtēja Eiropas ekonomisko situāciju, cenšoties rast risinājumus, kā ātrāk atgūt ekonomisko stabilitāti; 5) žurnālisti un reportieri, kuru klātbūtne Padomju Savienībā nodrošināja iespēju ASV gūt ieskatu jaunajā padomju sistēmā; 6) tie, kas bija iesaistīti palīdzības sniegšanā PSRS (piemēram, Amerikas Palīdzības organizācija); 7) jūras spēku diplomātijas pārstāvji, proti, karaflotes pārstāvji. Savukārt Tomasa Doila (*Thomas Doyle*) un Noas Lernerā (*Noah Lerner*) piemērs apliecina, ka ASV sūtniecība cieši sadarbojās ar Latvijas tiesību aizsardzības iestādēm, un var pieņemt, ka tieši šādi gadījumi noteica to, ka tiek parakstīts ASV un Latvijas līgums par noziedznieku izdošanu.

Autore konstatē, ka paša sūtņa iesaiste viesu uzņemšanā liecina, cik prioritāri ir bijuši šo viesu risināmie jautājumi. Sūtniecībai bija jāspēj nodrošināt adekvātu informāciju tiem, kuri devās uz PSRS, un jāanalizē fakti, ko tā ieguva no tiem, kuri izceļoja no PSRS. 1923. gada decembrī ASV kongresā notika intensīvas diskusijas par ASV politiku attiecībā uz PSRS, tika apspriestas tās atzīšanas un ekonomiskās sadarbības iespējas. 1924. gada janvārī Senāta uzklaušīšanas komitejā savu ziņojumu par PSRS sniedza Valsts departamenta Austrumeiropas nodaļas pārstāvis Roberts Kellijs (*Robert Kelley*). Pēc Valsts departamenta sagatavotā ziņojuma uzklaušīšanas PSRS palika neatzīta līdz 1933. gadam.

Autore uzskata, ka ASV sūtniecība Rīgā katram, kurš atgriezās no PSRS, nodrošinot iespēju pārrunāt novēroto, pilnveidoja savu zināšanu bāzi par PSRS, tādējādi iegūstot īpašu ekspertīzi. 1923. gadā sūtniecība bija sagatavojusi 320 ziņojumus par politiskiem jautājumiem un 210 ziņojumus par ekonomiskiem jautājumiem. Vienlaikus, informējot personas, kuras devās uz PSRS, sūtniecība palīdzēja šiem ceļotājiem doties nezināmajā, svešajā vidē.

Latviešu trimda un Trešā atmoda (1988–1990): starp tradīciju un revolūciju*

Latvian Exile and the Third Awakening (1988–1990): Between Tradition and Revolution

---

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: janis.taurens@lu.lv

Latviešu trimda pēckara laikā bija nostiprinājusi pamatotu neuzticību pret visu, kas cēlies no okupētās Latvijas, tai skaitā pret latviešu inteliģenci un kultūras darbiniekiem. Vienlaikus tā nekad līdz galam nezaudēja cerību, ka Latvijas neatkarība tiks atjaunota. Trešā atmoda Latvijā lika trimdai izdarīt izvēli: vai nu sadarboties ar Tautas fronti, vai saglabāt piesardzību un ideoloģisku tīrību. Šī izvēle raisīja eksistenciālus jautājumus par trimdas būtību un lomu.

Trimdas vēstures avoti atspoguļo šo divu izvēļu sadursmi un parāda procesu, kurā trimda pieņēma jauno situāciju un piedalījās revolucionārajās norisēs. No pirmajām ziņām par izmaiņām Latvijā un dažu aktivistu atbalsta līdz pilnīgai sadarbībai un trimdas organizāciju iesaistei neatkarības atjaunošanā pagāja tikai pāris gadi.

Atslēgvārdi: Tautas fronte, trimda, Trešā atmoda, neatkarības kustība, sadarbība, Rietumi.

The Latvian exile community during the post-war period had acquired and reinforced a well-founded mistrust toward everything and everybody originating from the occupied Latvia, including the Latvian intellectuals and cultural workers. At the same time, it had never completely lost hope for the restoration of Latvia's independence. The Third Awakening in Latvia forced a choice: whether to cooperate with the Popular Front or to maintain caution and ideological purity. This choice raised existential questions regarding the nature and role of exile.

* Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences vēstures sekcijā “Tālu prom, tepat blakus: eksils kā kultūrvēsturisks fenomens un kultūrveidojoša pieredze”, 10.–11.03.2022.

The sources of exile origin reflect the clash of the choice between these two options and show the process whereby the exile community accepted the new situation and participated in the revolutionary developments. This process, from the first news about changes in Latvia to full cooperation and involvement, took only a couple of years, beginning with the support of some activists and culminating with the involvement of exile organizations in the restoration of independence.

Keywords: Latvian Popular Front, Latvian exile, Third Awakening, independence movement, cooperation, West.

Problēma

Raksts piedāvā ieskatu Latvijas neatkarības kustības un latviešu trimdas sadarbības evolūcijā. Tieši šādā aspektā un formulējumā, aplūkojot panākumus un problēmas un apkopojot rezultātus, tas īsti nav darīts, lai gan kopumā Latvijas Tautas frontes un latviešu trimdas sadarbība ir skatīta dažādos vēstures tekstos, vairāk gan memuāru, nevis pētnieciskajā literatūrā. Divi autori – viens trimdas un viens Latvijas pārstāvis – kā piemēri atspoguļo kopējās tendences. Samērā būtisks ir Latvijas Tautas frontes (turpmāk – LTF) pirmā priekšsēdētāja Daiņa Īvāna pienesums.¹ D. Īvāna darbus caurstrāvo zināma vilšanās par to, ka uzticība starp trimdas politiskajiem līderiem un Tautas fronti veidojās lēni. Vienlaikus viņš tiecas uzsvērt, ka iniciatīva atbalstīt neatkarības kustību trimdinieku vidū sākās no apakšas, bez oficiālo trimdas organizāciju līdzdalības. Interesanta ir trimdas aktivista Ojāra Celles (1929–2021) pieeja un darbi.² Viņš bargi raksta, ka Rietumu latvieši vēlējas “izveidot iekārtu uz ideālisma principiem, lai tajā valdītu tiesiskums, patiesība, taisnība”. Padomju latvieši ne vienmēr spēja atteikties no “bizantisma” tradīcijām, un “ideālisma vietā

bija savtīgi un personīgi apsvērumi par varas kontroli”.³ Vērtējot Tautas fronti, O. Celle norāda, ka 1991. gadā tajā bija savijušies komunistu un nekomunistu spēki, varas pārņemšana tobrīd notika bez atlases. Citviet viņš raksturo LTF kā dīvainu konglomerātu, ko varēja uzskatīt par “Lielo koalīciju. Latviešu trimdiniekiem nebija skaidrs, cik tajā bija ieguldītas centrālās varas intereses, cik tautas spontanitātes”.⁴ Akadēmisko tekstu jomā jāuzsver Dr. Kristīnes Beķeres ieguldījums.⁵

LTF izveide un trimda

Latvijas neatkarības kustība bija pārsteigums gan Rietumu politiķiem, gan trimdas latviešu organizāciju līderiem. Andrejs Plakans jaunajā grāmatā *Reluctant Exile* atzīmē, ka 80. gados jau bija notikusi zināma samierināšanās ar *status quo* Baltijas jautājumā, savukārt Mihaila Gorbačova (*Mihail Gorbachjov*) reformu izraisītās neatkarības kustības pārsteidza Rietumu latviešus pilnībā nesagatavotus.⁶ Tomēr pēc Baltijas tautas kustību sākuma Rietumu politiskajiem līderiem Baltijas jautājums bija jārisina kā praktiskas politikas jautājums. Tas, protams, radīja grūtības starptautiskajā arēnā. Rietumu līderi komunikācijā ar Baltijas valstu līderiem atkal un atkal uzsvēra, ka ceļš uz neatkarību ved caur Maskavu.⁷

Latviešu trimda bija nonākusi situācijā starp tradīciju un revolūciju. No vienas puses, tradīcija bija dziļa un pamatota neuzticība okupācijas varai un ar to saistītajām struktūrām un cilvēkiem. No otras puses, tradīcija bija arī konsekventa un neatlaidīga cīņa par neatkarības atjaunošanu un Baltijas jautājuma starptautisku aktualizāciju. (Valsts drošības komitejas aģentūras publiskošana nesenā pagātnē, starp citu, apstiprināja trimdinieku bažas.) Mierīgā revolūcija Latvijā varēja būt pēdējā iespēja īstenot šos mērķus. Tomēr revolūcijas netiek sterilā vidē. Visiem tās dalībniekiem

nācās samierināties ar kompromisiem kopīgu mērķu vārdā – tādu mērķu, kuri mainīja pēckara perioda sastingušo situāciju un pārtrināja notikumu attīstības gaitu.

Latvijas tautas kustības pirmsākumi latviešu trimdā izraisīja pretrunīgas jūtas. Trimdas politiskajiem līderiem bija raksturīga gadu desmitos iegūtā pieredzē saknota neuzticība pret padomju Latvijā notiekošajiem procesiem un personām, kas saistītas ar okupācijas režīmu. Kultūras sakari ar okupēto Latviju tika aplūkoti dažādi, tos un trimdas attieksmi pret padomju Latvijas inteliģenci pētījusi literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristone monogrāfijā “Dzelzsgriezēji”. Viņa norāda, ka “Trimdas sabiedrības vairākums un politiskā vadība ilgu laiku asi nosodīja tos trimdiniekus, kas apciemoja Latviju”, un nosodīja arī tos trimdiniekus, kas rīkoja vai apmeklēja Latvijas kultūras darbinieku pasākumus mītnes zemē.⁸ Tomēr trimdas latvieši pakāpeniski saprata, ka Latvijas tautas kustība rada vienreizēju un vēsturisku iespēju vismaz uzlabot tautas situāciju Latvijā. Tādējādi trimdas latviešu attieksme pret Trešo atmodu nebija viennozīmīga.

Trimdas latviešu līderu pretrunīgie uzskati izpaudās jau Pasaules Brīvo latviešu apvienības (turpmāk – PBLA) valdes sēdē Indianapolisā 1988. gada jūnijā. PBLA analītiķis Agnis Balodis (1932–1994), atzīmējot notikumu straujo attīstību Latvijā, norādīja, ka nepieciešama informācijas apmaiņa starp latviešu tautas daļām trimdā un Latvijā, tomēr nerunāja par sadarbību ar neformālām organizācijām Latvijā. PBLA valde pieņēma rezolūciju, kas neļāva atbalstīt Latvijas Kultūras fondu, uzskatot, ka fonda aicinājums trimdas latviešiem ziedot līdzekļus Latvijas kultūras pieminekļu saglabāšanai slēpj pavisam citus nolūkus, proti, “*atraut līdzekļus mūsu nacionāli politiskajam darbam*”.⁹ Par aktīvu sadarbības piekritēju kļuva vēlākais trimdas un Latvijas politiķis Jānis Ritenis (1925–2007), kurš rakstīja, ka Latvijā darbojas gan organizācijas, kas nav atkarīgas no

padomju sistēmas, piemēram “Helsinki-86”, Vides aizsardzības klubs, gan radošās savienības, kas strādā sistēmas ietvaros. J. Ritenis norādīja, ka pēdējo darbība “*nebūt nebeidzās ar runāšanu*”, jo to darbības rezultātā ir atcelta Daugavpils spēkstacijas būve, uzsākts vēstures revīzijas process un diskusija par Rīgas metro nepieciešamību. J. Ritenis pasvītroja, ka vairs nav iespējams noliegt un noraidīt visu, kas notiek okupētajā Latvijā, ja latviešu trimda vēlas spēlēt kādu lomu latviešu tautas nākotnes veidošanā. Viņš uzskatīja, ka turpmāk ne vienmēr varēs rīkoties saskaņā ar ideoloģiskiem apsvērumiem, bet nāksies sadarboties ar grupām, kuras varētu panākt “*krievu ieplūduma apturēšanu un zināmu pašnoteikšanos*”.¹⁰ Tādējādi ir skaidrs, ka latviešu trimda deva priekšroku sadarbībai ar neformālajām organizācijām.

Likumsakarīgi, ka Latvijas un Baltijas valstu tautas kustības nepatika arī Latvijas Komunistiskās partijas (turpmāk – LKP) Centrālajai komitejai un citām okupācijas varas struktūrām. D. Īvāns raksta, ka Latvijas PSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs Staņislavs Zukulis (1929–1993) LKP CK plēnumā piedēvējis reakcionārajai Rietumu trimdai nelabvēlīgu ietekmi uz latviešu padomju inteliģenci. D. Īvāns atzīmēja, ka “*vecās varas rupuči draudēja*”.¹¹ Kā norāda amerikāņu vēsturnieks Raimonds Garthofs (*Raimond Garthoff*), baltiešu tautas kustību sakari ar trimdas organizācijām izraisīja nepatiku PSRS vadībā – PSKP Centrālajā komitejā un PSRS Aizsardzības ministrijā.¹²

1988. gada rudenī LTF kļuva par ietekmīgāko politisko organizāciju, un trimdai tagad vajadzēja formulēt savu attieksmi pret to. Trimdas darbinieki tomēr sākumā sliecās uzskatīt, ka pilnvērtīga sadarbība iespējama tikai ar tām organizācijām, kas iestājas par pilnīgu Latvijas neatkarību. Trimdinieku vidū sākās diskusijas. 22. oktobrī Uldis Klausis rakstīja, ka pēdējie notikumi Latvijā ir pārsteigūši trimdiniekus nesagatavotus un viņu nostāja

nereti balstījusies uz veciem aizspriedumiem U. Klauss norādīja, ka trimdas latviešiem nepiedos, ja viņi neizmantos labvēlīgās iespējas, kuras “*esam gaidījuši vairāk nekā četrus gadu desmitus*”.¹³ Līdzīgi viedokļi par nepieciešamību dibināt sakarus ar visām grupām, kuru centieni vērsti uz latviešu tautas interešu aizstāvēšanu, izskanēja arī pašu trimdas organizāciju oficiālajās apspriedēs. Bijušais PBLA priekšsēdētājs Uldis Grava (1938–2018) Amerikas Latviešu apvienības (turpmāk – ALA) Ārējās informācijas biroja sēdē norādīja, ka pieļauta kļūda, orientējoties tikai uz, piemēram, “Helsinki-86”.¹⁴ Kamēr trimdas lideri diskutēja, pārējo trimdinieku vidū sāka veidoties spontāns atbalsts Tautas fronteī. Jau 1988. gada 22. septembrī Kanādas latviešu centrā Toronto tika iesniegta rezolūcija ar atbalstu tautas kustībai Latvijā, aicinot paredzēt “*ievērojamus gadskārtējus līdzekļus*”.¹⁵

Tautas frontes un trimdas attiecību evolūcijā diezgan nozīmīgs notikums bija LTF Domes valdes locekļu Edvīna Inkēna un Sandras Kalnietes vizīte ASV, Vašingtonā, kur 1988. gada 10.–12. decembrī notika ALA kongress. Viesiem no Latvijas bija velētīts vienas sesijas rīta cēliens. S. Kalniete norāda, ka 50 padomju okupācijas gadi bija uzbūvējuši sienu, kas skāra pat valodas atšķirības: “*Mani pārsteidza trimdas žargons, viņus – mana komunistu valoda.*” Viņa nevarēja sniegt pozitīvu atbildi uz jautājumu par Latvijas neatkarību, bet atbildēja, ka atbalsta “*Latvijas suverenitāti, kas trimdiniekiem nelikās pietiekama atbilde*”.¹⁶

D. Īvāns arī atzīmē “*divu valodu un kultūru atšķirību, kaut arī par to runājām vismazāk*”. Patiesībā trimdas latviešu neuzticībai pret LTF bija diezgan nopietns pamats. “*Sīvāk, grūtāk bija izskaidrot lielas daļas – turpat vai vienas trešdaļas LTF biedru piederību pie komunistiskās partijas,*”¹⁷ tautfrontieši aizrādījuši, ka tā bijusi “*formāla saistība*” ar okupācijas varas nesējspēku. D. Īvāns arī atzīmē Valsts drošības komitejas interesi par

trimdu un to, ka daži tautfrontieši rautin rāvās ārpolitiskā darbā, pat ja viņiem nebija ar starptautisko politiku saistīta statusa.¹⁸ Protams, Latvijas un trimdas kultūras sakari līdz tam bija Valsts drošības komitejas organizēti un notikuši tās kontrolē.¹⁹

Aizstāvot rezervēto nostāju, ALA valdes priekšsēdētājs Valdis Pavlovskis norādīja, ka trimdas latvieši neslēgs nekādus darījumus ar Maskavas ieceltiem kangariem (tas izslēdza sadarbību ar tā saukto progresīvo jeb “gaišo” komunistu grupu Latvijas PSR vadībā). Viņš pievērsa uzmanību tam, ka Latvijā darbojas organizācijas, kuru mērķi ir tālejošāki nekā LTF, un atgādināja, ka E. Inkēns un S. Kalniete, viesojoties ALA kongresā 1988. gada decembrī, skaidri un gaiši paziņojuši, ka negaida atbalstu Latvijai no trimdas latviešiem brīvajā pasaulē.²⁰ Minētā vizīte tomēr iezīmēja svarīgu lūzumu latviešu trimdas un LTF attiecībās.

ALA kongresa rezolūcijās bija norādīts, ka kongress augsti vērtē latviešu patriotu nostāju Latvijā, prasot latviešu tautai tiesības politiskajā, kultūras un saimnieciskajā jomā, lai atgūtu Latvijas neatkarību, un ka jāmobilizē visi spēki, līdzekļi un iespējas brīvības centienu atbalstam tēvzemē.²¹

Viedokļu dažādība bija visai liela. Aleksandrs Ķegumnieks 1988. gada 10. decembrī rakstīja:

*“Labi informēti avoti no okupētās Latvijas mums apgalvo, ka tā dēvētajā Tautas Frontē dominē komunistu funkcionāri, kuru starpā esot daudzi, ko nacionālisti uzskata par nodevējiem. Tautā populārākā ir Berklava vadītā Latvijas nacionālās neatkarības kustība. Helsinki-86 grupas ir zaudējušas savu spēku un nozīmi. Vides aizsardzības klubam politiskā aktivitāte ir ierobežota. Par lielu nelaimi jāuzskata dažādo nacionālo grupu vienības trūkums un greizsirdība.”*²²

Savukārt O. Celle uzskata, ka “*ALA kongress ievadīja jaunu ēru attieksmē pret*

politiskajiem aktīvistiem Latvijā un iesāka plašu un garu sadarbības procesu".²³

Atis Lejiņš avīzē "Laiks" aicināja nenostādīt pretī Latvijā darbojošos reformistus un radikālākos neformālus, kā piemēru izvēloties divu Latvijas pārstāvju vizīti Zviedrijā. Vienlaikus ar reformistu Jāni Peteru Zviedrijā bija ieradies "revolucionārs" Valdis Turins. A. Lejiņš uzskatīja, ka abas nostādnes ir derīgas un vajadzīgas. Viņš prātoja, ka Tautas fronte neizveidotos bez neformālu spiediena, savukārt neformāli nevarētu to organizēt un vadīt.²⁴

Profesors Jānis Priedkalns (1934–2022), uzstājoties Ņujorkā par godu valsts svētkiem 1988. gada 19. novembrī, norādīja, ka Tautas fronti pozitīvi ietekmē tādas organizācijas kā "Helsinki-86", tās rezolūcijas atspoguļo tautas viedokli, tā ir atzīstama un atbalstāma. Trimdu satrauca Latvijas rusifikācija okupācijas gados. J. Priedkalns atgādināja, ka saskaņā ar starptautiskajām tiesībām nav pieļaujams pārvest iedzīvotājus uz okupētu teritoriju.²⁵

LTF trimdā un Latvijas un trimdas sakaru nostiprināšanās

D. Īvāns dzēlīgi secina, ka "*tautas apvienošanu uzsāka atsevišķi cilvēki, lielākās un centrālās trimdas organizācijas, te klīrēdamās, te nevainību glābdamas, ar LTF nedz sarunās, nedz darījumos neielaidās*".²⁶ Iespējams, viņš vēlējās pārāk lielu un pārāk ātru progresu, taču ir skaidrs, ka trimdas politisko mašīnu tik ātri pārorientēt nebija iespējams.

Satraukumu trimdas latviešu organizācijās izraisīja LTF atbalsta grupu veidošanas trimdā, kas biedēja ar politiskas sašķeltības draudiem. Neizbēgamas bija pārdomas par to, vai vajadzīga Tautas fronte trimdā, ja trimdas latviešus jau pārstāv labi nostādītas latviešu organizācijas.

1989. gada 3. martā Zviedrijā izveidojās LTF atbalsta grupa ar apmēram 100

biedriem. D. Īvāns norāda, ka nav iespējams precīzi noskaidrot LTF atbalsta grupu izveides laiku, jo bieži vien tās darbojās neformāli jau ilgi pirms formālās grupas izveidošanas. Atbalsta grupa Zviedrijā bija radusies jau LTF dibināšanas kongresa laikā.²⁷ LTF atbalsta grupas bija arī Ņujorkā, Čikāgā, Losandželosā, Kalamazū, Sanfrancisko, Toronto, Šveicē un citviet. D. Īvāns atkal tēlaini secināja, ka LTF Latvijā un LTF Rietumos savienošanās bija kā "*urāna kritiskās masas saplūšana*".²⁸

Kopumā trimdas latviešu organizāciju un LTF tuvināšanās kļuva nenovēršama. Aprīlī Gananokvos, Kanādā, notika LTF un latviešu trimdas pārstāvju konference, kuru organizēja LTF atbalstītāji Kanādā. Tajā oficiālā trimda ar PBLA valdes priekšsēdētāja vietnieku Gunāru Meierovicu (1920–2007) bija tikai novērotāja statusā. Tomēr konferencē piedalījās 100 Ziemeļamerikas latvieši un 23 Latvijas pārstāvji. No Latvijas uz Kanādu bija aizbraukuši ietekmīgi LTF līderi – D. Īvāns, Ilmārs Bišers (1930–2011), Jānis Lucāns, Ojārs Rubenis, Ramona Umblīja. Tika apspriesti ekoloģijas jautājumi, ekonomikas un lauksaimniecības attīstības problēmas. Rodas iespaids, ka politikai konferencē nebija lielas lomas. D. Īvāna ieskatā izšķiroša nozīme bija garīgās vadības un organizētības, kā arī garīgās nākotnes tēmai.²⁹ Spilgtu runu konferencē teica Vaira Viķe-Freiberga.³⁰

Uzskatu sadursme par sadarbības iespējām starp latviešu trimdu un Latvijas politiskajām organizācijām notika vēsturiskajā PBLA valdes sēdē, kas bija apvienota ar PBLA un LTF vadības kopīgo "semināru" latviešu ipašumā Abrenē, Francijā, 1989. gada 12.–18. maijā, tajā piedalījās 10 Latvijas un 43 trimdas delegāti.³¹ Konferencē ieradās vairāki nacionālās kustības līderi, to vidū Eduards Berklavs (1914–2004), Jānis Freimanis (1935–2006), Arnolds Klotiņš, Pēteris Laķis (1952–2003), Juris Rozenvalds, Juris Vidiņš.³² PBLA līderi vēl joprojām vairāk

uzticējās Latvijas Nacionālās neatkarības kustībai (turpmāk – LNNK), nevis vēl pasvešajai Tautas fronteī. LNNK pārstāvis E. Berklavs vēl pirms LTF delegācijas atbraukšanas pilnīgas uzticības atmosfērā ziņoja par situāciju Latvijā. Viņš norādīja, ka Tautas frontes vietējās organizācijas veic vajadzīgu darbu, bet LTF vadība ir pārāk “*atmieksķēta un liberalizēta*”, piemēram, ierosinot piešķirt pilsonību visiem Latvijas iedzīvotājiem [tajā skaitā pēc kara iebraukušajiem – J. T.] un 1989. gada PSRS tautas deputātu vēlēšanās atbalstot komunistu funkcionārus: Ivaru Ņezberu (1944–1997), Alfrēdu Čepāni un Vilni Edvīnu Bresi (1938–2017). E. Berklavs izteica bažas, ka LTF kontakti ar ārvalstu valdībām potenciāli var kļūt bīstami, jo tas varētu novest pie atteikšanās no inkorporācijas neatzišanas politikas.³³ A. Balodis sniedza visai skeptisku vērtējumu par Latvijas Tautas fronti, norādot, ka LTF vadībā ir konservatīvu uzskatu cilvēki, savukārt radikālu viedokļu piekritēji Tautas frontē nāk no LNNK. LTF līderi ar demokrātiju saprotot komunismu ar cilvēciņu seju, 30% kustības biedru ir arī partijas biedri, daudzi saistīti ar Valsts drošības komiteju. LTF vadībā A. Balodis saskatīja padomju inteligenci, kas stagnācijas gados ieguvusi savus amatus un stāvokli un nevēlējās tos zaudēt. Viņš uzsvēra trimdas ārkārtīgo labvēlību pret visu, kas nāk no Latvijas, un norādīja, ka “*trimdinieki ir nolaiduši savu vairogu*”.³⁴ Šādi uzskati vairs neatbilda laikmeta garam. A. Baloža ziņojumu kritizēja J. Ritenis, raksturojot to kā vispārīgas situācijas aprādīšanu, un ieteica veikt rūpīgāku analīzi.³⁵

PBLA valdes sēde pieņēma atturīgu rezolūciju, kurā pasvītroja, ka “*PBLA ar lielu interesi seko LTF organizēšanai un darbībai Latvijā un atbalsta visus centienus, kas stiprina latviešu tautas stāvokli un veicina pilnīgas neatkarības atgūšanu Latvijai*”. PBLA deklarēja, ka jāpiedalās visai trimdai, lai atbalstu Latvijai organizētu visplašākajā iespējamajā veidā. Tā atbalstīja nacionālpolitisku

sadarbību starp Latviju un trimdu.³⁶ Visbeidzot, par PBLA Informācijas biroja vadītāju Minsterē kļuva J. Ritenis,³⁷ bet A. Balodis šo amatu zaudēja. J. Ritenis pozitīvi vērtēja Tautas fronti un 1990. gada martā rakstīja, ka Latvijā, tāpat kā citur Austrumeiropā, veidojas “*nevis iepriekš ieprogrammēta pārkaršana, bet tālejoša revolūcija*”, ko vada plaša tautas kustība. “*LTF bija tieši tāda kustība, kas apvienoja visus virzienus, kam rūpēja latviešu tautas nākotne*.”³⁸ PBLA valdes sēde Abrenē un seminārs ar LTF līderiem kļuva par pagrieziena uz pilnīgu savstarpēju sadarbību. Ir diezgan vienprātīgs viedoklis, ka šī tikšanās lielā mērā noveda pie 1989. gada 31. maija Tautas frontes Domes valdes aicinājuma apspriest LTF iesaistīšanos cīņā par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību.³⁹ Egils Levits norāda, ka Abrenes seminārā izdarītais spiediens bija varbūt “*pēdējais pagrūdiens*”, lai LTF valde pieņemtu 1989. gada 31. maija aicinājumu.⁴⁰ J. Ritenis atzīmē Domes valdes locekļu J. Freimaņa, J. Rozenvalda un A. Klotiņa rakstīto, ka viņi Abrenē sapratuši: lozungs “*suverenitāte PSRS sastāvā*” ir miris. Arī J. Ritenis uzskata, ka LTF Domes valdes aicinājums ir tiešs Abrenes tikšanās rezultāts.⁴¹ D. Īvāns norāda, ka viens no cēloņiem 31. maija aicinājumam bija arī LNNK konsekventā nostāja par neatkarības atjaunošanu pilnā apjomā.⁴² Bieži vien kā cēlonis tiek minēts arī nelabvēlīgais iespaids, ko atstāja PSRS tautas deputātu kongress Maskavā.⁴³

Patiesībā PBLA un LTF valdes pārstāvju debašu atspoguļojums protokolā neliecina, ka LTF līderi būtu tālejoši izpratuši nepieciešamību atjaunot Latvijas neatkarību. p. Laķis ziņoja par Molotova–Ribentropa pakta statusu un iespējamo tā anulēšanu, pat piebilstot, ka tam nebūtu sevišķas nozīmes, un norādīja uz gaidāmo masu demonstrācijas gatavošanu 1989. gada 23. augustā (vēl nebija iecerēts “*Baltijas ceļš*”) un vēsturnieku konferences rīkošanu.⁴⁴ Pastāv viedoklis, ko izteicis PBLA valdes loceklis Andris Kadeģis,

ka neatkarības idejas uzvara šai seminārā vai pēc tā ir vēlāk izdomāta fikcija.⁴⁵

Vērtējot šo tikšanos, PBLA valdes priekšsēdētāja vietas izpildītājs G. Meierovics norādīja, ka tas bijis vēsturisks brīdis, bet E. Berklavs izteicās, ka notikuma nozīmi nevar novērtēt par augstu. PBLA valde preseī uzsvēra vairākas idejas:

“Klausoties PBLA valdes locekļu izteiktās domas, ir jāsecina, ka PBLA vēlas ar Latviju nodibināt kontaktu tīklu; izmainīties ar informāciju, lai novērstu pārpratumus kontaktos ar Rietumvalstu diplomātiskajiem pārstāvjiem; sniegt atbalstu visiem, kam rūp Latvijas neatkarība [...]”⁴⁶

Lielākā nozīme neatkarības izcīnīšanā tomēr bija Latvijas tautas centieniem Latvijā, bet trimdas nozīme, kaut arī milzīga, tomēr bija pakārtota. PBLA galvenais ieguldījums bija atbalsts ārpolitikā. Latviešu trimdas pārstāvji bija visaktīvākie. D. Īvāns norāda, ka *“rietumu latviešu iesaistīšanās LTF ārpolitikā bija nešaubīgāka un spēcīgāka nekā igauņu un lietuviešu emigrācijas atbalsts šo valstu neatkarības kustībām”⁴⁷*

Pēc Abrenes tikšanās trimdas un LTF politiskie mērķi principā sakrita, par to paziņoja arī trimdas vadība. 1989. gada septembrī G. Meierovics izteicās, ka *“pēc LTF 31. maijā publicētā aicinājuma, kurā LTF formulē savu prasību pēc neatkarības, mūsu deklarētie gala mērķi ir vieni un tie paši”*, bet pati LTF ir reālākais spēks, kas ved uz Latvijas brīvību. G. Meierovics uzsvēra, ka ir svarīgi, lai trimdas un Latvijas latviešu balss Rietumos izskanētu vienoti. LTF un PBLA ārpolitisko taktiku abu pušu pārstāvji saskaņoja, tiekoties 1989. gada 2.–3. septembrī Rietumberlīnē.⁴⁸ 7. oktobrī LTF II kongresā LTF un trimdas pārstāvjus, kuru vidū bija G. Meierovics, U. Klauss, A. Lejiņš, Māris Ķirsons, kā arī Lietuvas tautas kustības *Sajūdis* priekšsēdētājs Vītauts Landsberģis (*Vytautas Landsbergis*), pusdienās viesnīcā “Rīdzene”

pieņēma Anatolijs Gorbunovs.⁴⁹ Interesanti, ka Kārinās Pētersones darbā par A. Gorbunovu, ko acimredzot ļoti lielā mērā ietekmējis pats grāmatas galvenais varonis, trimda pieminēta ļoti maz. Kompromisi tomēr nebija abpusēji patīkami. Grāmatā, citējot Vitu Matīsu, mazliet anekdotiski atzīmēts, ka trimdas pārstāvji atteikušies piedalīties Lugaņo, Šveicē, 1990. gada aprīlī organizētajā forumā “Latvija Eiropā”, jo G. Meierovics *“nekad nekāpšot uz vienas skatuves ar tādu komunistu kā Gorbunovs”⁵⁰*. Tikšanās starp trimdas līderiem un Latvijas PSR augsto vadītāju faktiski iezīmēja komunistiskās nomenklatūras progresīvo spēku līderu un trimdas latviešu izlīguma sākumu. Kaut kas tāds nebija iedomājams vēl pavisam nesen un prasīja drosmi no abām pusēm. Līdz 1990. gada pavasarim LTF un trimdas latvieši bija izveidojuši visciešāko sadarbību, detalizēti apspriežot Latvijas neatkarības atjaunošanas ceļus gan juridiskajos, gan politiskajos aspektos. Par LTF frakcijas juridisko konsultantu un vienu no 4. maija deklarācijas galvenajiem izstrādātājiem kļuva E. Levits, nozīmīgas politikas konsultācijas sniedza J. Ritenis.

Trimdinieki un Baltijas jautājums Rietumos

Trimdinieki veica aktīvu politisku darbu Vašingtonā un Strasbūrā, Bonnā un Parīzē, daudzi trimdas darbinieki vēlāk kļuva par Latvijas diplomātiem. Baltijas jautājuma aktualizēšanās spieda ASV administrāciju vairāk rēķināties arī ar trimdas baltiešu viedokli. 1990. gada 11. aprīlī ASV prezidents Džordžs Bušs (*George Bush*, 1924–2018) un valsts sekretārs Džeimss Beikers (*James Baker*) pieņēma baltiešu delegāciju, kurā ietilpa arī trimdas latvieši: V. Pavlovskis, Ojārs Kalniņš (1949–2021), Oļģerts Pavlovskis. Delegācija iesniedza prezidentam diezgan tālejošas prasības: atzīt Lietuvas neatkarību *de facto* un sākt veidot sakarus ar Lietuvas

valdību, uzņemties starpnieka lomu starp Lietuvu un PSRS centrālo varu, sniegt atbalstu lietuviešu jauniešiem, kuri atsakās dienēt Padomju armijā, nepiešķirt PSRS vislielākās labvēlības statusu tirdzniecībā un neprasīt Baltijas valstīs referendumus par neatkarību.⁵¹ Bažas par referendumu radīja PSRS 1990. gada pavasarī pieņemtais likums par savienotās republikas izstāšanos no PSRS, kas paredzēja Latvijai neizpildāmas prasības, nerunājot par to, ka prasīt referendumu Latvijā bija netaisnīgi. Likums, piemēram, noteica, ka par izstāšanos jānobalso divām trešdaļām PSRS pilsoņu, kas dzīvo Latvijā.⁵² Baltieši nespēja Dž. Bušu pārliecināt, ka viņu prasību izpilde nenovedīs pie negatīvām sekām Baltijā un pat Maskavā. Viņš nevēlējās uzņemties atbildību par potenciālu asinsizliešanu. Vēsturniece Una Bergmane atzīmē, ka spēka lietošana Baltijā bija "sarkanā līnija" Dž. Bušam, tā tika uzskatīta par daudz svarīgāku jautājumu nekā Baltijas valstu neatkarības atjaunošana.⁵³ O. Kalniņš jautāja ASV prezidentam, vai 1989. gada decembra Maltas samitā bijušas kādas "īpašas saprašanās" Baltijas jautājumā un vai ASV ieņēmusi noteiktu nostāju attiecībā uz Baltijas valstu atdalīšanās procesu.⁵⁴ Dž. Beikers uzsvēra, ka Maltas konferencē Maskava ir informēta par ASV neatzišanas politiku, savukārt, ja ASV administrācija runājot par referendumu, tad tas nav jāaplūko PSRS likumdošanas kontekstā, jo ASV valdība labi sapratusi, kādas sekas tas varētu izraisīt Latvijai un Igaunijai. Baltieši noslēdza sarunu ar konstatējumu, ka prezidents neatbalstīja baltiešu prasības un arī neko nesolīja.⁵⁵

Mēnesi pirms neatkarības deklarācijas notika PBLA valdes sēde, kurā piedalījās arī LTF priekšsēdētāja vietnieks Ivars Godmanis. Jau pats šis fakts liecina, ka I. Godmanis sēdē norādījis uz maksimālu Neatkarības deklarācijas variantu kā potenciāli bīstamu.

PBLA uzmanīgi sekoja notikumiem Latvijā pirms 1990. gada 4. maija un bija labi

informēta, ka "3. maijā Latvija varētu iet Lietuvas ceļu". PBLA valdes sēdē 1990. gada aprīlī G. Meierovics pozitīvi novērtēja to, ka LTF savas platformas veidošanai un īstenošanai ņēmusi vērā PBLA prasības. Viņš bija informēts, ka 1990. gada 3. maijā Latvija ies Lietuvas ceļu, tas ir, pasludinās neatkarību. J. Rītenis, runājot par praktisko pusi, norādīja, ka galvenais politiskais darbs tagad risinās LTF frakcijā (ne vairs Tautas frontē) un to konsultē J. Rītenis un E. Levits.⁵⁶ PBLA valdes sēde bija oficiāli lēmusi abus komandēt darbā ar LTF frakciju.⁵⁷ LTF priekšsēdētāja vietnieks I. Godmanis uzstājās ar atklātu runu, kurā norādīja, ka no trijām Baltijas valstīm Latvijā opozīcija neatkarībai ir visorganizētākā. Viņš vēl nebija pārliecināts par to, cik "maksimālai" jābūt Neatkarības deklarācijai. Tādai tai būtu jābūt, ja sarunas ar Maskavu, kas tobrīd tika plānotas, ciestu neveiksmi. Maksimālais variants varēja būt bīstams iekšpolitiski, piemēram, varētu būt centrālās varas mēģinājumi atšķelt Austrumlatviju.⁵⁸

Ar 1990. gada aprīli neatkarības atjaunošanas procesā aktīvi iesaistījās Latvijas pirmaskara diplomātiskais dienests. Tas pēc Latvijas pārstāvju apspriedes Vašingtonā 1990. gada 24. aprīlī sniedza atzinumus, kuros apliecināja, ka atbalsta neatkarības atjaunošanu un gatavību sadarboties ar tautiešiem un tautiešu grupām, kas aizstāv neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu. Tika arī norādīts, ka Latvijas Satversmes grozīšana okupācijas apstākļos nav iespējama, bet Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības saglabās neatkarību.⁵⁹ Tādējādi Latvijas diplomātiem bija stingri uzskati par principiālām līnijām, kuras nedrīkstēja pārkāpt, un saglabājās skepse pret Latvijas varas iestādēm.

M. Gorbačovs 1990. gada 19. aprīlī tiešām tikās ar Latvijas delegāciju – A. Gorbunovu, D. Īvānu un citiem. Tomēr M. Gorbačovs noraidīja Latvijas neatkarības ideju un piedāvāja kaut ko līdzīgu

konfederācijai. Šādai koncepcijai Latvijas pārstāvji nepiekrīta.⁶⁰

Trimdas latviešiem zināmu vilšanos sagādāja Augstākās padomes 1990. gada maija lēmumi par valsts varas struktūru izveidi. Viņi nebija apmierināti ar A. Gorbunova ievēlēšanu Augstākās padomes priekšsēdētāja (faktiski valsts galvas) amatā. Aktīvi pret to iestājās E. Levits.⁶¹ Trimdas preses izdevumi raksturoja A. Gorbunovu kā figūru, kuras patiesās domas neviens nezina, kā vēl nesenu uzticamu komunistu un kā latviešu nacionālisma kritiķi. A. Ķegumnieks secināja, ka īstais Latvijas neatkarības īstenoņs būs Ministru padomes priekšsēdētājs I. Godmanis.⁶²

Savukārt E. Levits vēlāk norādīja, ka tieši LTF Domes valdes sešniekam būtu vajadzējis ieņemt posteņus jaunajā valdībā, nevis uzticēt tos tehniskiem kandidātiem, kuru padomju speciālistu prasmēm bija maz kopīga ar demokrātiskas un tiesiskas valsts pārvaldes darbinieku prasmēm.⁶³

Neapmierinātību par to, ka Latvijas vadību nepārņem Tautas fronte, izteica arī Lietuvas Augstākās padomes priekšsēdētājs V. Landsberģis. D. Īvāns, kā parasti, bija pilgts un dzēlīgs:

“Kāpēc vēlēsi Gorbunovu, kāpēc esi atteicies tu, – pieliecies klāt tā, ka bārda dūrās vai ausī, viņš man vaicāja.”⁶⁴

Pēc Augstākās padomes ievēlēšanas 1990. gada trimdas atbalsts Latvijas neatkarības atjaunošanas procesiem turpinājās. Īpaši nozīmīgs tas bija ārpolitiski. Trimda bija uzkrājusi lielu pieredzi Baltijas jautājuma aktualizēšanā, tas bija saistīts, piemēram, ar Helsinku procesu kopš 70. gadu sākuma.⁶⁵ Pie trimdas okupācijas perioda sasniegumiem tradicionāli pieskaita arī tādus pasākumus kā protesti pret Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu Austrālijā, Baltijas brīvības un miera kuģa brauciens 1985. gada jūnijā un vienlaikus organizētais

Kopenhāgenas tribunāls, kā arī trimdas pārstāvju dalība t. s. Čatokvas konferencē Jūrmalā 1986. gadā.⁶⁶

Trimda varēja lepoties ar Latvijas premjera I. Godmaņa vizīti Baltajā namā un tikšanos ar ASV prezidentu Dž. Bušu 1990. gada jūlijā. Līdz tam neviens ASV prezidents nekad nebija ticies ar Latvijas valdības vadītāju. Notika informācijas apmaiņa, un veidojās sadarbība starp Latvijas Ārlietu ministriju un trimdas latviešu struktūrām.⁶⁷

Trimda rosināja un atbalstīja Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes (turpmāk – EDSA) procesu kā Latvijas ceļu uz starptautisku atzīšanu. 1990. gadā EDSA ministru konferences laikā Ņujorkā PBLA un ALA pārstāvji apmeklēja visu valstu EDSA delegācijas un iesniedza materiālus par Baltijas valstīm, taču tobrīd nebija iespējams panākt Baltijas valstu uzņemšanu EDSA.⁶⁸ 1990. gada novembra EDSA samits Parīzē izraisīja plaši pazīstamo skandālu, kad baltiešu delegācijas pēc PSRS pieprasījuma tika izraidītas no viesu ložas. S. Kalniete tomēr secina, ka izraidīšanas ieguvumi bija lielāki nekā zaudējumi.⁶⁹

Īpaši jāizceļ trimdas latviešu darbība 1990.–1991. gada krīzes apstākļos. Šo periodu O. Celle dēvē par ASV latviešu trauksmes stundu. 1991. gada 11. janvārī ALA centrālajā birojā darbs ritēja 24 stundas diennaktī. ALA nekavējoties informēja par 20. janvāra notikumiem, ziņas par tiem ASV Valsts departamentu sasniedza 15 minūšu laikā.⁷⁰ 22. janvārī četrus Baltijas valstu trimdas pārstāvjus pieņēma prezidents Dž. Bušs, kaut arī sākumā bija paredzēts, ka sarunās piedalīsies tikai prezidenta padomnieks nacionālās drošības jautājumos ģenerālis Brents Skaukrofts (*Brent Scowcroft*, 1925–2020). Baltiešu trimdinieki aizrādīja, ka M. Gorbačovs pārkāpis solījumu nelietot spēku Baltijas valstīs. V. Pavlovskis un igauņu un lietuviešu pārstāvji uzskaitīja, ko ASV administrācija varētu iesākt: 1) atlikt paredzēto Dž. Buša

un M. Gorbačova tikšanos (tā tiešām tika atlikta); 2) pārtraukt saimniecisko un tehnisko (*high tech*) atbalstu PSRS, liegt aizdevumu garantijas u. c.; 3) izvirzīt Baltijas valstu neatkarības jautājumu, runāt par Padomju Savienības varas darbiem Apvienoto Nāciju Organizācijā un EDSA; 4) nosūtīt delegāciju uz Baltijas valstīm; 5) pieprasīt novērotāju statusu Baltijas valstīm Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē; 6) atvērt informācijas birojus Baltijas valstīs.⁷¹ Janvāra beigās ASV apmeklēja Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks D. Īvāns un 28. janvārī tikās ar trimdas latviešiem Ņujorkā. Viņš informēja par notikumiem Latvijā, aicināja uz trimdas atbalstu un ziņoja par apspriedēm ar ASV administrāciju. D. Īvāns tikās arī ar ASV valsts sekretāru Dž. Beikeru.⁷²

1991. gada augusta notikumi nozīmēja kaut kādā mērā negaidītas “laimīgās beigas” – *happy end*. Vēl 1991. gada vasarā likās, ka atzīšanas process nav pavirzījies uz priekšu tālāk kā gadu iepriekš. Sākās Latvijas valsts atjaunošana, kurā trimda ieņēma savu vietu, iespējams, mazāku, nekā bija cerēts klaida gadus. Tagad trimdas pārstāvjiem bija iespējas strādāt Latvijas valsts atjaunošanas labā gan iekšpolitiski, gan diplomātiskajā dienestā.

Secinājumi

Trimdas attieksmei pret Trešo atmodu bija raksturīgas cerības un bažas. Jau 1988. gada vasarā, kad LTF vēl tikai veidojās, tā izraisīja interesi trimdā – sākotnēji tā tika vērota ar skepsi, bet vienlaikus deva cerību uz jaunām iespējām. Neformālās organizācijas, kas no paša sākuma ieņēma konsekventu nostāju, radīja trimdas simpātijas. Trimdas favorīti

bija “Helsinki-86”, Vides aizsardzības klubs, īpaši Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, nevis diezgan amorfā Tautas fronte. Trimdas lideri rēķinājās ar LNNK un E. Berklava viedokli par notikumiem Latvijā. Tomēr jau 1988. gada rudenī pēc Tautas frontes izveidošanās kļuva skaidrs, ka ar tautas kustības milzīgo ietekmi nav iespējams nerēķināties. Trimdas vēlme un prasība Tautas fronteī bija Latvijas neatkarības izvirzīšana par kustības galveno mērķi. Vienlaikus ar trimdas lideru politisko uzskatu lēno evolūciju LTF izveide radīja entuziasmu daudzos jaunākās paaudzes latviešos. 1989. gadā tikšanās laikā Gananokvos radās savstarpēja izpratne, savukārt Abrenes tikšanās lika pamatus tālākai sadarbībai ceļā uz vienoto mērķi – Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Kaut arī LTF lideri kritizēja trimdas lēno iešūpošanos, tomēr pāreja no skepses uz sadarbību notika ļoti ātri, no 1988. gada decembra līdz 1989. gada maijam. To sekmēja Tautas frontes ietekmes pieaugums un tās mērķu maiņa pilnīgas neatkarības virzienā. Trimdas un tautas kustības sadarbības ceļš bija kompromisu un piemērošanās ceļš. Nācās sadarboties arī ar “progresīvajiem” spēkiem Latvijas PSR vadībā, par kuru simbolu kļuva A. Gorbunovs.

Pēc 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas trimdas atbalstam bija nozīme galvenokārt ārpolitiski. Trimdas pārstāvji veidoja daļu no valsts diplomātiskā korpusa. Trimda atbalstīja Latviju krīzes brīžos 1990. gada pavasarī un 1991. gada janvārī, tomēr Latvijas pilsoņi un tautas kustība, kaut arī trimdas pārstāvju plaši konsultēti un atbalstīti, paši lēma valsts iekšpolitiskos jautājumus. Kopumā trimdas un tautas kustības sadarbība bija veiksmīgas un efektīvas kopējas cīņas paraugs.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ DAINIS ĪVĀNS. Latvijas Tautas fronte Rietumos. Rīga 2001; DAINIS ĪVĀNS. Gadījuma karakalps. Rīga 1995.
- ² OJĀRS CELLE. Trimdas latviešu devums Latvijas neatkarības atjaunošanā. In: VALDIS BLŪZMA, OJĀRS CELLE, TĀLAVS JUNDZIS, DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS, EGILS LEVITS, ĻUBOVA ŽĪLE. Latvijas valsts atjaunošana: 1986–1993. Rīga 1998, 411.–462. lpp.; OJĀRS CELLE. 4. maijs un trimdas latvieši. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 117.–123. lpp.
- ³ CELLE, Trimdas latviešu devums, 434.–435. lpp.
- ⁴ CELLE, 4. maijs un trimdas latvieši, 119. lpp.
- ⁵ Sk., piem., KRISTĪNE BEĶERE. Latvieši pasaulē. In: JĀNIS STRADIŅŠ (red.). Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. II sēj. Rīga 2018, 667.–702. lpp.
- ⁶ ANDREJS PLAKANS. The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II. Paderborn 2021, p. xix.
- ⁷ Sk., piem., Mārgaretas Tečeres vēstuli Anatolijam Gorbunovam: Dārgais Gorbunova kungs! In: Latvijas Jaunatne, 16.06.1990., 1. lpp.
- ⁸ EVA EGLĀJA-KRISTSONE. Dzelzsgriezēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti. Rīga 2013, 270. lpp.
- ⁹ Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības valdes 1988. gada 27.–29.06. sēdes protokols. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 2197-1v-14, 297.– 297. op., 307. lp.
- ¹⁰ Jāņa Riteņa 1988. gada 25. jūnija memorands. Ibidem, 311.–312. lp.
- ¹¹ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 34. lpp.
- ¹² JĀNIS TAURĒNS. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ārpolitiskie aspekti: ieskats historiogrāfijā. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (red.). 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti. Rīga 2011, 73.–88. lpp., šeit 77.–78. lpp.
- ¹³ ULDIS KLAUSS. Mūsu stratēģija. In: Laiks, 22.10.1988., 1., 5. lpp.
- ¹⁴ Agrākie nacionāli politiskie modeļi kļuvuši vecmodīgi. In: Laiks, 02.11.1988., 5. lpp.
- ¹⁵ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 36. lpp.
- ¹⁶ SANDRA KALNIETE. Es laužu, tu lauži, mēs lauzām, viņi lūza. Rīga 2000, 100. lpp.
- ¹⁷ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 48.–49. lpp.
- ¹⁸ Ibidem, 49. lpp.
- ¹⁹ EGLĀJA-KRISTSONE, Dzelzsgriezēji, 270.–272. lpp.
- ²⁰ VALDIS PAVLOVSKIS, MĀRA TRAPĀNE. ALA nacionālpolitiskie principi nav mainījušies. In: Laiks, 01.07.1989., 1. lpp.
- ²¹ KALNIETE, Es laužu, 101. lpp.
- ²² ALEKSANDRS ĶEGUMNIEKS. Mūsu svētku dāvana Michailam Gorbačovam. In: Latvija Amerikā, 10.12.1988., 1., 20. lpp.
- ²³ CELLE, Trimdas latviešu devums, 440. lpp.
- ²⁴ ATIS LEJIŅŠ. Divi vīri, divas politiskās nostādes. In: Laiks, 31.12.1988., 8. lpp.
- ²⁵ Mums jāuzvar. In: Latvija Amerikā, 26.11.1988., 1. lpp.
- ²⁶ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 40. lpp.
- ²⁷ Ibidem, 53. lpp.
- ²⁸ Ibidem, 56. lpp.
- ²⁹ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 217.–219. lpp.

- ³⁰ VAIRA VĪĶE-FREIBERGA. Mērķis un ceļi. In: ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 115.–128. lpp.
- ³¹ CELLE, Trimdas latviešu devums, 440. lpp.
- ³² ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 196. lpp.
- ³³ PBLA valdes 1989. gada 13.–17.05. sēdes protokols. LNA LVA, 2197-1v-17, 360., 360. op., 361. lp.
- ³⁴ Ibidem, 364.–364. op. lp.
- ³⁵ Ibidem, 365. lp.
- ³⁶ Ibidem, 366. lp.
- ³⁷ Ibidem, 371. op. lp.
- ³⁸ J. Riteņa 18.03.1990. ziņojums par PBLA Informācijas Biroja darbu no 01.08.1989. līdz 20.03.1990. LNA LVA, 2197-1v-14, 134. op. lp.
- ³⁹ Visiem LTF biedriem! In: Padomju Jaunatne, 02.06.1989., 1. lpp.
- ⁴⁰ EGILS LEVITS. Valsts atjaunošanas koncepcijas attīstība (personiskas piezīmes). In: JUNDZIS, 4. maijs, 266.–294. lpp., šeit 272. lpp.
- ⁴¹ JĀNIS RITENIS. Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu. Rīga 1999, 58.–59. lpp.
- ⁴² ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 234. lpp.
- ⁴³ Sk., piem., ALEKSEJS GRIGORJEVS. No kādas savienības mēs atsakāmies? In: Atmoda, 19.06.1989., 3. lpp.
- ⁴⁴ Sk. protokola publikāciju: ALJA KALNCIEMA. PBLA un LTF pirmā oficiālā tikšanās Francijā, Abrenē 1989. gada 13., 14., 17., 18. maijā. In: Latvijas Arhivi 2009, Nr. 1, 143.–161. lpp., šeit 155. lpp.
- ⁴⁵ Ibidem, 144. lpp.
- ⁴⁶ PBLA valdes sēde Abrenē 16., 17., 18. maijā. In: Brīvā Latvija, 29.05.1989., 1. lpp.
- ⁴⁷ ĪVĀNS, Latvijas Tautas fronte Rietumos, 51. lpp.
- ⁴⁸ JĀNIS MUCHKS. Jauni sadarbības priekšlikumi. In: Austrālijas Latvietis, 13.10.1989., 1. lpp.
- ⁴⁹ Trimdas līderi viesojas pie A. Gorbunova. In: Laiks, 21.10.1989., 5. lpp.
- ⁵⁰ KĀRINA PĒTERSONE, ILZE BŪMANE. Valstsvīrs. Anatolijs Gorbunovs. Rīga 2020, 231. lpp.
- ⁵¹ Informatīvs ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. LNA LVA, 2197-1v-14, 221.–222. lp.
- ⁵² Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Likums par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS. In: Lauku Avīze, 13.04.1990., 7. lpp.
- ⁵³ UNA BERGMANE. No pārbūves līdz neatkarības atjaunošanai. In: IVARS ĪJABS, ILGVARIS MISĀNS (red.). Latvija 1918–2018. Rīga 2018, 183.–194. lpp., šeit 192. lpp.
- ⁵⁴ Par Maltas samitu un Baltijas jautājumu sk.: JĀNIS TAURĒNS, INESIS FELDMANIS. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sēj. Rīga [2016], 21.–24. lpp.
- ⁵⁵ Informatīvs ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. LNA LVA, 2197-1v-14, 223.–225. lp.
- ⁵⁶ PBLA valdes un Latvijas Brīvības fonda valdes sēdes protokols, 07.–09.04.1990. Ibidem, 2197-1v-14, 34.–36. lp.
- ⁵⁷ PBLA 07.–09.04.1990. valdes sēdes lēmumi. Ibidem, 118. lp.
- ⁵⁸ PBLA valdes un Latvijas Brīvības fonda valdes sēdes protokols, 07.–09.04.1990. Ibidem, 37.–37. op. lp.
- ⁵⁹ Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. In: Laiks, 24.05.1989., 1. lpp.
- ⁶⁰ Sk.: TAURĒNS, FELDMANIS, Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 50.–51. lpp.; DAINA BLEIERE. Sarunas ar Kremlī par Latvijas neatkarības atzīšanu – vai tās bija iespējamās? In:

- FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti, 89.–111. lpp., šeit 90.–91. lpp.
- ⁶¹ PĒTERSONE, BŪMANE, Valstsvīrs, 274.–275. lpp.
- ⁶² CELLE, 4. maijs un trimdas latvieši, 120.–122. lpp.
- ⁶³ LEVITS, Valsts atjaunošanas koncepcijas attīstība, 280. lpp.
- ⁶⁴ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 275. lpp.
- ⁶⁵ KRISTĪNE BEĶERE. Latvijas neatkarības idejas uzturēšana Trimdā no 1940. gadu vidus līdz 1980. gadu otrai pusei: politiskā darbība. Promocijas darbs. Rīga 2020. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/53000/298-78886-Bekere_Kristine_kb10114.pdf?sequence=1&isAllowed=y; ILGVARS SPILNERS. Mēs uzvarējām! Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība Eiropas Drošības un Sadarbības Konferencē un daži citi laikmetīgi notikumi, 1972–1986. Rīga 1998.
- ⁶⁶ Sk.: KRISTĪNE BEĶERE. Latviešu trimdas nozīmīgākās politiskās akcijas aukstā kara periodā. In: INESIS FELDMANIS, JĀNIS TAURĒNS (red.). Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos. Latvijas vēsturnieku I kongresa materiāli. Rīga 2014, 313.–318. lpp.
- ⁶⁷ Sk.: RITENIS, Diplomātiskā ciņa.
- ⁶⁸ CELLE, Trimdas latviešu devums, 445.–446. lpp.
- ⁶⁹ SANDRA KALNIETE. Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzišanas jautājumā. In: FELDMANIS, TAURĒNS, 1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācijas starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti, 113.–124. lpp., šeit 120. lpp.
- ⁷⁰ CELLE, Trimdas latviešu devums, 445.–446. lpp.
- ⁷¹ Baltiešu centrālo organizāciju vadītāji Amerikā apspriežas Baltajā namā. In: Laiks, 02.02.1991., 1. lpp.
- ⁷² Mēs uzvarēsīm! Ibidem.

SUMMARY

The exile community's attitude towards the Third Awakening is characterized by hopes and concerns. Already in the summer of 1988, when the Popular Front was just being established, it created an interest amongst the exile community, initially amounting to a skeptical observation, at the same time hoping for new opportunities. The favourites of exile community were informal organizations *Helsinki 86*, the Environment Protection Club, especially the Latvian National Independence Movement (LNNK), rather than the suspectedly amorphous Popular Front. The leaders of the exile community relied on LNNK and Eduards Berklavs' opinion about the events and processes in Latvia. However, already in the autumn of 1988, after the establishment of the Popular Front, it became clear that the enormous influence of the popular movement could not be ignored by exile activists. The exile organizations' demand was to make Latvia's independence the main goal of the Popular Front. Simultaneously with the slow evolution of the political views of the leaders of exile organizations, the establishment of the Popular Front in October 1988 created enthusiasm among many exile Latvians of the younger generation. The 1989 Gananoque conference brought mutual understanding between exile Latvians and Popular Front. Finally, the meeting of PBLA leaders with the representatives of the LPF in Abrene laid the foundations for further cooperation on the way to the common goal – the restoration of Latvia's independence.

Although the leaders of the LPF have criticized the slow engagement of exile organisations in cooperation, the transition from scepticism to collaboration was very fast, from December 1988 to May 1989. This was facilitated by the increase in the influence of the Popular Front and the change in its goals towards complete independence. The path of cooperation between the exile Latvians and the Popular Front was that of compromise and adaptation. The exile community also had to cooperate with the “progressive” forces in the leadership of the Latvian SSR, whose symbol was Anatolijs Gorbunovs.

After the Declaration of Independence on May 4, 1990, the support of exile activists and organisations was important mainly in terms of foreign policy. The exile Latvians formed part of the country’s diplomatic corps. The exile organizations supported Latvia in moments of crisis in the spring of 1990 and January of 1991. However, the citizens of Latvia and the popular movement, although widely consulted and supported by the representatives of exile community, decided the internal political issues of the country themselves. In general, the cooperation between the exile Latvians and the people’s movement was a model of a successful and effective joint fight. We can conclude that revolutionary events in Latvia, which caused the transition from late totalitarianism to democracy, from controlled economy to free market and also from Soviet colony to independent statehood overwhelmed traditions both in Latvia and within the exile community. The winds of change were able to grasp and carry along the conservative and cautious exile community.

Vēstures avoti

Historical Sources

Amerikas Palīdzības administrācijas misijas darbības sākums Latvijā 1919. gada aprīlī–jūnijā: Liepājas bērnu ēdināšana

First Steps of American Relief Administration in Latvia During April–June 1919: Food Distribution for Liepāja Children

---

Dokumentu publicēšanai sagatavojis, no angļu valodas tulkojis un komentējis
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

Neatkarības kara laikā 1919. gada sākumā Liepāja kļuva par Latvijas Pagaidu valdības darbības vietu, tomēr realitātē situāciju joprojām kontrolēja vācu okupācijas iestādes, kurām nesimpatizēja valdības orientācija uz Rietumu lielvalstīm. Rezultātā 1919. gada 16. aprīlī vācbaltiešu un vācu karaspēka vienības veica bruņotu valsts apvērsumu, pēc kura valdība bija spiesta turpināt ierobežotu darbību uz tvaikoņa *Saratov* klāja Liepājas ostas reidā un britu karakuģu apsardzībā. Šāds stāvoklis turpinājās līdz jūnija beigām, kad pēc igauņu un latviešu spēku uzvaras pār vāciešiem pie Cēsīm valdība varēja atgriezties Liepājā, bet jūlija sākumā – Rīgā.

Aplūkojamais laika posms Liepājā sakrīt gan ar Rietumu lielvalstu realizēto jūras blokādi, gan ļoti smagu humanitāro situāciju ilgstošā kara izraisīto procesu rezultātā. Tāpēc ASV Amerikas Palīdzības administrācijas (*American Relief Administration*, turpmāk – ARA) misijas ierašanās un darbības sākums, pievienojoties pilsētā jau esošajām ASV un Lielbritānijas politiski militārajām misijām, sniedza iedzīvotājiem un varas iestādēm neatsveramu atbalstu, faktiski novēršot pārtikas krīzes padziļināšanos. Turklāt amerikāņi aplūkojamajā laikā sniedza palīdzību uz parāda visiem iedzīvotājiem, bet īpašas programmas ietvaros bērniem – bez maksas.¹

1919. gada pirmajos mēnešos ARA misijas vairākās Austrumeiropas zemēs pārliecinājās, cik smagas sekas karš atstājis uz iedzīvotājiem, īpaši bērniem, to varētu saukt par sociālu katastrofu (Austrumpolijā, kur apstākļi bija līdzīgi tiem, kādi pastāvēja dažās Latvijas daļās, iedzīvotāji pārtikuši no “saknēm, zālēm un koku mizām”, bet bēgļi, atgriežoties no austrumiem, atraduši vienīgi drupas, kā arī krituši

par upuriem slimību epidēmijās un cietuši badu). Secinājums bija – jāsniedz pastiprināta palīdzība bērniem gan humanitāru apsvērumu dēļ, gan tāpēc, lai “nodrošinātu valsts pastāvēšanu nākotnē spēcīgas, veselīgas paaudzes rokās”.² Pavasarī ARA vadītājs Herberts Hūvers (*Herbert Hoover*) izdeva instrukciju par Bērnu fonda izveidošanu un palīdzību Eiropas valstu bērnu ēdināšanā, turklāt tika paziņots, ka Igaunijai bērnu ēdināšanai uz četriem mēnešiem izdalīti 80 000 dolāru, Latvijai – 40 000 un Lietuvai – 72 000 dolāru (finanšu apjoms bija atkarīgs no ziņām par iedzīvotāju skaitu, un šajā laikā ARA operēja ar šādiem skaitļiem: Igaunijā – 2 miljoni, Latvijā – 800 000, Lietuvā – 1 200 000 iedzīvotāju).³ Maijā H. Hūvers ARA administrācijā Parīzē izveidoja arī Bērnu nodaļu (*Children's Division*), kas dažkārt tika dēvēta par biroju.⁴

3. aprīlī ARA Eiropas vadība palīdzībai Latvijā un Lietuvā nepieciešamo summu apsprieda ar Bērnu palīdzības biroja vadību, un drīz H. Hūvers apstiprināja bērnu palīdzības programmu Lietuvai (18 000 dolāru) un Latvijai (21 000 dolāru), ko pagaidām koordinēs misija Varšavā.⁵ Savukārt 24. aprīlī tika apstiprināta oficiāla ARA bērnu ēdināšanas programma, kas paredzēja pirmajos trijos mēnešos vienu maltīti dienā 500 kaloriju apmērā piešķirt 20 814 bērniem Igaunijā, 19 052 – Lietuvā un 10 450 – Latvijā.⁶ ARA vadība apzinājās, ka šī ir tikai neliela daļa bērnu, kam nepieciešama papildu ēdināšana, jo pēc vispārpieņemtas formulas tika aprēķināts, ka Latvijā no apmēram 1 500 000 iedzīvotāju bērni ir aptuveni 25% jeb 375 000, no kuriem savukārt 33% jeb 125 000 ir bāreņi vai trūcīgu vecāku bērni. H. Hūvers sākotnēji izvirzīja nodaļai divus uzdevumus: kritiskās situācijas laikā nodrošināt trūcīgajiem bērniem vienu maltīti dienā un sadarbībā ar amerikāņiem izveidot pastāvīgu vietējo iedzīvotāju pārstāvju komiteju, kura nākotnē kļūtu par valsts mēroga centru, kas koordinētu palīdzību

bērniem. Par galvenajiem darbības mērķiem misijām tika noteikts: 1) organizēt pārtikas un citu nepieciešamo lietu piegādes, nodot tās izdalīšanai vietējai organizācijai; 2) ar amerikāņu inspektoru starpniecību kontrolēt darbu uz vietām; 3) ar vietējo komiteju starpniecību veikt sīku un precīzu amerikāņu un vietējo valdību piegādāto materiālu uzskaiti.⁷

Maija otrajā pusē pēc vācu apvērsuma izraisītās aizkavēšanās Liepājā no vietējiem iedzīvotājiem tika izveidota pilsētas bērnu ēdināšanas komiteja. 30. maijā ARA misijas vadība Liepājas pilsētas valdes telpās sapulcināja garīdzniekus, bērnu patversmju vadītājus, preses un sabiedrības pārstāvjus (“80 vadošos Liepājas pilsoņus”) un iepazīstināja ar darbības plānu, kas paredzēja Liepājā ēdināt 2000 bērnu.⁸ 3. jūnijā H. Hūvers personiski informēja misijas vadību Liepājā, ka bērnu ēdināšanas programmai Latvijā asignēti 100 000 dolāru, Latvijai piešķirtas 343 tonnas pārtikas (26 t kakao, 51 t cukura, 75 t piena, 108 t miltu, 34 t pupu un zirņu, 35 t rīsu, 14 t speķa) 100 000 dolāru vērtībā, bet 8657 dolāri jāpiešķir vietējai valdībai.⁹

2. jūnijā no rīta iznīcinātājā *Lee* no Dancigas Liepājā ieradās ARA misijas vadītāja Džona Grūma (*John Groom*) vietnieks – kapteinis medicīnas doktors Tomass Džeimss Orbisons (*Thomas James Orbison*).¹⁰ Dienasgrāmatā viņš atzīmēja, ka ostā bijis daudz karakuģu ar plakātiem, uz kuriem rakstīts *Armistice* (pamiers). Viņu sagaidījis Dž. Grūms un pavadījis uz ARA biroju viesnīcā “Roma”, no kurienes visi devušies uz viesnīcu *Petersburg*. Pirmajā pilsētas apskatē T. Dž. Orbisons ievērojis droškas (ormaņu ratus) un to braucējus (zirgi – mazi un kārni, ormaņi – parupji), redzējis dzintaru, daudz vācu karavīru un trūcīgi ģērbtu cilvēku.¹¹ 4. jūnijā tika oficiāli izveidota ARA Bērnu palīdzības fonda nodaļa Kurzemē, kuras vadību uzņēmas T. Dž. Orbisons,¹² bet Liepājas rajona Amerikāņu trūcīgo bērnu pabalsta centrālā komiteja faktiski pildīja

savas funkcijas visā Kurzemē. Vietējo iedzīvotāju komitejas valdē bija pieci locekļi, bet apakškomitejā darbojās apmēram 50 vietējās sabiedrības sieviešu. 7. jūnijā tika izvēlētas piemērotas vietas virtuvju iekārtošanai, 9. jūnijā, klātesot pilsētas galvam Ansim Buševicam, apsprieda to atvēršanu centrālkomitejā, 10. jūnijā – ar vietējām komitejām. 11. jūnijā pats T. Dž. Orbisons medicīniski izmeklēja 82 bērnus un konstatēja, ka 33 no viņiem nekavējoties nepieciešama ārstēšana, ieskaitot ķirurģisku iejaukšanos. Pēc tam, kad publiskās vietās bija izlikti tipogrāfiski iespiesti paziņojumi, 11. jūnijā pārtikas saņemšanai tika reģistrēti 718 bērni (166 vecumā no 5 līdz 7 gadiem, 552 – līdz 5 gadiem), kā arī piecas topošās māmiņas. 12. jūnijā tika reģistrēti vēl 338 bērni un darbību sāka trīs virtuves Vecliepājā (sākotnēji – apmēram 400 bērni) un Jaunliepājā (apmēram 200 bērni līdz piecu gadu vecumam), bet vēlāk bērnu skaits un vecums tika ievērojami palielināts, turklāt no paša sākuma viena virtuve bija paredzēta īpaši ebreju bērniem. T. Dž. Orbisons šajā dienā ierakstīja dienasgrāmatā:

“[Vecliepājā] bērni var sēdēt pie maziem galdiem labi apgaismotā telpā. Visi ir priecīgi [...] Kopā ar majoru Brūkingu¹³ un citiem virsniekiem apmeklēju šo virtuvi. Piezvanīju pulkvedim Grūmam un nodevu ziņojumu. Rīta reģistrācijā mātes un bērni piepildīja pieņemamo telpu, bet pēc tam tika ieviesta zināma kārtība. Mums palīdz vairākas jaunas kundzes un kungi. Pēcpusdienā apskatīti 26 bērni.”

Līdzīga dienas kārtība T. Dž. Orbisonam bija arī turpmāk.¹⁴ Viņš atcerējās sava darba sākumu Kurzemē:

“Lielās bērnu reģistrācijas istabas pirmajā dienā bija pilnas ar bērniem un viņu mātēm. Viņi bija dzirdējuši par baltaizi, bet daudzi nekad nebija to garšojuši. Kakao

viņiem bija tikai sapnis. Kamēr tika reģistrēti pilsētas bērni, mēs nolēmām sākt izdalīt pārtiku pilsētas patversmēs, kur visi bērni jau bija reģistrēti. 5. jūnijā mēs pirmo reizi izdalījām pārtiku 11 institūcijās Liepājā. Šo bērnu prieks un pateicība bija milzīga, viņi pulcējās ap mums, skūpstīja mūsu rokas un mēģināja mums pieskarties, it kā lai iegūtu kādu [maģisku] vērtību no amerikāņu virsnieka personas. 12. jūnijā mēs bijām gatavi atvērt trīs sabiedriskās virtuves, kuras spēja apkalpot vairāk nekā 10 000 bērnu. Viena tika izveidota atsevišķi ebreju bērniem. Mēs reģistrējām topošās māmiņas trīs mēnešus pirms bērna dzimšanas. Mēs tāpat ēdinājām mātes deviņus mēnešus, kamēr viņas baroja bērnus [pēc piedzimšanas]. No paša mūsu darbības sākuma noskaņojums pilsētā mainījās. No apātijas un nomāktības tas mainījās uz sajūsmu un atdzimšanu.”¹⁵

Turpmākajās nedēļās misijas darbība tika izvērsta arī provincē.¹⁶

Šeit publicēts Stenforda Universitātes Amerikas Palīdzības administrācijas misijas bērnu ēdināšanas Liepājas nodaļas vadītāja T. Dž. Orbisona 1919. gada jūnija otrajā pusē sastādīts pārskats par darbību Liepājā, sākot ar pavasari. Pārskats glabājas Hūvera institūta arhīva Amerikas Palīdzības administrācijas misijas kolekcijā. Sākotnēji sniegts ziņojums oriģinālvalodā, kam seko tulkojums ar komentāriem un piezīmēm. Ziņojums ir unikāls un nozīmīgs, jo no tā gūstam informāciju par periodu Liepājā 1919. gada otrajā trešdaļā, kad pilsēta vēl arvien atradās vācu okupācijas iestāžu kontrolē, turklāt par šo laika posmu Latvijas historiogrāfijā pieejamā informācija ir trūcīga. Par pilsētas iedzīvotāju sociālo stāvokli informācijas ir vēl mazāk, un ziņojums labi atspoguļo, kā notika pilsētas iedzīvotāju apgāde ar pārtiku vācu okupācijas laikā Pirmā pasaules kara un arī Neatkarības kara laikā. No publicētā materiāla labi redzams, kādā veidā pēc Vācijas pilsētu parauga

funkcionēja kartiņu sistēma, kas nodrošināja iedzīvotāju tainīgu apgādi ar pārtiku, kāds bija Liepājas ostas tehniskais stāvoklis, kādā situācijā atradās Liepājas iedzīvotāji, īpaši bērni, laikā, kad pilsētu vēl pilnībā un pēc 1919. gada 16. aprīļa vispār nekontrolēja

Latvijas Pagaidu valdība, tas sniedz informāciju arī par pārtikas cenām 1919. gada vasaras sākumā pilsētā un par citiem būtiskiem faktoriem, kuri palīdz labāk izprast kopējo stāvokli šajā sarežģītajā Neatkarības kara posmā.

Document

Military History and Food Distribution

The occupation of Libau and the greater part of Courland by the German military forces took place in May 1915.

The military authorities at once inaugurated the rationing of the civil population of the city, the foodstuffs being principally supplied by requisitions on the farmers. The rationing was accomplished by a system of cards issued to each inhabitant such as bread, potato card milk cards, etc., which entitled the holder of purchase from public stores, the allotted amounts of supplies at certain fixed prices which were in most cases very reasonable. The ration was meager at nests and often reduced below the fixed standard by shortage of supplies.

On November 15th, 1918, the German Military Authorities returned the conduct of the city affairs to the civil population to handle the business of providing and distributing supplies and meat, and the management of other emergencies caused by the unsettled political conditions, in addition to the regular affairs of the city government.

There was organized as a part of the city government the following:

FIRST: a Board of Supply, charged with the duty of supply and distribution of foodstuffs.

SECOND: Social Supporting Section with special duty of caring for the poor, and the Workingmen's Exchange.

The organization of Board of Supply consists of a President and Council of seven members elected by the City Duma. This Board is composed of four Letts, two Jews, one Pole and one Balt. The manager and other employees are appointed by the City Council. The manager is Mr. F. Bauer, a Baltic German, and a man of considerable ability. He has been in charge of the food distribution when it was under German Military Control and is largely responsible for the excellent results being accomplished. The office staff numbering about fifteen, is about one-half Balts, the balance being divided between Letts, Russians and Jews. Other sub-divisions of the Board of Supplies are the Food Card Section, the Supply Section, Market-House Management, Slaughter-House Management, and meat inspection Department.

The system of issuing food cards has been very well worked out. A register is kept of all inhabitants of the city, giving name, nationality, occupation, place of residence, and if head of a family, the number of dependents. Separate food-cards are issued – some of them for monthly periods and some covering three-month periods. They were also separate cards issued for different commodities – such as bread cards, potato cards, meat cards, milk cards and general produce. There has also been in use a special workmen's

bread card, which was at one time issued to men doing hard labor and holder of such card was entitled to an additional ration of bread. The cards are printed in different colors for each separate period to avoid the possibility of use of expired cards. To avoid substitution cards of different sizes were printed for different uses. The cards were all of the same general character, all having detachable coupons bearing the date of issue and period covered. Most of them have no special quantity of food indicated for each coupon, as the rations have been so frequently varied to accommodate themselves to the variable supply. For instance, during the past three months one coupon from a bread card was only good for purchase of 114 grams of flour or 150 grams of bread, while at the present time due to the increased supply being received from the American Relief Administration, this amount has been doubled.

The produce cards are not dated but each coupon is numbered, and the people are advised by notices in the papers and bulletins as to the nature of the supplies for which certain numbered coupons may be exchanged. These supplies consist of herring, soap, fats, salt, beans, and other vegetables, which the supply department is from time to time able to obtain.

The milk cards are of two kinds, those good for the purchase of milk at 60 kopeks per pint, and another issued to the sick and poor. These latter are only issued on a doctor's certificate which specifies the quantity and date that recipient is entitled to purchase. These two varieties of milk cards are divided into three kinds, each coupon good for the purchase of respectively one-quarter, one-half, and one pint of milk.

There is an excellent system of records kept, from which can be ascertained on a moment's notice just what cards each individual or head of family has drawn. Every effort is made to have unused cards turned in by everyone leaving the city, these being filed away and returned to the holder on his return.

SUPPLY DEPARTMENT

It is the duty of the Supply Department to obtain and distribute all supplies purchased for the subsistence of the population, which numbers at the present time about 60,000. During the time of the German occupation this was looked after by the military authorities who secured the bulk of these supplies by requisitions placed on the farmers of the surrounding districts. This requisitioning was so frequent and called for food in such quantities, that at the present time in the country tributary to Libau a number of the farmers are said to be practically in a state of destitution. In consequence of this system, the German authorities were able to supply a more abundant ration than is possible at the present time, although at best it was insufficient for the proper sustenance of the population. Theoretically, the ration was as follows, but was frequently reduced below these figures owing to shortage of supply:

Breadstuffs –	per	person	per day:	225	grams
Potatoes –	“	“	“	300	“
Fine Barley –	“	“	“	75	“
Meat –	“	“	week	150	“
Sugar –	“	“	month	125	“
Salt –	“	“	“	750	“

The prices at which these foodstuffs were sold to the people holding cards by the authorities during the German occupation are shown below. For the purpose of comparison, the present prices are shown in the next adjoining column:

Bread	1 Lb. Russian (about 400 grams)	13 Kopeks	65 Kopeks
Potatoes	1 Lb.	5	none
Grits	1 Lb.	30	“
Meat	1 Lb.	83	“
Sugar	1 Lb.	125	“
Salt	1 Lb.	14	10 Kopeks
Milk	1 Stef “ (1,2 Liter)	32	60–80 Kopeks

At the present time, the city has no stock of commodities other than American flour and salt, except a small supply of potatoes, rye flour, and herring, which is being used in the maintenance of the public kitchens and of the city charitable institutions.

The population has been obliged to supplement their bread ration and to secure all other supplies in the open market, the prices being paid for such supplies today are as follows:

Flour	1 Lb. Russian (about 400 grams)	2 Roubles
Bread (Rye)	1 Lb.	2
Bread (Wheat)	1 Lb.	3
Potatoes	1 Lb.	35 Kopeks
Grits	1 Lb.	2 Roubles
Meat	1 Lb.	3.50–5.00 Roubles
Pork (Fresh)	1 Lb.	5.00–6.00
Pork (Smoked)	1 Lb.	9.00–10.00
Ham	1 Lb.	9.00–10.00
Lard	1 Lb.	15.00 Roubles
Butter	1 Lb.	8.00
Sugar	1 Lb.	8.00–12.00 Roubles
Milk	1 Stof (1.2 Liter)	1.20 Roubles
Eggs	each	40–60 Kopeks

On April 6th the city administration reported that there was on hand only about three weeks supply of Rye flour and no prospects of securing any further supply. There was also on hand at that time 100 tons of potatoes, 65 tons of barley, no sugar, meat, salt, fish, or fats. The city owns about 200 cows which are kept on neighboring estates and is able to supply at the present time about 1200 pints per day. Meat was formerly obtained by requisitioning cattle, but at the present time the City is forced to purchase in the open market the small amount of meat needed for making soup in the city kitchens.

The flour now being brought in by the American Relief Administration is delivered to the Supply Department, one week's supply at a time, each Thursday. It is transferred from the American Relief Administration warehouse to the City warehouses, and issued from these warehouses on Fridays and Saturdays to the bakers to be baked into bread, or to three separate depots to be sold as flour. One of these is in the City Store in old Libau;

another the City Store in new Libau; and another and most important the Peter's market. The flour is sold at the rate of 70 Kopeks per pound, and is distributed as follows:

To bakers for making bread for sale:	60%
For baking bread for municipal use:	20%
To be sold as flour:	15%
For use in City institutions:	5%

The above percentages vary somewhat from week to week, dependent on the supply, as wherever possible Rye Flour, or Grits made from flour is used in the city kitchens in preference to using American flour.

There are in all 110 bakers who receive flour from the Board of Supply. This flour when worked into bread, must be sold at 65 Kopeks per pound to holders of bread cards, and the bakers are held strictly responsible for turning in each week a sufficient number of bread cards to cover the entire amount of flour which has been furnished them. It is estimated that 100 pounds of flour will produce 133-1/3 pounds of bread. This gives the bakers a profit of 16-2/3 Roubles on each 100 pounds of flour; out of which they must pay for the yeast and all other expenses.

A BRIEF HISTORY OF THE LATVIAN GOVERNMENT

[...]

PORT OF LIBAU

Owing to the allied blockade all entries and departures of ships have been controlled by the British. The two principal ports and the only ones need to be considered for revictualling Latvia and Lithuania are Libau and Riga. The harbor of Libau consists of a roadstead protected by masonry breakwaters, and an inner harbor, an outer harbor, which can accommodate vessels drawing up to twenty-five feet.

The inner harbor has berthing capacity for twenty-five vessels of twenty-five hundred to three thousand tons burden, and the outer harbor for three. All docks have railroad tracks which are originally of Russian 60-inch gauge, which have with one unimportant exception been altered since 1915 to the German 57-inch. The harbor authorities have only six tugs in commission at present. The unloading facilities are poor, consisting of one floating crane of 75 tons capacity. One 25-ton stationary steam crane, and the stationary coal handling crane and other port facilities are being operated by the Latvia government. When these investigations were made the railroads were being operated by German military forces.

Help can be easily obtained as there are many idle men in this vicinity. The lowest wage scale for ordinary labourers is seven Roubles fifty Kopeks per day and fifty per cent for all overtime. All labor Unions are comparatively strong and have an eight hour day. As a whole the labor situation is comparatively quiet, and the future looks much brighter for the poor classes, as small vessels are coming in from Sweden and Holland with small cargoes.

The facilities for unloading up to this time have been very poor, on account of shortage of tugs to tow the food ships inside the harbor. After the ship has been docked the facilities for handling the food to the warehouse is very slow. This is done with small

carts drawn by one horse and therefore causing a large demurrage on every ship and up to this time the average demurrage per ton has been six dollars. The delay of unloading was principally due to disposition and shifting of cargoes.

The worst unloading was from the "Lake Charlotte" which unloaded 100 tons in one half day, this cargo was unloaded from one hatch onto a lighter and towed inside the harbor, which necessitated double handling of the cargo. The "Lake St. Claire" was one of the best unloadings, as 287 tons were unloaded in one day, the unloading taking place from both hatches.

ADMINISTRATIVE DATA

After arrival in Libau of the "Lake Wimico" it was necessary to secure on short notice store space for 279 metric tons of flour, 43 tons of Bacon, 4 tons of evaporated milk which was procured in outer harbor from East Asiatic Steamship Company located at Sakhalin, this being a large wooden warehouse. The Grain Corporation and A.R.A. was relieved of further liability by a written agreement between East Asiatic Steamship Company. A rental of 200 Ost Roubles per month was paid for this storage space.

[...]

At this time conditions in Libau were very unsettled and owing to the fact that many people were idle, and food supplies extraordinarily scarce and armed guard furnished by the German Military Authorities were placed around the building.

When we first arrived the City was occupied in the neighborhood of 25,000 German troops of which discipline was very low among the soldiers, but the officers showed high respect to all members of the A.R.A. and in diplomatic matters co-operation was carried on between the two very successfully.

On May 27th the U.S.S. "Lake Mary" arrived in port at 11 A.M. which discharged, at this port 913 tons of flour, 15 tons of sugar, 2-1/2 tons of Cocoa which was stored in a warehouse located in the inner harbor formerly known as a Customs' Warehouse all rent and expenses being kept by the Children Relief Committee. This building was also guarded by German troops furnished by the German Authorities until the departure of the German troops on May 25th on which all affairs in the city were turned over to the Letts.

On June 12th, 7 A. M. the Danish Steamer "Tyr" requisitioned by the Shipping Board arrived in Port but due to shortage of Lettish tugs the ship did not dock until June 13th. This ship's cargo consisted of 1574 tons of Flour, 284 tons of Beans, 313 tons of Lard and 335 tons of milk. All store space at that time being occupied it was necessary to secure another warehouse. As these goods were practically all for Lithuanian Government a representative then in Libau leased a large brick warehouse opposite the Custom's Warehouse with a capacity of about 6000 tons and the Lithuanian Government paying all expenses.

On arriving an office was opened up in the Hotel Rom located in the center of Libau. It consisted of a general office and reception room and a private office for the chief of the mission and was obtained at a rental of 25 Ost Rubles per day.

On June 4th, 1919, the Officers sub-leased from Baroness Irma Merbach an apartment on the ground floor at No. 3 Lilienfeld Strassen. This apartment consisted of six rooms with dining room, bath room and veranda. The baroness furnished all light, heat and water with no additional charge and also attended to preparing of meals, service, and laundry. The A.R.A. furnished rations, soap, etc. and was responsible for damage done to premises.

This being more on the plan of a Club for the Americans and more private and much cheaper than hotels worked out very successfully. The rental was 1700 Ost Rubles per month.

On June 15th a similar place was leased for the accommodation of the enlisted men at No.16 Wilhelminen str. for situating of two sleeping rooms and a dining room for which the monthly rental was 220 Ost Rubles. Later when additional personnel arrived accommodations were procured at 16 Wilheminen Str. at a rental of 125 Roubles per month for two sleeping rooms.

The buildings here before mentioned cover all buildings occupied by the A.R.A. during its existence up to August 1st.

[...]

PROGRAMS

[...]

FINANCE AND DISTRIBUTION PERSONEL

[...]

REGIONS COVERED BY LIBAU SECTION

[...]

CHILDREN'S RELIEF IN LIBAU, by T. J. Orbison, M[edical] C[orps]

Beginning on June 5th to deliver food to 613 children in eleven institutions in this City, we are now feeding in excess of 5,000 at our three kitchens – two in Old Libau (one Jewish) and one in New Libau. Our system of registering applicants for food and checking up individual cases, which has proved efficient and workable, is as follows:

We advertised by hand bills proclamations that the A.R.A. was prepared to issue food sent by the people of America to the destitute children here, and stated that such children in Libau up to seven years must be registered at a certain place and times we had volunteer workers under our personal supervision who have made a careful registration of every child.

In addition to this they have kept a list of those doubtful cases that were not in sufficiently destitute condition to warrant our help. This system of control has worked well. To each case accepted is issued a green card which has a space for each day of the month, the name and address, and date. Each case is given one card for which they are held responsible; it is not interchangeable and if lost or otherwise disposed of it is useless. In only one case to my knowledge has an extra card given to a woman who lost one belonging to one of her children. We checked up that case to our satisfaction and after three days gave her another one.

These cards are presented at the kitchens and represent a supplemental ration of 160 grams. Our committee has issued recipes to the kitchens that admit of a change of food from day to day. As stated in former reports, we require the food to be eaten at our kitchens except in exceptional cases; e.g. – in cases of whooping cough, tuberculosis and other communicable diseases; also in cases of illness which prevents the child from coming to the kitchen.

We are feeding many pregnant women. We also feed the mothers who have a child at breast in addition to giving the child milk. In this connection I would repeat that we have organized a bottled milk issue department for the benefit of children under one year of age.

The physical examination of sick children has been conducted by me in person, and I have examined in excess of 700 children. This has been a good incident in our general program.

I would report with great satisfaction that the local Red Cross has bought and paid for under our supervision and advice a sanitarium site for tuberculous children. Also, the City authorities have notified the chief of very disreputable House of Correction that he is to be relieved of his post and have chosen his successor.

As to the system of keeping records of the weight of each child in the institutions supplied by us with food, I would report that in every case there has been an increase in the total weight of the children; for instance, in 89 children gained 65 pounds in 21 days, etc. We feel that this is especially significant because at this time of year the children are more active out.

OUTSIDE OF LIBAU

Accompanied by members of our Central Committee I have organized 25 local committees in as many communities throughout Latvia. Thus, we have situated in every part of the state strong committees which report to us and which are carrying out our instructions.

I have visited most of them more than once and am satisfied that they are doing excellent work. At present we are feeding in excess of 12,000 children, not including the region administered by Riga.

From Libau are fed most of these communities, but there are a few in the neighbourhood of Riga that are administered from that City.

This arrangement has proven a good one. My efforts have not been confined to the actual feeding, but have been extended into the sphere of sanitation, hygiene, and personal health.

This has been deeply appreciated by the people and has led them to believe that the Americans are truly their friends.

I believe our efforts have born good fruit and that the field should be ready for future increase of friendly and commercial intercourse between this country and the United States.

Dokuments

Militārā vēsture un pārtikas sadale

Vācu karaspēka okupācija Liepājā un lielākajā daļā Kurzemes¹⁷ sākās 1915. gada maijā. Militārās varas iestādes uzreiz ieviesa pilsētas civiliedzīvotāju apgādi ar pārtiku, tās krājumus sagādājot galvenokārt ar zemniekiem uzliktām rekvizīcijām. Izdale tika nodrošināta ar pārtikas kartiņu sistēmu, tās izsniedza katram iedzīvotājam maizei, kartupeļiem, pienam u. c., un kartiņas īpašniekam bija tiesības nopirkt konkrētu [attiecīgo produktu] daudzumu sabiedriskajos veikalos par noteiktām cenām, kuras lielākajā daļā gadījumu bija ļoti saprātīgas. Paredzētās devas bija trūcīgas un bieži tika samazinātas zem noteiktā daudzuma, jo trūka krājumu.

1918. gada 15. novembrī vācu militārās varas iestādes atļāva pilsētas lietas atkal kārtot civiliedzīvotājiem, tai skaitā pārtikas un gaļas sagādi un sadali, kā arī risināt ārkārtas situācijas, ko izraisījis politiskais sajukums, un pilsētas pašvaldības parastos jautājumus.

Kā pilsētas pašvaldības sastāvdaļa tika izveidotas šādas [institūcijas]:

PIRMAIS: pārtikas valde, kuras pienākums ir sagādāt un sadalīt pārtikas krājumus.

OTRAIS: sociālās palīdzības nodaļa, kurai ir īpašs pienākums rūpēties par nabagiem un par strādnieku sadali.

Pārtikas valde sastāv no priekšsēdētāja un septiņu locekļu padomes, kurus ievēlējusi dome. Šajā valdē ir četri latvieši, divi ebreji, viens polis un viens vācbaltietis. Vadītāju un citus darbiniekus ieceļ pilsētas valde. Vadītājs ir F. Bauera kungs, vācbaltietis, vīrs ar ievērojamām spējām. Viņš ir vadījis pārtikas sadali, kad tā atradās vācu militāro iestāžu pārziņā, un ir lielā mērā atbildīgs par tās lieliskajiem rezultātiem. Iestādes darbinieku skaits ir ap piecpadsmi, apmēram puse no viņiem vācbaltieši, pārējās vietas sadalītas starp latviešiem, krieviem un ebrejiem. Citas Pārtikas valdes apakšnodaļas ir Pārtikas kartiņu nodaļa, Krājumu nodaļa, Veikalu vadība, Kautuves vadība un gaļas pārbaudes daļa.

Pārtikas kartiņu izsniegšanas sistēma ir ļoti labi izstrādāta. Ir izveidots visu pilsētas iedzīvotāju reģistrs, kurā norādīts [katra] vārds, tautība, nodarbošanās, dzīvesvieta un ģimenes galvam – viņa apgādājamo skaits. Tiek izsniegtas atsevišķas pārtikas kartiņas – dažas mēnesim, dažas trīs mēnešu periodam. Pastāv arī atsevišķas kartiņas dažādiem produktiem – ir maizes kartiņas, kartupeļu kartiņas, gaļas kartiņas, piena kartiņas un [kartiņas] pārējiem produktiem. Tāpat tiek izmantotas īpašas strādnieku maizes kartes, kas tiek katru reizi izsniegtas vīriešiem, kuri veic smagu darbu, un tādas kartiņas īpašniekam ir tiesības uz papildu maizes devu. Katra atsevišķa laika posma kartiņas ir nodrukātas dažādās krāsās, lai izvairītos no nederīgu kartiņu izmantošanas. Lai nepieļautu kartiņu nepareizu lietošanu, tās tika iespiestas dažādos izmēros atkarībā no tā, kādam mērķim paredzētas. Visas kartiņas bija viena veida, visām ir klāt noplēšami kuponi, uz kuriem ir izsniegšanas datums un derīguma termiņš. Lielākajai daļai uz katra kupona nav norādīts konkrēts pārtikas daudzums, jo izsniedzamās devas bieži tiek mainītas, lai pielāgotos dažādajiem krājumiem. Piemēram, pēdējo triju mēnešu laikā viens kupons no maizes kartiņas bija derīgs, lai iegādātos 114 gramus miltu vai 150 gramus maizes, kamēr pašlaik, pateicoties Amerikas Palīdzības administrācijas piegādātajiem krājumiem, minētais daudzums ir divkārtots.

Produktu kartiņas nav datētas, taču katrs kupons ir numurēts, un cilvēki ar paziņojumiem laikrakstos un biļetenos tiek informēti par produktiem, pret kuriem var apmainīt noteiktu numuru kuponus. Šajos krājumos ir siļķes, ziepes, taukvielas, sāls, pupas un citi dārzeņi, kurus Krājumu daļa laiku pa laikam spēj iegādāties.

Piena kartiņas ir divu veidu – tādas, ar kurām var nopirkt pienu par 60 kapeikām pintē,¹⁸ un tādas, ko izsniedz slimajiem un trūcīgajiem. Šīs pēdējās tiek izsniegtas, vienīgi uzrādot ārsta apliecinību, kurā norādīts daudzums un datums, kad saņēmējs ir tiesīgs [pienu] nopirkt. Šīs dažādās piena kartiņas ir trīs veidu, un katrs kupons der attiecīgi, lai iegādātos vienu ceturtdaļu, pusi vai vienu pinti piena.

Darbojas lieliska pierakstu sistēma, kurā ātri iespējams iegūt informāciju par to, kādas kartiņas katra persona vai ģimenes galva ir izņēmusi. Tiek darīts viss iespējamais, lai panāktu, ka ikviens, kurš atstāj pilsētu, atdotu neizmantotās kartiņas, – tās tiek saglabātas un atdotas to īpašniekam, kad viņš atgriežas.

KRĀJUMU DAĻA

Krājumu daļas pienākums ir sagādāt un sadalīt visus krājumus iedzīvotāju uzturēšanai, pašlaik ir 60 000 [iedzīvotāju]. Vācu okupācijas laikā krājumus pārraudzīja militārās iestādes, kuras lielāko daļu no tiem nodrošināja ar apkārtējo apkaimju zemniekiem uzliktām rekvizīcijām. Rekvizēšana notika tik bieži un pārtika tika ievākta tādos daudzumos, ka pašlaik lauku rajonos ap Liepāju, kur tiek ievāktas nodevas, daļa zemnieku praktiski atrodas trūkumā. Pateicoties šai sistēmai, vācu varas iestādes spēja izsniegt lielākas pārtikas devas, nekā ir iespējams pašreiz, kaut arī pat labākajā gadījumā tās nebija pietiekamas, lai iedzīvotājiem [nodrošinātu] pienācīgu uzturu. Teorētiski devas bija šādas, taču tās bieži vien bija mazākas par šiem skaitļiem, jo krājumu nepietika:

Maizes izstrādājumi –	katrai	personai	katru dienu:	225 grami
Kartupeļi –	“	“	“	300 “
Smalkie mieži –	“	“	“	75 “
Gaļa –	“	“	nedēļā	150 “
Cukurs –	“	“	mēnesī	125 “
Sāls –	“	“	“	750 “

Cenas, par kādām varas iestādes vācu okupācijas laikā šos pārtikas produktus pārdeva iedzīvotājiem, kuriem bija kartiņas, ir redzamas zemāk. Lai varētu salīdzināt, pašreizējās cenas ir parādītas blakus pievienotajā kolonnā:

Maize	1 krievu mārc[īņa] (apēram 400 grami) ¹⁹	13 kapeikas	65 kapeikas
Kartupeļi	1 mārc.	5	nav
Auzu pārslas	1 mārc.	30	“
Gaļa	1 mārc.	83	“
Cukurs	1 mārc.	125	“
Sāls	1 mārc.	14	10 kapeikas
Piens	1 stops ²⁰ (1,2 litri)	32	60–80 kapeikas

Pašlaik pilsētai nav citu krājumu kā vienīgi amerikāņu milti un sāls, izņemot nelielu daudzumu kartupeļu, rudzu miltu un siļķu, ko izmanto sabiedrisko virtuvju un pilsētas labdarības iestāžu uzturēšanai.

Iedzīvotāji ir spiesti papildināt savas maizes devas un iegādāties visus citus krājumus brīvajā tirgū, un cenas, kas par šiem krājumiem jāmaksā, patlaban ir šādas:

Milti	1 krievu mārc[īņa] (ap 400 grami)	2 rubļi
Maize (rudzu)	1 mārc.	2
Maize (kviešu)	1 mārc.	3
Kartupeļi	1 mārc.	35 kapeikas
Auzu pārslas	1 mārc.	2 rubļi
Gaļa	1 mārc.	3,50–5,00 rubļi
Cūkgaļa (svaiga)	1 mārc.	5,00–6,00
Cūkgaļa (kūpināta)	1 mārc.	9,00–10,00
Šķiņķis	1 mārc.	9,00–10,00
Speķis	1 mārc.	15,00 rubļi

Sviests	1 mārc.	8,00 rubļi
Cukurs	1 mārc.	8,00–12,00 rubļi
Piens	1 stops (1,2 litri)	1,20 rubļi
Olas	katra	40–60 kapeikas

6. aprīlī pilsētas pašvaldība ziņoja, ka tai ir atlikuši tikai rudzu miltu krājumi apmēram trim nedēļām un ka nav izredžu nodrošināt turpmākus krājumus. Tāpat šajā laikā krājumos bija 100 tonnas kartupeļu, 65 tonnas miežu, nebija cukura, gaļas, sāls, zivju un taukvielu. Pilsētai pieder apmēram 200 govīs, kas tiek turētas netālajās muižās un pašlaik spēj piegādāt apmēram 1200 pintes [piena] dienā. Agrāk gaļu ieguva, rekvizējot liellopus, taču tagad pilsēta ir spiesta brīvajā tirgū iepirkt nelielu daudzumu gaļas, kas nepieciešams zupas vārīšanai pilsētas virtuvēs.

Amerikas Palīdzības administrācijas atvestie milti pašlaik tiek izsniegti Krājumu daļai – vienā reizē katru ceturtdienu [tiek izsniegts krājums] vienai nedēļai. Tie no Amerikas Palīdzības administrācijas noliktavām tiek nogādāti uz pilsētas noliktavām, no kurām piektdienās un sestdienās tiek izsniegti maizniekiem maizes cepšanai, vai arī trīs atsevišķās vietās tiek pārdoti kā milti. Viena no šādām [vietām] ir pilsētas veikals Jaunajā Liepājā; otrs un pats svarīgākais ir Pētera tirgus.²¹ Milti tiek pārdoti par 70 kapeikām mārciņā²² un tiek sadalīti šādi:

Pārdodamās maizes cepšanai maizniekiem:	60%
Maizes cepšanai pašvaldības vajadzībām:	20%
Pārdošanai kā milti:	15%
Izmantošanai pilsētas iestādēs:	5%

Minētie procenti no nedēļas uz nedēļu nedaudz atšķiras atkarībā no krājumiem, un, ja vien iespējams, rudzu milti vai no miltiem gatavotas auzu pārslas pilsētas virtuvēs tiek izmantotas pirms amerikāņu miltiem.

Pavisam ir 110 maiznieki, kas saņem miltus no Krājumu daļas. Šie milti, kad ir izcepti maizē, jāpārdod par 65 kapeikām mārciņā tiem, kuriem ir maizes kartiņas, un maizniekiem ir atbildīgs pienākums katru nedēļu nodot pietiekamu skaitu maizes kartiņu, kas nosedz visu viņiem izsniegto miltu daudzumu. Tiek rēķināts, ka no 100 mārciņām miltu var izcept 133–1/3 mārciņas maizes. Tas dod maizniekiem ienākumu 16–2/3 rubļi uz katrām 100 mārciņām miltu; no tā viņiem jāsamaksā par raugu un citiem tēriņiem.

ĪSA LATVIJAS VALDĪBAS VĒSTURE [...]

LIEPĀJAS OSTA

Saistībā ar Sabiedroto blokādi²³ visas kuģu ienākšanas un izešanas no ostas kontrolē briti. Divas galvenās ostas un vienīgās ostas, kuras jāuzskata par būtiskām Latvijas un Lietuvas [ekonomikas] atdzīvināšanai, ir Liepāja un Rīga. Liepājas osta sastāv no reida, ko aizsargā mūra viļņlauži, un no iekšējās ostas, kas spēj uzņemt kuģus ar iegrimi līdz divdesmit piecām pēdām.

Iekšējā ostā var piestāt divdesmit pieci kuģi ar diviem tūkstošiem pieciem simtiem līdz trijiem tūkstošiem tonnu kravas, ārējā ostā – trīs [kuģi]. Visos dokos ir dzelzceļa pievadi,

to [sliežu platums] oriģināli ir krievu 60 collas, bet ar vienu nebūtisku izņēmumu kopš 1915. gada [sliežu platums] ir nomainīts uz vācu 57 collām. Ostas pārvaldei pašlaik ir tikai seši velkoņi, kas darbojas. Izkraušanas iekārtas ir trūcīgas, tās sastāv no viena pār-bīdāmā krāna ar 75 tonnu celtspēju. Vienu stacionāru 25 tonnu tvaika krānu, stacionāru ogļu izkraušanas krānu un citas ostas iekārtas izmanto Latvijas valdība. Kad šis ziņas tika ievāktas, dzelzceļus izmantoja vācu karaspēks.

Darbspēku ir viegli atrast, jo šajā apkārtnē daudz vīru ir bez darba. Zemākais algas līmenis parastiem strādniekiem ir septiņi rubļi piecdesmit kapeikas dienā un piecdesmit procenti par visām virsstundām. Visas arodbiedrības ir samērā spēcīgas un ir panākušas astoņu stundu [darba] dienu. Kopumā situācija ar darbu ir samērā mierīga, un nākotne izskatās daudz spožāka trūcīgajam ļaužu slānim, jo [ostā] ienāk mazie kuģi no Zviedrijas un Holandes ar nelielām kravām.

Izkraušanas iespējas līdz šim bijušas ļoti sliktas, jo trūka velkoņu, kas kuģus ievilkta ostā. Pēc tam, kad kuģis ir novietots pietātnē, pārtika ļoti lēni tiek nogādāta noliktavās. To dara ar maziem vārumiem, ko velk viens zirgs, un tādējādi rodas liela dikstāve uz katra kuģa, līdz pat šim laikam vidējā dikstāve ir izmaksājusi sešus dolārus par tonnu. Izkraušana aizkavējās galvenokārt kravu novietošanas un pārvietošanas dēļ.

Sliktākā izkraušana bija no [kuģa] "Lake Charlotte",²⁴ kur 100 tonnu izkraušana aizņēma pusi dienas, šī krava tika izlādēta no vienas lūkas uz baržas un ievilkta ostā – tādējādi šī krava prasīja divkārtu darbu. [Kuģis] "Lake St. Claire" bija viens no labākajiem izkraušanas piemēriem, jo 287 tonnas tika izlādētas vienā dienā, un izkraušana notika no abām lūkām.

ADMINISTRATĪVIE DATI

Pēc tam, kad Liepājā ieradās [kuģis] "Lake Wimico", bija nepieciešams uz īsu brīdi nodrošināt vietu 279 metriskajām tonnām miltu, 43 tonnām bekona, 4 tonnām kondensētā piena, [šie produkti] bija sagādāti ārējā ostā no Austrumāzijas tvaikoņu kompānijas, kas atrodas Sahalinā, un [sagādātās] telpas bija liela koka noliktava. Labības korporācija un A[merikas] P[alīdzības] A[ministrācija] tika atbrīvotas no tālākas atbildības ar rakstisku vienošanos, kas noslēgta ar Austrumāzijas tvaikoņu kompāniju. Nomas maksa par šo vietu noliktavā bija 200 ostrubļi²⁵ mēnesī.

[...]

Šajā laikā stāvoklis Liepājā bija ļoti nemierīgs, jo daudzi cilvēki bija bez darba un pārtikas krājumi ārkārtīgi trūcīgi, tāpēc apkārt ēkai tika novietoti bruņoti sargi, ko nodrošināja vācu militārās iestādes.

Kad mēs pirmo reizi ieradāmies, pilsētu un tās apkārtni bija ieņēmis 25 000 vīru liels vācu karaspēks, kurā karavīru disciplīna bija ļoti zemā līmenī, taču virsnieki izrādīja augstu cieņu visiem A.P.A. locekļiem, un diplomātiskos jautājumos abu pušu sadarbība bija ļoti sekmīga.

27. maijā plkst. 11 ostā ieradās A[merikas] S[avienoto] V[alstu] kuģis "Lake Mary", tas šajā ostā izkrāva 913 tonnas miltu, 15 tonnas cukura, 2–1/2 tonnas kakao, ko novietoja noliktavā iekšējā ostā, tā agrāk bija zināma kā Muitas noliktava, un visus nomas izdevumus sedza Bērnu palīdzības komiteja. Arī šo ēku apsargāja vācu karaspēks, ko nodrošināja vācu varas iestādes līdz vācu karaspēka evakuācijai 25. jūnijā,²⁶ pēc tam visas lietas pilsētā tika nodotas latviešiem.

12. jūnijā plkst. 7 no rīta Kuģniecības pārvaldes²⁷ rekvizētais dāņu tvaikonis "Tyr" ieradās ostā, taču, tā kā trūka latviešu velkoņu, kuģis nepiestāja līdz 13. jūnijam. Kuģa kravā

bija 1574 tonnas miltu, 284 tonnas pupu, 313 tonnas speķa un 335 tonnas piena. Tādēļ, ka šajā laikā visas noliktavu telpas bija aizņemtas, vajadzēja meklēt citu noliktavu. Tā kā praktiski visas šīs preces bija domātas Lietuvas valdībai,²⁸ tās pārstāvis Liepājā iznomāja lielu ķieģeļu noliktavu pretī Muitas noliktavai ar 6000 tonnu ietilpību, un Lietuvas valdība sedza visus izdevumus.

Ierodoties [Liepājā], birojs tika atklāts viesnīcā “Roma”²⁹ Liepājas centrā. Tajā bija galvenais birojs un pieņemšanas istaba, kā arī privāts birojs misijas priekšniekam, un [šīs telpas] tika iegūtas par 25 ostrubļu lielu nomas maksu dienā.

1919. gada 4. jūnijā virsnieki – apakšvirsnieki no baroneses Irmas Mirbahas³⁰ iznomāja dzīvokli pirmajā stāvā Līlijas ielā 3. Šajā dzīvoklī bija sešas istabas ar ēdamtelpu, vannas istabu un verandu. Baronese nodrošināja gaismu, siltumu un ūdeni un par papildu samaksu arī maltīšu gatavošanu, apkalpošanu un veļas mazgāšanu. A.P.A. nodrošināja ēdienu devas, ziepes u. c. un uzņēmās atbildību par īpašumam nodarītajiem bojājumiem.

Tas vairāk bija plānots kā privāts klubs amerikāņiem, un izdevās panākt, ka tas bija daudz lētāks par viesnīcām. Nomas maksa bija 1700 ostrubļi mēnesī.

15. jūnijā Vilhelmīnes ielā³¹ 16 tika iznomāta līdzīga vieta, kur izmitināt [armijā] iesauktos vīrus, tur bija divas guļamistabas un ēdamistaba, un mēneša nomas maksa bija 250 ostrubļi. Vēlāk, kad ieradās papildu personāls, izmitināšana divās guļamistabās Vilhelmīnes ielā 16 tika nodrošināta par 125 rubļiem mēnesī.

Šis iepriekš minētās ēkas ir vienīgās, kuras izmantoja A.P.A. savas darbības laikā līdz 1. augustam.

[...]

PROGRAMMAS

[...]

FINANŠU UN SADALES PERSONĀLS

[...]

REGIONS, KURĀ STRĀDĀJA LIEPĀJAS SEKCIJA

[...]

BĒRNU PALĪDZĪBA LIEPĀJĀ, sarakstījis T. Dž. Orbisons,³² M[edicīnas] k[orpusa]³³

5. jūnijā sākām izsniegt pārtiku 613 bērniem vienpadsmit iestādēs pilsētā, un pašlaik mēs ēdinām vairāk nekā 5000 [bērnu] savās trīs virtuvēs – divās Vecajā Liepājā (viena no tām ebreju) un vienā Jaunajā Liepājā. Mūsu sistēma, kā mēs reģistrējam pārtikai pieteikušās [personas] un pārbaudām individuālus gadījumus, ir sevi apliecinājusi kā efektīva un strādā labi, tā ir šāda:

Ar skrejlapām [rakstiskiem sludinājumiem] mēs izsludinājām, ka A.P.A. ir gatava izsniegt pārtiku, ko Amerikas tauta sūta šejienes trūcīgajiem bērniem, un paziņojām, ka šiem bērniem līdz septiņu gadu vecumam jābūt reģistrētiem noteiktā vietā un laikā, mums bija brīvprātīgie strādnieki, kurus mēs personiski uzraudzījām un kuri rūpīgi reģistrēja katru bērnu.³⁴

Turklāt bez visa tā viņiem bija jāveido saraksts par šaubīgajiem gadījumiem, kad bērni nebija pietiekami slīktā stāvoklī, lai [uzreiz] saņemtu mūsu atbalstu. Šī kontroles sistēma ir darbojusies labi. Katrā apstiprināšanas gadījumā [personai] tiek izdota zaļā kartiņa, uz

kuras ir vieta katrai mēneša dienai, vārdam un adresei, un datumam. Katrā gadījumā [personām] tiek izsniegta viena kartiņa, par kuru tās ir atbildīgas; [kartiņa] nav aizvietojama un, ja tiek pazaudēta vai citādi iet zudumā, vairs nav atjaunojama. Cik man zināms, tikai vienā gadījumā sievietei, kura pazaudēja viena sava bērna kartiņu, tika izsniegta vēl viena kartiņa. Mēs pārbaudījām šo gadījumu, guvām apstiprinājumu[, ka tas ir pamatots,] un pēc trīs dienām izsniedzām viņai vēl vienu [kartiņu].

Šis kartiņas tiek uzrādītas virtuvē un dod tiesības uz 160 gramu pārtikas devu. Mūsu komiteja ir izsniegusi virtuvēm receptes, lai ēdiens dienu no dienas mainītos. Kā jau ziņojām iepriekš, mēs prasām, lai ēdiens tiktu apēsts mūsu virtuvēs, izņemot ārkārtas gadījumus, t. i., ja [personai] ir garais klepus,³⁵ tuberkuloze vai citas lipīgas slimības, tāpat gadījumos, kad slimība liedz bērnam apmeklēt virtuvi.

Mēs ēdinām daudzas grūtnieces. Tāpat mēs ēdinām mātes, kas baro bērnu ar krūti, turklāt dodam bērnam arī pienu. Šajā sakarā es atkārtošu, ka mēs esam izveidojuši piena pudeļu izsniegšanas nodaļu bērniem līdz viena gada vecumam.

Slimo bērnu fiziskā stāvokļa pārbaudi es veicu pats un esmu pārbaudījis vairāk par 700 bērniem. Tā ir bijusi laba mūsu vispārējās programmas daļa.

Ar lielu apmierinājumu varu sacīt, ka vietējais Sarkanais Krusts ir mūsu pārraudzībā un pēc mūsu ieteikuma nopircis un samaksājis par sanatoriju ar tuberkulozi slimiem bērniem. Tāpat pilsētas pašvaldība ir paziņojusi ļoti necienīgam labošanas patversmes vadītājam,³⁶ ka viņš ir atbrīvots no amata, un izvēlējusies viņa pēcteci.

Runājot par bērnu svara pierakstiem katrā mūsu apgādājamajā iestādē, es varu ziņot, ka ikvienā gadījumā bijis vērojams bērnu svara pieaugums; piemēram, 89 bērnu svars palielinājās par 65 mārciņām 21 dienā utt.³⁷ Mēs uzskatām, ka tas ir īpaši svarīgi, jo šajā gadalaikā bērni ir aktīvāki ārpus telpām.

ĀRPUS LIEPĀJAS

Mūsu Centrālās komitejas locekļu pavadībā es esmu noorganizējis 25 vietējās komitejas tikpat daudzās vietās visā Latvijā. Tādā veidā mēs esam izvietojusi katrā valsts daļā spēcīgas komitejas, kas mūs informē un kas izpilda mūsu norādījumus.

Es esmu apmeklējis lielāko daļu no tām vairāk nekā vienreiz un esmu apmierināts ar to, ka komitejas strādā lieliski. Pašlaik mēs ēdinām vairāk par 12 000 bērnu, neskaitot apgabalu, kuru pārziņa Rīga.³⁸

No Liepājas tiek ēdināti [bērni] lielākajā daļā šo vietu, taču ir dažas vietas Rīgas tuvumā, kuras pārziņa šī pilsēta.

Šāda kārtība ir izrādījusies laba. Mani pūliņi neaprobežojas vienīgi ar aktuālo ēdināšanu, bet tiek paplašināti sanitārajā, higiēnas un personiskās veselības jomā.

Cilvēki to dziļi novērtē, un tas liek viņiem ticēt, ka amerikāņi ir viņu patiesi draugi.

Es ticu, ka mūsu pūliņi ir nesuši labus augļus un ka ir sagatavots pamats turpmākām draudzīgām un saimnieciskām šīs valsts un [Amerikas] Savienoto Valstu attiecībām.

Avots: Hoover Institution Archives, American Relief Administration, box 336, file 7.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sikāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā. Rīga 2018, 147.–193. lpp.
- ² American Relief Administration European Children's Fund Mission to Poland. Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom, 1919–1922, p. 8.
- ³ Children's Relief Bureau. General Instructions for the officers in the Children's Relief work of the A.R.A. in Poland, Jugo-Slavia, Czecho-Slovakia, Roumania, Finland, Armenia-Syria and Estonia. American Relief Administration Bulletin, 08.04.1919.
- ⁴ KENDRICK CLEMENTS. The life of Herbert Hoover. Imperfect Visionary 1918–1928. New York 2010, pp. 1–3; MATTHEW ADAMS. Herbert Hoover and the Organization of the American Relief Effort in Poland (1919–1923). In: European Journal of American Studies 2009, Nr. 2. Pieejams: <http://ejas.revues.org/document7627.html> (skatīts 12.07.2022.).
- ⁵ Hoover Institution Archives, American Relief Administration, European Unit, Stanford, USA (turpmāk – HIA, ARA, EU), box 332-29.
- ⁶ ARA Children's Relief Programme, 22.04.1919; American Relief Administration Bulletin, 29.04.1919.
- ⁷ American Relief Administration European Children's Fund Mission to Poland, pp. 9, 11.
- ⁸ Amerikāņu palīdzība bērniem. In: Latvijas Avīze, 01.06.1919.
- ⁹ HIA, ARA, EU, box 337-5, 337-14, 332-34, 338-1.
- ¹⁰ Tomass Džeimss Orbisons (*Orbison*, 1866–1938), ASV ārsts. No 1919. gada pavasara atbildīgais par bērnu ēdināšanu Amerikas Palīdzības administrācijas misijā Liepājā, no 1919. gada augusta līdz 1920. gadam Amerikas Palīdzības administrācijas Bērnu ēdināšanas misijas vadītājs Latvijā. Vēlāk ārsts Kalifornijas štatā.
- ¹¹ HIA, T. Orbison's Collection, box 1 (Diary, p. 3).
- ¹² Dr. Orbisona atvadišanās. In: Kurzemes Vārds, 09.08.1919.; Amerikas turpmākā palīdzība bērniem. In: Brīvā Zeme, 07.09.1919. u. c.
- ¹³ Dovs Brūkings (*Brookings*) – ARA misijas majors.
- ¹⁴ HIA, ARA, EU, box 337-13, 337-3 (T. Orbison, Report on Children feeding June 5th to June 14th); Amerikāņu palīdzība bērniem. In: Latvijas Avīze, 08.06.1919.; Trūcīgos bērnus. In: Latvijas Avīze, 13.06.1919.
- ¹⁵ HIA, T. Orbison's Collection, box 1 (T. Orbison to ARA, London, 01.07.1920.).
- ¹⁶ HIA, ARA, EU, box 337-3, T. Orbison to J. Groome, Weekly report of Children Feeding June 14th to 21st, 21.06.1919; Orbison T. The American Relief Administration European Children's Fund, Mission to Latvia, 22.10.1920; American Relief Administration Bulletin, 15.12.1920, No. 6; A. Bērziņa vēstule Ministru prezidentam K. Ulmanim, 22.07.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, 1307-1-1315, 18. lpp.
- ¹⁷ Domāta Kurzemes guberņa, resp., Kurzeme un Zemgale.
- ¹⁸ Pinte – šķidru un beramu vielu mērvienība angļu mēru sistēmā, Lielbritānijā – 0,568 litri, ASV – 473 l šķidrumiem, 0,550 l beramām vielām.
- ¹⁹ Krievu tirdzniecības mārciņa – 0,409512 kg.
- ²⁰ Stops – tilpuma mērvienība, 1,275 litri.
- ²¹ Pētertīrgus paviljons Liepājas centrā tika atklāts 1910. gadā starp Sv. Annas baznīcu, Sv. Jāzepa katedrāli un sinagogu.
- ²² Mārciņa – masas mērvienība, 0,45 kg.
- ²³ Sabiedroto realizētā Vācijas, tās sabiedroto un ieņemto teritoriju jūras blokāde, kas liedza karaspēka un iedzīvotāju apgādi.

- ²⁴ Amerikas administrācijas kravas piegādāja ASV Kara flotē mobilizētie kravas kuģi, kuru nosaukumā bija vārds *Lake*.
- ²⁵ Ostrubļi – Vācijas okupācijas varas iestāžu 1916. gadā izdota naudas vienība okupētajās teritorijās austrumos.
- ²⁶ Tekstā kļūdains raksturs 25. maijs.
- ²⁷ *Shipping Board* – acimredzot domāts ASV Okupācijas spēku pārvaldes iestādes, kuras bija atbildīgas par kuģošanu, t. sk. par pārtikas kravu transportēšanu.
- ²⁸ Lietuvas tiesības izmantot Liepājas ostu savām vajadzībām (kravu transportiem) noteica Latvijas un Lietuvas 1919. gada 1. martā Kauņā noslēgtais līgums.
- ²⁹ Viesnīca “Roma” atradās Rožu laukumā 7.
- ³⁰ Iespējams, runa ir par baronesi Irmu Amāliju Idu fon Mirbahu, dz. fon Heikingu (dz. 1882. gadā).
- ³¹ Vilhelmīnes iela – tag. Krišjāņa Valdemāra iela.
- ³² Sk. 10. atsauci.
- ³³ *Medical Corps* – Medicīnas korpuss, ASV armijas Medicīnas departamenta struktūrvienība, kurā tika iekļauti kara ārsti ar lielu profesionālu pieredzi.
- ³⁴ Bērnu reģistrāciju, iesaistot arī ārstniecības personālu, veica un turpmāk darbu pārraudzīja īpašas Amerikas palīdzības komitejas, ko veidoja vietējie iedzīvotāji.
- ³⁵ Garais klepus – augsti infekcioza akūta elpceļu infekcijas slimība.
- ³⁶ Veicot patversmju inspekciju, T. Orbisonam bija konflikts ar vienu no patversmju vadītājiem, kurš pēc Orbisona pieprasījuma tika nomainīts.
- ³⁷ Minētie aprēķini bija T. Orbisona personiska iniciatīva, ko viņš veica īpaši aizrautīgi, nosūtot detalizētus datus par bērnu ēdināšanas efektivitāti.
- ³⁸ Rīgā 1919. gada jūnijā tika izveidota atsevišķa Amerikas Palīdzības administrācijas misijas bērnu ēdināšanas nodaļa.

“Dažādās vietās un laikos” – tāljūras kapteiņa Imanta Baloža atmiņas par dzīvi un darbu Latvijā un trimdā 20. gadsimta 40.–90. gados

“In Various Places and Times” – the Memoir of Sea Captain Imants Balodis on His Life and Work in Latvia and Exile from the 1940s to the 1990s

---

Manuskriptu publicēšanai sagatavojis un komentējis
Edition and commentaries by

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Kalnciema muzeja biedrības valdes priekšsēdis

Novadpētniecības speciālists Jelgavas novada Valgundes un Kalnciema pagastā

E-pasts: davis.beitlers@jelgavasnovads.lv

Latvijas vēstures materiāli ir visai bagāti atmiņām un memoāriem, ko darinājuši politiķi un kultūras darbinieki, kā arī dažādu citu jomu pārstāvji. Jurniecības darbinieki, kas pēc Otrā pasaules kara strādājuši ārpus Latvijas, šajā sarakstā ierindojušies reti. Vienas no retajām jurnieka atmiņām ir informatīvi bagāti un saistošie izcilā tāljūras kapteiņa Imanta Baloža (1924–2001) memoāri “Dažādās vietās un laikos”, kas tapuši autora dzīves pēdējos mēnešos. Teksta oriģinālais variants saglabājies datorrakstā divos novilkumos, no kuriem viens glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļā, otrs – Kalnciema muzeja zinātniskajā arhīvā. Daļa šī teksta publicēta “Latvijas jurniecības gadagrāmatā 2001” jurniecības žurnālista un publicista Ginta Šimaņa redakcijā.¹ Tomēr šis publikācijas teksts dažādos aspektos tik ļoti atšķiras no oriģināla, ka, lai arī vērtīgs un interesants, raksts “Latvijas jurniecības gadagrāmatā” nav uzskatāms par I. Baloža atmiņu kā autorteksta publikāciju. Tāpat nepieciešams I. Baloža rakstīto dažviet komentēt, piešķirt kontekstu dažām atmiņu epizodēm, precizēt un papildināt tekstā lasāmos personu pieminējumus.

I. Baloža² mūžs un profesionālais ceļš, kas aprakstīts memoāros, ir spilgts un raksturīgs piemērs tam, kā latviešu jurnieki, kas Otrā pasaules kara laikā uz neatgriešanos aizklīda svešumā,³ pēc kara Rietumos iekļāvās jaunās mītnes vietas sociāli saimnieciskajā un profesionālajā vidē. Iekļāvās, pārvarot dažādas grūtības, kuru lokā bija gan pilsonības dokumentu un ar tiem saistīto jurnieka diplomu iegūšanas problēmas,

likstas ar jūrnieku arodbiedrībām mītnes zemēs, centieni nozarē kļūt no svešā par savējo, politiskie riski un kolīzijas, kas bija neizbēgamas trimdiniekiem (tātad – emigrantam, bēglim), kurš apmeklēja padomju varas pārvaldītas zemes, gan arī ilgstoša un bieža atšķirtība no tuviniekiem, darba devēju – kuģniecības kompāniju – nepastāvība un nenoteiktība u. tml. Iekļāvās ar ļoti dažādiem panākumiem – no pilnīgas pazušanas līdz starptautiskai slavai un autoritātei.⁴ I. Balodim, kurš svešumā ieguvis augstāko iespējamo un ārzemniekam bieži vien grūti pieejamo jūrnieka kvalifikāciju un ilgus gadus vadījis Kanādas tāljūras kuģus ar saimnieciski nozīmīgām kravām, laimējies piederēt pie veiksmīgajiem.

Sākot ar Trešo atmodu, viņš ar savām Rietumos uzkrātajām zināšanām un autoritāti bagātināja arī atdzimstošās Latvijas jūrniecības nozari, rosīgi iesaistoties Latvijas Jūras akadēmijas izveidē un attīstībā, jauno

jūrnieku apmācībā un zināšanu izvērtēšanā, kā arī Baltijas ostu izpētē un jūrlietu daudzinašanā.⁵ Tāpat I. Balodis vairākkārt publiski pārspriedis Latvijas situāciju ar Kanādas latviešiem, apgaismojis viņus par paša pieredzēto tēvzemē, varbūt pat kļidinājis Rietumu latviešos dažus mītus un aizspriedumus par Latvijas tagadni. Un šajā I. Baloža darbības posmā it kā sadūrās viņa profesionāli ētiskie principi, kas sakņoti pirmspadomju Latvijā un izkopti vai jauniegti aukstā kara laikā Rietumos, ar tiem, kas I. Baloža ieskatā pēc Trešās atmodas valdīja vai vismaz bija labi samanāmi pēcspadomju Latvijā. Iespējams, sociālantropoloģiskā aspektā saistošs būtu jautājums, cik lielā mērā cienījamā jūrniecības darbinieka redzējumi atbilda reālajai situācijai, bet cik lielā mērā tos sējis un diedzējis trimdiniekiem nereti raksturīgais visa padomiskā un rietumnieciskā pretnostatījums, padomju laika parādību nosodījums.

Dažādās vietās un laikos⁶

Pēc vairākkārtīga aicinājuma uzdrošinos kaut ko uzrakstīt par sevi: varbūt kādu interesēs lasīt. Rakstu [...], lai parādītu, kā gāja kādam latviešu jūrnieku vecākās paaudzes kolēģim. Viss varēja būt pavisam savādāk, un daudz kas notika tikai sagadišanās pēc; es varēju būt jebkurā no jūsu vietām un jūsu manējā. Vēlāk skolā iešana vairāk bija stūrgalvība, sajaukta ar apņēmību.

Pasaulē nācu sava tēva mājās Zaļenieku pagastā.⁷ Viena no manām pirmajām bērna domām, kas palikusi atmiņā, lūkojoties pāri plašajiem viļņojošajiem kviešu laukiem, bija – kāda gan izskatās pasaule aiz tālā, tālā tumšā meža?

Tēvs, pārnācis mājās no Krievijas, agri nomira ar tuberkulozi. Tā iznāca, ka es uzaugu un skolā gāju mātes dzimtajā Kalnciemā⁸ Lielupes krastos. Toreiz satiksme pa Lielupi bija ļoti dzīva. Pasažieru kuģīši vairākas reizes dienā gāja uz Jelgavu, Jūrmalu un Rīgu. Bez tam velkoņi jeb šleperi, kā mēs tos saucām, vilka liellaivas ar ķieģeļu kravām un koku plostiem. Ja vajadzēja braukt uz Jelgavu, Rīgu vai kur citur, brauca ar kuģīti. Mēs pat no skolas dažreiz braucām mājās ar kuģi.

Pēdējā skolas vasaras brīvlaikā [1939. gadā] pāris mēnešus pabraucu par matrozi / kuģa puiku uz velkoņa "Gauja". Trīs jau tikai bijām: kapteinis/īpašnieks, mehāniķis un es. Kad strādājām, tad strādājām dienu un nakti; kad gulējām – tad arī gandrīz tāpat. Virsstundas kā tādas bija svešs jēdziens. Velkoņi piestāja tūlīt virs Pontonu (kur tagad Akmens⁹) tilta, un dažādie pasažieru kuģi piestāja tūlīt pirms Pontonu tilta. To tur bija vesela rinda. Saskatījos lielos kuģus no tālām vietām un nodomāju kļūt tālbraucēju jūrnieks. Var jau būt, ka

savu mazumu tur arī piedeva manas mātes stāsti par viņas diviem brāļiem – viens dzīvoja Riodežaneiro, Brazīlijā, un otrs – Velingtonā, Jaunzēlandē. Abi sāka braukt jūrā pirms Pirmā pasaules kara.

Mans pirmais jūras kuģis bija “Dzintarkrasts” – mazs, ļoti vecs un lēns koka kuģis. Braukājām galvenokārt pa Rīgas jūras līci. Biju tur kurinātājs. Štimi¹⁰ ar malkas un ogļu maisījumu bija grūti noturēt, un redzēju, ka kurinātāja darbs man pa prātam nebūs.

Nākamais bija Liepājā reģistrētais kuģis “Bārtava”. Arī tas bija samērā vecs, lēns astoņu mezglu kuģis, tomēr bija lielāks un dzelzs. Tur braucu par kuģa puiku un vēlāk par jaunāko matrozi. Tas bija interesants kuģis: nebija ne elektrības, ne stūres mājas. “Vaktis” mums bija divās maiņās – četras un četras stundas. Viens no maniem pirmajiem darbiem bija katru rītu tīrīt un turēt kārtībā visas navigācijas lampas – tīrīt [to] cilindrus, piepildīt [tās] ar petroleju utt. Sliktā laikā, sevišķi ziemā, stāvēt pie stūres uz atklāta tilta nebija viegli. Uz šī kuģa nebija ne radio, ne kā cita, kam būtu vajadzīga elektrība. Magnētiskais kompass un loga¹¹ bija viss, ar ko vadīja kuģi. Ar ločiem un krastu sazinājāmies ar “zignālflegām”.¹² Tā izbraukājām pat ārpus Baltijas jūras. Kapteinis un līdzīpašnieks bija [M.¹³] Jirgenšons, pirmais stūrmanis – [Kārlis Ernests] Eglītis. Kapteinis repatriējās uz Vāciju un pēc kara brauca par trešo stūrmani uz zviedru kuģiem. Eglītis palika par kapteini un gāja bojā kopā ar kuģi pie Igaunijas salām.

Četrdesmitajā gadā uzkāpu par jaunāko matrozi uz p. Danneberga “Veltas”. Šis kuģis bija samērā moderns: bija stūres māja, elektrība un citi labumi, kas ar to nāk. Labu laiku nobraucām, vedot ogles no Vācijas uz Ļeņingradu, eļļrausus uz Zviedriju un no Zviedrijas dzelzi uz Vāciju. 1940. gada 8. augustā bijām Rīgā un mūsu Latvijas karogu nomainīja ar sarkano. Nomainīja arī pirmo mehāniķi un bocmani ar krieviem. Mehāniķis, vecs vīrs, šķīrās no mums ar asarām, bija uz šī kuģa braucis savus 20 gadus. Kad braucām zem Latvijas karoga, Ļeņingradā varējām iet uz Internacionālo Jūrnieku klubu, bet, ar sarkano karogu braucot, to vairs nedrīkstējām darīt. Salīdzinot, ko varējām apmeklēt tagad, ar to, ko apmeklējām agrāk, starpība bija ļoti liela uz slikto pusi. Vēl viens mazs, bet interesants gadījums. Vienreiz uzturam vajadzēja pirkt Ļeņingradā kartupeļus. Dabūjām tikai pavisam mazus nikulišus. Mums mēģināja iestāstīt, ka visi labie kartupeļi aizsūtīti uz Latviju badā mirējiem. Rādīja avižu bildes, kur vilcienam uzrakstīts, ka kartupeļu krava iet uz Latviju bada cietējiem. Tā man bija pirmā un vislielākā “šoka terapija” par krievu neiedomājami nekaunīgo melošanu. Kartupeļu trūkums Latvijā 1940. gadā?! Pēc tam visus citus “baltos” komunistu/krievu melus man bija vieglāk panest. Pārmaiņu labā puse mūsu jūrnieku dzīvē bija tā, ka divu maiņu vietā nu bija trīs četras stundas uz “vakti” un astoņas brīvas – tas toreiz bija kas sevišķs. Varbūt bija arī drusku labāks uzturs, no labākiem traukiem. Bet – mums visiem bija aktīvi jāpiedalās ar visādiem ķengu rakstiem “sarkanajā stūrīti”, jāklausa dažādas tukšas pašslavināšanās runas un no nelielās algas jāizdod varenajai PSRS¹⁴ valdībai nauda. Mūsu “brīvajā laikā” bija jānodarbojas ar lietām, kam nebija nekāda sakara ar kuģa darbu. Visam bija jāprasa atļauja. Gribēju nopirkt jaunus gumijas zābakus, un man bija jāsūta pieprasījums caur vairākām rokām uz pašu Maskavu. Lidz kara sākumam tos tā arī nedabūju. Gribēju arī pārcelties uz citu kuģi, kur bija mans draugs. Neļāva. Liepājas ostas valdē cilvēks, kas runāja ar stipru akcentu un maz ko zināja par jūru un kuģiem, man stingri noteica, ka es strādāšu tur, kur viņi gribēs. Tās nu bija tā laika galvenās labās un sliktās puses.

Četrdesmitā gada vēlā rudenī ieradāmies Liepājā ar ogļu kravu no Vācijas. Pusi izlādējām un ar atlikušo pusi braucām uz Karostu, lai visu ziemu apsildītu tur esošās zemūdenes.

Ziema bija auksta, un mums varenī sala, sitot kuģim visapkārt nost rūsū, kas bija radusies, tam visu ziemu stāvēt uz ledus. Aptinām kājas ar avižu papīriem un apsmērējām sejas ar sviestu, bet daudz tas nelīdzēja.

Mums likās, ka krievu zaldātus dresēja vairāk un vairāk, no agra rīta līdz vēlam vakaram. Pavasarī pārgājām Tosmares pusē remontam, un tur mums pienāca karš. Viena rīta agrā stundā bija “uz vakti”, kad milzīgs sprādziens mani nosita uz klāja; tam sekoja vēl divi. Izrādījās, ka krievi bija uzspridzinājuši Karostas torpēdu noliktavu un mūsu zemūdenes “Spidolu” un “Roni”. Tāpat kā torpēdu noliktava, abas zemūdenes bija mums iepretim kanāla otrā pusē. Mūs trenkāja, lai nesot uz fronti municiju, un dažādos citos darbos. Municiju uz fronti neaiznesām, jo nevarējām atrast, kur tā fronte ir. Bija arī jākrāso lielas sarkanā krusta zīmes uz lūkām, jo būšot jāved ievainotie un sievietes ar bērniem uz Kronštati. Arī no tā nekas neiznāca, jo bija pazudis mūsu krievu mehāniķis un bocmanis. Kapteinis B[ernhards] Apse un pirmais stūrmanis [Rūdolf] Andersons iestāstīja poļitrukiem, ka kuģi nevar apgriezt bez šlepera [t. i., velkoņa] palīdzības. Pa to laiku vācieši jau arī bija klāt. Bija nolemts, ka Karostas tuvumā uz kuģa dzīvošana nebūs droša, [un] tā agrā rītā visi rindā devāmies cauri Karostai un pāri Kalpaka tiltam uz Liepāju. Divi skati man iespiedušies atmiņā no bumbu sagrautās pilsētiņas. Redzējām ielas malā mētājamies admirāļa norautu roku. Asiņaina cilvēka roka ar piedurkni un baltu cimdu rokā. Tālāk gulēja krievu zaldāts, un viņa elkonī sēdēja un bailēs trīcēja mazs sunītis. Tie bija pirmie no daudzajiem kara upuriem, ko redzēju, un tie man lika daudz domāt; kas notika ar admirāli, un no kurienes nāca zaldāts, un kas notika ar tik uzticīgo sunīti? Nonākot pie tilta, visiem bija lielas bailes, jo nezinājām, kas būs tilta Liepājas pusē. Brīdi mīņājāmies, tad gājām pāri. Nebija neviena – ne krievu, ne vāciešu. Drīz pirmajā Jaunliepājas ielā vācieši mūs apturēja. Viņi bija diezgan nikni, mums visiem bija vienādi lietūs (darba) mēteļi, un viņi domāja, ka esam izpletņu lēcēji. Lika mums noņemt cepures; kad redzēja, ka mums ir gari mati, ļāva iet tālāk. Tolaik visiem krievu zaldātiem mati bija nogriezti uz nullīti. Līdzīgi notika arī pie Liepājas tilta. Pagājām garām degošajam pilsētas centram un apmetāmiem mūsu [kuģa] stuartes [jeb stjuartes] mājā. Nogaidījām, lai pārstāj uguns un dūmi un nomierinās cilvēku prāti, tad devāmies atpakaļ uz kuģi.

Drīz pēc tam visi brauca mājās. Palika tikai pirmais stūrmanis Andersons, es no matrožiem, viens mehāniķis ar vienu kurinātāju. Kuģim turpināja veikt dažādus remontus, un gaidījām, kas notiks tālāk. Uz rudens pusi atnāca vācu komanda, bet mūs, latviešus, tomēr paturēja. Uzvilka vācu karogu, un “Veltu” pārdēvēja par *Walter*. Pēc vairākiem braucieniem uz Narviku Norvēģijā pēc dzelzs rūdas 1941. gada vēlā rudenī saslīmu ar pleverītu [t. i., pleiritu]. Sekoja gulēšana slimnīcā, tad veselības atvaļinājums Rīgā.

Bija pienācis 1942. gada pavasaris, un Daugavā sākās rosība. Es, tagad neatceros, kā, bet kaut kā sāku braukt uz dažādiem Daugavas–Lielupes pasažieru kuģiņiem. Ap vasaras vidu man iedalīja komandā vest holandiešu velkoņus no Štetīnes¹⁵ uz Rīgu. Vedām kādus trīs jeb četrus velkoņus. Tie bija stipri lielāki nekā parastie Rīgas velkoņi. Braucieni bija lēni, jo pietājām vairākās vietās, gaidot labāku laiku. Bet ne vienmēr mums laimējās. Visiem velkoņiem bija latviešu komandas, bet pārraug visiem tomēr bija vācietis.

Pienāca 1942. gada rudens. Tā kā biju pietiekošu laiku nobraucis, gribēju iet jūrskolā. Gribēju iet, bet Kuģniecība nelaida: viņiem ļoti trūkstot cilvēku. Neklausoties uz stingrajiem iebildumiem un nesaņemot pēdējo algu, sāku iet Kr. Valdemāra jūrskolas¹⁶ pirmajā klasē. Līdz marta mēnesim viss gāja labi. Vienu dienu policija uzaicināja mani ar viņiem aprunāties. Man pierakstīja visādus grēkus, par kuriem pats maz ko domāju. Es esot dezertējis no

sava kuģa, no Vācijas esot vedis ziepju zāles spekulācijai (vedu savai mammai) utt. Nezinu, vai sevi par dezertieri gluži varēju skaitīt, agrāk vasarā gan viņi mani bija pieķēruši, stiepjot ziepju zāles, bet nekādu sodu neuzlika. Policisti paši pievēca šo precī, un, kad nākamreiz atbraucu atpakaļ no Vācijas, bija jāiet pierakstīties par tukšo trauku saņemšanu. Visam tam gala rezultāts bija, ka vācu drēbēs tērptie latviešu pratinātāji man deva “izvēli” – vai nu iet leģionā, vai uz Salaspili.¹⁷ Mana doma, ka vajadzīgi arī jūrnieki, sevišķi tādi, kas grib iet skolā, viņus galīgi neinteresēja. Bija ļoti grūti izšķirties, bet ar viņu piebikstīšanu aizgāju leģionā 18 gadu vecumā. Tēlot zaldātu man pavisam nepatika. Uz Krieviju mūs aizveda glauni, ar salmiem izklātos vilcienos, tikai vaina bija tā, ka atpakaļ bija jānāk kājām, bieži pa dziļu sniegu vai dubļiem. Pa laikam vicojāmies ar sarkanajiem, izkūlāmies no vienas otras ķeseles, kamēr kaut kā nokļuvām Dancigas¹⁸ ielenkumā. Tur īsi pirms Gdiņas krišanas dabūju pa ribām, bet laimējās tikt ārā ar pēdējo ievainoto transporta kuģi. Sekoja slimnīcas un gūsts Beļģijā.

1947. gadā dzirdēju par Baltiešu jūras skolu Flensburgā.¹⁹ Sāku to apmeklēt tā paša gada vasarā. Skola darbojās visu gadu, un varēju dūšīgi mācīties. Daži skolotāji bija no vecajiem Kr. Valdemāra skolas skolotājiem, arī daži latviešu kapteiņi, kā [Pauls] Neimanis, [Ērihs] Breikšs, [Voldemārs] Orle, [Georgs] Nimands un citi. 1948. gada augustā, kad biju jau trešajā klasē, beidzot radās izdevība atkal tikt uz kuģa. Ķīles kanālā uzkāpu par matrozi uz “Ramavas”. Šis kuģis bija viens no vairākiem latviešu kuģiem, kas visu kara laiku bija braucis zem angļu karoga ar latviešu komandām. Kapteinis bija A[ugusts] Šmits, stūrmaņi – A[ugusts] Ozoliņš un A[rturs] Ozols, bet trešais stūrmanis bija vienīgais, kas tur bija jau no pirmskara laikiem. Braucām no Zviedrijas un Somijas ar kokiem uz Angliju. Šad tad uz Bilbao Spānijā pēc dzelzs rūdas un uz Vidusjūru pēc *esparto*²⁰ *grass*. Interesantākais brauciens varbūt bija uz Sjerraleoni Āfrikā 1949. gadā un no turienes uz Gambiju pēc zemesriekstiem. Uz kādas mazas saliņas varēja vēl redzēt vecas drupas no kurzemnieku cietokšņa. Tur arī “dabūjām” piecus “zaķus”. Visi lipīgi un melni. Šad tad mums “zaķi” gadījās arī no Alžīras. Tur dezertieri no franču Ārziemnieku leģiona centās uzlavīties uz kāda kuģa. Reiz starp tiem bija arī viens latvietis. 1950. gadā, pateicoties maniem Flensburgas papīriem,²¹ tiku uz s. s.²² [t. i., tvaikoņa] “Sports” par trešo stūrmani. Visi šie kuģi kalpoja *British Ministry of War Transport* [t. i., Lielbritānijas Kara transporta ministrijai], kas savukārt bija nodoti izmantošanai dažādām rēderejām.²³ [Tvaikoņa] “Sports” kapteinis bija J[ānis] Virsis un stūrmaņi – A. Kraukle [proti, Ādolfs Krauklis], P[auls] Biskaps un es. Visvairāk braucām uz Vidusjūru un arī Kanādu. Tā pirmo reizi redzēju Kanādu. Pirmā “darišana” ar Kanādu man iznāca, kad biju vēl uz “Ramavas”. Dažas dienas pirms ierašanās Londonā jau zinājām, ka *Surrey Commercial* dokos streiko. Tomēr, lai netiktu uz melno listi, tur iebraucām. Izrādījās, ka tur atradās divi Kanādas kuģi, kuru komandas streiko, un Londonas dokeri bija pieteikuši simpātijas streiku. Mēs tur nostāvējām veselu mēnesi, kamēr beidzot armijas vīri mūs izlādēja. Mums, komandai, klājās labi. Bija pilna “deķa” krava ar *esparto grass* (no tās gatavo labu papīru angļu mārciņu iespiešanai), nevarējām neko daudz strādāt, un bija, kur noslēpt cigaretes un citas lietas. Ar [tvaikoni] “Sports” daudz braucām uz Vidusjūru. Labu laiku nobraucām no Roterdamas uz Aleksandriju un tad Grieķiju pēc dzelzs rūdas. Grieķijā, mazā vietnā *Staritnon* netālu no Dardaneļiem, pastaigājoties pa sādžu, dzirdēju, ka uz vijoles spēlē “Kur tu teci, gailīti mans”. Izrādījās, kāda latviete apprecējusies ar grieķi un viņam šo melodiju iemācījusi. Nabadzīte bija ļoti vilusies! Domājusi un cerējusi, ka aizprecas uz vecu, gudru kultūras tautu. Kad pēc kara ar vīru atbraukusi uz šo mazo miestniņu, Grieķijā bijis pilsoņu karš un vīram bijis jāiet karot. Palikusi viena, bez valodas,

bez kādas palīdzības nesimpātisku radu barā. Viņai ne tik vien bijis grūti pierast pie lielās mānīcības un jauno radu aukstuma, bet bijis arī jāapmazgā un jāaplāpa vīra trīs jaunākie brāļi, pašai gaidot bērnu. Vēlāk [mēs], visa mūsu komanda, palikām pie ģimenes draugiem un palīdzējām, kā nu mācējām. Pēc tam kādu laiku sarakstījos ar Vilmu, bet tas apsīka. Pēc tam, kad viņas ģimene pārcēlās uz Salonikiem, nezinu, kas notika tālāk.

Mums ar kuģi arī notika pārmaiņas. 1952. gada augustā angļi latviešu kuģus atdeva atpakaļ to īpašniekiem. Mūs visus “nomaksāja nost”, bet tie, kas vēlējās, varēja braukt atkal. Kapteinis J. Virsis aizgāja malā. Viņa vietā nāca A. Kraukle [proti, Ā. Krauklis]. Es tomēr atpakaļ negāju. Biju noskaidrojis, ka man ir nepieciešamie četri gadi nobraukti uz angļu kuģiem, lai varētu turpināt jūrskolu otrā stūrmaņa papīru iegūšanai. Tā man bija liela un ļoti svarīga izšķiršanās. Nebiju drošs, vai protu pietiekoši labi valodu, vai varēšu sekot un turēties mācībām līdz. Pirmais pārsteigums bija, ka pēc angļu metodes viss mācību kurss nesākās un nebeidzās zināmos datumos. Visu vajadzīgo vielu pasniedz dažādi instruktori (*lecturers*), un, kad students un pasniedzējs domā, ka students ir sagatavots, students piesakās pie *Chief examiner*,²⁴ kurš nosaka, kad un kurš tevi eksaminēs. Šiem vīriem nav nekā kopīga ar skolu. Viņi ir valdības, *Board of Trade* [proti, Valsts tirdzniecības padomes] algoti cilvēki, ļoti neatkarīgi un ļoti nepielūdzami, parasti *Extra Master*'i. *Extra master* [nosaukumu jeb grādu] var iegūt pēc apmēram divu gadu mācīšanās, kad esi dabūjis jau *Master D. G.* (tālbr[aucēja] kapteinis). [Nosaukumam] *Extra master* nav nekādas lielas praktiskas nozīmes, ja brauc jūrā. Man gadījās tikai ar vienu braukt kopā. Parasti viņi ir vai nu skolotāji, eksaminētāji, vai strādā pie valdības citus darbus, dažreiz arī lielajās rēderejās vai ostu pārvaldēs. Tagad vairs tādu nav. Kā visur, tagad dod universitātes grādus. Man jau arī bija klusa vēlēšanās to sasniegt, bet divus gadus dzīvoju bez ienākumiem, kad jāuztur ģimene un jāmaksā mājas parādi, – tas daudziem nav iespējams. Eksāmens sākas ar kādiem astoņiem rakstiskiem [uzdevumiem], seko mutiskie (*oral*), beidzas ar signalizāciju piektdienas pēcpusdienā. Kas īsti netiek cauri, to eksaminētājs sūta atpakaļ vēl braukt jūrā vai nu mēnesi, vai sešus un tad pienākt atkal. 1952. gadā *King Edward VII Nautical College* [t. i., Karaļa Edvarda VII Jūras koledžā] visi mani kursa biedri bija tādi, kas nāca skolā pēc četrus gadus nobraukšanas kā *apprentice* (mācekļi, kadeti). Es biju vienīgais, kas bija braucis kā matrozis, vēlāk trešais stūrmanis. To laiku *apprentice* vietas bieži bija tēva ģimenei jānopērk, jeb vismaz vajadzēja labu pazišanos ar rēderejas vadību. Alga bija ļoti maza – tikko tēriņa nauda. Dažkārt ceturta gada mācekļi brauca par trešo stūrmani. Par tolaiku algām runājot, – kad braucu par vecāko matrozi, man bija 24 mārčiņas mēnesī plus virsstundas; sanāca pāri par 30. Kad tiku par trešo stūrmani, bija 28 mārčiņas mēnesī, virsstundas nemaksāja. Londonā dzīvoju samērā lēti Jūrnieku mājā un dūšīgi mācījos. Savu piepūli arī vajadzēja, lai pierastu pie mailēm [t. i., jūdžēm], mārčiņām, collām un citiem angļu mēriem. Kad drusku naudas palika pāri, gribējās ar kādu meiteni kur aiziet uz kādu no daudzajiem muzejiem – tie bija brīvi [proti, pieejami bez maksas]. Tā tur satiku arī savu nākamo sievu Ainu; viņa gāja mūsu skolā. Pienāca pavasaris, un pēc sešiem mēnešiem nauda gāja strauji uz beigām. Bija jāsaņem liela dūša un jāpiesakās eksāmeniem. Skolotāji gan teica, ka man vajadzētu tam būt gatavam, bet, [...] šad tad redzot, ka kādu sūta atpakaļ vēl pabraukt, paliek aukstas kājas. Varbūt vienīgais mierinājums bija, ka laiciņu atpakaļ biju saņēmis no kapt[eiņa] A. Kraukle[s] [proti, Ā. Kraukļa] vēstuli, kurā viņš mani aicināja atpakaļ uz “Sportu” – vienalga, vai nolieku eksāmenus vai nē. Tā nu vienu marta nedēļu – sākumā ar lielu drebēšanu – darbojos bargu kungu uzraudzībā un prašņāšanā. Galvenais bija tas, ka man nebija nekāda priekšstata, kā eksaminēšana notiek. Pēc rezultātiem bija

jāiet otrā dienā. Atkal uztraukumi, bet – pašam par pārsteigumu un prieku – viss beidzās labi! Starp citu, angļiem bija princips neteikt, cik labi eksāmeni nolikti. Visi, kas ir nolikuši, ir ar vienādām tiesībām. Iznācis uz ielas, jutos varenlabi!

Bija īsts diploms kabatā, sieva arī noskatīta, tagad tikai vajadzēja sākt dzīvot ar labu pamatu zem kājām. Protams, to visu varēja veikt, vispirms sameklējot darbu. Toreiz Anglijā vēl no kara laikiem bija *Merchant Navy Officers Pool* [t. i., Tirdzniecības flotes virsnieku birojs]. Mazā birojā satecēja pieprasījumi no kuģiem, un tur arī reģistrējās tie, kas meklēja darbu. Lielākā daļa manu kursa biedru aizgāja atpakaļ kā *apprentices* uz kuģiem, kur viņi bija jau braukuši. Vispirms man piedāvāja darbu uz kāda Londonas grieķu kuģa. Šim kuģim jau pa priekšu gāja slikta slava, tomēr aizgāju un aprunājos, bet nemaz nelikās pievilcīgi. Gāju uz *pool'i* [t. i., biroju] atkal. Dabūju [darbu uz] s. s. *Industria*. Īsts angļu kuģis ar pilnu angļu komandu. Nobraucu tur kādu gadu, vispirms par trešo, tad otro stūrmani. Braucām uz Kanādu un Argentīnu pēc kviešiem, uz Āfriku pēc sarkankoka un mahagonija baļķiem. Virsniekiem virsstundas nemaksāja, bet tā vietā deva brīvu uniformu gadā. No instrumentiem bija tikai magnētiskais kompass, loga [t. i., laga] un DF (*radio direction finder*²⁵). *Nebija pat Decca*, [...] kas bija uz “Ramavas” un “Sporta”, un tas man ļoti patika. Visumā – kuģis bija tikai dažus gadus vecs, komanda draudzīga, un man tur klājās labi. Tiku arī par otro stūrmani. Tomēr sarunājām ar Ainu, ka labāk brauksim uz Kanādu un precēsimes. Pirmais iemesls varētu būt [šāds]: kaut arī man Anglija patika, [...] redzot, kā paši angļi brauc projām, neredzēju iemeslu, kāpēc man kā svešiniekam būtu tur jādzīvo. Otrs: Ainas vecāki un brālis bija aizbraukuši uz Ameriku, Čikāgu. Cik biju redzējis, Kanāda man arī ļoti patika; tā arī nolēmām braukt un dzīvot Toronto, kur Ainas vecāki un brālis varētu arī ierasties uz mūsu kāzām. Toronto man jau arī bija veci draugi no Vācijas laikiem. Kad ceļa nauda un vēl drusku bija iekrāta, nomaksājos no *Industria* un nokārtoju vajadzīgos dokumentus, lai brauktu uz Kanādu. Aina bija vēl kāds pusgads vajadzīgs, lai pabeigtu māsu skolu. Nolēmām – es aizbraukšu pirmais un drusku iekārtošos. Vēl otrs iemesls, kāpēc braucu uz Kanādu, bija – lai liktu pirmā [stūrmaņa] vai kapteiņa eksāmenu, bija vajadzīga pavalstniecība. Mans laiks, kamēr braucu uz “Ramavas” un [tvaikoņa] “Sports”, pavalstniecībai neskaitījās. Tas sākās ar laiku, kad sāku dzīvot malā un iet skolā. Toreiz pavalstniecībai vajadzēja piecus gadus – kā Anglijā, tā Kanādā.

Kanādā ierados 1954. gada agrā pavasarī. Domāju, ja ne citādi, dabūšu vietu uz kādu no daudzajiem ezeru kuģiem. Bet nekā! Izstaigājos pa Toronto un Monreālu, visur prasīja pēc *Canadian experience* [proti, Kanādas pieredzes]! Kapteiņi par trešajiem stūrmaņiem labāk ņemot savus bijušos stūres vīrus, kas jau ko zina par upēm, kanāliem un ezeriem, nekā [...] svešinieku. Daudzus gadus vēlāk to labi sapratu. Par matrozi nevarēju tikt. Arodbiedrības tos, kas braukuši par virsniekiem, neņēma pretim. Tolaik te bija divas savā starpā ļoti kašķīgas arodbiedrības. Viena no tām bija ļoti komunistiski noskaņota, otra nē. Tagad palikusi tikai knapi viena. Drusku ietaupītā nauda ļoti ātri gāja uz beigām, un man bija jādabū jebkāds darbs. Tā mans pirmais darbs Kanādā bija par mūrnieka palīgu pie latviešu uzņēmēja – bija jānes ķieģeļi uz trešo stāvu. Pēc pāris mēnešiem dabūju darbu laivu būvētavā. Tur bija daudz interesantāk – strādāju pie takelāžas²⁶ darbiem un krāsošanas. Būvēja ļoti dārgas jahtas un *cabin cruisers* [t. i., nelielas jahtas ar kabīni] no mahagonija un *teakwood* [proti, tikkoka], visu ar kapara kniedēšanu. Labi iemācījos strādāt ar visāda veida krāsām, *varnish'u*²⁷ un lakas darbus. Tomēr arī tur daudz nemaksāja un gribējās tikt atpakaļ uz jūru. Starplaikā biju arī apprecējies ar Ainu. Arī viņai, lai iegūtu pilnas Kanādas māsas tiesības, vajadzēja kādu pusgadu nostrādāt par mazu algu. Tāpēc

kā papildus darbu pieņēmu nama sētnieka, pārvaldnieka pienākumus. Vismaz bija brīvs dzīvoklis un to darbu varēju darīt vakaros un nedēļas nogalēs. Piedzima puika Jānis, un aizgājām dzīvot klusākā vietā. Ap to laiku saņēmu arī piedāvājumu braukt uz piekrastes kuģi par bocmani, un kādu mēnesi vēlāk radās darbs uz [kompānijas] *Saguenay Terminals Ltd.* kuģa par trešo stūrmani. Šī kompānija bija ALCAN – *Aluminium Company of Canada*. Daudz vedām *bauxite* [proti, boksīta] rūdu, no kuras taisa alumīniju. Gandrīz gadu nobraucu [maršrutā] *Guyana*²⁸ – *Suriname*²⁹ (Dienvidamerikā) – *Trinidad*.³⁰ Piecas dienas turp un atpakaļ. *Guyan*’ā bija jābrauc kādas 60 jūdzes augšā pa Demereras džungļu upi. Dabūju labi izbaudīt džungļu smaku un redzēt diezgan mērkaķu, čūsku un krokodilu. *Trinidadā* bija dažkārt jāgaida kārta, un man iznāca apciemot *Tobago, Kurland Bay* [proti, Kurzemes līci]. Kad tiku projām no šiem braucieniem, vedām *general cargo* [proti, galveno kravu] no Kanādas uz Karību salām un alumīnija pūderi uz *Kitimatu* [...] Kanādas rietumu krastā. Vedām arī labību no Vankūveras uz Japānu – *Nagoya*.³¹ Tas bija 1956. gadā, un Japāna vēl izskatījās kā īsta Japāna. Vairākas reizes, kad biju tur vēlāk, visur jau redzēja *Hilton* hotelus, *McDonald*’us un ģērbšanos Rietumu stilā. Vecā, īstā Japāna bija pazudusi. Kad sāku braukt pie *Saguenay Terminals Ltd.*, viņiem bija 17 kuģu, kad beidzu trīs gadus vēlāk, – bija palikuši astoņi. Lejupslīde Kanādas kuģniecībā sākās no tā paša Londonas streika. Karam beidzoties, Kanādai bija kādi pāris simti kuģu. Kad arodbiedrības sāka kašķēties, kuģus pārlika zem citiem – Anglijas un Bermudas – karogiem, Kanādas komandas atlaida, paturēja tikai virsniekus un pieņēma melno komandas. Arī es uz [kuģiem] *Sundial, Sunjarv* un *Sunbryton* braucu ar melno komandām. Visumā viņi bija ļoti slinki – labi, ja pāris gadījās tādu, kas apzinīgi strādāja. Kompānijas arī iemācījās ņemt visu komandu no vienas salas. Ja ņem no dažādām vietām, viņi savā starpā daudz kaujas. Starp citu, *Sunbryton* bija jauns kuģis un pirmais, kas būvēts ar alumīnija *superstructure* (virsbūvi). Sākumā bija daudz problēmu, kā izolēt alumīniju no dzelzs, sevišķi eņģu vietās. [Kuģi] *Sundial* un *Sunjarv* bija būvēti kara laikā Kanādā, 4700 un 10000 D. W.³² tonnu *Park boats* [tipa] kuģi, 10 *max. kph.*³³, *gyro* [t. i., žiromkompas] nestrādāja, iekapsulēts *bauxite* [proti, boksīta] putekļos, un radara nebija.

Nedaudzas dienas pēc dēla dzimšanas aizbraucu no mājas un atvaļinājumā tiku tikai kādu gadu vēlāk. Sievai gāja ļoti grūti, nevarēju atstāt nekādu naudu, un labāk palika tikai tad, kad sāka nākt mana nauda. Uz Kanādas kuģiem, tāpat kā uz angļu, kad paraksta līgumu, [jūrnieris] kompānijai var pateikt, cik naudas sūtīt uz mājām (vai uz banku) un cik – izmaksāt pašam jūrnierim. Es sūtīju mājās visu, paturēju tikai to, ko saņēmu par virsstundām. Pēc laiciņa biju atkal otrais stūrmanis, bet kompānijai kuģu palika aizvien mazāk. Redzēju, ka jāmeklē kaut kas cits, un tā, nākamo reizi būdams atvaļinājumā, atradu darbu uz Kanādas [uzņēmuma] *Esso* tankeriem [proti, tankkuģiem]. Uz tankeriem nekad nebiju braucis, un tā dabūju ceturto stūrmaņa vietu. Iepriekšējā vietā kā otrais stūrmanis pelnīju \$ 340 mēnesī un mēnesi atvaļinājuma gadā, tagad saņēmu \$ 420 mēnesī un atvaļinājumu katrus sešus mēnešus. [Kuģim] *Esso Knoxville* [bija] Panamas karogs, komandā visi kanādieši; kādus astoņus mēnešus nobraucu Dienvidamerikas rietumu krastā. Talarā, Peru [provincē], bija rafinērija,³⁴ un no tās apgādājām Peru un Čīles krastu cukura fabrikas un citas vietas ar eļļas produktiem. Tur lielo vilņu dēļ bija jāpielieto citādas metodes, nekā to darijām Atlantikas [t. i., Atlantijas okeāna] pusē. Pēc tam atbraucām remontā uz *Newport News*,³⁵ un tur nākamajā ritā uznāca itāļu komanda; [...] mūs visus atlaida, kuģi nodeva itāļiem.

Atkal Toronto un bez darba. Nepagāja tomēr ilgi, līdz dabūju *skipper*’a³⁶ vietu uz vienas motorjahtas (*cabin cruiser*). Bagāts Toronto žīds [jeb ebrejs] bija nopircis šo jahtu no kāda

Kubas Batista valdības ministra, kurš bija atbēdzis no Kastro uz Maiami Floridā. Laiva *Adeline II* bija laba, 25 metrus gara, tikai drusku apdauzīta. Tā lielu daļu 1958. gada vasaras pavadīju Maiami – zem USA [tātad ASV] karoga un pārskatot remonta darbus. Kad tie bija pabeigti, atbrauca visa lielā īpašnieka ģimene, un es tūlīņ dabūju braņas³⁷ no sieviešu puses: kā es varējis un drikstējis lietot tos pašus traukus gaļas un piena ēdieniem! Vai es nezinot, ka tas pēc jūdu reliģijas ir briesmīgi smags pārkāpums! Teicu, ka nu esmu tāds galīgs muļķis, ka par tādām lietām biju ko dzirdējis tikai pa ausu galiem. Pēc tam, kad man izskaidroja, ko var un ko nē, man bija visi trauki jānomazgā ar *caustic soda* [t. i., nātrija hidroksīdu] un jātur piena un gaļas ēdienu trauki atsevišķi. Un tomēr viņi nedrīkstēja būt arī *shellfish* [proti, vēžveidīgos], bet, kad visi sievieši bija projām, vīrieši, mani ieskaitot, dūšīgi mielojās ar lobsteriem un *shrimp*'iem (vēžiem un garnelēm). Jāpiezīmē: ja bija kādi viesi uz kuģa, tad vienmēr pieņēmu vienu vai divus palīgus, bet, ja nebija neviena, tad tikai es un laiva. To gadu, kad biju tur, lielāko laika daļu pavadījām Nasavā, Bahamu salās. Laiva palika zem Bahamu karoga, un apskatījām daudz apkārtējo salu. Starplaikā arī atbraucu uz Toronto un dabūju savu Kanādas pavalstniecību. Īpašnieki samaksāja ceļu. 1959. gada pavasarī braucām no Maiami uz Toronto. Pagāja kāds mēnesis, braucot pa *USA Inland waterways* [proti, ASV iekšzemes ūdensceļiem]. Bijām tikai divi, un braucām tikai dienās. Kādu nedēļu pavadījām Ņujorkā. No [turienes] pa Hudzonas upi augšup uz Ontārio ezeru un Toronto. Par šo laiku man nav nekādu sūdzību – mēs satikām labi. Šad un tad iedeva naudu, lai turu muti ciet un nestāstu neko sievām par vīru un dēlu izdarībām. Ēdām kopā uz kuģa vai, kad gājām malā. Ļoti labi sapratos ar veco paaudzi – viņi bija nākuši no Polijas un Ukrainas, un mums bija daudz, ko salīdzināt. Toreiz viņiem, maniem darba devējiem, ne visur veicās labi. Dažos glaunos jahtklubos mums pat nedeva svaigu ūdeni [tikai] tāpēc, ka laivas īpašnieks bija žīds. Tāpat viņus neuzņēma *Royal Canadian* jahtklubā [proti, Kanādas Karaliskajā jahtklubā] Toronto. Viņi turpat netālu nodibināja paši savu jahtklubu. Mani traucēja tas, ka viņi bija bagāti un svaidījās ar naudu, es tāds nebiju. Uz “normāliem” kuģiem visi strādā un visiem par to maksā algu, tādēļ visi ir vienādi. Otrs – tas bija *dead end job* [burtiski – ‘strupceļa darbs’], [no kura] nekur tālāk nevarēja tikt. Citādi tur strādāt bija interesanti.

Atgriezies Toronto, paklausījos apkārt. Tā kā nu man tankeru pieredze drusku jau bija, gāju pie Kanādas [uzņēmuma] *Shell Oil Co.* painteresēties. Un tā man sākās gandrīz trīsdesmit gadu ilga darba laiks [sadarbībā] ar šo lielo firmu. Kanādā lielās tankeru kompānijas (*Shell, Esso, BP, Texaco*) maksāja lielākas algas nekā uz preču kuģiem. Līdz ar to viņiem nebija arod biedrību problēmu un uz kuģiem bija kanādiešu komandas. Kanādas [uzņēmuma] *Shell [Oil] Co.* sastāvēja no divām daļām – iekšzemes ūdeņu un dziļjūras kuģiem. Es, protams, aizgāju uz tālbraucējiem. Sāku braukt uz tā saucamajiem T2 tankeriem. Tie bija kara laikā Amerikā būvēti kuģi. Būvēti ļoti ātri, veldēti [proti, veldināti³⁸] un labas kvalitātes, [uz tiem] bija arī *gyro* [proti, žirokompas], radars un *lorans*³⁹ [jeb radionavigācijas pozīciju fiksēšanas sistēma, ar kuru nosaka kuģa (šajā gadījumā) atrašanās vietu]. Ļoti ērtas kabīnes, katra ar savu dušas vietu. *Turbo-electric* [tipa] dzinēji [ar] 7700 HP [t. i., zirgspēku] [jaudu]. Līdz šim biju braucis tikai ar vecajām tvaika mašīnām. Manas braukšanas sākumā vedām *crude oil* (naftu), lielāko tiesu no Venecuēlas, Puerto la Krusas [*Puerto LaCruz*], Ponte Kardonas [*Ponte Cardon*], bet visvairāk no Marakaibo [*Maracaibo*] ezera. Vedām uz Portlendu [*Portland Me*] [ASV]. No turienes to pumpēja uz Monreālas rafinērijām. Gadu gājumā esmu simtiem reižu braucis pāri tā saucamajam Bermudu trīsstūrim un varu apgalvot, ka tur nekādas mistiskas varas nerādās, lai gan arvien kāds to cenšas

pierādīt. Dažkārt gan ziemās un agros pavasaros izskatījās ērmīgi, kad aukstie ziemeļu vēji un aukstā Labradoras straume, saduroties ar Golfa straumi, radīja lielus viļņus un virs ūdens, līdz mastu galiem – [t. s.] *sea steam* [burtiski – ‘jūras tvaika’] mākoņi. Tie bija kā bieza, mutuļojoša migla.

Nu man bija Kanādas pavalstniecība, pirmajam stūrmanim vajadzīgais braukšanas laiks, tikai nebija naudas, lai ietu skolā. Tomēr [19]61. gadā sarunājām ar Ainu, ka jāiet būs, viņa tagad pelna māsas algu, un kaut kā varēsīm galus kopā savilkt. Paņēmu no kompānijas bezalgas atvaļinājumu un devos uz Helifeksu mācīties. To būtu varējis darīt arī Toronto, būtu bijis drusku lētāk, bet, ja tev ir apkārt jauna ģimene, radnieki un draugi, nav tik daudz laika mācīties kā vietā, kur nevienu nepazīsti un nav naudas, ar ko apkārt staigāt. Helifeksa skola bija arī labāka. Tā dzīvoju mazā istabiņā un mācījos, cik nu varēju turēt. Labu tiesu jau biju mācījies, kamēr braucu, tā ka viss patiesībā bija tikai jānogrudina. Skolu sistēma Kanādā ir tāda pati kā Anglijā: dažādi priekšmeti sākas un beidzas dažādos laikos un turpinās visu gadu. Pēc pāris mēnešiem biju *Ministry of Transport* [proti, Satiksmes ministrijas] eksaminētāja priekšā, un gāja labi. Starp citu, jūrnieku un lidotāju atļaujas ir vienīgās, ko izdod federālā valdība; dakteriem, inženieriem, arhitektiem un citiem eksāmeni jāliek pie provinču autoritātēm [proti, pārvaldes struktūrām un to pārstāvjiem], jo izglītība ir provinču ziņā. Tā nu ar svaigu pirmā stūrmaņa diplomu tiku par pirmo [stūrmani] uz jauna kuģa *Emerillon*. Toreiz [tas bija] lielākais kuģis, kas būvēts Kanādā 1960. gadā, 72 000 T. DW, 17 000 HP *Steam Turbine* [t. i., tvaika turbīna]. Par otro [stūrmani] jau braucu labu laiciņu – jau tad, kad aizvedām veco [kuģi] *Paloma Hills* dzelžos uz Japānu, Osaki. Šo braucienu no Vankūveras uz Japānu varu uzskatīt par vissliktāko laika ziņā. Biju jau dažas reizes bijis Atlantijas harikēnos,⁴⁰ bet toreiz taifūnam tikt cauri bija notikums [pats] par sevi. Vairākas dienas netikām uz priekšu un mūs pūta atpakaļ. Ne dienā, ne naktī nekur tālu nevarējām redzēt putu un ūdens mākonī. Mums klusums un krišana starp viļņiem likās ļoti ilga, un tikpat ilga atkal [šķita] celšanās viļņa galotnē un vēja aurošana. Nedomāju, ka kāds daudz tai laikā gulēja. Bijām sagatavojuši un visu nostiprinājuši, cik labi mājējām, bet vienmēr māca doma – vai tikai kaut ko nevajadzēja darīt savādāk. Arī bunkuri [proti, degvielas krājumi] sāka strauji iet uz beigām. 18 dienu vietā bijām jūrā 32. Tomēr, kā jau visas vētras, tā arī taifūni apmirst, bet mums bija jāiet Jakohamā pēc papildu bunkura. Kad tikām Osaki un tad atpakaļ Kanādā, biju drusku pārsteigts, ka tik daudzi uzdeva [proti, uzteica] jūrā braukšanu, pat mūsu vecākais mehāniķis. Par tām lietām runājot, esmu bijis cauri vēl vienam taifūnam kā kapteinis, bet ne tik niknam. Harikēni ir visai ierasta parādība Atlantijas rietumu krastā, un ar tiem vienkārši jāsarod. Tomēr viens mani ir kaitinājis vairāk nekā citi. 1967. gadā braucu ar [kuģi] *Northern Shell* no *Curacao* [proti, Kirasao] uz *Hudson Bay* [proti, Hudzonas līci]. Jau Karību jūrā laika ziņas vēstīja, ka mūsu ceļā var iznākt darišana ar harikēnu. Vēroju to ļoti nopietni un mainīju kursu, kā to biju mācījies [pēc] laika ziņu pareģojumiem. Harikēns tomēr neskatījās, ko viņa priekšgājēji bija darijuši, tam bija sava galva. Tas mainīja ātrumu un virzienu bieži un neparedzami, kamēr mani noķēra savā aci pie Ņufaundlendas krastiem. Tikām jau ar visu cauri labi, tikai tā “dancošana” man nepatika. Vel viens nelāgs brauciens palicis atmiņā no veciem laikiem, kad ar “*Ramavu*” vedām rūdu no Bilbao uz Angliju. Man liekas, tas bija agri pavasarī, kad Biskajas līci tikko varējām noturēties pret viļņiem un braucām vairāk projām no Anglijas nekā uz Angliju. Ar lielu novēlošanos tomēr galā tikām.

1964. gada agrā pavasarī biju atkal atpakaļ *Nova Scotia Institute of Technology, Marine Dep.* [proti, Jaunskotijas Tehnoloģiju institūta Jūrniecības nodaļā], lai savā mazajā pagraba

istabiņā mācītos *Master Foreign Going* (tālbraucēju kapteinis) grāda iegūšanai. Mācīšanās veicās, un eksāmenus noliku ātrāk nekā parastajā laikā. Tā nu beidzot, beidzot tiku pie tā, ko tik ilgi biju vēlējis. Mani galvenie aizkavēšanās iemesli bija pavalstniecības gaidīšana un naudas trūkums. Citiem bija savādāk. Helifeksā viens no mana pirmā stūrmaņa kursa biedriem – viņam bija spoža sporta mašīna un daudz meiteņu, ko vadāt apkārt. Kad noliku savus pēdējos eksāmenus, viņš gatavojās savam pirmajam. Tiem, kam ir nauda, [...] lielas steigas nav. Starplaikā ņēmu arī divus dažādus radara kursus, radiotelefona operatora, medicīniskās palīdzības un ugunsdzēsības kursus. Uz mūsu kuģiem dakteri līdz nebrauc. Par to rūpējās kapteinis un pirmais stūrmanis. Pēc nedēļas atpūtas mājās gāju atpakaļ uz kuģi. Kādus pāris gadus pabraucu par pirmo [stūrmani], tad par atvītotāju kapteini [jeb kapteiņa aizvītotāju, palīgu] uz vairākiem kuģiem. Mums toreiz bija sistēma, ka bija jābrauc deviņus mēnešus, tad trīs [pavadījām] mājās. Atvaļinājuma naudu par trim mēnešiem dabūju uz rokas, ejot atvaļinājumā, un bija, ko tērēt. Bijām iepirkuši mazu mājiņu un ļoti vecu auto. Katra mēneša maksājumi par māju bija ļoti stingri jūtami, bet ar laiku tos nomaksājām.

Līdz 1965. gadam uz visiem Kanādas *Shell [Oil Co.]* jūras kuģiem bija pilnas kanādiešu komandas, bet vēlāk dažādu iemeslu dēļ⁴¹ kuģus pārlika zem Bermudas karoga. Līdz ar to kuģi brauca ar kanādiešu virsniekiem un komandas bija no Spānijas. Sākumā bija tā pati nelaime, ko biju pieredzējis ar melnajiem, – liela savstarpēja kaušanās. Tie, kas nāca no basku Spānijas [jeb Basku zemes Spānijā], nevarēja satikt ar tautiešiem no Vidusjūras krasta – sevišķi Barselonas. Vēlāk ņēmām visus no Bilbao un Lakoruņas [jeb Lakorunjas] piekrastes. Viņi bija ļoti labi jūrnieki un arī labi kā cilvēki. Lai viņi dabūtu darbu, viņiem vajadzēja aģentūrai par sevi iesniegt atsaukumi no vietējā priesterā, policijas priekšnieka vai kādas citas svarīgas personas. [Šie jūrnieki] bija lielāko tiesu bijušie zvejnieki, pieraduši pie smaga darba. Viņi darbu uz tankera uzskatīja par vieglu un algu, pēc viņu likmēm, par labu, lai gan viņiem maksāja mazāk, nekā būtu maksāts kanādiešiem. Vairāki no viņiem nobrauca tikai zināmu laiku, lai nopelnītu kāda veikaliņa jeb zemītes iegādei. Daudzi no viņiem bija arī savā laikā mazās laivās no gaismas līdz gaismai zvejojuši pie Kanādas krastiem, pirms tur parādījās krievu zvejnieki. Ar spāņiem nobraucu kādus desmit gadus, iemācījies spāņu valodu apmēram tikpat [lielā mērā], cik savā laikā krievu un vācu [valodu] – nepieciešamam sarunu līmenim. Tāpat kā piemirsusies krievu un vācu valoda, arī spāņu valoda sāk piemirsties. Ar lielajiem kuģiem vedām *crude oil*, lielāko tiesu no Venecuēlas uz USA, kā arī no Lībijas un Kuveitas Persijas līcī uz Roterdamu. Jūras kuģus katru gadu parasti sūtīja mēnesi garā remontā. Izgāja cauri visiem *Lloyds* [kuģniecības reģistra⁴²] un *Board of Trade (Ministry of Transport, Canada)* noteiktajām prasībām. Remontus izdeva *dry docks* [proti, sausajiem dokiem⁴³] uz izsoli. Bieži tie bija vai nu USA, vai [kaut] kur Anglijā jeb Skotijā, bet gadījās arī Roterdamā, Antverpenē un pāris reizes Maltā. Parasti visa komanda palika uz kuģa. Otra kuģu grupa bija, kas veda pārstrādātos produktus no rafinērijām. Tie bija līdz apmēram 20 000 T. DW. Daudz vedām *jet fuel* [proti, degvielu lidaparātiem], gaolinu, dīzeļeļļu un retāk – *lubrication oil* [proti, smērēļļu]. Pēdējā bija ļoti jāuzrauga, nedrīkstēja tikt ne pie vienas pilites ūdens. Kad *jet* [proti, reaktīvās] lidmašīnas “nāca uz stripas”, Toronto lidlauku vietējā eļļas rūpniecība vairs nevarēja apgādāt ar *jet fuel*, vairākas vasaras to veda no Vankūveras vai Arubas tieši uz Toronto – 21 dienu prom un atpakaļ. Dažas vasaras vedām “tīros” produktus no Venecuēlas uz Kanādas ziemeļiem – *Frobisher Bay* [proti, Frobišera līcī], *Ungava Bay* [proti, Ungavas līcī] un *Hudson Bay*. Parasti noenkurojamies dažādās vietās, un tad mazākas [jūrnieku] kompānijas [daļu no mūsu

kravas] aizveda mazajām eskimosu valstiņām [proti, apmetnēm] viņu vajadzībām.⁴⁴ Tā kā biju ļoti pieradis [pie braukšanas] tropiskajos ūdeņos, man šie ziemēlu braucieni sagādāja diezgan daudz raižu. Nebija man nekad bijusi darišana ar ledus kalniem un ledus laukiem. Pirmoreiz man brauca līdz ledus locis, bet tad jau pieradu un redzēju, ka kuģošana šeit ir pavisam citādāka. Otrs bija rēķināšanās ar ātrajām straumēm un lielajiem paisumiem un bēgumiem – 10–15 un vairāk metru. Trešais jaunums bija brīnišķīgās ziemeļblāzmas! Tās vien daudz ko deva. Tām gan vienmēr sekoja sajukums radio sakaros. Nevarēja sarunāties ar kuģi, ko redz, bet skaidri bija sadzirdama Anglija vai Kanādas rietumu krasts.

Ziemās bieži bijām *chartered out* [proti, iznomāti (iznomāts kuģis ar apkalpi)] citām kompānijām un vedām dažādus produktus uz pavisam citām vietām. Vienu ziemu nobraucām Meksikas kompānijai gar Kalifornijas un Meksikas krastiem un vairākas reizes tikām izdoti [uzņēmumam] *Stolt Parcel Tankers Inc.* Kravā bija dažādas ķimikālijas, kā arī zivju eļļa, visādas kokosriekstu eļļas, arī palmeļļas un melases. Ar šiem lādiņiem [proti, kravām] vairāk braukājām pa Kluso okeānu, Filipīnām, Ķīnu un Japānu. Vienreiz gadījās Ziemsvētkos būt Hongkongā un Jaungadā – Kobē, Japānā. Septiņdesmitajos gados Japāna bija jau daudz zaudējusi no savas īpatnības, bet Vecgada vakarā un Jaungada dienā varēja redzēt daudz tautas tērpu. Man ir arī gadījies Ziemsvētkus nosvinēt Kirasao, kur klusā svētku dienā labdarīgu sieviešu kori brauca ar laivu apkārt ostai, dziedādami svētku korāļus. Vēlāk apmeklēja kuģus un kapteiņiem uzdāvināja krāšņus tropu puķes. Tas bija tiešām jauki. Dažas dienas vēlāk jaungadu sagaidījām Ņūorleānā, franču *quarter*’ī [t. i., Franču jeb Francijas kvartālā]. Tur bija citi jaukumi.

Vēl gribas pieminēt, ka 1974. gadā, iznākot no [kuģa] remonta Antverpenē, saņēmumu rīkojumu braukt uz Melno jūru, *Port Tuapse* [proti, Tuapses ostu], pirms [tam] uzņemot kravu Neapolē – Itālijā – un Roterdamā. Bija pavisam ērmaina sajūta. Nebija nekādas [no]jēgas, kā krievi⁴⁵ pret mani izturēsies un kāda būs sajūta, pašam ar viņiem kārtojot lietas. Savādāk kā citur jau bija tas, ka tuvojoties mums jau skaidri pateica, kur dīkstam enkuroties un kur nē. Parasti to redz kartēs un nekādus padomus nedod. Locis bija lāga vīrs, un visi sanākušie ierēdņi bija ļoti korekti un ļoti vēsi, sevišķi divas sievietes no čekas. Muitniekiem nepatika, ka bija aizpildīta tikai parastā internacionālā *Personnel Customs Declaration* liste. Viņiem vajadzēja daudz sīkāku, ar personīgām lietām, kā, piemēram, laulības gredzeniem. To neprasa pat angļi, kurus es uzskatu par nīknākajiem muitniekiem pasaulē. Viņi krāmējas ar visādiem urķiem, skrūvgriežiem un ir galīgi nepiekukuļojami. Tādā pašā klasē es skaitu USA imigrācijas ierēdņus. Dažās ostās viņi mūs jau pazina personīgi, bet vēl oficiāli prasīja: *Are You or have You been a member of the Communist party?*⁴⁶ Tā mums allaž gadījās pāris aizturamo (*detainees*) komandā. Tas nozīmēja, ka bija jāalgo sargs pie *gangway*’a [proti, kuģa celiņa jeb laipas] un pavadonis, ja jāiet pie ārsta. Man pašam bijusi tikai viena vieta, kur garā komunistu roka mani sasniedza. Kad vēl braucu uz *Sunjarv*, man bija tikai Kanādas *Travel Document* [tātad ceļošanas/pārvietošanās dokumenti], un Santo Domingo, Dominikānas republikā, mani nelaida malā, jo es esot dzimis komunistu zemē!

Tagad [atmiņās atgriežos] atpakaļ Tuapsē. Muitniekam teicu, ka izpildīju to, ko parasti daru visur citur, tad aģente – nezinu, ar kādām metodēm – izrēķināja, ka tā esot viņas vaina [par] 60%, ka nav man teikusi, un mana vaina – 40%, ka nebiju prasījis. Man tā likās interesanta pieceja lietām. Mums, protams, noteica, kur varam un kur nevaram iet un kad jābūt atpakaļ. Zaldāts ar plinti visu laiku pie *gangway*’a un visus kontrolē. Neparasti! Dīkstējām pavadīt laiku un arī iepirkties Internacionālajā Jūrnieku klubā. Vakaros skaistas meitenes tur nāca “mācīties angļu valodu”. Ilgi domāju – iet malā vai nē, tomēr saņēmumu dūšu un

gāju pastaigāt. Tālu netiku, kad kāds pienāca klāt un teica, ka viņš esot jaunais aģents un viņam gadījies arī iet pa to pašu ceļu. Vai varot man piedoties? Teicās esam arī angļu valodas skolotājs utt. Nodomāju pieņemt viņa pavadonību un padomu. Viņš bija tīri runīgs jauns vīrietis un daudz stāstīja par Tuapsi un pilsētiņas vēsturi. Tā mēs paklejojām pāris dienas. Jūrnieku kluba vienā stūrī bija bildes no dažādiem USSR [tātad PSRS] apgabaliem. Redzēju arī tipiskas latviešu stila mājas. Prasīju, kur tad tādas atrodas, viņš atbildēja, ka Baltijas apgabalā, un mani [savādi] noskatījās. Citādi viņš par mani daudz neprasīja. Beigās, kad kārtojām dokumentus izbraukšanai, viena čekas dāma mani labi nopētīja, paskatījās manā Kanādas pasē un noteica: “Ak tad tas bijāt jūs, kas sūtīja vēstuli uz Rīgu!” Toreiz man mamma vēl bija dzīva un dzīvoja Rīgā. Es, muļķis, domāju, ka iesviestu vēstuli pastā tā, ka neviens neredzēja. Kad tikām projām, atklātā jūrā, bija daudz, ko pārdomāt. Pasē dzimšanas vieta ir uzrādīta, tāpat man bija arī “pareizie gadi”⁴⁷...

1975. gada rudenī pienāca atkal lielas pārmaiņas. Kanādas *Shell [Oil] Co.* bija vairāk kuģu ar *steam turbin* dzinējiem [tātad tvaika dzinējiem]. Tanī laikā *crude oil* cenas sakāpa no \$ 2,5 par mucu [...] uz \$ 26. Tas nozīmēja, ka degvielas cena turbīnu kuģiem uzkāpa ļoti augstu un vairs nebija ekonomiska. Kompānija pārdeva visu savu jūras floti, un man bija jāpārceļas uz piekrastes un ezera kuģiem. Ar *Gulf of St. Lawrence* [proti, Sentlorenca līci] un Ņūfaundlendu jau biju pazīstams, bet braukšana pa ezeriem, upēm un kanāliem bija jāiemācās. Laiciņu pabraukāju ar vairākiem kapteiņiem un noskatījos, kā viņi dara un kādas ir ieražas un rutīna. Tur ločus neņem un kapteinim pašam ir jādara viss kanālu un pa daļai arī upju darbs. Uz pašiem ezeriem ir vieglāk, tur ir arī *up and down traffic lines* [proti, satiksmes joslu atzīmes], un tām stingri jāseko. Kanālos un upēs ir daudz asu un klinšainu likumu, un ir jābūt pavisam drošam [kaut] ko darīt. Daudz lieto VHF⁴⁸ [proti, augstfrekvences radio] sakaru uzturēšanai ar citiem kuģiem, lai sarunātu, kur satikties un palaistu viens otru garām. Vienā vietā *Byng Inlet* [proti, Binginletā], kur, kā saka, vienmēr “trīcēja bikses”, kad tur bija jāiet, [bija] ļoti šaura, likumota upīte, gandrīz pašam brīnumi, ka [kuģa korpuss] nekur nepieskārs. Daži kapteiņi atteicās tur iet. Pa retam gadījās arī jaukāki brīži, kad, [mums] likumojot gar klinšainajām saliņām, vasaras atpūtnieku sievas vai meitas, mūs kaitinādamas, galīgi plikiņas dzēra kafijas tasi. Pēc laiciņa nokļuvu uz *Northern Shell*, [kurš bija] tai laikā vienīgais tenkeris-ledlauzis Kanādā. Kuģis bija būvēts Dānijā pēc skandināvu standartiem. Uz USA un Kanādā būvētiem kuģiem viss bija no dzelzs – gulta, galdi, krēsli – un sienas no kāda nedegoša materiāla. Uz šī kuģa kajītes bija patikamas un mājīgas, ar labām koka mēbelēm un mahagonija sienu paneļiem. Kuģis bija 12 500 T. DW ar 9700 HP dīzeļa dzinēju. Dzinēji bija *bridge control (variable pitch propeller)*, un [bija] arī stiprs *bow thruster's*. Ar šo kuģi varēja darīt ļoti daudz. Vasaras lielāko tiesu pavadījumā, vedot produktus no Monreālas un Ņūfaundlendu. Kad pierada, piekrastes un ezeru braukšana bija tīri laba, gandrīz vai patika. [...] varenlabi dabūju iepazīties ar ledus kalniem un ledus laukiem, sevišķi pavasaros, braucot gar Ņūfaundlendu. Uz diviem kuģiem bijām trīs komandas, tas ir – sešus mēnešus brauc un trīs mājās. Tajos laikos tas bija ļoti labi. Bet – pienāca gals arī tam. Pāris gadus pirms [manas] pensionēšanās, 1987. gadā, [*Northern Shell*] visu savu floti pārdeva. Dabūju tā saucamo *golden handshake*,⁴⁹ labu gada algu ekstrā, labu pensiju, un 63 gadu vecumā mani “palaida ganībās”.

Bijām arī pārdevuši savu veco mājiņu un nopirkuši jaunu un lielāku, bijām arī sākuši pirkt jaunas mašīnas. Līdz tam laikam tomēr viss jau bija nomaksāts un izmaksāts – par to rūpju nebija. Sākumā jutos kā izmests no laivas, bet tad saņēmu darbu pa laikam aizvietot kapteini uz maza ezera tūristu kuģīša. Vedām līdz 600 cilvēku, kas gribēja ballēties. Tagad

77 gadu vecumā esmu uzdevis arī to. Vēl gan piedalos Kanādas kapteiņu savienībā, [Kanādas Karaliskajā] amatieru astronomu biedrībā⁵⁰ un piedalos latviešu sabiedrības darīšanās Toronto.⁵¹ Lai nebūtu tikai jāiet staigāt ar sunīti un nemaisītos sievai pa kājām, nopirku kompjuāteru un pieslēdzos internetam (tīmeklim). Vismaz smadzenes tik ātri neapsūno.

Nevaru nobeigt, nepieminot Latviju. 1993. gadā piedalījos Latvijas jūrnieku kongresā Rīgā. Vēlāk pastrādāju arī Latvijas jūras administrācijā CESO⁵² [projekta] ietvaros (Kanādas labdarības organizācijā). Šinī organizācijā var pieteikties pensionējušās personas ar profesionālu pieredzi, lai [...] palīdzētu dažādās vajadzībās. Līgums ir, ka CESO samaksā ceļa naudu un aicinātāji sedz [izdevumus par] dzīvokli un drusku dod uztura naudu. Līgumā arī noteikts, ka nedrīkst pieņemt ne vairāk naudas, ne citus labumus. Latvijā vēl cilvēki laikam nevarēja pieņemt, ka var arī kaut ko darīt no labas sirds, neprasot, kas man par to būs. Tā nav sveša parādība Rietumu cilvēkos, bet [Latvijas jūras] administrācijā dažs labs domāja, ka [kaut] ko slēpju un man maksā lielu naudu. Iepriekš tāpat biju nostrādājis Igaunijā, Pērnāvā, un pēc tam Ekvadorā, bet, cik jau nu bagāts biju iepriekš, tikpat esmu vēl tagad. Nekad mūžā man nav bijusi vajadzība kukuļos dot vai ņemt, un no kompānijas nepievācu ne litra benzīna. Kompānija man izpalīdzēja, kad dēls dabūja vasaras darbu uz ezera kuģiem. Viņam daudz mūsu palīdzības nevajadzēja, apmeklējot universitāti fizikas studijās.

Tagad, gandrīz katru gadu braucot uz Latviju un satiekoties ar cilvēkiem, man diemžēl jāsaka, ka esmu ļoti vilies. Ar katru reizi ziņas par Latvijas jūrniecību paliek tikai sliktākas, man tas ļoti ķeras. Nevaru nemaz saprast “lielo” cilvēku negodīgumu un mantrausību. Viņu domāšanas jēga un loģika man ir pilnīgi nesaprotama un tālu no manām prāta spējām. Bet mēs esam auguši divās fundamentāli pretējās pasaulēs. Kur dzīvoju es, darba vieta samaksā pieņemto algu, un viņus galīgi neinteresē, ko tu ar šo naudu dari. Vari dzīvot zem tilta, kādā dzīvoklī, iepirkt māju vai vieglprātīgi notērēt. [Turpreti] par [tiem, kas dzīvojuši padomju Latvijā,] visu laiku “rūpējās” valsts, [kas] citīgi teica, ko var un ko nevar darīt. Tāpēc tik žēl to cilvēku, kas strādā godīgi, ir apzinīgi un grib un spēj darīt labu.

Es jūrā nebraucu tāpēc, ka būtu dzirdējis kādus saukļus – Kr[išjāņa] Valdemāra vai citus. Braucu tāpēc, ka pats tā vēlējos. Neviens mani arī nekad un nekādi nav iespaidojis būt un palikt latvietim, drīzāk pretēji, bet visu mūžu esmu visur bijis latvietis, tas man nekur nekāds šķērslis nav bijis. Nekad neesmu arī bijis “urrā” latvietis, bet ar dziļi sirdī ieslēgtu piederības sajūtu, ko nekādas vētras nav varējušas salauzt. Esmu lepns uz to, ka nelocījos līdzī visādiem vējiem, tāpēc sāp sirds, redzot lielās neēdības, kas jau tik ilgi notiek mūsu – tavā un manā – Latvijā.

***

The memoir (2001) of Imants Balodis (1924–2001), the Canadian sea captain of Latvian origin, is almost the only (as far as we know) memoir or record of memories by someone of the Latvian maritime society in Western exile after the Second World War. This text is comparatively rich in information and quite interesting for everyone deeply interested in Latvian exile community or Latvian maritime history.

The original of this text has two copies, which are stored in two museums in Latvia – the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation) and the Museum of Kalnciems. An edition of the text was published in Latvian Maritime Yearbook 2001 by journalist and philologist Gints Šimanis – a remarkable publicist in the field of Latvian maritime development and its history. However, in that

publication, the original text was heavily modified, and published without any commentary or clarifications where they should be necessary.

I. Balodis himself is one of the most outstanding figures in Latvian maritime history in the second half of the 20th century. He was a successful ship officer at Canadian shipping companies, including a chief mate and later – a captain of tankers with important oil cargos (at a well-known company Shell Oil Co.). The life in exile and professional path of I. Balodis was particular and at the same time quite regular – as a characteristic example among the Latvian seamen who took refuge in the West during the Second World War or post-war years, and later became involved in the socioeconomical environment of the new homeland. The text of I. Balodis describes the hardship and complications of this integration process. In exile, Latvian seamen met with the difficulties regarding professional qualification, citizenship, local trade unions etc. However, with hard work and receptiveness, it became possible to make a splendid career in a certain sphere. Soon after the Third Awakening of Latvia, I. Balodis got involved in the structures of the renewed national maritime sphere and enriched the post-Soviet space with the experience and professional knowledge gained in the West.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk.: GINTS ŠĪMANIS [sagatavojis publikācijai]. Tālbraucēja kapteiņa Imanta Baloža atmiņas. In: Latvijas jūrniecības gadagrāmata 2001. Rīga 2001, 236.–245. lpp.
- ² Plašāk par I. Balodi sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Tilts starp divām Latvijām. In: Latvijas jūrniecības gadagrāmata 2021. Rīga 2022, 479.–485. lpp.
- ³ Par jūrnieku izceļošanu uz Rietumiem un ar to saistītajām problēmām plašāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas jūrnieku ceļi trimdā: izklišanas veidi, cēloņi, motīvi. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2019, Nr. 7/8, 87.–102. lpp.
- ⁴ Par šīm problēmām plašāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 5, 81.–99. lpp.; DĀVIS BEITLERS. Iekļaušanās. Dažas epizodes Latvijas jūrnieku profesionālajās gaitās trimdā Rietumos. I daļa. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2020, Nr. 9/10, 64.–79. lpp.; DĀVIS BEITLERS. Iekļaušanās. Dažas epizodes Latvijas jūrnieku profesionālajās gaitās trimdā Rietumos. II daļa. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2021, Nr. 11/12, 89.–103. lpp. Dažos no šiem rakstiem arī citēti isi izvilkumi no šīm atmiņām.
- ⁵ Pēc Padomju Savienības sabrukuma I. Balodis sadarbojās gan ar Latvijas, gan Igaunijas jūrniecības valsts un privātajām struktūrām. 90. gadu ieskaņā, Latvijas satiksmes ministra Andra Gūtmaņa aicināts, kapteinis kļuva par tehnisko padomnieku Jūrniecības departamentā. Lūk, kas paveikts, piemēram, 1994. gadā: I. Balodis līdzējis nodibināt sakarus ar Rietumiem kādam jaunam igauņu rēderim Pērnavā, pēc tam sešas nedēļas nostrādājis Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas Jūrniecības administrācijā, pētot Latvijas ostu problēmas, līdztekus tam – piedalījies Latvijas Jūras akadēmijas pirmā izlaiduma Valsts eksaminācijas komisijas darbā. Un tā teju gadu no gada līdz tūkstošgažu mījai.
- ⁶ Kur vien tas šķitis iespējams, publikācijā saglabāta autora leksika un atsevišķas citas ipatnības, savukārt interpunkcija un dažviet arī sintakse un ortogrāfija pielāgota mūsdienu latviešu literārās valodas normām; novērstas arī acimredzamas pārrakstīšanās kļūdas, vietumis teksts sadalīts rindkopās, kā arī pārskatīti slīpraksta lietošanas un ārzemju īpašvārdu atveides principi. Datorrakstā, kas izmantots atmiņu publicējumā, lielā mērā ievērota trimdā iemīļotā t. s. Endzelina pareizrakstība.

- ⁷ Mūsdienu Jelgavas novads, I. Baloža dzimšanas laikā – Jelgavas apriņķis. Šo un visas turpmākās piezīmes pievienojis Dāvis Beitlers.
- ⁸ Arī mūsdienu Jelgavas novads, agrāk – Jelgavas apriņķis.
- ⁹ I. Balodim – Akmeņu.
- ¹⁰ Šajā gadījumā – tvaiks jeb garaiņi.
- ¹¹ Jeb laga – instruments kuģa ātruma vai nobrauktā attāluma noteikšanai.
- ¹² Signālkarogi.
- ¹³ Pilnu kapteiņa vārdu pagaidām nav izdevies noskaidrot, bet nākotnē, pateicoties I. Baloža sniegtajām ziņām tas, visticamāk, būtu izdarāms.
- ¹⁴ I. Balodim – angļu valodā lietotā Padomju Savienības nosaukuma abreviatūra USSR.
- ¹⁵ Mūsdienās Ščecina Polijā.
- ¹⁶ Kuģu vadītāju un mehāniķu skola Rīgā.
- ¹⁷ Tātad Salaspils koncentrācijas nometni.
- ¹⁸ Mūsdienās Gdaņska Polijā.
- ¹⁹ Par Baltiešu jūrskolu Flensburgā tuvāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu jūrnieceība trimdā (1944–1987): kuģi, jūrnieki, organizācijas. Maģistra darbs. Rīga 2017, 152.–155. lp.
- ²⁰ Esparto – šķiedra, ko iegūst no Spānijas kaviļas lapām Ziemeļāfrikā, Spānijā un Portugālē. Šo šķiedru izmanto papīrrūpniecībā, kā arī auklu u. tml. pinumu izgatavošanā.
- ²¹ Par latviešu jūrnieku kvalifikācijas un nodarbinātības problēmām trimdas pirmajos gados Rietumos tuvāk sk., piem.: BEITLERS, Iekļaušanās. Dažas epizodes Latvijas jūrnieku profesionālajās gaitās trimdā Rietumos. I daļa, 67., 69. lpp.
- ²² S. s. vai SS – *steam ship* (angļu val.) – burtiski ‘tvaika kuģis’.
- ²³ Par Latvijas un latviešu kuģu ipašumtiesību un izmantošanas problēmām Rietumvalstu paspārnē pēc Otrā pasaules kara tuvāk sk., piem.: DAVIS BEITLERS. Latvijas kuģi un jūrnieki Rietumvalstis varu krustpunktos: latviešu jūrnieceība trimdā 1940.–1948. gadā. In: VALDA PĒTERSONE (galv. red.). Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos. Rīga 2018 (Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi, IV), 183.–185. lpp.; BEITLERS, Latviešu profesionālās apvienības trimdā, 90.–92. lpp.
- ²⁴ Galvenais jeb vecākais eksaminētājs.
- ²⁵ Radio frekvenču meklētājs – navigācijas iekārta.
- ²⁶ Takelāža – peldlīdzekļa piederumu kopums, ar ko nostiprina mastus un regulē buras.
- ²⁷ *Varnish* – lakas paveids.
- ²⁸ Gajāna.
- ²⁹ Surinama.
- ³⁰ Trinidada.
- ³¹ Nagoja.
- ³² D. W. vai DW – kuģa kravnesības apzīmējums.
- ³³ *Max. kph*. – apzīmē kuģa maksimālo ātrumu km/h.
- ³⁴ Apstrādes rūpnīca.
- ³⁵ Nūportņūza.
- ³⁶ *Skipper* – liellaivas vai jahtas vadītājs, stūrmanis (angļu val.); latviski tiek lietots no vācu valodas aizgūts vārds šķiperis.
- ³⁷ Bāriens jeb rājiens – apvidvārds.
- ³⁸ Veldināšana – tērauda apstrāde, lai tas iegūtu lielāku izturību, plastiskumu, triecienstingrību.
- ³⁹ *Loran* – saīsinājums no angļu val.: *long-range electronic navigation*.

- ⁴⁰ Orkāns, spēcīgs tropisks virpuļviesulis Vidusamerikā.
- ⁴¹ Galvenais iemesls droši vien bija zemākas ostas nodevu likmes, kuru dēļ vēl joprojām pat 21. gadsimtā daudzi Rietumvalstu kuģipasažņieki un kuģniecības sabiedrības savus kuģus izvēlas reģistrēt, piemēram, kādā no Centrālamerikas valstīm.
- ⁴² Pilns oriģinālnosaukums – *Lloyd's Register of Shipping*.
- ⁴³ Doks – celtnē (ostā) kuģu pārbaudei un remontēšanai, arī būvēšanai. Šai gadījumā faktiski domāti uzņēmumi – doku ipasažņieki/turētāji.
- ⁴⁴ Teikuma otrā daļa ievērojami precizēta. Oriģinālā teikums skan visai nesaprotami: “Parasti noenkurojāmajies dažādās vietās, tad mazākas kompānijas ņēma un aizveda uz mazajām eskimosu vietņām ziemas vajadzībām.” (Sk. manuskripta 17. lp.) G. Šimanis piedāvā šādu teikuma variantu: “Parasti noenkurojāmajies dažādās piekrastes vietās, un tad mazāki kompānijas kuģi no mums paņemto kravu veda uz eskimosu apmetnēm.” (Sk.: ŠĪMANIS, Tālbraucēja kapteiņa Imanta Baloža atmiņas, 243. lpp.) Taču loģiski, šķiet, būtu runāt par jūrnieku grupiņām, nevis kaut kādiem mazākiem kuģiem, ja reiz krastā noenkurots ir viens noteikts kuģis.
- ⁴⁵ Proti, Padomju Savienības iedzīvotāji un ierēdņi.
- ⁴⁶ Vai patlaban esat vai esat bijis Komunistiskās partijas biedrs? (angļu val.).
- ⁴⁷ Domājams, ar to jāsaprot “pareizie gadi” karošanai Latviešu leģionā.
- ⁴⁸ *Very high frequency* – ‘ļoti augsta frekvence’ (angļu val.).
- ⁴⁹ Burtiski – ‘zeltitais rokasspiediēns’ (angļu val.).
- ⁵⁰ *Royal Astronomical Society of Canada*.
- ⁵¹ Tāpat I. Balodis iesaistījies arī Latvijas jūrniecības vēstures izpētē – visauglīgākajā latviešu trimdas jūrnieku sabiedriskās darbošanās laukā.
- ⁵² Pilnā nosaukumā – *Canadian Executive Service Organization* (angļu val.).

Recenzijas

Reviews

Vēsturiskas paralēles zīmīgā brīdī: kā tas notika 1939.–1940. gadā, tā tas nekad vairs nevar notikt

Recenzija par monogrāfiju: Aivars Stranga.
Latvija: neatkarības pēdējais cēliens.
1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs.
Rīga 2022. 461 lpp. ISBN 978-9934-12-254-5

Raimonds Cerūzis

2022. gada vasarā izdevniecība “Mansards” klajā laida Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes pētnieka un līdz 2021. gada vidum šīs fakultātes profesora, izcilā latviešu vēsturnieka, habilitētā vēstures doktora Aivara Strangas grāmatu “Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs”.

Kolēģa A. Strangas darbi jau kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas pirmsākumiem (Trešās atmodas gadiem) ir neatņemama sastāvdaļa pētniecības virzienā, kas saistās ar Latvijas neatkarības pirmā posma un 1939.–1940. gada okupācijas un aneksijas procesa izpēti. Šī laikmeta mūsdienu pētniecības tradīcija nav iedomājama bez kolēģa, nepārspilējot, milzīgā ieguldījuma. Viņš būvējis pamatus tai mūsdienu vēstures pētniecības skolai, kuras svarīga iezīme ir spēcīgs balsts vispusīgā Latvijas 20. gadsimta pirmās puses avotu izpētē. A. Strangas nopelns ir aplūkojams ne tikai izolēti akadēmiskā griezumā vien. Kopā ar citiem spožiem kolēģiem¹ viņš ar savu akadēmisko darbu devis ieguldījumu Latvijas neatkarības atgūšanas procesā tik ļoti nozīmīgās latviešu vēsturiskās atmiņas atbrīvošanā. Bez tā nebija iedomājama Latvijas valsts un 1922. gada Satversmes atjaunošana. Rakstot šo recenziju, spilgti atcerējos, ka 1990.–1991. gadā arī mani uz vēstures studijām motivēja šī tobrīd vēl pavisam jaunā, ideoloģijas nekropļotā pagātnes pētniecība, kuras dzimšanā liela nozīme ir godātajam kolēģim.

Jaunā grāmata veltīta isam, bet ārkārtējas spriedzes piepildītam posmam Latvijas un kopumā trīs Baltijas valstu vēsturē, kuru iezīmēja 1939. gada 23. augusta PSRS un Vācu Trešā reiha iesāktā noziedzīgā Eiropas pārdale. Autora paveiktais darbs ir nozīmīgs vispirms ar to, ka sniedz aktuālu, detalizētu apkopojumu par Latvijas neatkarības bojāejas procesu. Tā ir sava veida bilance minētajā pētniecības jomā

līdz 2022. gadam. Pieredzes bagātā kolēģa pētījums ir balstīts uz plašu avotu un literatūras klāstu. Avotu bāzi pētījumā veido Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātie ne-publicētie dokumenti, tostarp saturiski ļoti bagātie Latvijas Ārlietu ministrijas fondi² un Latvijas slepenpolicijas (Politpārvaldes) fonds,³ publicēto dokumentu krājumi,⁴ daudzu laikabiedru atmiņas, 1939.–1940. gada autoritārisma cenzūras vadītās preses publikācijas, kā arī latviešu un cittautu autoru līdz šim veiktie pētījumi. Grāmatā kopumā izmantota ārkārtīgi plaša materiālu bāze un sniegtas pārlicinoši iespaidīgas atsauces, kas kopā ar paskaidrojumiem reizēm aizņem pat lappuses lielāko daļu. Kaut arī A. Stranga pats to neuzsver, viņa veiktais pētījums pilnīgi droši var noderēt kā Latvijas 1939.–1940. gada notikumu historiogrāfijas hrestomātija, jo grāmatā apskatīti nozīmīgi pētījumi, kas ieraudzījuši dienas gaismu kopš Trešās atmodas gadiem. Starp tiem noteikti izceļamas daudzas paša autora sarakstītās grāmatas, kas veltītas saspīlētajam starptautiskajam stāvoklim 30. gadu izskaņā,⁵ autoritārisma laika iekšpolitiskajai situācijai un saimniecībai,⁶ kā arī tiešiem līgumiem un lēmumiem, kuri noteica Latvijas un pārējo Baltijas valstu faktisko bojāeju.⁷

A. Strangas grāmatu, zinātnisko un populārzinātnisko rakstu, kā arī lekciju stils ir iemantojis tik plašu atzinību, ka pamatoti uzskatāms par atdarināšanas vērtu. Nav brīnums, ka jaunā grāmata 2022. gada otrajā pusē jau bija izzdusi no veikalu plauktiem un izdevniecībai nācās pasūtīt papildtirāžu. Šo pētījumu, līdzīgi kā autora iepriekšējos darbus, caurauž augstvērtīgs literārs stils, kas ļauj to baudīt un no tā iedvesmoties plašai publikai. Te atminos paša profesora kādreiz teikto, ka vēsturniekam jābūt vispirms brīnišķīgam stāstniekam. Ar patiesu gandarijumu secinu, ka viņam šo moto ir izdevies konsekventi ieturēt arī jaunākajā grāmatā.

Būdams pieredzējis pagātnes norišu eksperts, A. Stranga burtiski atdzīvina laikmeta liecības – viņš liek runāt avotiem un tos papildina ar literatūrā paustajiem viedokļiem. Kā godīgs vidutājs starp vēstures avotu un lasītāju viņš nesteidz ar saviem personīgiem secinājumiem. Tos kolēģis ļauj izdarīt lasītājam pašam – tāds, kādi var izrietēt no avota. Tādējādi A. Stranga izrāda apbrīnojamu cieņu pret ikviena sava darba lasītāja spriestspēju. Tomēr nav gluži tā, ka lasītājs ir atstāts pilnīgi viens savās pārdomās ar avotu, jo atbilstīgā brīdī autors ar kādu citātu vai avota izklāstu tomēr uzbur pagātnes realitāti, kas neļauj lasītājam savos secinājumos nomaldīties neceļos. Tā darīts arī katras nodaļas noslēgumā.

Šī grāmata, šķiet, daudziem lasītājiem varētu likt gremdēties pārdomās, vērtēt un pat nostādīt sevi mūsu senču un priekšteču vietā smagajā 1939.–1940. gadā. Uzburt laikmeta garu palīdz precīzais un bieži augsti koloritais laikmeta tēlojums. Tādējādi arī es, šo darbu lasot, aizrāvos un sāku domās ceļot manu vecvecāku dzīves laikā. Šādi iejusties laikmetā visnotaļ palīdz mūsdienu starptautiskās situācijas vēsturiskās paralēles ar tālo 1939.–1940. gadu. Darbā aprakstītās politikas metodes, ko lietoja totalitārās lielvaras – PSRS un Vācu Trešais reihis –, nav zudušas: tāds ir secinājums, ko daudzi varētu izdarīt, grāmatu lasot. PSRS politikā 1939.–1940. gadā iezīmējas daudzas paralēles ar mūsdienu Krievijas politiku, īpaši kopš 2022. gadā Krievijas uzsāktā kara Ukrainā. Darba nodaļas caurvij aprakstītie krievu politikas paņēmieni – propaganda, dezinformācija, meli, šantāža, safabricētu pierādījumu vākšana par neesošo Latvijas un Baltijas valstu pretpadomju politiku utt. Šie kaimiņvalsts paņēmieni tobrīd diemžēl gandrīz nemaz nebija publiski atmaskoti un apjausti.

Aprakstītajam laika posmam autors ir devis ļoti trāpīgu apzīmējumu – “neatkarības pēdējais cēliens”. Laikabiedri baidījās,

ka notikumi, kas sekoja 1939. gada vasaras izskaņai, ir neizbēgama apokalipse, kurā ierauta pasaule un Latvija. Tikai vēlāk pēcteču paaudzēm kļuva skaidrs, ka tas bija nevis “pēdējais cēliens”, bet gan lūzuma punkts – katastrofāls pārtraukums, pēc kura sekos neatkarības turpinājums. Šķiet, A. Stranga tieši tā to arī ir domājis, darbam nosaukumu kaldinot.

Pamatotas ir bijušas jaunās grāmatas izraisītās pārdomas medijos. Proti, vai arī mūsdienās dzīvojam kāda vēsturiskās atīstības procesa “pēdējā cēlienā”? Autors intervijā par savu grāmatu “Latvijas Radio” atzina, ka padomju okupācijas laikmeta ideoloģijas simbolu likvidēšanā 2022. gadā saskatot nozīmīga pārvērtību posma galu.⁸ Noteikti te vēlētos autoram piekrist, Latvijas atbrīvošanās un atmodas process 20. gadsimta 90. gados nenoslēdzās, tas turpinās un varbūt tikai tagad iezīmē kādu noslēgumposmu, turklāt ne vien Latvijā un Baltijā. Arī Rietumu pasaules attieksmē pret Krievijas tradicionāli īstenoto politiku 2022. gadā noticis pavērsiens. Ilgtermiņā tas mainīs attieksmi pret krievu faktoru pasaules 20.–21. gadsimta notikumos un liks pārrakstīt daudzas grāmatas, kas pēc Otrā pasaules kara sarakstītas no kopīgām uzvarētāju pozīcijām.

Vai tagad drikstam nosodīt mūsu priekštečus, ka viņi Latvijai nenosargāja, neizprata totalitārās PSRS, krievu politikas paņēmienus? Kolēģa darbā atbildi uz šo jautājumu, kas jau sen urda sabiedrību, atrodam dažādos veidos, tomēr atbilde nav vienkārša.

Grāmatas avoti visai skaidri liecina par ārlietu ministra Vilhelma Muntera nepareizo starptautiskās situācijas novērtējumu, Latvijas apdraudējuma nesaskatīšanu. Profesors A. Stranga ir tolaik piekoptās neitralitātes politikas un arī ārlietu resora ass kritiķis, tādu es viņu atceros vienmēr, jau kopš saviem studiju laikiem 1991. gadā. Arī šajā darbā tas spilgti nolasāms, un vie-doklim par neveiksmīgo ārpolitiku, šķiet,

oponentu nebūs. Jau pirmajā nodaļā iezīmēta neitralitātes pieejas tuvredzība Latvijas ārpolitikā – autoritārā režīma pārstāvji nespēja adekvāti novērtēt starptautisko situāciju: “*Latvijas Ārlietu ministrija laikam patiešām bija mierīga, [...] tā noticēja vācu un krievu meliem [...]*” (40.–41. lpp.). Par 1939. gada 23. augusta slepeno krievu un vācu protokolu – Molotova–Ribentropa paktu – autors raksta, ka valdība dzīvojuši optimisma ilūzijā, neticējusi amerikāņiem, kuri par slepeno paktu zinājuši, tāpat tā neizprata, ka Maskavas ilgtermiņa mērķis bija gāzt valdības Baltijā (167. lpp.).

Līdzīgi arīdzan Latvijas presei liktenīgajā brīdī piemita tās pašas tendences, kas valdībai, – tieksme tēlot PSRS kā valsti, kurai nepiemīt agresīvas tendences attiecībā uz Baltiju, nesaskatīt tās patiesos nodomus. Vai šādu redzējumu noteica autoritārā režīma diktāts un cenzūra vien, vai arī bija kāds slēpts spēks vai ietekmes aģenti? Te gan autors steidz bilst, ka V. Munterš neesot bijis padomju aģents, jo sadarbību ar PSRS iestādēm sācis tikai pēc Latvijas okupācijas un savas deportēšanas 1940. gadā (246. lpp.). Vai varam agrākās nojautas un pieņēmumus par Kremļa “garo roku” pilnībā atmett un V. Munteru rehabilitēt? Tomēr šķiet, ka vismaz hipotētiski šādas liecības avotos nav izslēdzamas. Vai tādas kādreiz varēs atrast – tas ir cits jautājums, jo, piemēram, vēl pirms Latvijai liktenīgā 1940. gada 17. jūnija svarīgie Latvijas slepenpolicijas un izlūkošanas dokumenti tika iznīcināti. Vai tie nesaturēja kādas norādes par valsts politiskās elites kompromitējošiem kontaktiem ar noziedzīgo austrumu kaimiņu? Analoģija ar mūsdienu sazaroto Krievijas ietekmes faktoru, šķiet, tomēr ir pamats piesardzībai. Vai Krievijas arhīvi te kādreiz palīdzēs? Kā vēsta ukraiņu anekdote – atliek gaidīt brīdi, kad Maskavā norēķināsies grīvnās...

Lasot šo darbu, varam skaidri secināt, ka Latvijas valdību raksturoja pārāk liela uzticēšanās krievu politikai. Autors

raksta – politiskā elite un diplomāti pārāk paļāvušies tieši uz K. Ulmaņa un V. Muntera viedo gudrību un tālredzību (262. lpp.).

Bet ir nianse, kura, šķiet, ir jaunums arī kolēģa pētījumos. Tā saistāma ar K. Ulmaņa publisko uzstāšanos PSRS iebrukuma laikā Somijā (tā sauktais “Ziemas karš”). K. Ulmanis, pretēji V. Munteram, šķietami laikam bijis lielāks reālists un apjautis draudošās briesmas... Viņa nozīmīgā, brīdinošā uzruna tautai šī kara laikā 1940. gada 10. februārī nonāk pretrunā ar iepriekš un arī pēcāk valdības amatvīru un ideologu publiski sludināto drošību, valsts jaunā neitralitātes ārpolitikas kursa nevainojamību, krievu draudzīgumu utt. Šajā runā Latvijas vadonis pārsteidzošā kārtā lika gatavoties karam (piem., vīriem sarūpēt zābakus un veļu). Tātad – reālistisks apdraudējuma tēlojums, kas radīja daudz baumu, satraukuma un pārdomu sabiedrībā un nepatika arī Kremlim.

Jāpiekrīt autora nožēlai, ka PSRS iebrukums Somijā tomēr pat nemotivēja Baltijas valstis ciešāk sadarboties. Baltijas sadarbības ķēdes vājākais posms tolaik bijusi Lietuva. Kremļa slazdos Lietuva nonāca vispirms tādēļ, ka no krieviem pārņēma Viļņu, kā arī krievu militāro bāzu dēļ. Krievi tieši lietuviešus pirmos sāka vainot absurdos izdomājumos par sarkanarmiešu laupīšanām un spīdzināšanām, bāzu darba apdraudēšanu, savstarpējās palīdzības līguma nepildi un savvērestības organizēšanā Baltijas Antantē pret PSRS.

Sev raksturīgā pieticīgajā manierē intervijā “Latvijas Televīzijai” pats A. Stranga atzinis, ka viņš pēc būtības nemaz neesot “atklājis kaut ko pilnīgi jaunu”, 460 lappušu biežajā grāmatā viņš Baltijas valstīm liktenīgos starptautiskos notikumus izklāstījis loģiskā secībā, papildinot tos ar iekšpolitiskiem un citiem notikumiem.⁹ Tomēr šajā darbā ir ļoti daudz informācijas, kas lasītājam ir mazāk zināma, pat vēl vairāk – tieši šobrīd ir svarīgi atsvaidzināt atmiņā un pārdomāt daudzus okupācijas vēsturē jau

pētītus jautājumus, kurus autors grāmatā tik veiksmīgi izcēlis. Tādējādi šāds apkopojošs darbs pats par sevi ir historiogrāfijas novitāte, turklāt tāda, kas nāk klajā ar vajadzīgo saturu vajadzīgā brīdī.

Darba vadmotīvs ir starptautiskā situācija un Latvijas ārpolitikas kļūdainā virzība. Tomēr šis vadmotīvs ir cieši saistīts arī ar citiem autoritārisma laikmeta notikumiem, tostarp ļoti labi ir aprakstītas reformas pašvaldībās, iezīmēti K. Ulmaņa sabiedrotie un viņa pretinieki, apskatīta Otrā pasaules kara sākuma izraisītā krīze Latvijas ekonomikā, piemēram, būvniecības projektu iesaldēšana, bet vienlaicīgi Ķeguma HES darba forsēšana. Līdzīgi aprakstīti straujie pārkārtojumi starptautiskajā tirdzniecībā. Īsajā periodā PSRS Latvijas ārējā tirdzniecībā no sestās vietas uzlēca otrajā, bet eksportā – pirmajā vietā, apsteidzot Angliju. PSRS no nenozīmīga partnera kļuva par otru lielāko tirdzniecības partneri aiz vācu Trešā reiha. Pētījumā vienuviet labi apkopoti pilnīgi pareizi par “dīvainiem” dēvētie Latvijas izmisīgie un haotiskie centieni iepirkt armijas bruņojumu no visām valstīm, kas vien to var pārdot, pat no PSRS (248. lpp.).

Nenoliedzami, darbā analizēti arī iepriekš historiogrāfijā tikai fragmentāri aplūkoti aspekti. Īpaši izceļama nodaļa “Dzīve ar padomju bāzēm”, kas ataino ikdienas problēmas, ko radīja PSRS uzspiestās Sarkanās armijas bāzes Latvijā. Te, piemēram, balstoties uz avotiem, kolorīti aprakstīta krievu sarkanarmiešu ikoniskā apmātība ar apģērba, pulksteņu un citu rūpniecības preču izpirkšanu. Uzzinām, kā Latvija uzturēja okupantu bāzes un faktiski baroja okupantus sarkanarmiešus un viņu ģimenes.

Tāpat Latvijas lasītājam mazāk zināms, ka PSRS noziedzīgais iebrukums Somijā 1939. gada nogalē izraisīja apjukumu PSRS simpatizējošajā kreisajā kustībā (kominternē), tostarp arī latviešu visai mazskaitlīgajos komunistos pagrīdniekos. PSRS agresijas kontekstā skatāms arī K. Ulmaņa attiecību

saspilējums ar valsts otro nozīmīgāko amatpersonu – pret krieviem labvēlīgāk noskaņoto kara ministru Jāni Balodi. 1940. gada aprīlī J. Balodis demisionēja, un Maskavā to interpretēja kā nedraudzīgu pavērsienu. A. Stranga sniedz arī krietni dziļāku atskatu pagātnē uz komunistu un sociāldemokrātu darbību, kas aptver laiku kopš parlamentārās iekārtas darba apstādīnāšanas. Tā kā kreisā politiskā kustība Latvijā bija nozīmīgs faktors un radīja ne mazumu vēsturisku sarežģījumu, šāda hronoloģiska atkāpe ir attaisnojama. Kā autors daudzkārt piemin, zīmīgi, ka komunistiem Latvijas sabiedrībā 1939.–1940. gadā bijis minimāls atbalsts. Tā, piemēram, valsts elektrotehnikas lieluņēmumā VEF no 2000 strādniekiem tikai divi bijuši komunisti (327. lpp.). Tas ir 0,1 procents – absolūta niecība.

Darbā atrodamas vairākas hipotēzes, kas nosprauž vadlīnijas turpmākiem pētījumiem. Piemēram, iezīmēta hipotētiska tendence K. Ulmaņa autoritārisma režīma virzībai pretim totalitārisma raksturīgajai vienpartijas sistēmai. Šī hipotēze pieminēta jau ievadā, un pie tās autors atkal atgriežas iekšpolitikai veltītajā nodaļā. Ņemot vērā totalitārisma ideoloģiju tendences tālaika Eiropā (apvienošanas vīstautas politiskajā kustībā), šādai hipotēzei ir pamats – šie piemēri Latvijas vadoni noteikti ietekmēja. Vienlaicīgi gan jāatzīst: autora dotais citu nozīmīgu režīma personību atšķirīgo viedokļu tēlojums mudina domāt, ka tikt tālāk par ideju vadonim būtu bijis grūti. K. Ulmanis visdrīzāk to apzinājās. Grāmatā apskatītajā spraigajā posmā norisinājās arī straujas, pat revolucionāras izmaiņas Latvijas sabiedrības struktūrā – izceļoja te gadsimtiem dzīvojošie vācbaltieši. Pētījuma autors piedāvā kādu Latvijas historiogrāfijā, domāju, pavisam jaunu hipotēzi, kuru arī vēlams pētīt dziļāk. Proti, pieminēta, kā noprotams, īpaši Lietuvā, bet arī Latvijā cirkulējošā ideja, ka vācbaltiešu atstātā tukšā niša būtu aizvietojama ar Lietuvas rīcībā

nonākušajiem Viļņas poļiem (104. lpp.). Šeit saredzams pamats turpmākai lietuviešu avotu izpētei.

A. Strangas izcilais pētnieciskais darbs un spožais literārais sniegums padara recenzenta kritiku stipri bezspēcīgu. Vai autora fundamentālais veikums ir vērtējams saskaņā ar kādiem priekšrakstiem, metodoloģiju vai teorētiskām vadlīnijām? Varbūt tas pats par sevi nosprauž šādas pētnieciskas vadlīnijas? Kā akadēmiski absolūti brīvas un ārēji neietekmētas pagātnes pētniecības piekritējs vēlētos piekrist otrajam variantam. Akadēmiskās un literārās iezīmes darbā ir tik cieši savijušās, ka īpašas metodoloģisku un teorētisku principu vadlīnijas te drīzāk neiederētos. Grāmatas auditorija iecerēta visplašākā, tādēļ autors nedefinē pētniecības mērķi vai citu ierobežojošu metodes nostādni un neseko tai. Vienlaicīgi teorētisko nostādņu skaidrošana (avotu un historiogrāfijas kritika, pētniecības plāns un gaita, metodoloģijas izklāsts), iespējams, ļautu labāk izprast avotus un tajos atrodamos faktus, avotu satura subjektīvās iezīmes, darba nodaļās akcentēto notikumu atlasu un nozīmīgumu, bet, atzīsim, šādas akadēmiskas nianšes ir svarīgas tikai plašās auditorijas stipri mazākajai daļai. Lasot darbu, nenoliedzami, lieliski izpaužas autora nepārspējamais stāstnieka talants. Latviešu lasītājs uzzinās daudz, bet varbūt viņam šķitīs arī, ka par autora aprakstītajiem procesiem gribētos konkrētākus vērtējumus. Tik tiešām, autors savu spriedumu par notikušo pauž ar avota izklāsta starpniecību, lai arī varbūt varētu secinājumus uzsvērt strukturētāk un personiskākā formā (nodaļu noslēgumos secinājumus izdara autora pieminētās vēsturiskās personas). Tomēr tāda ir autora izvēlēta metode, kas caurvij viņa darbu, un to respektēju un dziļi cienu. Arī darba nobeigums veidots kā stāstījums par kādu no pētījuma tematiem – neilgo laiku pēc 1940. gada 17. jūnija un sekojošo Latvijas sovjetizācijas sākumu, proti, Kremļa marionešu valdības

izveidi Rīgā. Grāmatas nobeigumā noslēguma frāzi teic laikmeta galvenā Latvijas personība K. Ulmanis. Šie vārdi ir zīmīgi – ja Vācija pēc padomju ultimāta 1940. gada jūnijā būtu piedāvājusi palīdzību, “viņš neatteiktos” (433. lpp.). Tātad K. Ulmanim PSRS nebija simpātiska. Bet vai viņam simpatizēja Vācu Trešais reihs, vai arī tas bija tikai mazākais no abiem ļaunumiem?

Grāmatā, kurai piemīt daudzas lieliskas iezīmes un kurā apkopots autora, šķiet, vismaz 35 gadu pētnieciskais darbs, jebkādām piezīmēm saskaņā ar “akadēmisko reglamentu”, manuprāt, tomēr ir nebūtiska loma. Nenoliedzami, daudzi lasītāji varētu vēlēties ar autoru pārrunāt dažus jautājumus un saņemt konkrētu atbildi – autora individuālo verdiktu par pagātnes personībām, viņu rīcību, kļūdām, veismēm un notikumu alternatīvām. Tā kā izcilais autors ir plaši pazīstama autoritāte akadēmiskajā zinātnē, tāda vēlme tūlīt pēc grāmatas klajā nākšanas 2022. gada vasarā bija arī medijiem.¹⁰ Tā intervijā “Latvijas Radio 1” uzzinām, ka autoru, līdzīgi kā visus lielos latviešu vēsturniekus, vilinājis sabiedrībā aktuālais jautājums, vai nevarēja būt citādāk, un “*jautājumi par alternatīvām, par to, ko mēs neizdarījām vai mēs varējām darīt*

citādāk”.¹¹ Bieži mēdzam Latvijas bojāejā līdzvainot K. Ulmaņa varas monopolu un pieļaujam, ka demokrātijas apstākļos nenotiktu pakļaušanās Kremļa ultimātam. Te autors aizrāda: “[...] viņš [K. Ulmanis – R. C.] okupāciju nevarēja novērst, bet viņš varēja [...] teikt tautai patiesību”, un, “*ja Latvija būtu pretojusies, uzreiz būtu deportēta visa armija, aizsargi, 50–60 tūkstoši cilvēku no Baltijas*”.¹² Tātad par alternatīvām domāt var, bet apšaubāms, vai tādām spēsīm gūt ticamu pamatu un pats galvenais – vai gūsim morālu mierinājumu. Vēlākā intervijā 2022. gada rudenī A. Stranga sava jaunākā pētījuma vadmotīvu raksturojis ļoti precīzi un mūsdienu Krievijas draudu apstākļos ļoti zīmīgi. Proti, 1939.–1940. gada notikumi ļauj uzskatāmi parādīt, “*ka tā, kā tas notika, tā tas nekad vairs nevar notikt, proti, notika bez mūsu protesta, bez pretošanās, [...] tā ir tāda mācība, lai tas neatkārtotos*”.¹³ Šie ir viedi un mierinoši vārdi tagadējā spriedzes pilnajā pasaulē, un pie tā arī paliksim. Vēl tikai noslēgumā jābilst, ka autora jaunākā grāmata ir aizraujoša savās vēsturiskā tēlojuma detaļās, tās ir vērtīga lasāmviela ne tikai kolēģiem vēsturniekiem, bet visiem, kam rūp Latvijas vēsturē katastrofālais notikumu pavērsiens.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Tostarp Bonifācijs Daukšts, Inesis Feldmanis, Ilga Gore (Kreituse), Mārtiņš Virsis.

² 1313. fonds (Ārlietu ministrija), 2570. fonds (Ārlietu ministrijas Administratīvais departaments un Līgumu departaments), 2574. fonds (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments).

³ 3235. fonds (Iekšlietu ministrijas Politiskais departaments).

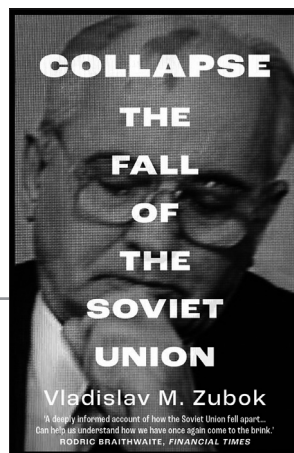
⁴ Plaši izmantoti 20. gadsimta 90. gadu sākuma demokrātijas viņa apstākļos PSRS un Krievijas izdotie dokumentu krājumi, kas iekļauj 1939.–1940. gada diplomātisko korespondenci (tostarp Polpredy soobshhajut...: Sbornik dokumentov ob otnoshenijah SSSR s Latvijē, Litvoj i Jestonijē: Avgust 1939 g. – avgust 1940 g. Ministerstvo inostrannyh del SSSR. Moskva 1990; Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. XXII. 1939. V 2 kn. Ministerstvo inostrannyh del RF. Moskva 1992; Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. XXIII. 1940 – 22 ijunja 1941 g. V 2 kn. Kn. 1. 1 janvarja – 31 oktjabrja 1940 g. Ministerstvo inostrannyh del RF. Moskva 1995) un paša autora līdzveidotā 1939.–1940. gada norišu dokumentu publikācija: ILGA GRAVA-KREITUSE, INESIS FELDMANIS, JURIS GOLDMANIS, AIVARS STRANGA (sast.). Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940. Dokumenti un materiāli. Rīga 1995.

- ⁵ INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, MĀRTIŅŠ VIRSIS. Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis. Rīga 1993.
- ⁶ AIVARS STRANGA. LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā. Rīga 1998; AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads: attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015; AIVARS STRANGA. Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms (1924–1940): politika, ideoloģija, saimniecība. In: JĀNIS STRADIŅŠ (red.). Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. II sēj. Rīga 2018, 424.–455. lpp.
- ⁷ ILGA GORE, AIVARS STRANGA. Latvija: Neatkarības mijkrēslis. Okupācija: 1939. gada septembris – 1940. gada jūlijs. Rīga 1992; MAKSIMS DUHANOVŠ, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA. 1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Rīga 1994.
- ⁸ Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju Latvijā vienmēr urdis doma – vai varēja būt citādāk. In: Brīvības Bulvāris. Latvijas Radio 1, 17.09.2022. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/sarunas/vesturnieks-saistiba-ar-padomju-okupaciju-latvija-vienmer-urdis-doma--vai-vareja-but-citadak.a472977/> (skatīts 30.11.2022.).
- ⁹ Telefonintervija ar Aivaru Strangu. “Rīta Panorāma”, Latvijas Televīzija 1, Latvijas Sabiedriskie Mediji, 23.08.2022. Pieejams: <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/23.08.2022-telefonintervijs-ar-habiliteto-vestures-doktoru-aivaru-strangu.id270061> (skatīts 06.12.2022.).
- ¹⁰ Sk., piem.: ALDIS MIŅINS. Jaunas atziņas par Latvijas okupāciju. In: Domuzīme 2022, Nr. 5, 42.–43. lpp.; Jauna grāmata par Latvijas vēsturi – A. Strangas monogrāfija “Latvija: neatkarības pēdējais cēliens”. In: Sargs.lv (resursa uzturētājs LR Aizsardzības ministrija), 23.08.2022. Pieejams: https://www.sargs.lv/lv/otrais-pasaules-kars/2022-08-23/jauna-gramata-par-latvijas-vesturi-strangas-monografija-latvija#_ftn3 (skatīts 01.12.2022.); Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju; Vēsturnieks Aivars Stranga: sāpīgākais ir redzēt, kā krieviem 1940. gadā izdevās mūs apvārdot. In: Portolāns. Latvijas Radio 6, Radio NABA, 16.10.2022. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/vesturnieks-aivars-stranga-sapigakais-ir-redzet-ka-krieviem-1940-gada-izdevas-mus-apvardot.a477354/?utm_source=rss&utm_campaign=rss&utm_medium=links (skatīts 01.12.2022.).
- ¹¹ Vēsturnieks: saistībā ar padomju okupāciju.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Vēsturnieks Aivars Stranga: sāpīgākais ir redzēt.

Jauns skatījums uz padomju impērijas sabrukumu

Recenzija par grāmatu: Vladislav Zubok.
Collapse. The Fall of the Soviet Union.
New Haven, London 2021. 536 p.
ISBN 978-0-300-26817-1

Jānis Taurēns

Maskavā dzimušais un Maskavas Valsts universitātē izglītību ieguvušais vēsturnieks Vladislavs Zuboks ir Londonas Ekonomikas un politisko zinātņu skolas (*London School of Economics and Political Science*) profesors starptautisko attiecību problēmās. Aplūkojamā grāmata ir kārtējais viņa darbs, kuri pamatā veltīti Padomju Savienības vēsturei, skatot to plašā starptautisko attiecību kontekstā un īpaši akcentējot attiecības ar otru 20. gadsimta otrās puses superlielvalsti – Amerikas Savienotajām Valstīm. Šīs grāmatas recenziju autori atzīmē Zuboka jauno, varbūt revizionistisko pieeju. Tā vietā, lai rakstītu par nenovēršamo sabrukumu, kas piemeklēja dzīvotnespējīgo impēriju, Zuboks saskata konkrētas kļūdas: valsts varas aparāta (lasi – Komunistiskās partijas un tās aparāta) vājināšanu, nekonsekvētās reformas un paša dižā reformatora Mihaila Gorbačova nepārdomāto politiku. Katrā ziņā Baltijas valstu lasītājam šādas idejas liek kļūt uzmanīgam.

Stāstu par PSRS sabrukumu Zuboks sāk ar Jurija Andropova 15 mēnešu ilgo valdīšanu (1982–1984). Šo padomju līderi viņš nosauc par “*KGB – reformer*”, šis apzīmējums acīmredzami ir pretrunīgs. Viņa reformām pietrūka laika, nozīmīgākais sasniegums bija Mihaila Gorbačova izvirzīšana politiskās skatuves priekšplānā. Mihails Gorbačovs, savukārt, bija padomju režīma dibinātāja Vladimira Ļeņina kvēls pielūdzējs (Zuboks tiešām lieto vārdu *veneration*).

Zuboks patiesi apstrīd daudzas plaši par pierādītām uzskatītas patiesības. Viņš noraida domu, ka PSRS sabruka zem ekonomikas militarizācijas smaguma, – militārā sektora īpatsvars pat pēc visradikālākajiem vērtējumiem neesot pārsniedzis 15% no kopprodukta un bijis salīdzinoši efektīvs izmaksu ziņā. Tomēr Zuboks piekrt citai plaši izplatītai tēzei, proti, ka PSRS desmitiem miljardu par naftas eksportu nopelnīto dolāru iztērēja pārtikas un plaša patēriņa preču importam. Lielu nastu radīja arī palīdzība Austrumeiropas valstīm,

dārgi Maskavai izmaksāja pašas padomju republikas (17.–18. lpp.). Arī tā ir zināmā mērā ne pārāk izplatīta pieeja – uzsvērt tieši ekonomiskās problēmas kā sabrukuma cēloni. Šajā ziņā Gorbačova valdīšana sākās ar kļūmīgiem lēmumiem: pārspilētā kampaņa pret alkoholismu noveda pie milzīgiem finansiāliem zaudējumiem, kaut arī “*simtiem tūkstošu padomju cilvēku varēja nodzīvot mazliet ilgāku mūžu un dzima veselīgāki bērni*” (23.–24. lpp.). Te nu jāizšķiras, kas tomēr liekas svarīgāk. Zuboks norāda, ka Gorbačovs plānoja plašas ekonomiskas reformas, bet nevienam nebija skaidri to finansējuma avoti. Jaunus triecienus jau tā vājajai padomju ekonomikai deva naftas cenu krišanās pasaules tirgos 80. gadu vidū un Černobiļas atomelektrostācijas katastrofa. Reformu iestīgšana, savukārt, novedusi Gorbačovu pie pārliecības, ka birokratizētais partijas aparāts nespēj īstenot reformas, un, atsaucoties uz Ļeņinu, viņš nonācis pie slēdziena, ka nepieciešama demokratizācija. Arī doma par demokratizācijas cēloņiem pārbūves laikā nav jauna, toties jauna varētu likties ideja, ka atteikšanās no partijas kontroles un vienojošās lomas bija kļūda, kas noveda pie grūti pārskatāmām sekām un... situācijas pasliktināšanās. Lielāku patstāvību ieguvušie valsts uzņēmumi, kuri bija ieinteresēti nevis investēt, bet maksimizēt peļņu un algas, atteicās no lētu preču ražošanas.

Runājot par politiskām reformām, Zuboks uzsver 1988. gada partijas 19. konferences nozīmi, tiesa, mūsdienās bieži to uztveram kā vienu no neveiksmīgiem soļiem ceļā uz pilnīgu padomju sistēmas krahu, kam pašam par sevi nebija lielas nozīmes.

Ārpolitikā tajā pašā laikā Gorbačovs veidoja spožas attiecības ar tādiem dižiem 80. gadu Rietumu lideriem kā Ronalds Reigans, Mārgareta Tečere un Fransuā Miterāns. Interesanti ir Zuboka atklājumi par politiku Austrumeiropā. Jau 1989. gada februārī īpaša komisija, ko vadīja Politbiroja loceklis Aleksandrs Jakovļevs, nonāca

pie secinājuma, ka Austrumeiropas komunistiskie režīmi varēs saglabāties tikai dialogā un koalīcijā ar opozīcijas spēkiem. Tomēr Jakovļevs bija pārliecināts, ka Austrumeiropas valstis turpinās sadarboties ar PSRS un veidot tai nepieciešamo drošības joslu, vienlaikus integrējoties Rietumeiropas ekonomikā (51. lpp.). No savas puses atzīmēšu, ka Jakovļeva komisija un pat Gorbačovs acimredzami nenovērtēja, cik Austrumeiropas tautu nepatika pret PSRS bija dziļa un plaša.

Otrs pagātnes rēgs, kas atgriezās, lai atriebtos (grāmatas nodaļu autors nosaucis *Revenge of the past*), bija no cariskās Krievijas mantotās valsts daudznacionālais raksturs. Šausmās uzzinām, ka Jurijs Andropovs bija uzdevis izstrādāt jaunu PSRS valsts struktūru, atsakoties no nacionālajām republikām, bet veiksmīgu projektu šai jomā neizdevās izveidot. Gorbačova laikā etnisko attiecību Pandoras lāde atvērās, sākoties 1986. gada nemieriem Kazahstānā, un turpinājās ar armēņu un azerbaidžāņu konfliktu, tomēr tieši Baltijas tautu nacionālisms radīja nāvējošu un sistemātisku izaicinājumu padomju vadībai. Baltieši (Zuboks raksta *Balts*) izmantoja Gorbačova reformas, lai leģitimizētu savu nacionālistisko diskursu, izveidotu nacionālistiskas kustības un nacionalizētu savas kompartijas. Tomēr Gorbačovs uzlūkoja Baltijas republikas kā izmēģinājumu poligону reformām. Baltieši pie tam izmantoja iespējas attīstīt ideju par visu “titulāro nāciju” neatkarību un atbalstīt citu padomju tautu cīņu. Tam, pēc Zuboka domām, bija rezultāti, kas pārsniedza pašu baltiešu trakāko iztēli (*boldest imagination*) (58. lpp.).

Šajā vietā rodas vēlme apstāties un padomāt. Lai arī šādi secinājumi Baltijas tautām varētu glaimot, tie tomēr liekas būtiski pārspilēti. Iespējams, daudziem padomju republiku nomenklatūras lideriem bija pat izdevīgi apgalvot, ka viss jau bija labi... līdz ieradās baltiešu nacionālisti un sagrāva mieru un kārtību mūsu komfortablajā vidē.

Par nozīmīgu pagrieziena punktu Zuboks uzskata 1989. gada rudens antikomunistiskās revolūcijas Austrumeiropā. Tās mainīja notikumu raksturu: iniciatīva pārgāja no reformatora Gorbačova pie pašām Austrumeiropas tautām. Gorbačovs nenovērtēja notikušā nozīmi, savukārt Vašingtona tajā saskatīja *“lielāko ģeopolitisko izdevību kopš 1945. gada”*. Pēkšņi *“viss kļuvis iespējams”* – secināja prezidenta Buša padomnieks Brents Skoukrofts (94. lpp.). Kopumā rodas iespaids, ka, pēc profesora Zuboka domām, Padomju Savienība visu bija zaudējusi ap 1990. gada pirmo pusi. Neskaitāmo problēmu virpuli papildināja paša Gorbačova personības radītās problēmas – no bezrūpīgas dzīves KGB 9. pārvaldes nodrošinātā komfortablā burbulī līdz neveiksmīgām personāla izvēlēm, īpaši Zuboks izceļ viceprezidentu Genādiju Janajevu un iekšlietu ministru Borisu Pugo.

Monogrāfijas lielāko daļu veido II sadaļa *“Lejupslīde un krišana” (Decline and downfall)*, kas aptver 1991. gada notikumus no janvāra krīzes Baltijā līdz pilnīgam PSRS sabrukumam. Baltijas valstu lasītājam interesanti, ka Zuboks detalizēti iztirzā avotus, kuros atklājas paša Gorbačova atbildība par traģiskajiem notikumiem Baltijā. Autors attēlo viņu kā spiediena punktu starp dažādiem spēkiem, bet jautājumu par atbildību neatrisina, acimredzot avotu trūkuma dēļ (183.–185. lpp.).

Runājot par Gorbačova ārpolitiku, viens no viņa vadmotīviem šajā laikā bijusi uzticība Rietumiem dotajiem solījumiem par atbalstu to politikai Persijas līča karā, atbrūšanās politikai un Vācijas jautājumam. Autors, analizējot PSRS iekšpolitiskās norises, plaši atspoguļo Borisa Jeļcina augošos panākumus un viņa ievēšanu prezidenta amatā. Par ārkārtīgi svarīgu problēmu V. Zuboks uzskata brūkošo padomju ekonomiku, kuras glābšana vairs nebija iespējama bez Rietumu atbalsta. Savukārt Rietumos tika dedzīgi apspriests jautājums,

kādu palīdzību Rietumi (IAS – ASV) spēšniegt un kādiem jābūt tās nosacījumiem, savukārt Gorbačova administrācijai nebija skaidrības par nepieciešamajām reformām. Baltajā namā jau 1991. gada vasarā valdija nopietns viedoklis, ka PSRS varētu sabrukt. Taču, kamēr visi šie jautājumi tika apspriesti, pienāca liktenīgie notikumi, augusta pučs (*“hunta”*, kā raksta Zuboks), kura vadoņi tomēr bija neizlēmīgi un nekompetenti.

Monogrāfijas secinājumi liek domāt, ka tās galvenais varonis neapšaubāmi ir Mihails Gorbačovs. Viņam tiek pārņemta neizlēmība un nespēja savienot vīzijas ar praktisku politiku. Grāmata ir piebārstīta ar gandrīz vai aforismiem par viņu: *“Gorbačovs bija nomenklatūras politikas lielmeistars, bet slikts lēmumu pieņēmējs”* (431. lpp.), *“Viņš deva priekšroku runām, nevis darbībai, parlamentāram konsensusam, nevis vardarbībai un varas decentralizācijai, nevis diktatūrai”* (427. lpp.). Lasot šo darbu, rodas iespaids, ka Zuboks būtu vēlējis saglabāt PSRS un ka veids, kā to panākt, būtu stingra vadība. Visbeidzot izlasām to tiešā tekstā: loģiskāks ceļš Padomju Savienībai būtu stingra Andropova stila vadība, kas baudītu masu atbalstu, būdama apvienota ar radikālām ekonomiskām reformām (428. lpp.). Rietumi būtu varējuši glābt Padomju Savienību, bet vilcinājās to darīt un izvēlējās noplūkt viegli sasniedzamos aukstā kara uzvaras augļus, vispirms jau Austrumeiropā un Baltijā. Patiesībā būtu vajadzējis izmantot bezprecedenta vēsturisko izdevību Krievijas demokratizācijai. Būtu jājautā, vai šādi secinājumi ir tas, ko mēs gaidām no vēstures grāmatas, bet noliegt autora tiesības uz šādiem secinājumiem nevar.

Vladislava Zuboka pieeja neapšaubāmi ir inovatīva, un, ja arī nevaram piekrist darba koncepcijai, nav noliedzams milzīgais izmantoto avotu apjoms, aprītē ieviesto faktu materiāls, grāmatas izcilā valoda un tas, ka ir izgaismoti daudzi jautājumi, kuri līdz šim varbūt nebija skaidri.

Nekrologs

Obituary

IN MEMORIAM

Profesora Kārļa Poča (1936–2022) piemiņai

Kad mani sasniedza ziņa, ka ir noslēdzies profesora Kārļa Poča dzīves gājums, pirmais, ko iedomājos, – mūžībā devies labs un sirsnīgs cilvēks. Vēlāk, pārdomājot kopīgi pavadītos darba gadus Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, šī atziņa tikai nostiprinājās, jo tieši tāds – labs cilvēks – profesors paliks manā atmiņā.

Kārlis Počs 1955. gadā absolvēja Rēzeknes Valsts skolotāju institūtu, pēc tam studēja Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā, studijas turpināja arī aspirantūrā. Paralēli studijām Kārlis Počs strādāja par vēstures skolotāju, vēlāk darbojās Revolūcijas muzejā. 1966. gadā viņš aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju, kas bija veltīta Baltijas valstu sadarbības jautājumiem Latvijas ārpolitikā. No 1965. gada Kārlis Počs strādāja LUV Vispārējās vēstures katedrā par asistentu, tad par vecāko pasniedzēju, no 1972. gada par docentu. No 1973. gada līdz 1982. gadam Kārlis Počs pildīja Vēstures un filozofijas fakultātes dekāna amata pienākumus. Mainoties fakultātes struktūrai, Kārlis Počs bija docētājs Jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā. Kad bija aizstāvēts habilitācijas darbs par Baltijas valstu un Polijas lomu Rietumvalstu un PSRS attiecībās 20. gadsimta 20. gados, viņš tika ievēlēts par Rietumeiropas un Amerikas Jauno un jaunāko laiku vēstures katedras profesoru, vēlāk vadīja Centrālās un Austrumeiropas vēstures katedru. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Kārlis Počs tika nostrificēts par vēstures habilitēto doktoru un iekļauts LU Vēstures un filozofijas fakultātes nostrifikācijas, promocijas un habilitācijas komisijā, kuras apjomīgākais uzdevums bija iepriekš piešķirto zinātnisko grādu izvērtēšana un pielīdzināšana atbilstoši jaunajiem neatkarīgajā Latvijā pieņemtajiem likumiem un kritērijiem par zinātnisko grādu piešķiršanas kārtību. Domāju, ka šīs komisijas darbs ir palicis isti nenovērtēts vai arī vienkārši piemirsts. Esmu visai droša, ka, iespējams, tieši pateicoties komisijas vadītāja profesora Alberta Varslavāna (1929–2010) pārdomātajai un prasmīgajai vadībai un profesora Kārļa Poča mierīgajam un nosvērtajam raksturam, nostrifikācijas process fakultātē tika aizvadīts cieņpilni, lietišķi un it kā nemanāmi. Zinu, ka ne visur tas tā noritēja.

Profesors Kārlis Počs LU strādāja līdz 2001. gadam, viņš bija arī LU Senāta loceklis un fakultātes Domes priekšsēdētājs. Pārdomājot kopīgi pavadītos darba gadus Jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā, atceros, ka, ienākot katedrā, Kārlis Počs vienmēr bija smaidīgs,

omulīgs un labā noskaņojumā, liekas, nekad viņš neaizmirs pajautāt, kā man klājas. Šī profesora rakstura šķautne nebija tikai formāla pieklājība, jo viņš bija gatavs ne vien uzklaustīt, bet arī iedziļināties kolēģu un studentu problēmās un piedāvāt padomu un risinājumus. Kārlis Počs bērniņu pavadīja laukos, viņš bija pieradis nopietni strādāt, tāpēc arī turpmākajā dzīvē nevairījās ne no kāda darba – ne garīga, ne fiziska, ja nepieciešams. Profesors nekad neatteica ne aizvietot sasirgušu kolēģi, ne piedāvāt iztrūkstošu kursu, ne arī vadīt studentu diplomdarbus, kuriem bija grūti rekomendēt vadītāju. Atmiņā palicis gadījums katedrā, kad 80. gadu vidū tolaik obligātais kurss Āzijas un Āfrikas valstu vēsturē, kura docēšana bija jānodrošina, uz laiku palika bez docētāja. Kārlis Počs uzņēmās sagatavot un nolasīt šo kursu, labi apzinādamies, ka tas būs jādocē tikai vienu reizi un vienu semestri. Ikdienas saskarsmē profesors bija patīkami un patiesi vienkāršs. Rudeņos viņš kopā ar studentiem devās uz kolhozu laukiem, pavasaros obligātajās sestdienas talkās mazgāja katedras logus, prasmīgi iesita naglas un pielika gleznas. 80. gadu vidū katedras telpās notika remonts, bet telpas remontdarbiem no mēbeļiem bija jāatbrīvo pašu spēkiem. Spilgti atceros šo laiku un to, kā Kārlis Počs, būdams spēka gados, kopā ar jaunākajiem kolēģiem nesa un stūma dažādas mēbeles no vienas telpas otrā un pēc tam atpakaļ, pie tam darīja to nekurnot, bet uztvēra šo procesu ar humoru un uzmundrināja kolēģus un aspirantus. Tieši tādu – atbildīgu, izpalīdzīgu un labestīgu – es atceros profesoru Kārli Poču.

Atmodas laikā un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas profesors paralēli darbam LU, šķiet, uzsāka jaunu darba dzīves cēlienu, savas prasmes, pieredzi un enerģiju veltot augstākās izglītības un pētniecības attīstībai savā dzimtajā Latgalē. Šis jaunais

cēliens viņam bija ražīgs un piepildīts. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas kolēģi profesoram veltītajā piemiņas rakstā ir detalizēti apskatījuši viņa darbu, tomēr vēlos žurnāla lasītājiem piedāvāt vismaz koncentrētu šī laika posma apkopojumu. Profesors vispirms kopā ar Latgales kolēģiem izveidoja LU filiāli Rēzeknē, kuru vadīja no 1991. līdz 1993. gadam, vienlaicīgi izstrādāja vairākas programmas un vadīja kultūrvēstures bakalaura studiju programmu. Pateicoties neatlaidīgam un organizatoriski komplicētam Kārļa Poča darbam, 1993. gadā tika dibināta Rēzeknes Augstskola, kurā profesors bija Humanitārās fakultātes dekāns (1993–1997), vēlāk Vēstures un filozofijas katedras profesors (2002–2012), kā arī vairāku studiju programmu direktors. Paralēli studiju un administratīvajam darbam profesors pievērsās aktīvam zinātniskajam darbam, veicot pētījumus Latgales vēsturē un historiogrāfijā, kuru rezultātus apkopoja kolektīvā monogrāfijā un vairākos desmitos zinātnisku rakstu. Šajā laikā tikties ar profesoru izdevās daudz retāk, tomēr, atceroties šīs vienmēr patīkamās un gaišās sarunas, atmiņā ir palicis profesora prieks un gandarījums gan par paveikto Rēzeknē, gan par jaunām idejām un nākotnes iecerēm. Profesora Kārļa Poča darbs tika novērtēts. Pēc kolēģu rekomendācijām par ieguldījumu Rēzeknes Augstskolas izveidē un jaunas vēsturnieku paaudzes izglītošanā Kārlis Počs tika apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa zelta goda zīmi, bet 2013. gadā Kārlim Počam tika piešķirts Rēzeknes Augstskolas goda profesora (*honoris causa*) nosaukums.

Profesoram veltītos Rēzeknes kolēģu atvadu vārdus caurvij atmiņas par Kārļa Poča labsirdību un labestību, un šīm atmiņām arī es vēlos pievienoties.

Lilīta Zemīte

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Kalnciema muzeja dibinātājs un Kalnciema muzeja biedrības valdes priekšsēdis, novadpētniecības speciālists Jelgavas novada Valgundes un Kalnciema pagastā; bijis Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks. Vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors, Latvijas Universitātes zinātniskā grāda pretendents. Izstrādā promocijas darbu par tēmu, kas saistīta ar latviešu tautsaimniecību trimdā. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, Latvijas ērģeļmākslas vēsture, reģionālās vēstures izpētes problēmas, historiogrāfija, muzejniecība.

Dāvis Beitlers (1993) holds a master's degree in history (University of Latvia, 2017). He is the founder of the Museum of Kalnciems (or Kalnciems Museum), the Chair of the Board of the Association of the Kalnciems Museum, a specialist of the local history of Kalnciems and Valgunde parishes (Jelgava municipality), a former historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of Latvian Navigation History), an author or editor of several scientific and popular science books, a doctoral student of history at the University of Latvia, working on doctoral thesis concerning Latvian economic activities in exile. His research interests include history of Latvian exile, history of Latvian navigation, history of Latvian book production, history of Latvian organ culture, research problems of regional (local) history, historiography, museology.

Raimonds Cerūzis (1972) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors, vadošais pētnieks. Vēstures doktors (LU, 2003). Bijis starptautisko norišu komentētājs Latvijas Radio, Latvijas Institūta izdoto, valsts atpazīstamību ārzemēs veicinošo informatīvo materiālu galvenais redaktors un autors. Publicējis daudzus zinātniskus rakstus par vācbaltiešu vēsturi Latvijas teritorijā. Zinātniskās intereses: vācu zemju un Vācijas vēsture, vācu ietekme Latvijas teritorijas vēsturē, nacionālo minoritāšu vēsture, Baltijas vēsture, ideoloģiju vēsture 19. un 20. gadsimtā.

Raimonds Cerūzis (1972) is an associate professor at the Department of History and Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. A doctor of history (University of Latvia, 2003). Previously he has worked as a columnist of the international affairs at the Latvian Radio (Latvian Radio), chief editor and author of books and articles at the Latvian Institute – the institution for promoting knowledge about Latvia abroad. An author of many publications about the history of Baltic Germans (Deutschbalten). His research interests include history of Germany, influence of Germans on the history of Latvia, history of national minorities, history of the Baltic region, history of ideologies in the 19th and 20th centuries.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors. Vēstures doktors (LU, 1995). Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Vairāku Latvijā un ārvalstīs izdotu grāmatu, daudzu rakstu autors. Bijis viesprofesors Polijas, Ukrainas, Baltkrievijas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelnu krustu un III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965) is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. A doctor of History (University of Latvia, 1995). A full member of the LAS. An author of several books published in Latvian and abroad, many articles. He has been a visiting professor at universities in Poland, Ukraine, Belarus. Decorated with Poland's Gold Cross of Merit. A Commander of the Order of the Three Stars. His research interests include political and military history of Latvia and the region in the first half of the 20th century.

Ronja Lau (1994) is a textile archaeologist from Berlin, Germany. She has studied prehistoric archaeology and specialised in textile finds since obtaining her master's degree at the Free University of Berlin (*Freie Universität Berlin*). She is currently a PhD student at the Ruhr University Bochum (Ruhr-Universität Bochum) and is working on the Iron Age textile finds from the Dürrnberg salt mine in Austria. Her research interests include clothing through the ages and scientific analysis of fabrics and fibres from the Stone Age to the Middle Ages in Europe.

Ronja Lau (1994) ir tekstiliju arheoloģe no Berlīnes. Studējusi aizvēstures arheoloģisko izpēti, specializējas tekstiliju atradumos kopš maģistra grāda iegūšanas Berlīnes Brīvajā Universitātē. Pašlaik studē Rūras Universitātē Bohumā (*Ruhr-Universität Bochum*) un strādā pie dzelzs laikmeta tekstiliju atradumiem no Dürnbergas sāls raktuvēm Austrijā. Zinātniskās intereses: apģērbs laikmetu gaitā un no akmens laikmeta līdz viduslaikiem Eiropā atrasto audumu un tekstilšķiedru zinātniska analīze.

Mārtiņš Mintauris (1979) ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas docents. Vēstures doktors (LU, 2008), biedrības "ICOMOS Latvija" loceklis. Vienas monogrāfijas un 30 akadēmisku publikāciju autors, kopš 2015. gada piedalījies 20 starptautiska mēroga konferencēs. Publicējis pētījumus par kultūras mantojuma teoriju, arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsturi Latvijā, kā arī par 19. un 20. gadsimta Latvijas kultūras un ideju vēstures jautājumiem.

Mārtiņš Mintauris (1979) is a senior researcher of the National Library of Latvia, assistant professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. A doctor of history (University of Latvia, 2008). A member of association ICOMOS Latvia. An author of one monograph and 30 academic publications. He has participated in 20 international scientific conferences since 2015, conducts research and prepares publications dedicated to the theory of cultural heritage, protection of architectural heritage in Latvia, as well as the issues of cultural and intellectual history of Latvia in the 19th and 20th century.

Tomas Rimkus (1990) is a research fellow and lecturer at the Institute of Baltic Region History and Archaeology, Klaipėda University, Lithuania. PhD in History and Archaeology (Klaipėda University, 2019). An author of more than 40 research papers and theses, he has presented 46 papers at the national and international conferences. Since 2017, actively takes part in the research projects focused on hunter-gatherer archaeology. Currently conducts a post-doctoral research project at the Centre for Baltic Scandinavian Archaeology (Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie – ZBSA), Schleswig, Germany. His main study areas are Final Palaeolithic and Mesolithic osseous and lithic technologies, environmental changes and human adaptation in the Late Pleistocene-Early Holocene environments in the eastern Baltic area.

Toms Rimkus (1990) ir Klaipēdas Universitātes Baltijas reģiona vēstures un arheoloģijas institūta pētnieks un lektors. Ieguvis doktora grādu vēsturē un arheoloģijā (Klaipēdas Universitāte, 2019). Vairāk nekā 40 zinātnisku rakstu un tēžu autors, uzstājies ar referātiem 46 nacionālās un starptautiskās zinātniskās konferencēs. Kopš 2017. gada aktīvi piedalās pētniecības projektos, kas saistīti ar mednieku–vācēju arheoloģiju. Pašlaik strādā pie postdoktorantūras pētniecības projekta Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centrā (*Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie*) Šlēsvīgā, Vācijā. Zinātniskās intereses: vēlā paleolīta un mezolīta kaulu un akmens tehnoloģijas, vides izmaiņas un cilvēku adaptācija vēlā pleistocēna un agrā holocēna vidē Austrumbaltijas reģionā.

Marika Selga (1968) ir ieguvusi profesionālo maģistra grādu (LU, 1992) un sociālo zinātņu maģistra grādu (LU, 2006). Latvijas Universitātē izstrādā doktora disertāciju vēsturē par tēmu “Latvijas–ASV attiecības 20.–30. gados: ASV sūtniecības Latvijā faktors”. Zinātniskās intereses: Latvijas diplomātijas vēsture, starptautiskās attiecības starpkaru posmā, ASV ārpolitika un tās diplomātijas vēsture starpkaru posmā.

Marika Selga (1968), holds two master's degrees (UL, 1992, 2006) and is a PhD student at the University of Latvia. She works on a doctoral thesis on the relations of Latvia and the USA in the 1920–1930, exploring the factor of the U.S. Legation in Latvia. Her research interests include history of Latvian diplomacy, international relations in interwar period, the U.S. foreign policy and history of its diplomacy.

Edvards Seliška (1982) ir vēstures maģistrs (LU, 2009), Latvijas Universitātes vēstures doktorants, Lielbritānijas vēstniecības Rīgā prokonsuls. Vairāku zinātnisku rakstu autors. Izstrādā promocijas darbu “Inflantijas šļahtas politiskā darbība Žečpospolitā (1677.–1772. g.)”. Zinātniskās intereses: Latvijas, Francijas, Krievijas, Polijas 16.–18. gadsimta vēsture, saimniecības un diplomātijas vēsture.

Edvards Seliška (1982) holds a MA (UL, 2009) and is a PhD student at the University of Latvia, a proconsul of the British Embassy Riga. An author of several scientific articles. Currently works on his doctoral thesis “Political activity of the Inflanty (Polish Livonia) nobility in Polish-Lithuanian Commonwealth (1677–1772)”. His scientific interests include the 16th–18th century history of Latvia, France, Russia, Poland, as well as history of economics and diplomacy.

Jānis Taurēns (1969) ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Žurnāla “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” galvenais redaktors. Monogrāfiju “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” (Rīga, 2015–2016) un “15. maija Latvija” (Rīga, 2017) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns (1969) is an associate professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. A doctor of history (UL, 1999) The general editor of the periodical “History. Journal of the University of Latvia”. The co-author of the collective monographs “Foreign policy and diplomacy of Latvia in the 20th century” (Rīga, 2015–2016, in Latvian) and “Latvia of May 15” (Rīga, 2017, in Latvian). His research interests include history of Latvia’s foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Lilīta Zemīte (1961) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas docente. Vēstures doktore (LU, 1993). Rakstu krājuma “Rietumu pasaule modernajos laikos: vēstures problēmas” (Rīga, 2019) autore. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika un starptautiskās attiecības 20. gadsimtā, ASV vēstures un historiogrāfijas problēmas.

Lilīta Zemīte (1961) is an assistant professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. A doctor of history (UL, 1993), the author of the book “Western World in the Modern Period: Problems of History” (Rīga, 2019, in Latvian). Her research interests include foreign policy of Latvia and international relations in the 20th century, problems of history and historiography of the USA.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīgā, LV-1050
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA “Drukātava”